

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५७

२०७२ जेठ

अङ्क - २

ने
का
प

२
०
७
२

जे
ठ

अ
ङ्क

२

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext. २५१२ (सम्पादन), २५११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री बैघनाथ उपाध्याय, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटी, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री लक्ष्मीदेवी दाहाल (रावल) प्रतिनिधि, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री नरहरि आचार्य, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री लालबहादुर कुँवर, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री अम्बिकाप्रसाद निरौला

सम्पादन शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री राजन बास्तोला
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
ना.सु.श्री सरस्वती खड्का
ना.सु.श्री अमृत विश्वकर्मा
ना.सु.श्री लक्ष्मण बि.क.
सि.क.श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
सहायक डिजायनर मीरा वाग्ले
कार्यालय सहयोगी श्री कृष्णबहादुर श्रेष्ठ
कार्यालय सहयोगी श्री प्रेमलाल महर्जन

सुपरभाइजर : श्री कान्छा श्रेष्ठ

भाषाविद् : श्री भीमनाथ घिमिरे

विक्री शाखामा कार्यरत कर्मचारी

डि.श्री नरबहादुर खत्री
कार्यालय सहयोगी श्री मोतिलाल चौधरी

प्रकाशित सङ्ख्या : २००० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७२... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७२, जेठ, नि.नं.९३३८, पृष्ठ १८७

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७२ १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७२, जेठ - १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक :

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
1.	९३३८ पूर्ण रोक्का राखिएको जग्गा बदर गरिपाउँ	राजेन्द्र चौडरिया विरुद्ध राष्ट्रिय वाणिज्य बैंङ्क, केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> कानूनको मूल उद्देश्य भनेको मालपोत कार्यालयले आफूमा निहित अधिकारलाई दुई पक्षबीचको विवादको विषयमा कानून र न्यायको कसीमा राखी कानूनसम्मत र विवेकपरक ढङ्गले निर्णय गरेको हुनुपर्ने र यस्तो निर्णयले मर्का परेका विवादका सम्बन्धित पक्षले मर्का परेको विषयमा पुनरावेदन गर्न सकून भन्ने नै हो। उक्त ऐनको दफा ३१ मा मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णय भन्ने उल्लेख भएबाट मालपोत कार्यालयले आफूमा निहित अधिकार प्रयोग गरी निर्णय नगरेका विषयमा न्याय प्रशासन ऐनको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन सक्ने अवस्था नहुने। 	९८७
2.	९३३९ विशेष उत्प्रेषण / परमादेश	सुरेन्द्रकुमार महतोसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> प्राकृतिक व्यक्ति र कृत्रिम व्यक्तिको प्रकृति, हैसियत र अवस्था समान हुन सक्ने। यही असमानताको कारण उक्त ऐनको व्यवस्थाअनुसार प्राकृतिक व्यक्तिमात्र परीक्षामा सामेल हुने सक्ने र परीक्षा उत्तीर्ण भएमा अनुवादक नोटरी व्यवसायको लागि प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न सक्ने हुन्छ। कृत्रिम व्यक्ति संस्थाको हकमा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ११ बमोजिम परीक्षा उत्तीर्ण गर्नुपर्ने आवश्यकता नभई नोटरी पब्लिक परिषद्को स्वीकृति आवश्यक पर्ने भनी ऐनको दफा ३९ मा छुट्टै कानूनी व्यवस्था हुनुलाई संविधान प्रदत्त समानताको हक प्रतिकूलको कानूनी व्यवस्था मान्न नमिल्ने हुन्छ। तसर्थ प्राकृतिक व्यक्ति र कानूनी व्यक्तिबीच समान व्यवहारको अपेक्षा गरी समानताको हकको हनन् भयो भन्ने दावी संविधानसम्मत नहुने। 	९९७

3.	९३४० संयुक्त कारवाही गरी क्षतिपूर्तिसमेत दिलाइ पाउँ	भोजबहादुर ढकाल विरुद्ध मेइसयु कम्पनी प्रा.लि.समेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ एउटै प्रकृतिको उही पक्षहरू बीच चलेको मुद्दामा एकपटक सक्षम अदालतबाट निर्णय भई उक्त निर्णय अन्तिम भएर बसेको अवस्थामा पुनः सोही विषयमा उजुर गर्न पाउने हक अ.बं. ८५ नं. को व्यवस्थाले वादीलाई रहे भएको नपाइने। 	२१९
4.	९३४१ संयुक्त बहुविवाह	नेपाल सरकार विरुद्ध कृष्णा दुवाल (सुवाल) समेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ श्रीमतीले अंश लिई भिन्न भई बसेको अवस्थामा लोग्नेले अर्को विवाह गर्न पाउने भए पनि अंश लिई छुट्टिभिन्न हुनुअघि नै अर्को विवाह गर्न पाउने छुट कानूनले प्रदान गरेको छैन। अर्को विवाह गरिसकेपछि अंश मुद्दा दिएको वा अंश प्राप्त गरेका कारणले पहिलो श्रीमती छुट्टिभिन्न नहुँदै अर्को विवाह गर्नेले बहुविवाहको कसुरबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने। 	२२४
5.	९३४२ संयुक्त लिखत बदर मिलापत्र बदर	दिनाई माझी विरुद्ध बेचन खडगासमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ मुद्दामा दोहोरो लिखतको मात्रै प्रश्न नरही तेस्रो लिखत खडा भई तेस्रो व्यक्तिले वादीदावीको जग्गामा घर निर्माणसमेत गरी बसिसकेको कुरालाई एकै ठाउमा बसोवास गर्ने वादीलाई थाहा जानकारी नै भएन होला भन्ने कुरा पनि विश्वासयोग्य नदेखिई आफूले लिएको जग्गामा दोहोरो तेहोरो लिखत खडा भइसकेकामा कानूनमा उजुर गर्ने हदम्याद निश्चित भइरहेकोलाई सो विषयमा जहिलेसुकै उजुर गर्न मिल्छ भन्ने अर्थ गरी हदम्याद नघाई फिराद गर्न आउने वादीलाई कानूनले जहिलेसुकै पनि सहयोग गर्न सक्छ भन्न मिल्दैन। आफ्नो सम्पत्ति नोक्सान भएकामा पनि समयमै नालिस गरी उपचार माग्न नजानेलाई कानूनले पर्खिरहन नसक्ने। 	२३२
6.	९३४३ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	नरेन्द्रराज श्रेष्ठ विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, पाटनसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ विवादित जग्गाहरूलाई जिल्ला अदालतबाट राखिएको रोकका आदेशमा एकाघर सगोलको अंशियार भनी उल्लेख भएको देखिँदा अर्को आदेश नभएसम्मका लागि भन्दै रोकका राख्ने गरेको र पुनरावेदन अदालतबाट समेत सो आदेशलाई सदर कायम राखेको देखिन्छ। तर जसको हकमा रोकका राखिएको हो उसको 	२४०

			विवादित सम्पत्तिमा हक लाग्न सक्ने स्पष्ट र कानूनसङ्गत आधार नखुलाई एकाको बापतमा अर्काको नामको सम्पत्ति रोक्का राख्न मिल्न सक्ने अवस्था नरहने ।	
7.	९३४४ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	राजेश धिताल विरुद्ध जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौं	<ul style="list-style-type: none"> रिट निवेदकलाई गडाउ हुने गरी तामेल भएको मितिसमेत उल्लेख नगरी तामेल भएको म्याद र जिल्ला प्रशासन कार्यालयको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कायम रहन नसक्ने हुनाले रिट निवेदकको हकमा उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने । 	२४९
8.	९३४५ संयुक्त अंश चलन	सुरजमल सुराना विरुद्ध दिपचन्द सुरानासमेत	<ul style="list-style-type: none"> वादीले अंशबन्डा भएको लिखत छैन भन्ने मात्रै दावीको आधारमा मान्यता दिँदै जाने हो भने कहिल्यै पनि विवादको निरूपणको निश्चितता नै नहुने अवस्था उत्पन्न हुन्छ । अदालतले कानूनको व्याख्या गर्दा यस्तो अनिश्चयताको बढावा हुने गरी व्याख्या गर्न हुँदैन । अदालतले कानूनको व्याख्या गर्दा विवादको निरूपण हुने गरी सिर्जनात्मक व्याख्या गर्नुपर्छ । मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको ३० नं. ले गरेको कानुनी व्यवस्थाको उद्देश्य र प्रत्याभूति पनि यही हुन आउने । 	२५४
9.	९३४६ संयुक्त मानव बेचबिखन, बालविवाह, जबर्जस्ती करणी	लोकबहादुर कार्कीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ४(२) को खण्ड (ख) बमोजिम कसुर हुनको लागि कुनै पनि व्यक्तिको बेचबिखन एवम् ओसारपसारको कार्य सम्पन्न हुनै पर्ने भन्ने देखिँदैन । सो उद्देश्यको लागि त्यस्तो व्यक्तिलाई आफू बसिरहेको घर, स्थान तथा व्यक्तिबाट छुटाई नेपालभित्रको एक स्थानबाट अर्को स्थानमा लैजाने कार्य भइसकेको तर गन्तव्य स्थानमा पुर्याउन बाँकी रहेको अवस्थामा समेत सो कसुर भएको मानिने । पीडितको उमेर वारदातको बखत १६ वर्षभन्दा कम रहेको अवस्थामा पीडितसँग प्रतिवादीले विवाह गरेको वा पीडितले करणीको लागि सहमति जनाएको भन्ने जस्ता तर्कले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने । महिला हिंसा, जबर्जस्ती करणी, मानव 	२६३

			बेचबिखन तथा ओसारपसार जस्ता मुद्दामा पीडितले भोगेको पीडा स्वरूप पाउने क्षति नागरिकको अभिभावक र संरक्षक भएको हैसियतले राज्य स्वयम्ले तत्काल उपलब्ध गराउनु राज्यको दायित्वभित्र पर्ने ।	
10.	९३४७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	चिरञ्जीवि खरेल विरुद्ध प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ कानूनबमोजिम रीत नपुगी घर बिदाको दरखास्त पेस भएको भए पनि सो माग गरेको घर बिदा अस्वीकृत भएको भन्ने कुराको जानकारी निवेदकलाई दिनु बिदा दिने अधिकारीको कानूनी दायित्व हो । कानूनले यो दायित्व बिदा दिने वा नदिने अधिकारीलाई नै तोकेको छ । तर, सो दायित्व सम्बन्धित बिदा दिने अधिकारीले पालन गरेको भने देखिएन । माग गरेको बिदा अस्वीकृत भएको जानकारी नै नपाएको अवस्थामा बिदा स्वीकृत भएकै होला भनी निवेदकले गराइ रहेको उपचारलाई निरन्तरता दिनु स्वभाविककै हुन्छ । यस्तो अवस्थामा निवेदक गैह्रहाजिर रहेको भनी सेवाबाट हटाउने गरी भएको निर्णय न्यायोचित हुँदैन । 	२९३
11.	९३४८ संयुक्त लेनदेन	गंगाप्रसाद मण्डल विरुद्ध यमुनाप्रसाद मण्डल	<ul style="list-style-type: none"> ■ लिखतमा ऋणीलाई ऋणको रकम बुझाउन भाखा दिएकामा सो अवधिसम्म धनीले ऋणीलाई रकम नमाग्ने वाचा गरेकोसम्म हो । तर सो अवधिभित्र धनीलाई रकमको आवश्यकता पर्यो भने आफ्नो रकम माग्ने नहुने भनी प्रतिबन्धित गर्ने र त्यसरी मागेमा थैली भुस हुनेकुरा गर्नु न्यायोचित नहुने । 	३०९
12.	९३४९ संयुक्त लागुऔषध	नेपाल सरकार विरुद्ध ओङ्गेन लामासमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ प्रतिवादीलाई पटकमा सजाय गर्न त्यस्तो अपराध भई अदालतबाट सजाय पाइसकेको हुनपर्ने अनिवार्य सर्तको रहेको देखिन्छ । एकै व्यक्तिउपर फरक वारदातमा एकै अदालतमा फरकफरक अभियोग दायर भई एकैदिन फैसला भएको अवस्थामा कुन वारदातको अभियोगमा पटक कायम गर्ने हो भन्ने कुरा कानूनले स्पष्ट गर्न सकेको पनि पाइँदैन भने सबै वारदातको कसुरमा सजाय थप गरी सजाय गर्न पनि मिल्ने देखिँदैन । 	३०६

13.	९३५० संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	कोमल कार्की विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> कोही कसैलाई कानूनको विपरीत आफूले गरिरहेको काम कार्यवाहीलाई असर पार्ने गरी आर्थिक दायित्व थुपारेका र त्यसबाट निवेदकलाई क्षती पुग्न गएमा सरकार र आफ्नाबीचको कारोवारबाट करारीय दायित्वको अवस्था सिर्जना भएको खण्डमा त्यसको उचित उपचार माग्ने छुट्टै व्यवस्था हुन सक्छ तर रिट क्षेत्रबाट आर्थिक दायित्वको विषयमा विवेचना गरी सुविधा दिने वा नदिने गरी आदेश गर्न मिल्ने नहुने । 	३१४
14.	९३५१ संयुक्त अंश चलन	दुर्गादेवी साह तेली विरुद्ध तपेश्वर साह	<ul style="list-style-type: none"> परिवारका कोही सदस्य सबल र कोही दुर्बल हुनु सामान्य कुरा हो । परिवारका सगोलका सदस्यमध्ये कसैको पैतृक सम्पत्ति हुँदा या नहुँदा वा कोही सबल र कोही दुर्बल हुँदा सगोलका परिवारका सदस्य एकै घर परिवारमा रही बसेको अवस्थामा आर्जन भएको सम्पत्तिमा परिवारका कुनै सदस्यको मात्र हक हुन्छ भनी अर्थ गर्नु कदापी न्यायोचित हुन सक्तैन । परिवारका कुनै सदस्यको पैतृक सम्पत्ति नहुँदा सगोलमा आर्जित सम्पत्तिमा अंश भाग लाग्न सक्तैन भनी अर्थ गर्न नमिल्ने । 	३२१
15.	९३५२ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	जोखबहादुर वि.क. विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> सामाजिकरूपमा लान्छना सही नौ महिनासम्म अवैध गर्भलाई आफ्नो पेटमा राखी जीवित बच्चा जन्माउने आमाको विरोधका बावजुद घरबार बिग्रने बहानामा बच्चा मार्ने कार्यमा संलग्न यी प्रतिवादीलाई ऐन अनुसार तोकिएको सजायमा कमी वा छुट दिनु विद्यमान दण्ड नीतिको समेत प्रतिकूल हुने देखिने । 	३२६
16.	९३५३ संयुक्त जिउनी जग्गामा हक कायम	मानबहादुर विश्वकर्मा विरुद्ध पदमबहादुर विश्वकर्मा	<ul style="list-style-type: none"> अंश र अपुताली फरकफरक प्रयोजनका लागि व्यवस्थित साम्पत्तिक अधिकार भएको हुँदा पहिले अंश लिएको आधारमा अपुतालीको २ नं. अनुसार सबै हकवालाले समानरूपमा प्राप्त गर्न सक्ने अपुताली हकबाट अंशियारको रूपमा रहेका कुनैपनि हकवालालाई बञ्चित गर्न मिल्ने नदेखिने । 	३३६

17.	९३५४ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध मुरारी धमलासमेत	<ul style="list-style-type: none"> प्रतिवादीकै मनसाययुक्त जानाजानको reckless and willful उक्साहटले प्रस्तुत वारदात निर्माणमा प्रमुख भूमिका खेलेको हुँदा उक्त कार्यको दायित्वबाट प्रतिवादीलाई उन्मुक्ति दिँदा अपराधीलाई सजाय गर्ने फौजदारी न्यायशास्त्रको उद्देश्य पराजित हुनेहुँदा मृतकको जीवनलीला समाप्त गर्ने कुरामा निर्णायक भूमिका निर्वाह गर्ने प्रतिवादीलाई उन्मुक्ति (clean chit) दिने कुरालाई फौजदारी न्यायले स्वीकार गर्न नसक्ने भएबाट प्रतिवादीको मनसाययुक्त reckless fault र मृतकको मृत्युको परिणाम result बीचको सम्बन्ध connection स्थापित गरेको अवस्थामा उक्त chain of causation लाई कुनै intervening acts or events ले भङ्ग गरेको नदेखिने । 	३४२
18.	९३५५ संयुक्त लेनदेन	भुला मुखिया विरुद्ध विन्देश्वर यादव	<ul style="list-style-type: none"> कपाली तमसुकका धनी र राजिनामा लिखतका धनी (खरिदकर्ता) फरकफरक व्यक्ति रहेको अवस्थामा दुवै लिखतको अन्तरसम्बन्ध रहेको छ भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्था नहुँदा अलगअलगरूपमा तयार भएको कपाली तमसुक र राजिनामा लिखतको आ-आफ्नै अस्तित्वलाई एकअर्कासँग जोडेर कुनै प्रमाण तथा कानूनी आधारविहीन अवस्थामा तिनीहरूको स्वतन्त्र अस्तित्वमाथि प्रभाव पर्ने गरी समाहित गर्न नमिल्ने अवस्थामा कानूनी मान्यता प्राप्त लिखतबमोजिमको दायित्वलाई प्रतिवादीले बिना आधार इन्कार गर्न सक्ने अवस्था नआउने । 	३६०
19.	९३५६ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध शेखरकुमार थापा मगर	<ul style="list-style-type: none"> मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ८ नं. ले एकै जनाले धेरै पटक सर्वस्वसहित जन्मकैद वा अरु कुनै सजाय हुने खत गरेको भएपनि कुनै खतमा सर्वस्वसहित जन्मकैद र जन्मकैदमध्ये ठूलो सजाय भएपछि अरु सानो सजाय हुने खत खापिदैन भन्ने कानूनी व्यवस्था भएबाट सुरुले दावीको ज्यान मार्ने उद्योगसमेतको कसुर प्रतिवादीले गरेको कायम गरी प्रतिवादीलाई ठूलो खत ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने गरी गरेको फैसलालाई अन्यथा भन्न नमिल्ने । 	३६६

यी सारसङ्क्षेप नेकाप प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं.१३३८

श्री सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७९।६।२३।५
०६८-DF-००९७

मुद्दा : रोक्का राखिएको जग्गा बदर गरिपाउँ ।

पुनरावेदक/पक्ष : सप्तरी जिल्ला, राजविराज
नगरपालिका वडा नं.४ घर भई हाल काठमाडौं
जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं.४
बस्ने राजेन्द्र चौडरिया
विरुद्ध
प्रत्यर्थी/विपक्षी : राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, केन्द्रीय
कार्यालय, काठमाडौंसमेत

- दुई पक्षबीच रहेको कुनै विवाद वा मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी त्यसमा देखिएका विवादित प्रश्नलाई विवेकसम्मत रूपमा निष्कर्षमा पुगी व्यक्त गरिएको रायलाई निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेशको रूपमा लिन मिल्ने हुन्छ । निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेश गर्ने अधिकार पाएको कुनै निकाय वा अधिकारीले आफूमा निहित अधिकारलाई तथ्यको विश्लेषण र प्रमाणको मूल्याङ्कनद्वारा कानून र न्यायको कसीमा राखी गरिएको एउटा न्यायिक निष्कर्ष नै

फैसला वा अन्तिम आदेश मानिने हुन्छ र सोमा चित्त नबुझ्ने पक्षले ऐनले गरेको व्यवस्था र कानूनी व्यवस्थाको अधीनमा रही पुनरावेदन गर्न सक्ने हो । तर मुद्दा मामिला वा कुनै विवादमा निर्णय गर्ने अधिकार पाएको अधिकारीले त्यसरी निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेश गरेको छैन भने त्यस्तो अवस्थामा पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी पुनरावेदन दिन, लिन र सोउपर निर्णय गर्न मिल्ने देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.४)

- साधारण ऐन वा विशेषीकृत ऐनमा विवाद सुन्ने र निर्णय गर्ने भनी न्यायिक वा अर्धन्यायिक निकायलाई प्रत्यायोजन गरिएको अधिकारको सीमाभित्र रही त्यस्ता निकायले दुई पक्ष भएको कुनै विवाद वा मुद्दाको कुनै विषयको तथ्यभित्र प्रवेश गरी त्यस विवादमा देखिएका तथ्यगत र कानूनी प्रश्नमा विवेक प्रयोग गरी प्रमाणको मूल्याङ्कन र कानूनको सही प्रयोग र व्याख्याको माध्यमबाट निष्कर्षमा पुगी एउटा मान्य निकास दिएको कुनै निर्णय, फैसला र अन्तिम आदेश भएमा त्यस्तो अवस्थामा पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र आकर्षित भई त्यस्तो निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेशउपर पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी पुनरावेदन सुन्न र सो उपर निर्णय गर्न सक्तछ । तर उल्लिखित निर्णायक तत्त्वको अभाव छ भने त्यस्तो अवस्थामा पुनरावेदन

अदालतको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन सक्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.५)

- कानूनको मूल उद्देश्य भनेको मालपोत कार्यालयले आफूमा निहित अधिकारलाई दुई पक्षबीचको विवादको विषयमा कानून र न्यायको कसीमा राखी कानूनसम्मत र विवेकपरक ढङ्गले निर्णय गरेको हुनुपर्ने र यस्तो निर्णयले मर्का परेका विवादका सम्बन्धित पक्षले मर्का परेको विषयमा पुनरावेदन गर्न सक्न भन्ने नै हो। उक्त ऐनको दफा ३१ मा मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णय भन्ने उल्लेख भएबाट मालपोत कार्यालयले आफूमा निहित अधिकार प्रयोग गरी निर्णय नगरेका विषयमा न्याय प्रशासन ऐनको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन सक्ने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं.६)

- कुनै घर जग्गामा विवाद परी वा अन्य कुनै कारणले रोक्का राख्न आवश्यक देखिएमा मालपोत कार्यालयले आफैँले निर्णय गरी त्यस्तो घर जग्गा रोक्का राख्न सक्ने र त्यसरी घर जग्गा रोक्का राख्दा मालपोत कार्यालयले आफूले रोक्का राखिएको विषयमा कारण र आधार सहितको निर्णय दिने हुँदा व्यवस्थित कानूनी प्रावधानका विषयमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने हुँदा थप व्याख्या नपर्ने ।
- बैङ्क, वित्तीय संस्था वा स्थानीय निकायले आफ्नो आर्थिक कारोबारको सिलसिलामा कुनै घर जग्गा रोक्का राख्न वा फुकुवा

गर्न लेखी पठाउन सक्ने र सोही आधारमा मालपोत कार्यालयले रोक्का वा फुकुवा गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेकाले अड्डा, अदालत, सरकारी कार्यालय, स्थानीय निकाय, बैङ्क वा वित्तीय संस्थाबाट लेखी आएको आधारमा मालपोत कार्यालयले रोक्का गर्नुपर्ने हुँदा त्यससम्बन्धमा कार्यालयले छुट्टै निर्णय गरिरहनुपर्ने अवस्था रहँदैन । सम्बन्धित संस्थाबाट घर जग्गा रोक्का राख्नको लागि लेखी आएपछि के कुन आधारमा रोक्का राखिएको हो वा रोक्का फुकुवा गरिएको हो भन्ने आधार र कारणको खोजी मालपोत कार्यालयले गरिरहनु पनि कानूनतः आवश्यक हुँदैन । यसको जिम्मेवारी रोक्का राख्न वा फुकुवा गर्न पठाउने सम्बन्धित निकायमा नै रहन्छ । सम्बन्धित संस्थाको अनुरोध वा आदेशको आधारमा उक्त अनुरोध वा आदेश कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा सम्बन्धित लगतमा रोक्का जनाउने वा रोक्का भएकालाई फुकुवा जनाउनेसम्मको कार्य सम्पन्न गरिने हुँदा यस्तो अवस्थामा मालपोत कार्यालयले आफ्नो विवेक वा अधिकार प्रयोग गरी निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था रहँदैन । अन्य निकाय वा संस्थाले गरेको आदेश वा अनुरोध गरिएबमोजिम छुट्टै निर्णय नगरी सोही आदेश र अनुरोधलाई कार्यान्वयनमा ल्याएको त्यस्तो कार्यलाई मालपोत कार्यालयको आफ्नो निर्णयको संज्ञा दिन मिल्ने देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक / पक्षका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता गोपाल गुरागाईं

प्रत्यर्थी/विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू बद्रीबहादुर कार्की, नरहरि आचार्य र विद्वान् अधिवक्ता अर्तिनाथ बोकी श्रेष्ठ

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६३, अड्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०१

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं.१८० नं.
- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख को उपदफा (३)
- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१)

पुनरावेदन अदालत राजविराजमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री जगन्नाथ पाठक

मा.न्या. श्री शान्तिराज सुवेदी

सर्वोच्च अदालतमा फैसला गर्ने :

स.प्र.न्या. श्री खिलराज रेग्मी

मा.न्या. श्री ताहिर अली अन्सारी

फैसला

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह : सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (ख) बमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

मेरो नाउँ दर्ताको सप्तरी जिल्ला, राजविराज नगरपालिका वडा नं.४ स्थित प्लट नं.२/२ को जग्गा विगाहा ०-१-१० जग्गा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, हनुमाननगरको च.नं.९१८, मिति २०४४।६।२८ को पत्रबाट रोक्का देखिन्छ भनी मालपोत कार्यालय, सप्तरीको च.नं.१९७५, मिति २०६४।८।६ को पत्रबाट

मलाई जानकारी दिइएको छ । हाम्रो घर परिवारबीच २०३५ सालमा अंशबन्डा भइसकेको अवस्थामा दाजु आमा वा बाबुले गरेको व्यक्तिगत लेनदेन कारोबारमा मेरो दायित्व रहँदैन । मेरो मन्जुरी बिना गरेको कुनै पनि कारोबारमा मेरो नाउँमा दर्ता रहेको जग्गा रोक्का राख्न मिल्दैन । तर विपक्षी बैङ्कले मेरो सम्पत्ति रोक्का राख्ने गरी मालपोत कार्यालय, सप्तरीलाई लेखेको पत्रका आधारमा मालपोत कार्यालय, सप्तरीले जग्गा रोक्का राख्ने गरी भए गरेका कार्य प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भई बदरभागी भएकाले सो रोक्का फुकुवा गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राजेन्द्र चौडरियाको पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा मालपोत कार्यालय, सप्तरीले निर्णय गरेको नभई राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, हनुमाननगर शाखाको च.नं.९१८ मिति २०४४।६।२८ को पत्रअनुसार मालपोत कार्यालयले रोक्का राखेको देखिँदा मालपोत कार्यालयले निर्णय नगरेको अवस्थामा यस अदालतमा पुनरावेदन लाग्न नसक्ने देखिँदा प्रस्तुत पुनरावेदनपत्र मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको १८० नं. बमोजिम खारेज हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६५।३।२ को फैसला ।

मेरो निर्विवाद हक भोग दर्ताको सप्तरी जिल्ला, राजविराज नगरपालिका वडा नं.४ स्थित प्लट नं.२/२ को क्षेत्रफल ०-१-१० घर जग्गा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, हनुमाननगरको पत्रबमोजिम मालपोत कार्यालय, सप्तरीले रोक्का राखेको छ । विपक्षी बैङ्कसँग आफूले ऋण पनि नलिएको र जग्गा रोक्का राख्ने अन्य कुनै पनि कारण नरहेको स्थितिमा त्यसरी रोक्का राख्ने अधिकार विपक्षी बैङ्कलाई नभएको अवस्थामा त्यस्तो कार्यलाई बदर गर्नुको सट्टा

पुनरावेदन अदालत, राजविराजले पुनरावेदन नै खारेज गर्ने गरी गरेको फैसला मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख को उपदफा (१)(२)(३) को विपरीत हुनुका साथै ने.का.प. २०६३, अङ्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०१ समेतका आधारमा त्रुटिपूर्ण भएकाले उक्त फैसला उल्टी गरी मालपोत कार्यालयले जग्गा रोक्का राख्ने गरेको निर्णय बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राजेन्द्र चौडरियाका तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यस अदालतबाट संवत् २०६० सालको रिट नं.३४०५ निवेदक सुन्तली खत्रीसमेत विपक्षी मालपोत कार्यालय, कलङ्कीसमेत भएको उत्प्रेषण मुद्दामा मिति २०६३।३।१३ मा भएको आदेश र ने.का.प.२०६३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०१ को नजिरसमेतको परिप्रेक्ष्यमा पुनरावेदन अदालतको इन्साफमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।१०।१२ को आदेश ।

मालपोत ऐन, २०४३ को दफा ३१ मा पुनरावेदनसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको र सोअनुसार उक्त ऐनको दफा ७, ८, ८ख, २८, २९ र ३० बमोजिम मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने देखिन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा उठाइएको समग्र विषयवस्तुको अध्ययन र विश्लेषण गर्दा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, हनुमाननगर सप्तरीको च.नं.९१८ मिति २०४४।६।२८ को रोक्का पत्रको कार्यान्वयनबाहेक मालपोत कार्यालय, सप्तरीबाट कुनै निर्णय नै नभएको अवस्थामा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी रोक्का गरिएको औचित्य र कारणलगायत मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी निर्णय गर्न

मिल्ने नदेखिँदा पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट अ.बं.१८० नं. बमोजिम पुनरावेदन खारेज हुने ठहर गरेको मिति २०६५।३।२ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ ।

तर यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको पिपल्स फाइनान्स लिमिटेड विरुद्ध कमला राजोपाध्याय भएको रोक्का बदर मुद्दा (ने.का.प.२०६३, अङ्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०१) मा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट पिपल्स फाइनान्स लिमिटेडको पत्रको आधारमा मालपोत कार्यालयले विवादित जग्गाहरू रोक्का राख्ने गरेको कार्यलाई मालपोत कार्यालयको निर्णय होइन भन्न नमिल्ने भन्नेसमेतका आधारमा त्यस्तो निर्णयउपर मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने भनी निर्णय कायम भएको देखिन्छ। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख को उपदफा (३) ले बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले कुनै घर जग्गा रोक्का राख्न वा रोक्का राखिएको घर जग्गा फुकुवा गर्न लेखी पठाएपछि मालपोत कार्यालयले रोक्का वा रोक्का फुकुवा गरी दिनुपर्ने गरी बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको र त्यसरी रोक्का राख्ने वा फुकुवा गर्ने सन्दर्भमा मालपोत कार्यालयले कुनै निर्णय नै नगर्ने र निर्णय नै नभएको विषयलाई चुनौती दिई पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्न मिल्ने अवस्था नरहने हुँदा ने.का.प.२०६३, अङ्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०१ को निर्णयले कायम गरेको रूलिडसँग सहमत हुन नसकेकाले निश्चित रूलिड कायम हुनुपर्ने देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलासमा पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६८।१०।८ को फैसला ।

यसमा पुनरावेदनमा उल्लेख भएको

राजविराज नगर प्लट नं.२/२ को ०-१-१० जग्गा र सोमा बनेको घर रोक्का राख्नुको कारण र आधार एवम् तत्सम्बन्धी कागजात भए सोसमेत विपक्षी राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कबाट दाखिला गराई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको पूर्ण इजलासको मिति २०७१।३।१२ को आदेश।

ऋणी नेपाल उडस्टक कम्पनीका सञ्चालक खेमचन्द्र र निजका परिवारका नामको जग्गा रोक्का गर्ने सन्दर्भमा साविक शाखा कार्यालय, हनुमाननगरको मिति २०४४।६।२८ को पत्रबमोजिम मालपोत कार्यालय, सप्तरीको मिति २०४४।७।४ च.नं.१२६७ पत्रबाट जग्गा रोक्का रही निवेदकउपर समेत ऋण असुली मुद्दा दायर भई ऋण असुली न्यायाधिकरणमा उक्त मुद्दा विचाराधीन रहेको भन्नेसमेत व्यहोराको राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०७१।४।२९ को निवेदन।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता गोपाल गुरागाईले ऋण लिनुपूर्व नै ऋण लिने व्यक्तिसँग मेरो पक्ष छुट्टिई भिन्न भएको र सगोलमा नरहेको त्यस्तो अवस्थामा समेत जग्गा रोक्का राखिएको कार्य कानूनसम्मत नहुँदा रोक्का बदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी बैङ्कको तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू बट्टीबहादुर कार्की, नरहरि आचार्य र विद्वान् अधिवक्ता अर्तिनाथ बोकी श्रेष्ठले मालपोत कार्यालयले आफ्नो विवेक प्रयोग गरी निर्णय गरेको अवस्था होइन। मालपोत कार्यालयले निर्णय नगरेको कुनै विषयमा पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदन स्वीकार गरी निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकार कानूनले प्रदान गरेको अवस्था नहुँदा ने.का.प.२०६३, अङ्क ३, नि.नं.७६७४ मा प्रकाशित नजिरमा भएको रूलिडसँग

असहमति व्यक्त गरी पुनरावेदन खारेज हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासको फैसला मनासिब हुँदा उक्त फैसला सदर कायम हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

आफ्नो मन्जुरी बिना गरेको कारोबारमा जग्गा रोक्का राख्न नमिल्नेमा छुट्टिई भिन्न भएका व्यक्तिले गरेको कारोबारमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, हनुमाननगरको च.नं.१९८, मिति २०४४।६।२८ को पत्रबमोजिम मालपोत कार्यालय, सप्तरीले आफ्नो नाम दर्ताको सप्तरी जिल्ला, राजविराज नगरपालिका वडा नं.४ स्थित प्लट नं.२/२ को क्षेत्रफल ०-१-१० जग्गा रोक्का राखिएको र उक्त जग्गा रोक्का रहेको जानकारी मालपोत कार्यालय, सप्तरीको च.नं.१९७५, मिति २०६४।८।६ को पत्रबाट गराइएको हुँदा मालपोत कार्यालयले जग्गा रोक्का राख्ने भनी गरेको निर्णय बदर गरिपाउँ भनी राजेन्द्र चौडरियाले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा पुनरावेदन गरेकामा मालपोत कार्यालयले कुनै निर्णय नै नगरेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्न नसक्ने भएबाट पुनरावेदन अ.बं. १८० नं. बमोजिम खारेज हुने भनी उक्त अदालतबाट भएको फैसला उपर ने.का.प.२०६३, अङ्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०९ मा प्रकाशित नजिरमा भएको आधारमा समेत पुनरावेदन खारेज गर्न नमिल्ने भन्ने जिकिर लिई यी पुनरावेदकले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको देखिन्छ। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख को उपदफा (३) ले “बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले कुनै घर जग्गा रोक्का राख्न वा रोक्का राखिएको घर जग्गा फुकुवा गर्न लेखी पठाएपछि मालपोत कार्यालयले रोक्का वा रोक्का फुकुवा गरी दिनुपर्ने” गरी बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको र त्यसरी रोक्का राख्ने वा फुकुवा गर्ने सन्दर्भमा मालपोत कार्यालयले कुनै निर्णय नै नगर्ने

र निर्णय नै नभएको विषयमा पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्न मिल्ने अवस्था नरहने हुँदा ने.का.प.२०६३, अङ्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०१ को निर्णयले कायम गरेको रूलिडसँग सहमत हुन नसकेकाले निश्चित रूलिड कायम हुनुपर्ने भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३ को उपनियम (१) को खण्ड (ख) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखियो ।

कुनै संघ, संस्था वा निकायबाट जग्गा रोक्काको लागि लेखी आएकोमा लेखी आएबमोजिमको कार्य कार्यान्वयन गर्न जग्गा रोक्का राखेको कार्यलाई मालपोत कार्यालयको निर्णय मान्न मिल्ने हो होइन र सोबमोजिम मालपोत कार्यालयले जग्गा रोक्का राखेउपर पुनरावेदन अदालतको पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार आकर्षित हुन सक्ने हो होइन भन्ने विवादित प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

२. पुनरावेदक राजेन्द्र प्रसाद चौडरियाले आफ्नो नाम दर्ताको सप्तरी जिल्ला, राजविराज नगरपालिका वडा नं.४ स्थित प्लट नं.२/२ को क्षेत्रफल ०-१-१० घर जग्गा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, हनुमाननगरको च.नं.९१८, मिति २०४४।६।२८ को पत्रको आधारमा रोक्का राखेको कुरालाई मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ अनुसार पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन दिएकामा मालपोत कार्यालयले निर्णय गरेको नभई बैङ्कको पत्रको आधारमा रोक्का राखेको त्यस्तो अवस्थामा मालपोत कार्यालयले निर्णय गरेको भन्ने नमिल्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र आकर्षित नहुने भनी पुनरावेदनपत्र नै खारेज हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट सदर भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालतको पुनरावेदकीय

अधिकारक्षेत्रका सम्बन्धमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) मा भएको कानूनी व्यवस्था उल्लेख हुनु सान्दर्भिक हुन आएको छ । उक्त दफा ८(१) मा भएको कानूनी व्यवस्था देहायबमोजिम छ :

८ पुनरावेदन अदालतको अधिकारक्षेत्र (१) पुनरावेदन अदालतलाई आफ्नो मातहतको जिल्ला अदालत र प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकामा बाहेक आफ्नो प्रादेशिक अधिकारक्षेत्रभित्र रहेका अन्य कुनै निकाय वा अधिकारीले मुद्दा मामिलामा गरेको सुरु फैसला वा अन्तिम आदेशउपर पुनरावेदन सुन्ने र कानूनबमोजिम साधक जाँच्ने अधिकार हुनेछ ।

३. उपर्युक्त कानूनी व्यवस्था अध्ययन गरी हेर्दा प्रचलित कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकामा बाहेक आफ्नो मातहतको जिल्ला अदालत र आफ्नो प्रादेशिक अधिकारक्षेत्रभित्रका कुनै निकाय वा अधिकारीले मुद्दा मामिलामा वा विवादको सम्बन्धमा गरेको सुरु फैसला वा अन्तिम आदेशउपर पुनरावेदन अदालतलाई पुनरावेदन सुन्ने अधिकार रहे भएको देखिन आउँछ । मुद्दा मामिलामा गरेको फैसला वा अन्तिम आदेश उपरमा मात्र पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने भन्ने ऐनको व्यवस्था र विधायिकी मनसायसमेत सोही रहेको देखिन आएको छ । कुनै विषयमा विवाद उत्पन्न भई पक्ष विपक्ष कायम भई सम्बन्धित निकायमा दायर भएको मुद्दा मामिला वा विवादमा त्यस्तो मुद्दा मामिला वा विवादको निरोपण गर्ने अधिकारीले आफ्नो रायसहितको न्यायिक निष्कर्ष दिएको छ भने त्यस्तो अवस्थामा उक्त न्यायिक निष्कर्षले निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेशको रूप ग्रहण गर्ने र त्यस्तो निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेशमा

मात्र पुनरावेदन लाग्ने र सोबाहेक कुनै अधिकारीले आफ्नो रायसहितको न्यायिक निष्कर्ष दिएको अवस्था छैन भने त्यस्तो अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने विषय भएन ।

४. दुई पक्षबीच रहेको कुनै विवाद वा मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी त्यसमा देखिएका विवादित प्रश्नलाई विवेकसम्मत रूपमा निष्कर्षमा पुगी व्यक्त गरिएको रायलाई निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेशको रूपमा लिन मिल्ने हुन्छ । निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेश गर्न अधिकार पाएको कुनै निकाय वा अधिकारीले आफूमा निहित अधिकारलाई तथ्यको विश्लेषण र प्रमाणको मूल्याङ्कनद्वारा कानून र न्यायको कसीमा राखी गरिएको एउटा न्यायिक निष्कर्ष नै फैसला वा अन्तिम आदेश मानिने हुन्छ र सोमा चित्त नबुझे पक्षले ऐनले गरेको व्यवस्था र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) मा भएको कानूनी व्यवस्थाको अधीनमा रही पुनरावेदन गर्न सक्ने हो । तर मुद्दा मामिला वा कुनै विवादमा निर्णय गर्ने अधिकार पाएको अधिकारीले त्यसरी निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेश गरेको छैन भने त्यस्तो अवस्थामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) को पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी पुनरावेदन दिन, लिन र सोउपर निर्णय गर्न मिल्ने देखिन आएन ।

५. साधारण ऐन वा विशेषीकृत ऐनमा विवाद सुन्ने र निर्णय गर्ने भनी न्यायिक वा अर्धन्यायिक निकायलाई प्रत्यायोजन गरिएको अधिकारको सीमाभित्र रही त्यस्ता निकायले दुई पक्ष भएको कुनै विवाद वा मुद्दाको कुनै विषयको तथ्यभित्र प्रवेश गरी त्यस विवादमा देखिएका तथ्यगत र कानूनी प्रश्नमा विवेक प्रयोग गरी प्रमाणको मूल्याङ्कन र कानूनको सही प्रयोग र व्याख्याको माध्यमबाट निष्कर्षमा पुगी एउटा मान्य निकास दिएको कुनै निर्णय, फैसला

र अन्तिम आदेश भएमा त्यस्तो अवस्थामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) को पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र आकर्षित भई त्यस्तो निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेशउपर पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी पुनरावेदन सुन्न र सोउपर निर्णय गर्न सक्तछ । तर उल्लिखित निर्णायक तत्वको अभाव छ भने त्यस्तो अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन सक्ने देखिएन ।

६. मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख बमोजिम मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णयउपर सोही ऐनको दफा ३१ बमोजिम प्रादेशिक अधिकारक्षेत्रभित्रको सम्बन्धित पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था छ । तर उक्त ऐनको दफा ८ख र ३१ मा भएको कानूनको मूल उद्देश्य भनेको मालपोत कार्यालयले आफूमा निहित अधिकारलाई दुई पक्षबीचको विवादको विषयमा कानून र न्यायको कसीमा राखी कानूनसम्मत र विवेकपरक ढङ्गले निर्णय गरेको हुनुपर्ने र यस्तो निर्णयले मर्का परेका विवादका सम्बन्धित पक्षले मर्का परेको विषयमा पुनरावेदन गर्न सक्नु भन्ने नै हो । उक्त ऐनको दफा ३१ मा मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णय भन्ने उल्लेख भएबाट मालपोत कार्यालयले आफूमा निहित अधिकार प्रयोग गरी निर्णय नगरेका विषयमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) को पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुन सक्ने अवस्था भएन ।

७. मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख ले घर जग्गा रोक्का राख्न र फुकुवा गर्न सक्ने गरी मालपोत कार्यालयलाई अधिकार प्रदान गरेको छ । जसअन्तर्गत उपदफा (१) मा कुनै घर जग्गामा विवाद परी वा अन्य कुनै कारणले रोक्का राख्न आवश्यक देखिएमा मालपोत कार्यालयले आफैँले निर्णय गरी

त्यस्तो घर जग्गा रोक्का राख्न सक्ने कानूनी अवस्था छ भने उपदफा (२) मा “कुनै अड्डा, अदालत वा सरकारी कार्यालयबाट कुनै घर जग्गा रोक्का राख्न वा रोक्का रहेको घर जग्गा फुकुवा गर्न लेखी आएमा मालपोत कार्यालयले लेखी आएबमोजिम रोक्का वा फुकुवा गरी दिनुपर्ने” भन्ने उल्लेख छ। त्यस्तै उपदफा (३) मा “प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित बैङ्क, वित्तीय संस्था वा स्थानीय निकायले आफ्नो आर्थिक कारोबारको सिलसिलामा कुनै घर जग्गा रोक्का राख्न वा फुकुवा गर्न लेखी पठाएमा मालपोत कार्यालयले लेखी आएबमोजिम रोक्का वा रोक्का फुकुवा गर्नुपर्ने” बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ।

८. मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख को उपदफा (१) का विषयमा कुनै घर जग्गामा विवाद परी वा अन्य कुनै कारणले रोक्का राख्न आवश्यक देखिएमा मालपोत कार्यालयले आफैँले निर्णय गरी त्यस्तो घर जग्गा रोक्का राख्न सक्ने र त्यसरी घर जग्गा रोक्का राख्दा मालपोत कार्यालयले आफूले रोक्का राखिएको विषयमा कारण र आधारसहितको निर्णय दिने हुँदा उक्त उपदफा (१) मा व्यवस्थित कानूनी प्रावधानका विषयमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने हुँदा थप व्याख्या गरिरहन परेन। तर उपदफा (२) बमोजिम कुनै अड्डा, अदालत वा सरकारी कार्यालयबाट कुनै घर जग्गा रोक्का राख्न, रोक्का रहेको घर जग्गा फुकुवा गर्न वा उपदफा (३) बमोजिम बैङ्क, वित्तीय संस्था वा स्थानीय निकायले आफ्नो आर्थिक कारोबारको सिलसिलामा कुनै घर जग्गा रोक्का राख्न वा फुकुवा गर्न लेखी पठाउन सक्ने र सोही आधारमा मालपोत कार्यालयले रोक्का वा फुकुवा गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेकाले अड्डा, अदालत, सरकारी कार्यालय, स्थानीय निकाय, बैङ्क वा वित्तीय संस्थाबाट लेखी आएकै आधारमा मालपोत कार्यालयले रोक्का गर्नुपर्ने हुँदा त्यससम्बन्धमा

कार्यालयले छुट्टै निर्णय गरी रहनुपर्ने अवस्था रहँदैन। सम्बन्धित संस्थाबाट घर जग्गा रोक्का राख्नको लागि लेखी आएपछि के कुन आधारमा रोक्का राखिएको हो वा रोक्का फुकुवा गरिएको हो भन्ने आधार र कारणको खोजी मालपोत कार्यालयले गरिरहनु पनि कानूनतः आवश्यक हुँदैन। यसको जिम्मेवारी रोक्का राख्न वा फुकुवा गर्न पठाउने सम्बन्धित निकायमा नै रहन्छ। सम्बन्धित संस्थाको अनुरोध वा आदेशको आधारमा उक्त अनुरोध वा आदेश कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा सम्बन्धित लगतमा रोक्का जनाउने वा रोक्का भएकोलाई फुकुवा जनाउनेसम्मको कार्य सम्पन्न गरिने हुँदा यस्तो अवस्थामा मालपोत कार्यालयले आफ्नो विवेक वा अधिकार प्रयोग गरी निर्णय गर्नुपर्ने अवस्था रहँदैन। अन्य निकाय वा संस्थाले गरेको आदेश वा अनुरोध गरिएबमोजिम छुट्टै निर्णय नगरी सोही आदेश र अनुरोधलाई कार्यान्वयनमा ल्याएको त्यस्तो कार्यलाई मालपोत कार्यालयको आफ्नो निर्णयको संज्ञा दिन मिल्ने देखिन आएन।

९. प्रस्तुत विवादमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, हनुमानगर सप्तरीको च.नं.९१८ मिति २०४४।६।२८ को रोक्का पत्रकै आधारमा मालपोत कार्यालय, सप्तरीले रोक्कासम्म जनाएको अवस्था छ। उक्त रोक्का ठीक छ वा छैन सो को जिम्मेवारी रोक्का राख्न पठाउने निकायको हुने हुनाले प्रस्तुत विवादित रोक्काको जिम्मेवारी राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, हनुमानगरको हो। तर राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, हनुमानगरले आफूले लगानी गरेको ऋण असुल गर्ने प्रयोजनार्थ घर जग्गा रोक्का राख्ने निर्णय गरेउपर यी निवेदकले कुनै चुनौती नदिई उक्त बैङ्कले गरेको निर्णयबमोजिम घर जग्गा रोक्काको लागि मालपोत कार्यालयलाई लेखी आएबमोजिम लगतमा रोक्कासम्म जनाएको मालपोत कार्यालयको कार्यलाई निर्णय भनी उक्त

कार्यउपर पुनरावेदन गरेको देखिन्छ । तर मालपोत कार्यालयले कुनै निर्णय गरेको अवस्था नरहेको हुँदा पुनरावेदन अदालतले त्यसउपर पुनरावेदन सुनी न्याय निरोपण गर्न मिल्ने देखिएन । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ ले दफा ८ख बमोजिम मालपोत कार्यालयले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था गरेको भएपनि प्रस्तुत मुद्दामा उठाइएको समग्र विषयवस्तुको अध्ययन र विश्लेषण गर्दा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, हनुमाननगर, सप्तरीको च.नं.९१८ मिति २०४४।६।२८ को रोकका पत्रको कार्यान्वयनबाहेक मालपोत कार्यालय सप्तरीबाट कुनै निर्णय नै नभएको अवस्थामा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गरी रोकका गरिएको औचित्य र कारणलगायत मुद्दाको तथ्यभित्र प्रवेश गरी निर्णय गर्न मिल्ने देखिएन ।

१०. अब, यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको पिपल्स फाइनान्स लिमिटेड विरुद्ध कमला राजोपाध्याय भएको रोकका बदर मुद्दा (ने.का.प. २०६३ अड्क ३ नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०१) मा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट पिपल्स फाइनान्स लिमिटेडको पत्रको आधारमा मालपोत कार्यालयले विवादित जग्गाहरू रोकका राख्ने गरेको कार्यलाई मालपोत कार्यालयको निर्णय होइन भन्न नमिल्ने भनी त्यस्तो निर्णयउपर मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने भनी कायम भएको रूलिङ्गसँग असहमत भई मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख को उपदफा (३) ले बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले कुनै घर जग्गा रोकका राख्न वा रोकका राखिएको घर जग्गा फुकुवा गर्न लेखी पठाएपछि मालपोत कार्यालयले रोकका वा रोकका फुकुवा गरी दिनुपर्ने गरी बाध्यात्मक व्यवस्था गरेकाले त्यसरी रोकका राख्ने वा फुकुवा गर्ने सन्दर्भमा मालपोत

कार्यालयले कुनै निर्णय नै नगर्ने हुँदा चुनौती दिई पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्न मिल्ने अवस्था नरहने भनी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट अ.बं.१८० नं. बमोजिम पुनरावेदन नै खारेज हुने ठहरी भएको मिति २०६५।३।२ को फैसला सदर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६८।१०।८ को रूलिङ्गमध्ये कुन रूलिङ्ग कायम रहनुपर्ने हो भन्नेतर्फ विचार गर्दा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८ (१) बमोजिम पुनरावेदन अदालतको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुनको लागि दुई पक्षबीच कुनै विषयमा विवाद उत्पन्न भई अधिकारप्राप्त निकायमा दायर भएको मुद्दा मामिला वा विवादको विषयमा त्यस्तो मुद्दा मामिला वा विवादको निरोपण गर्ने अधिकारीले आफ्नो रायसहितको न्यायिक निष्कर्षसहित निर्णय दिएको छ भने त्यस्तो अवस्थामा निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेशको रूप ग्रहण गर्ने र त्यस्तो निर्णय, फैसला वा अन्तिम आदेशमा मात्र पुनरावेदन लाग्ने र सोबाहेक कुनै अधिकारीले आफ्नो रायसहितको न्यायिक निष्कर्ष दिएको अवस्था छैन भने त्यस्तो अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको पुनरावेदकीय अधिकारक्षेत्र आकर्षित नहुने हुँदा पिपल्स फाइनान्स लिमिटेडको पत्रको आधारमा मालपोत कार्यालयले विवादित जग्गाहरू रोकका राख्ने गरेको कार्यलाई मालपोत कार्यालयको निर्णय मानी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने भनी पिपल्स फाइनान्स लिमिटेड विरुद्ध कमला राजोपाध्याय भएको रोकका बदर मुद्दामा ने.का.प. २०६३, अड्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०१ मा कायम भएको रूलिङ्गसँग यो इजलास सहमत हुन नसकेको हुँदा उक्त ने.का.प. २०६३, अड्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०१, पिपल्स फाइनान्स के.के. एम भवन विरुद्ध कमला राजोपाध्याय भएको रोकका

बदर मुद्दाबाट कायम भएको रूलिङ्ग सिद्धान्तलाई निष्क्रिय (Over Rule) गरिदिएको छ। मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख को उपदफा (३) ले बैङ्क वा वित्तीय संस्थाले कुनै घर जग्गा रोक्का राख्न वा रोक्का राखिएको घर जग्गा फुकुवा गर्न लेखी पठाएपछि मालपोत कार्यालयले रोक्का वा रोक्का फुकुवा गरी दिनुपर्ने गरी बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको र त्यसरी रोक्का राख्ने वा फुकुवा गर्ने सन्दर्भमा मालपोत कार्यालयले कुनै निर्णय नै नगर्ने र निर्णय नै नभएको विषयलाई चुनौती दिई पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदकीय क्षेत्राधिकार ग्रहण गर्न नमिल्ने हुँदा ने.का.प.२०६३, अङ्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०९, पिपल्स फाइनान्स के.के. एम भवन विरूद्ध कमला राजोपाध्याय भएको रोक्का बदर मुद्दामा कायम भएको रूलिङ्गसँग असहमति गरी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट अ.बं.१८० नं. बमोजिम पुनरावेदन खारेज हुने ठहर गरी भएको मिति २०६५।३।२ को फैसला सदर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६८।१०।८ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुन्छ।

११. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट ने.का.प.२०६३, अङ्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०९, पिपल्स फाइनान्स विरूद्ध कमला राजोपाध्याय भएको रोक्का बदर मुद्दामा कायम भएको रूलिङ्ग निष्क्रिय (Over Rule) हुने र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख को उपदफा (३) बमोजिम बैङ्क, वित्तीय संस्था वा स्थानीय निकायले आफ्नो आर्थिक कारोबारको सिलसिलामा कुनै घर जग्गा रोक्का राख्न वा फुकुवा गर्न लेखी पठाएबमोजिम मालपोत कार्यालयले रोक्का राखेमा मालपोत कार्यालय स्वयम्ले कुनै निर्णय गर्ने अवस्था नरहँदा त्यस्तोमा उक्त ऐनको दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदन लाग्न नसक्ने भनी रूलिङ्ग कायम भएकाले प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत,

राजविराजबाट अ.बं.१८० नं. बमोजिम पुनरावेदन खारेज हुने ठहरी भएको मिति २०६५।३।२ को फैसला सदर गरेको यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०६८।१०।८ को फैसला सदर हुने ठहरेकाले यस फैसलाको जानकारी सम्बन्धित पक्ष विपक्षलाई गराई ने.का.प.२०६३, अङ्क ३, नि.नं.७६७४, पृष्ठ ४०९, पिपल्स फाइनान्स विरूद्ध कमला राजोपाध्याय भएको रोक्का बदर मुद्दाको फैसलाबाट कायम भएको सिद्धान्त निष्क्रिय भएको जानकारी यस अदालतको सम्बन्धित शाखामा दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं।

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल असोज २३ गते रोज ५ शुभम्।

इजलास अधिकृत : दीपक ढकाल

निर्णय नं.१३३९

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
आदेश मिति : २०७१।२।२१।५
०६८-WS-००४०

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. ३२ बस्ने अधिवक्ता/
नोटरी पब्लिक सुरेन्द्रकुमार महतोसमेत
विरुद्ध
विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- प्राकृतिक व्यक्ति र कृत्रिम व्यक्तिको प्रकृति, हैसियत र अवस्था समान हुन सक्तैन । यही असमानताको कारण उक्त ऐनको व्यवस्थाअनुसार प्राकृतिक व्यक्तिमात्र परीक्षामा सामेल हुने सक्ने र परीक्षा उत्तीर्ण भएमा अनुवादक नोटरी व्यवसायको लागि प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न सक्ने हुन्छ । कृत्रिम व्यक्ति संस्थाको हकमा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ११ बमोजिम परीक्षा उत्तीर्ण गर्नुपर्ने आवश्यकता नभई नोटरी पब्लिक परिषद्को स्वीकृति आवश्यक पर्ने भनी

ऐनको दफा ३९ मा छुट्टै कानूनी व्यवस्था हुनुलाई संविधान प्रदत्त समानताको हक प्रतिकूलको कानूनी व्यवस्था मान्न नमिल्ने हुन्छ । तसर्थ प्राकृतिक व्यक्ति र कानूनी व्यक्तिबीच समान व्यवहारको अपेक्षा गरी समानताको हकको हनन् भयो भन्ने दावी संविधानसम्मत नहुने ।

(प्रकरण नं.६)

- नोटरी पब्लिक परिषद्ले ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत अनुवादसम्बन्धी काम गरी आएको संस्थालाई अनुवादसम्बन्धी स्वीकृति प्रदान गर्ने वा नगर्ने अधिकार नोटरी पब्लिक परिषद्मा निहित रहेको र त्यस्तो स्वीकृति प्रदान गरेको अवस्थामा पनि नोटरी पब्लिकहरूको अनुवादसम्बन्धी पेसा वा रोजगारी गर्ने हक कायमै रहने र त्यस्तो हकलाई नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ ले बन्देज गरेको नदेखिने ।
- नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ को व्यवस्थाको संवैधानिकता परीक्षण गर्नुपर्ने अवस्था नभई विशुद्ध कानूनी प्रश्न देखिएको र विधायिका निर्मित कानूनबमोजिम कुनै निकायमा निहित अधिकार असंवैधानिक नदेखिएको अवस्थामा अदालतबाट त्यस्तो कानूनी अधिकारको वैधानिकताको परीक्षण गर्नुपर्ने औचित्य नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

- नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ मा नोटरी पब्लिकहरूबाट अनुवाद तथा प्रमाणीकरण भएका लिखतहरूमा

परराष्ट्र मन्त्रालयबाट थप प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था नभएको र उक्त कानूनको अक्षरशः पालना गराउन विदेशी मुलुकहरूलाई बाध्य बनाउन पनि नसकिने अवस्थामा सार्वजनिक लिखत तथा कागजातहरूको थप प्रमाणीकरणमा परराष्ट्र मन्त्रालयको संलग्नताको प्रश्न कानूनी नभई प्रशासकीय र नागरिकहरूको सुविधाका लागि सहजीकरणको विषय रहेको देखियो । नेपालका आधिकारिक निकायका लिखतहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय समुदायमा विश्वसनीय वा प्रमाणित बनाउन परराष्ट्र मन्त्रालयबाट प्रमाणीकरणको सन्दर्भमा हुने प्रशासनिक सहभागिता वा सहजीकरणलाई अन्यथारूपमा लिन नसकिने ।

(प्रकरण नं.१८)

- कुनै एउटा आधिकारिक व्यक्ति वा निकायबाट प्रमाणीकरण भइसकेको लिखत परराष्ट्र मन्त्रालयबाट पुनः प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने प्रश्न हाम्रो कानूनी निकायको कार्यको गुणस्तर र विश्वसनियताको प्रश्न हो । यसका लागि हामीले आन्तरिकरूपमा आफ्नो क्षमता र विश्वसनियतामा अभिवृद्धि गर्नुपर्ने हुन्छ भने बाह्यरूपमा नेपालको कानूनी प्रणालीको कार्यान्वयनको स्थितिबारे जानकारी गराउने प्रयास गरिरहनुपर्ने हुन्छ । नेपाली नागरिकले कामको सिलसिलामा बाह्य मुलुकमा विभिन्न लिखतहरू पेस गर्दा त्यसको आधिकारिकताको प्रश्न उठी भोग्नु परेको

समस्याहरूको समाधान गर्न राज्यले नै आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्दछ । निवेदक पक्षले नोटरी पब्लिकले अनुवाद गरेको लिखतमा पनि यदि कुनै मित्रराष्ट्रको कानूनी व्यवस्था तथा प्रचलनमा परराष्ट्र मन्त्रालयको समेत प्रमाणीकरण हुनुपर्ने अवस्था भएमा परराष्ट्र मन्त्रालयबाट प्रमाणीकरण गरिदिनु भन्ने आदेश जारीको माग गरे तापनि परराष्ट्र मन्त्रालयबाट थप प्रमाणीकरण गर्न कर लगाउने गरी सर्त थप गर्न नोटरी पब्लिक ऐन वा अन्य ऐनले कर गरेको वा अनिवार्य गरेको नदेखिएकाले ऐनको कानूनी व्यवस्थाविपरीत अदालतको आदेशबाट थप सर्तहरू तोकी अनिवार्यरूपमा पालन गर्न वा बहिस्कृत गर्ने गरी हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.१९)

- राष्ट्रहरूबीचको अन्तरसम्बन्ध र सम्बन्धित राष्ट्रको कानूनी व्यवस्थाको कारणले नोटरी पब्लिकले लिखत प्रमाणीकरण गरेको अवस्थामा पनि त्यसको आधिकारिकताको पुष्टि गर्न सहजीकरण गर्ने प्रयोजनका लागि परराष्ट्र मन्त्रालयले आवश्यक पहल र सम्बन्ध गर्नुपर्ने कुरा अपेक्षित रहेको छ । यस्तो अवस्थामा आवश्यकतानुसार सहयोग गर्ने कार्य अपेक्षित भए पनि बाध्यात्मकरूपमा पुनः प्रमाणीकरणको सर्त थप गर्ने गरी अदालतको आदेशबाट कर लगाउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
रविनारायण खनाल र विद्वान् अधिवक्ताहरू
श्रीप्रसाद पण्डित, सुरेन्द्रकुमार महतो,
विजयप्रसाद मिश्र, अनन्तराज लुइटेल
विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता किरण
पौडेल, विद्वान् अधिवक्ताद्वय नरेन्द्रप्रसाद
पाठक र चेतनाथ घिमिरे
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१), १२(३)(च), १३, १८
- नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ को उपदफा १, दफा ११, १४, २८
- कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ४(ग), ५(ग)
- विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ३ र ५

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(१) र धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :

हामी निवेदक कानून व्यवसायीहरू नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा १२ ले तोकेको योग्यता पुगेको हुनाले ऐनको दफा ११ बमोजिम विपक्षी नोटरी पब्लिक परिषद्ले लिएको परीक्षा उत्तीर्ण गरी ऐनको दफा १९ बमोजिम लिखतको प्रमाणीकरण गर्न, एक भाषामा लेखिएको कागजात अर्को भाषामा अनुवाद गर्न र सक्कल कागजातको नक्कल प्रमाणित गर्नसमेत तीनै थरी काम गर्न ऐनको दफा १४ बमोजिम प्रमाणपत्र (License) प्राप्त नोटरी पब्लिक हौं ।

नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को प्रमाणीकरण मिति २०६३।६।२८ मा भई नेपाल राजपत्र भाग-२, खण्ड ५६, अतिरिक्ताङ्क ३९ मिति २०६३।६।२८ मा प्रकाशित भए तापनि ऐनको दफा १ उपदफा (२) ले यो ऐन नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको मितिदेखि लागू हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरे अनुरूप नेपाल सरकारले सो ऐन, २०६३।१।१९ देखि लागू हुने गरी तोकेको थियो । नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ अन्तर्गत अनुवाद गर्ने नोटरी पब्लिकहरूलाई लाइसेन्स दिन केही समय लाग्ने तर ऐन भने लागू भैसकेको कारणले अनुवाद गर्ने काममा शून्यताको स्थिति नरहोस् भनी सङ्क्रमणकालीन आवश्यकता पूर्ति गर्नको लागि ऐनको दफा ३९ ले अनुवाद गर्नेसम्बन्धी विशेष व्यवस्था शीर्षक दिई यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भई कागजात अनुवाद गर्न अधिकार पाएको संस्थाले परिषद्बाट स्वीकृति लिई कागजात अनुवाद गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको रहेछ र सो व्यवस्थालाई आधार मानेर विपक्षी नोटरी पब्लिक परिषद्ले विपक्षी कानून किताब व्यवस्था समितिलाई अनुवाद गर्न भनी अनुमति प्रदान गरेको रहेछ । यस सम्बन्धमा हामी निवेदकहरूले नोटरी पब्लिकको नियामक निकाय विपक्षी नं. ६ को नोटरी पब्लिक परिषद्समक्ष गई कानून किताब व्यवस्था समितिलाई अनुवाद गर्न दिएको अनुमति तत्कालै खारेज वा प्रत्याह्वान गरियोस् भनी अनुरोध गर्दा आजसम्म पनि अनुमति खारेज गर्ने काम भएको छैन ।

नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ सँग बाझिएकाले संविधानको धारा १ को उपधारा (१) बमोजिम अमान्य घोषित गरिपाउँ भन्ने हाम्रो पहिलो माग दावी रहेको छ । अनुवाद गर्ने सबै नोटरी पब्लिकहरूले

ऐनको दफा ११ बमोजिमको परीक्षा दिनुपर्ने तर ऐनको दफा ३९ बमोजिम अनुवाद गर्ने स्वीकृति दिइएको संस्थाको प्रमुखको हकमा त्यस्तो परीक्षा नै नलिई अनुवाद गर्न अनुमति दिने व्यवस्था विभेदकारी भएकाले संविधानको धारा १३ सँग बाझिएकाले अमान्य घोषित गरिपाउँ। साथै, ऐनको दफा ३९ बमोजिम अनुवाद गर्न अनुमति दिने कार्यले हामी कानून व्यवसायी नोटरी पब्लिकहरूलाई संविधानको धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) ले प्रदान गरेको पेसा, रोजगार, गर्ने स्वतन्त्रताको निर्वाध प्रयोगमा पनि बाधा पुगेको छ। तसर्थ नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, धारा १३ र धारा १८(१) अन्तर्गतको रोजगारीको हकको समेत विपरीत भएकाले समेत ऐनको दफा ३९ लाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य घोषित गरिपाउँ।

विपक्षी कानून किताब व्यवस्था समितिको अस्थित्वको स्रोत भनेको विकास समिति ऐन, २०१३ हो। मिति २०२१।४।३० को नेपाल गजेट, भाग ३, सङ्ख्या १४, अतिरिक्ताङ्क ११, मा प्रकाशित भएको विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालयको सूचनाद्वारा कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ३ ले कानून किताब व्यवस्था समितिको गठन भएको हो। सो गठन आदेशको दफा ४(१) को खण्ड (क) अनुसार नेपाल कानून छपाउने, बिक्री वितरण गर्ने, खण्ड (ख) अनुसार विदेशी कानून उपलब्ध गरी पुस्तकालय सञ्चालन गर्ने, र खण्ड (ग) अनुसार नेपाल कानूनलाई विदेशी भाषामा र विदेशी वा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरूलाई नेपाली भाषामा अनुवाद गर्ने र वा गराउने, प्रकाशित गर्ने, अनुवाद शुल्क लिने, अनुवाद जाँच गर्ने भनी कर्तव्य र अधिकार तोकिदिएको पाइन्छ। गठन आदेशको उक्त दफा ४ अनुसार कानून मात्र अनुवाद गर्न पाउने कार्यादेश (Mandate)

भएको कानून किताब व्यवस्था समितिले नागरिकहरूका व्यक्तिगत व्यवहारसँग सम्बन्धित लिखित कागजातसमेत अनुवाद गर्ने गरेको कार्य सो समितिलाई दिएको कार्यादेश (Mandate) भन्दाबाहिर गएर गरिआएको स्पष्ट छ। कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ४ को खण्ड (ग) मा रहेको “अनुवाद शुल्क लिने” भन्ने वाक्यांश र सोही गठन आदेशको दफा ५ को देहाय (ग) मा रहेको “अनुवादको शुल्कबाट प्राप्त रकमहरू” भन्ने वाक्यांशसमेत विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ सँग बाझिएकाले वा दफा ५ ले तोकिदिएको सीमाभन्दा बढी अधिकार दिएकाले समेत कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को सो दुवै प्रावधानलाई पनि प्रारम्भदेखि नै अमान्य घोषित गरिपाउँ।

विकास समिति ऐन, २०१३ अन्तर्गत गठन हुने विकास समिति सो ऐनको दफा ४ ले अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला संस्था हुनेछ भनी किटान गरेको छ। त्यस समिति जिम्माको सबै कामका निमित्त एउटै छाप हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेकामा नेपाल सरकार, कानून तथा न्याय मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति भन्ने लेखेर आफूलाई सरकारी निकाय भन्ने देखाउन अनधिकृत कार्य गरी आएको छ। विपक्षी कानून किताब व्यवस्था समितिलाई आयन्दा आफूलाई नेपाल सरकार कानून तथा न्याय मन्त्रालयकै अङ्ग भन्ने भान पर्ने गरी नेपाल सरकार कानून तथा न्याय मन्त्रालय भन्ने पदावलीको प्रयोग नगर्नु प्रयोग गर्न नदिनु साथै नेपाल सरकारको निशाना छापको प्रयोग पनि नगर्नु गर्न नदिनु भन्नेसमेत विपक्षीहरूका नाममा आदेश जारी गरिपाउँ।

विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयले एउटा संस्थाले गरेको काममा सरकारीसरह मान्यता दिई छाप लगाइदिने तर नोटरी पब्लिकले गरेको काममा छाप नलगाइदिने गरेको विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयको काम

र व्यवहार भेदभावपूर्ण एवम् सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ ले नेपाल कानूनसरह लागू हुने ICCPR, 2066 को प्रतिकूल छ । विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयले लिखतको अनुवाद प्रमाणित गर्दा प्रति पृष्ठ रु.२००१- दस्तुर लिने गरेको छ । त्यसरी रु.२००१- दस्तुर लिनलाई कुनै कानूनले पनि परराष्ट्र मन्त्रालयलाई अधिकार दिएको छैन । तसर्थ आयन्दा त्यसरी लिँदै आएको रु.२००१- नलिने गर्नु भन्ने आदेश गरिपाउँ । आयन्दा कुनै विदेशी राष्ट्रले अनुवादमा सरकारले प्रमाणित गरेको हुनुपर्ने भनी Reciprocal Basis मा कुनै बन्दोवस्त गरेको भए सोहिबमोजिम परराष्ट्र मन्त्रालयले प्रमाणित गरिदिनुपर्ने अवस्था परेमा कानून किताब व्यवस्था समितिले गरेको काममा बाहेक नोटरी पब्लिकहरूले गरेको काममा मात्र प्रमाणित गरिदिने गर्नु र नेपालमा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ जारी भई लागू भई सकेकाले नोटरी पब्लिकले गरेको अनुवादलगायतको कामहरू कानूनीरूपमा पूर्णरूपले आधिकारिक रहेको हुँदा त्यस्तो अनुवादलाई परराष्ट्र मन्त्रालयले प्रमाणित गरिदिनुपर्ने भनी कुनै पनि नेपाल कानूनमा बाध्यात्मक व्यवस्थासमेत नभएको भन्ने कुराको सबै मित्रराष्ट्रहरूलाई व्यापकरूपमा प्रचारप्रसार गरी जानकारी गराउने व्यवस्था गर्नु भन्नेसमेत विपक्षी परराष्ट्र मन्त्रालयको नाममा निर्देशन जारी गरिपाउँ ।

तसर्थ विशेष परिस्थितिमा (सङ्क्रमणकालीन अवस्थामा) कानून किताब व्यवस्था समितिलाई ऐनको दफा ३९ अन्तर्गत विपक्षी नोटरी पब्लिक परिषद्ले प्रदान गरेको त्यस्तो गैरकानूनी स्वीकृति वा अख्तियारीलाई प्रत्याह्वान / निष्क्रिय / खारेज नगरेकाले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा त्यस्तो स्वीकृति खारेज गरिपाउँ ।

यो निवेदनको टुङ्गो नलाग्दासम्म ऐनको

दफा ३९ अन्तर्गत विपक्षी नोटरी पब्लिक परिषद्ले विपक्षी कानून किताब व्यवस्था समितिलाई प्रदान गरेको त्यस्तो स्वीकृति अन्तर्गत आयन्दा अनुवाद नगर्नु भन्ने कानून किताब व्यवस्था समितिका नाममा, कानून किताब व्यवस्था समितिले गरेको अनुवादमा छाप लगाउने काम नगर्नु र कुनै विदेशी राष्ट्रसँग भएको द्विपक्षीय सन्धिसम्झौता वा व्यवहारका कारण नेपाल कानूनबमोजिम अनुवाद गर्न पाउने अख्तियारी भएका नोटरी पब्लिक वा नेपाल सरकारका आधिकारिक निकायले गरेका अनुवादमा मात्र छाप लगाउने काम गर्नु र नोटरी पब्लिकको कामलाई सरकारद्वारा प्रमाणित गर्नुपर्ने अवस्थामा रु.२००१- नलिनु भन्नेसमेत परराष्ट्र मन्त्रालयका नाममा र नोटरी पब्लिकसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था नै खारेज गर्ने गरी सो ऐन संशोधन नगर्नु नगराउनु भन्नेसमेत विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालयका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१क बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरी यो रिटलाई अग्राधिकारसमेत प्रदान गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. ५ ले अनुवाद भै आएको Public Document मा Seal is Attested भन्ने व्यहोराको छाप लगाउँदा रु.२००१- के कुन कानून वा नियमका आधारमा लिइएको हो सोको आधार प्रमाणसमेत साथै राखी तथा विपक्षी नं. १, २ र ३ ले सम्बन्धित मिसिल कागजात साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत र विपक्षी कानून किताब व्यवस्था समितिले Public Document अनुवाद गर्दा लिने गरेको शुल्क के कुन कानून वा नियमका आधारमा लिने गरेको हो सोको आधार प्रमाण

साथै राखी कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिद्वारा लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी एवम् विपक्षी नं. ६ लाई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिमाफत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु ।

नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ सँग बाझिएकाले उक्त दफा बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने मागदावी भएको प्रस्तुत रिट निवेदन विशेष इजलासबाट निर्णय हुनुपर्ने प्रकृतिको देखिँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४(ग) बमोजिम विशेष इजलाससमक्ष पेस गर्नु ।

साथै नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ बमोजिम कानून किताब व्यवस्था समितिले Public Document मा अनुवाद गर्दै आएको कार्य, परराष्ट्र मन्त्रालयले त्यस्तो Document मा Seal is Attested भन्ने व्यहोराको छाप लगाउँदा रु. २००।- लिने कार्य संवैधानिक प्रावधानसमेत प्रतिकूल हुँदा अन्तरिम आदेशद्वारा रोकिपाउँ भन्ने दावी सम्बन्धमा तत्काल सेवाग्राहीमा पर्नसक्ने असरसमेतलाई मनन गर्दा विपक्षीसमेतलाई राखी छलफल भई निकास हुन वाञ्छनीय देखिँदा मिति २०६८।१०।१९ गते अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा हुने छलफलमा उपस्थित हुन भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६८।१०।१९ को आदेश ।

यसमा रिट निवेदनमा विपक्षी बनाइएका मध्ये कानून किताब व्यवस्था समितिका नाममा सूचना जारी भएको नदेखिँदा नियमानुसार सूचना जारी गर्नु । साथै निवेदकलाई अन्तरिम आदेशसम्बन्धी छलफलका लागि मिति २०६८।१०।२६ गतेको तारेख तोकी उक्त दिन छलफलमा उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई

समेत जनाउ दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१०।१९ को आदेश ।

विधायिकाबाट निर्मित नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ संविधानसँग बाझिएको भन्ने निवेदन जिकिर कानूनसम्मत् छैन । उक्त ऐनले निर्धारण गरेको प्रक्रिया पूरा गरी नोटरी पब्लिकको अनुमति पाएका व्यक्तिहरूले गरेको काम संवैधानिक र कानूनी हुने तर सोही कानूनले निर्धारण गरेको प्रक्रियाबमोजिम नोटरी पब्लिक परिषद्दे स्विकृति दिएको संस्थाले गरेको काम असंवैधानिक र गैरकानूनी हुने निवेदकहरूको तर्क औचित्यपूर्ण छैन । ऐनद्वारा स्थापित नियामक निकाय परिषद्दे अब उप्रान्त कानूनी लिखत अनुवादको कार्यमा कानून किताब व्यवस्था समितिको आवश्यकता छैन भन्ने लागेमा त्यसलाई स्विकृति प्रदान नगर्न पनि सक्तछ । समानतासम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था समान अवस्था र हैसियत भएका नागरिकहरू बीच असमान व्यवहार गरिएको अवस्थामा आकर्षित हुने हो प्राकृतिक व्यक्ति र कानूनी व्यक्तिबीच समान व्यवहार अपेक्षा गरी समानताको हकको हनन् भयो भन्ने संविधानसम्मत् हुँदैन । विधायिकाको विवेकमाथि निवेदकहरूले प्रश्न उठाउन मिल्दैन । साथै विधायिकाबाट निर्मित अमूक ऐनको व्यवस्था संविधानसम्मत् भएन भनी दायर गरिने निवेदनमा व्यवस्थापिका संसद् वा यसको सचिवालयलाई प्रत्यर्थी बनाउन आवश्यक छैन । अतः रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसद् सचिवालयको तर्फबाट ऐ. का सहसचिव टेकप्रसाद ढुङ्गानाको लिखित जवाफ ।

अन्तरिम आदेश जारी हुने, नहुने सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षीमध्येको कानून किताब व्यवस्था समितिलाई अनुवाद गर्नेसम्बन्धमा नोटरी पब्लिक परिषद्दे दिएको स्विकृति मिति २०६९।४।१ देखि

अन्त्य गर्ने भनी उक्त परिषद्बाट निर्णय भएको भन्ने विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता धर्मराज पौडेलले छलफलको क्रममा जानकारी गराउनुभएको र निवेदकले माग गरेको नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ असंवैधानिक घोषित गरिपाउँ भन्ने प्रश्नसमेतमा पछि पूर्ण सुनुवाई हुँदा विचार गरी निर्णय गर्ने विषय भएकाले तत्काल अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान रहेको देखिएन । नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।१०।२६ को आदेश ।

यस मन्त्रालय र अन्तर्गतका विदेशस्थित नियोगहरूले प्रमाणीकरण (दस्तुर) नियमावली, २०२४ को अधीनमा रही सोही नियमावलीको नियम २ को खण्ड (ख) मा परिभाषा गरिएबमोजिम कुनै अड्डा वा अदालत वा सरकारी कार्यालयको रेकर्डमा रहेको वा त्यस्ता अड्डा, अदालत वा कार्यालयबाट प्रमाणित गरिएको कुनै लिखत सो रेकर्डमा रहे वा प्रमाणित गरिएबमोजिमको हो भनी प्रमाणित गर्ने काम गरिआएका छन् । यसरी प्रमाणीकरण गर्दा सोही नियमावलीको नियम ३ बमोजिमको रीत पुर्याई नियम ४ बमोजिम प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने लिखतको दरखास्त दस्तुरबापत प्रति पेज रु.२००।- दस्तुर लिने गरिएको हो । २०२४।५।५ मा जारी प्रमाणीकरण (दस्तुर) नियमावली, २०२४ को नियम ४ मा प्रत्येक लिखतको रु.२५।- का दरले दस्तुर लिने व्यवस्था गरेकामा मिति २०६०।५।२२ को तत्कालीन श्री ५ को सरकार (मन्त्रिपरिषद्) को निर्णयानुसार नेपालभित्र प्रमाणीकरणबापत प्रति पेज रु.२००।- का दरले दस्तुर लिने र विदेशस्थित नियोगहरूको हकमा अनुसूची १ मा उल्लेख भएबमोजिमको विदेशी मुद्रा लिने व्यवस्था गरिएअनुरूप यस मन्त्रालयबाट कुनै लिखत प्रमाणीकरण गर्दा प्रति पेज रु.२०० का दरले लिने गरिएको हुँदा गैरकानूनीरूपमा दस्तुर

लिई प्रमाणीकरण गरेको भन्ने निवेदकहरूको जिकिर भ्रमपूर्ण र कपोलकल्पित रहेको छ ।

रिट निवेदनमा “नेपालमा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ जारी भई लागू भइसकेकाले नोटरी पब्लिकले गरेको अनुवादलगायतको कामहरू कानूनीरूपमा पूर्णरूपले आधिकारिक रहेको हुँदा त्यस्तो अनुवादलाई परराष्ट्र मन्त्रालयले प्रमाणित गरिदिनुपर्ने भनी कुनै पनि नेपाल कानूनमा बाध्यात्मक व्यवस्थासमेत नभएको” भन्ने उल्लेख गर्नुभएबाटै नोटरी पब्लिकले गरेको अनुवाद परराष्ट्र मन्त्रालयले प्रमाणित गरिदिएन र भेदभावपूर्ण व्यवहार गर्‍यो भन्ने जिकिर खण्डन भएकाले त्यस्तो विरोधाभाषपूर्ण जिकिर स्वतः बदरभागी छ ।

यसरी परराष्ट्र मन्त्रालयले कुटनीतिक वा कन्सुलर प्रमाणीकरण गर्ने प्रचलन रहिआएको र नेपाल सार्वजनिक विदेशी लिखतहरूको मान्यता वा प्रमाणीकरणसँग सम्बन्धित कुनै पनि अन्तराष्ट्रिय महासन्धि वा सम्झौताको पक्ष बनी नसकेको र पक्ष बनेको अवस्थामा पनि महासन्धिको पक्ष राष्ट्रहरूबाहेक अन्य राष्ट्रहरूको सम्बन्धमा परराष्ट्र मन्त्रालय वा अन्तर्गतका विदेशस्थित नियोगहरूबाटै लिखतहरूको प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने भएबाट नेपालमा पनि प्रमाणीकरण (दस्तुर) नियमावली, २०२४ जारी भई प्रमाणीकरणसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको हो ।

जहाँसम्म नेपालमा नोटरी पब्लिक ऐन, २०६३ जारी भई लागू भइसकेको सन्दर्भमा उक्त ऐनले नोटरी पब्लिकले प्रमाणीकरण गरेको लिखत परराष्ट्र मन्त्रालयले पुनः प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था नगरेको व्यहोरा मित्र राष्ट्रहरूलाई जानकारी नगराइएको भन्ने सन्दर्भमा डिसेम्बर १३, २०१० (वि. सं. २०६७।८।२७) मा यस मन्त्रालयबाट नेपालस्थित कुटनीतिक नियोग र अन्तराष्ट्रिय सङ्गठनहलाई सो

सम्बन्धमा नोटबाट जानकारी गराइसकेकाले उपरोक्त जिकिरसमेत तथ्यहीन हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार परराष्ट्र मन्त्रालयको तर्फबाट ऐ.का सचिव दुर्गाप्रसाद भट्टराईको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकारले विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ जारी गरी कानून किताब व्यवस्था समिति गठन गरेको हो । यसरी छुट्टै ऐनअन्तर्गत जारी भएको आदेशद्वारा स्थापित समिति भएको र नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ बमोजिम स्वीकृति लिई Public Document अनुवाद गर्दै आइरहेको हुँदा विपक्षी निवेदकहरूले जिकिर लिनुभए जस्तो नोटरी पब्लिकहरूको संविधान प्रदत्त हकमा अवरोध सिर्जना गरेको भन्ने भनाइ तर्कपूर्ण छैन । नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ ले अनुवाद गर्नेसम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरी उक्त ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भई कागजात अनुवाद गर्न अधिकार पाएको संस्थाले नोटरी पब्लिक परिषद्बाट स्वीकृति लिई कागजात अनुवाद गर्न सक्ने गरी ऐनमा विशेष व्यवस्थाको प्रावधान राखिएको हुँदा नोटरी पब्लिकलाई प्रमाणपत्र दिइसकेको भए पनि समितिले अनुवाद गर्ने कार्यलाई निरन्तरता दिन हुँदैन भन्नुको कुनै तर्क नभएको हुँदा रिट निवेदन जिकिर निरर्थक छ । साथै संविधानको व्यवस्थासँग नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ बाझिएकोसमेत छैन । कानून किताब, व्यवस्था समिति अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला संस्था भएको हुँदा कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ र सोअन्तर्गत बनेको विनियमबमोजिम आफूलाई प्राप्त अधिकार प्रयोग गरी गरेको कार्यबाट प्राप्त हुने अनुवाद शुल्क लिन सक्ने र अनुवाद गर्ने व्यक्तिलाई अनुवाद

गरेबापत पारिश्रमिक दिन सक्ने नै हुँदा निवेदकहरूको भनाइ औचित्यपूर्ण छैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून तथा न्याय मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ. का सचिव भेषराज शर्माको लिखित जवाफ ।

नोटरी पब्लिकसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताअनुसार परराष्ट्र मन्त्रालय वा राजदूतावासले कुनै लिखत वा अनुवादलाई प्रमाणीकरण गर्नु भनेको सो लिखत वा अनुवादमा Notary Public ले गरेको हस्ताक्षर वा प्रयोग गरेको छापलाई प्रमाणित गर्नु हो । प्रमाणीकरण भनेको छाप Seal मा हस्ताक्षर (Signature) लाई प्रमाणित गर्ने कार्य मात्र हो । यो सिद्धान्त र संसारभरिको अभ्यास हो । कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ मा समितिलाई अनुवाद गर्न दिने अनुवाद शुल्क लिने भनी गरिएका व्यवस्थाहरूलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था छैन । तसर्थ, प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट ऐ. का सचिव जयमुकुन्द खनालको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले रिट निवेदनमा उठाएको नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ संविधानसँग बाझिएको तथा परराष्ट्र मन्त्रालयले कानून किताब व्यवस्था समितिले अनुवाद गरेको लिखतमा सनाखत गरेको विषय परिषद्सँग सम्बन्धित छैन । परिषद्ले कसैले अनुवाद गरेका लिखत कागजातहरूमा परराष्ट्र मन्त्रालयको छाप लगाउनुपर्ने गरी कुनै निर्णय तथा पत्राचार गरेको छैन । नोटरी पब्लिक परिषद्बाट मिति २०६७।८।१४ मा नोटरी पब्लिकबाट नोटराइजेसन गरेका लिखतहरूमा परराष्ट्र मन्त्रालयको छाप लगाउनुपर्ने कानूनी प्रावधान नभएकाले कुनै पनि नोटरी पब्लिकले नोटराइजेसन गरेका लिखतहरूमा

परराष्ट्र मन्त्रालयले छाप लगाउनुपर्ने कानूनी व्यवस्था नभएको व्यहोरा सबै निकायहरू र दूतावाससमेतलाई जानकारी गराउन परराष्ट्र मन्त्रालयलाई अनुरोध गर्ने निर्णय भएको र सोअनुसार मिति २०६७।८।१६ मा पत्राचारसमेत गरिएको अवस्था छ । नोटरी पब्लिक परिषद् नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐनको कार्यान्वयन गर्ने गराउने नियामक निकाय भएकाले ऐनको व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्न कानून किताब व्यवस्था समितिलाई मिति २०६४।१।१३ मा प्रदान गरेको अनुवादसम्बन्धी अनुमति परिषद्को मिति २०६८।८।१६ को निर्णयबाट २०६९ साल श्रावण १ गतेदेखि लागू हुने गरी अन्त्य गर्ने निर्णय भइसकेको हुँदा यस परिषद्समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ । सोसम्बन्धी परिषद्को मिति २०६८।८।१६ को निर्णयको फोटोकपी उतार यसै लिखित जवाफसाथ पेस गरिएको छ । अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल नोटरी पब्लिक परिषद्को तर्फबाट परिषद्को सचिव रेवतीराज त्रिपाठीको लिखित जवाफ ।

कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ बमोजिम यो समितिको स्थापना भएको हो । समिति आफ्नो स्थापना कालदेखि २०६३ सालसम्म कानूनी लिखतलाई अनुवाद गर्ने एकमात्र आधिकारिक निकायको रूपमा स्थापित भई कार्य गर्दै आएकोमा २०६३ सालमा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ जारी भएपछि सोही ऐनको दफा ३९ बमोजिम नोटरी पब्लिक परिषद्को मिति २०६४।१।१३ को निर्णयबमोजिम प्राप्त अधिकारअन्तर्गत यस समितिले पनि हालसम्म अनुवाद गर्ने कार्य गर्दै आएको छ । विधायिकाद्वारा संविधानको परिधिभित्र रही बनाएको प्रस्ट कानूनी व्यवस्थालाई गलत अर्थ लगाई दावी लिएबमोजिम उक्त दफा ३९ अमान्य घोषित हुन सक्ने अवस्था छैन । कानून किताब व्यवस्था समिति कार्य

सञ्चालन विनियमावली, २०६१ को विनियम १५, १६ बमोजिम अनुवादबापतको शुल्क लिने गरिएको कार्यबाट निवेदकको के कस्तो हक हनन् हुन गएको हो सो कतै खुल्दैन । समितिलाई कानूनबमोजिम शुल्क लिने कार्य बढेर घोषित हुनुपर्ने अवस्था छैन ।

समितिको गठन आदेशको दफा ६ मा समितिको तर्फबाट छपाइएको किताबहरूमा समितिको नाम उल्लेख गरी विशेष मनोग्राम छाप लगाइने छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको तर अनुवादको कागजातमा यस्तै छाप हुनुपर्छ भनी कुनै किटान नगरेको र सोही गठन आदेशको दफा ४ को उपदफा २(च) मा समितिले आफ्नो कार्यको सम्बन्धमा अन्य आनुषङ्गिक तथा प्रासङ्गिक व्यवस्था गर्ने भन्ने व्यवस्था भएकाले रिट निवेदनमा समितिले अनुवादमा प्रयोग गर्दै आएको छाप गैरकानूनी छ भन्ने जिकिर निराधार रहेको छ । विकास समिति ऐन, २०१३ अन्तर्गतको दफा ३ बमोजिम गठित समितिको गठन आदेशको दफा ४(ग) र दफा ५ (ग) को व्यवस्था प्रारम्भदेखि नै बढेर घोषित हुने अवस्था छैन । उक्त व्यवस्थाले रिट निवेदकहरूलाई नोटरी पब्लिक परिषद् सम्बन्धी ऐन, २०६३ ले दिएको अधिकारमा कुनै असर नपर्नुका साथै संविधानद्वारा प्रदत्त कुनै पनि मौखिक अधिकारमा आघात नपरेको हुँदा रिट निवेदन मागदावीबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था नै छैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कानून किताब व्यवस्था समितिको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त ऐ. को कार्यकारी निर्देशक तोयानाथ अधिकारीको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिटको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकतर्फबाट एवम् निवेदकसमेत रहनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री रविनारायण खनाल र विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री श्रीप्रसाद पण्डित,

श्री सुरेन्द्रकुमार महतो, श्री विजयप्रसाद मिश्र, श्री अनन्तराज लुइटेलेले नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ प्रारम्भ हुनुभन्दा पहिले लिखतको अनुवाद गर्ने कार्य कानून किताब व्यवस्था समितिबाट भई आएकोमा उक्त ऐन प्रारम्भ भएपश्चात् ऐनको दफा १२ बमोजिम योग्यता पुगेका व्यक्तिले दफा ११ बमोजिमको परीक्षा उत्तीर्ण गरी दफा १४ बमोजिम प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका नोटरी पब्लिकले मात्र लिखतको अनुवाद गर्न पाउने कुरा स्पष्ट छ । नोटरी पब्लिकहरू तयार नहुँदासम्मको तत्कालको आवश्यकता पूरा गर्ने उद्देश्य अनुरूप नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ को उपदफा (१) मा “यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भई कागजात अनुवाद गर्न अधिकार पाएको संस्थाले परिषद्बाट स्वीकृति लिई कागजात अनुवाद गर्न सक्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था राखिएको हो । सङ्क्रमणकालीन व्यवस्था (Transitional Provision) को रूपमा गरेको उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुरूप कानून किताब व्यवस्था समितिले नोटरी पब्लिक परिषद्बाट स्वीकृति लिई लिखत अनुवाद गर्ने कार्य गरिएको हो । हाल अनुवादक नोटरी पब्लिकहरू तयार भइसकेको अवस्थामा सङ्क्रमणकालीन व्यवस्थाअन्तर्गत रहेको ऐनको दफा ३९ अनावश्यक मात्र होइन उक्त व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) (च) ले प्रदान गरेको पेसा र रोजगार गर्ने पाउने स्वतन्त्रता, धारा १३ ले प्रदान गरेको समानताको हक र धारा १८ (१) ले प्रदान गरेको रोजगारीको हकमा समेत आघात पुर्याउनु साथै उक्त धाराहरूसँग ऐनको दफा ३९ बाझिएको हुनाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) को आधारमा उक्त दफा ३९ लाई प्रारम्भदेखि नै अमान्य र

बदर घोषित हुने आदेश जारी हुनुपर्दछ ।

परराष्ट्र मन्त्रालयले कानून किताब व्यवस्था समितिबाट अनुवाद भएका लिखतहरूमा प्रति पृष्ठ रु.२००।- शुल्क लिई Seal is Attested भन्ने व्यहोराको छाप लगाई दिने गरेको कार्य कानूनसम्मत् छैन । यदि कुनै विदेशी राष्ट्रसंघ भएको द्विपक्षीय सन्धि सम्झौतामा सरकारले प्रमाणित गरेको हुनुपर्ने भनी Reciprocal Basis मा कुनै बन्दोबस्त गरेको भएमा नोटरी पब्लिकले गरेको अनुवादमा मात्र प्रमाणित गरी दिनु र त्यसरी प्रमाणित गर्दा रु.२००।- नलिने गर्नु भन्ने आदेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

विपक्षी सरकारी निकायहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ मा भएको कानूनी व्यवस्था अनुरूप नोटरी पब्लिक परिषद्को अनुमतिले मात्र कानून किताब व्यवस्था समितिले अनुवादसम्बन्धी कार्य गर्न पाउने हो । अनुवाद गर्न स्वीकृति दिने वा नदिने भन्ने अधिकार नोटरी पब्लिक परिषद्मा निहित रहेको छ । उक्त दफा ३९ मा भएको कानूनी व्यवस्था अनुरूप नै नोटरी पब्लिक परिषद्ले मिति २०६४।४।१३ मा कानून किताब व्यवस्था समितिलाई अनुवादसम्बन्धी अनुमति प्रदान गरेको थियो । हाल उक्त अनुमति परिषद्को मिति २०६८।८।६ को निर्णयबाट मिति २०६९।४।१ गतेदेखि लागू हुने गरी अन्त्य गरिएको छ । परराष्ट्र मन्त्रालयले प्रमाणीकरण (दस्तुर) नियमावली, २०२४ को कानूनी व्यवस्थाअनुरूप प्रति पृष्ठ रु.२००।- रकम लिई लिखत प्रमाणीकरण गरी आएको हो । नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ जारी भई लागू भइसकेको अवस्थामा उक्त ऐनले नोटरी पब्लिकले प्रमाणीकरण गरेको लिखत परराष्ट्र मन्त्रालयले पुनः

प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था नगरेको व्यहोरा मिति २०६७।८।२७ मा परराष्ट्र मन्त्रालयबाट नेपाल स्थित कुटनीतिक नियोग र अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठनहरूलाई जानकारी गराइएको छ । परराष्ट्र मन्त्रालयबाट हुने प्रमाणीकरणको विषय कानूनी नभई प्रशासनिक र सेवाग्राहीको सुविधाको विषय हो । यस्तो विषयलाई रोक लगाउने गरी वा अनिवार्य हुने गरी अदालतबाट आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

कानून किताब व्यवस्था समितिको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री नरेन्द्रप्रसाद पाठक र श्री चेतनाथ घिमिरेले कानून किताब व्यवस्था समिति विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ३ बमोजिम नेपाल सरकारले कानून किताब व्यवस्था समिति गठन आदेश, २०२१ जारी गरी स्थापना गरेको समिति हो । उक्त गठन आदेशका साथै सो गठन आदेशबमोजिम बनेको कानून किताब व्यवस्था समिति कार्य सञ्चालन विनियमावली, २०६१ को विनियम १५ ले स्वदेशी एवम् विदेशी कानून र अन्य लिखत अनुवाद गर्न समितिलाई अख्तियारी दिएको छ । उक्त कानूनी अख्तियारीबमोजिम समितिबाट लिखत अनुवाद भई आएकोमा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ प्रारम्भ भएपछि समितिले अनुवाद सम्बन्धी कार्य गर्न ऐनको दफा ३९ बमोजिम नोटरी पब्लिक परिषद्बाट अनुमति लिनुपर्ने भई मिति २०६४।४।१३ मा अनुमति प्राप्त गरेकामा परिषद्को मिति २०६८।८।६ को निर्णयबाट मिति २०६९।४।१ देखि लागू हुने गरी स्वीकृति नदिएको हुँदा सार्वजनिक लिखतहरू अनुवाद गर्ने काम स्थगित भएको छ । ऐनको दफा ३९ को व्यवस्था कानून निर्माण गर्ने विधायिकी अधिकारअन्तर्गत बनेको स्वतन्त्र दफा हो । उक्त दफाले निवेदकहरूको कुनै

हक हनन नभएको हुँदा बदर घोषित हुनुपर्ने होइन भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

निवेदकले रिट निवेदनमा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ अनुसार समयमा अनुवादक नोटरी पब्लिकहरू तयार नभएसम्मको संक्रमणकालीन अवस्थाका लागि व्यवस्था गर्न ऐनको दफा ३९ मा ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भई कागजात अनुवाद गर्न अधिकार पाएको संस्थाले नोटरी पब्लिक परिषद्बाट स्वीकृति लिई कागजात अनुवाद गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था गरी कानून किताब व्यवस्था समितिलाई अनुवाद गर्न नोटरी पब्लिक परिषद्ले मिति २०६४।४।१३ को निर्णयबाट अनुमति दिएको हो । हाल उक्त दफा ३९ निष्प्रयोजित हुनुका साथै सो व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १८ द्वारा प्रदत्त अनुवादक नोटरी पब्लिकहरूको मौलिक हकमा आघात पुर्याई उक्त धाराहरूसँग बाझिएको हुँदा उक्त दफा ३९ प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भनी माग गरेको देखिन्छ । साथै कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ४ को खण्ड (ग) मा रहेको अनुवाद शुल्क लिने भन्ने वाक्यांश र दफा ५ को देहाय (ग) मा रहेको अनुवाद शुल्कबाट प्राप्त रकमहरू भन्ने वाक्यांश विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ सँग बाझिएकाले प्रारम्भदेखि नै बदर घोषित गरी पाउन र परराष्ट्र मन्त्रालयका नाममा नोटरी पब्लिकले अनुवाद गरेका लिखतमा आवश्यक भएमा Seal is Attested भनी रू.२००।- शुल्क नलिई छाप लगाई प्रमाणीकरण गरिदिनसमेतका लागि परमादेशको आदेशको माग गरेको देखिन्छ ।

विपक्षीमध्येका नोटरी पब्लिक परिषद्को लिखित जवाफ हेर्दा नोटरी पब्लिक परिषद्ले ऐनको

दफा ३९ को व्यवस्थाबमोजिम कानून किताब व्यवस्था समितिलाई मिति २०६४।४।१३ मा प्रदान गरेको अनुवादसम्बन्धी अनुमति नोटरी पब्लिक परिषद्को मिति २०६८।८।६ को निर्णयबाट मिति २०६९।४।१ गतेदेखि लागू हुने गरी अन्त्य गर्ने निर्णय भइसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ । कानून किताब व्यवस्था समितिको लिखित जवाफमा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ संविधानसँग बाझिएको छैन । उक्त ऐन संविधानले दिएको सीमा रेखाभित्र रहि व्यवस्थापिकाद्वारा आफ्नो विधायिकी अधिकारअन्तर्गत निर्माण भएको छ । रिट निवेदकको मागबमोजिम कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ४(ग) र ५(ग) को व्यवस्था विकास समिति ऐन, २०१३ सँग बाझिएको छैन भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । त्यस्तै विपक्षीमध्येका परराष्ट्र मन्त्रालयको लिखित जवाफ हेर्दा परराष्ट्र मन्त्रालय र सो अन्तर्गतका विदेशस्थित नियोगहरूले लिखित प्रमाणीकरण गर्दा लिखित प्रमाणीकरण दस्तुर नियमावली, २०२४ को अधीनमा रहि प्रति पेज रु.२००।- लिने गरिएको हो । नोटरी पब्लिकले प्रमाणीकरण गरेको लिखित परराष्ट्र मन्त्रालयले पुनः प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था उक्त ऐनले नगरेको सम्बन्धमा २०६७।८।२७ मा यस मन्त्रालयबाट नेपालस्थित कुटनीतिक नियोग र अन्तराष्ट्रिय सङ्गठनहरूलाई जानकारी गराइएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

कानून व्यवसायीहरूको उल्लिखित बहस सुनी मिसिलसमेत अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्न प्रश्नहरूका सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो :

१. नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ को व्यवस्थाले निवेदक नोटरी पब्लिकहरूको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र १८ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएको वा बाझिएको छ वा छैन ?
२. कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश २०२१ को दफा ४ को खण्ड (ग) मा रहेको “अनुवाद शुल्क लिने” भन्ने वाक्यांश र सोही गठन आदेशको दफा ५ को देहाय (ग) मा रहेको “अनुवादको शुल्कबाट प्राप्त रकमहरू” भन्ने वाक्यांश विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ को प्रतिकूल हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने दावी संविधानको धारा १०७(१) अनुसार न्यायिक पुनरावलोकन योग्य विषय हो होइन ? उक्त व्यवस्था विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ को प्रतिकूल छ, छैन ?
३. कानून किताब व्यवस्था समितिले नेपाल सरकार, कानून तथा न्याय मन्त्रालय भन्ने पदावलीसमेत प्रयोग गर्ने गरेको कार्य कानून प्रतिकूल छ, छैन ?
४. नोटरी पब्लिकबाट अनुवाद तथा प्रमाणीकरण गरिएका लिखत एवम् कागजातहरूमा परराष्ट्र मन्त्रालयले “Seal is Attested” भन्ने व्यहोराको छाप लगाउन अनिवार्य गर्ने वा रोक लगाउने सम्बन्धमा अदालतबाट आदेश जारी गर्न मिल्ने हो होइन र परराष्ट्र मन्त्रालयबाट प्रमाणीकरण गर्दा प्रतिपृष्ठ रु २००।- दस्तुर लिने गरेको कार्य कानूनसम्मत छ वा छैन ?
५. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ?

२. पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकहरूले प्रस्तुत रिट निवेदनमा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ को व्यवस्था अनुवादक नोटरी पब्लिकहरू तयार नहुँदासम्मको संक्रमणकालीन अवस्था (Transitional Phase) को लागि राखिएको र हाल अनुवादक नोटरी पब्लिकहरूबाट लिखत अनुवाद गर्ने कार्य सक्षमतापूर्वक भएको अवस्थामा उक्त दफा ३९ को क्रियाशिलता अनावश्यक हुनुका साथै नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र १८(१) को प्रतिकूल भएकाले संविधानको धारा १०७(१) अनुसार प्रारम्भदेखि नै अमान्य र बदर घोषितको माग गरेको देखिन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) मा “यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएकाले वा अन्य कुनै कारणले कुनै कानून यो संविधानसँग बाझिएको हुँदा सो कानून वा त्यसको कुनै भाग बदर घोषित गरिपाउँ भनी कुनै पनि नेपाली नागरिकले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछ र सो अनुसार कुनै कानून संविधानसँग बाझिएको देखिएमा सो कानूनलाई प्रारम्भदेखि नै वा निर्णय भएको मितिदेखि अमान्य र बदर घोषित गर्ने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। यसरी उक्त संवैधानिक प्रावधानअनुसार कुनै कानून यस अदालतबाट न्यायिक पुनरावलोकनको रोहमा विचार गर्न त्यस्तो कानूनको व्यवस्थाले संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रयोग तथा प्रचलनमा अनुचित बन्देज लगाएको वा संविधानसँग कानून बाझिएको अवस्था हुनुपर्ने देखिन्छ। यसबाट निवेदकहरूले दावी गरेको कानूनी व्यवस्था नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ ले संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रयोगमा अनुचित बन्देज लगाएको वा संविधानसँग बाझिएको छ

छैन हेर्नुपर्ने हुन आएको छ। यस सन्दर्भमा उक्त दफा ३९ को कानूनी व्यवस्थालाई अध्ययन गर्न आवश्यक हुन्छ। नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ मा निम्न कानूनी व्यवस्था रहेको छ :

अनुवाद गर्ने सम्बन्धी विशेष व्यवस्था:

१. यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भई कागजात अनुवाद गर्न अधिकार पाएको संस्थाले परिषद्बाट स्वीकृति लिई कागजात अनुवाद गर्न सक्नेछ।
२. उपदफा (१) बमोजिम स्वीकृति पाएको संस्थाले कागजात अनुवाद गर्दा दफा २८ बमोजिमको प्रक्रिया पुरा गर्नुपर्नेछ।
३. उपदफा (१) बमोजिम स्वीकृति पाएको संस्थाले यस ऐनविपरीत कागजात अनुवाद गरेमा त्यस्तो संस्थाको प्रमुखलाई दफा ३३ बमोजिम सजाय हुनेछ।

३. नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को उल्लिखित दफा ३९ को कानूनी प्रावधान राख्नुको विधायिकी मनसाय बुझ्नको लागि ऐनको प्रस्तावना एवम् अन्य दफाहरूको समेत सिंहावलोकन गर्नुपर्ने हुन्छ। नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को प्रस्तावनामा “...सरल र सुलभ तरिकाले कागजातको अनुवाद गराउने व्यवस्था गरी सर्वसाधारणको हित कायम गर्नको लागि..” भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखिँदा प्रस्तुत ऐन लिखत अनुवादसमेतका सेवा प्रवाह गर्ने कार्यमा सरलता र सुलभता प्रदान गर्न निर्माण गरेको भन्ने देखिन्छ। प्रस्तुत ऐनको दफा ३९ बाहेक गरी हेर्दा ऐनको दफा २(छ) र (ज) ले परिभाषित गरेका कागजात तथा लिखतहरूको अनुवादको

लागि ऐनको दफा १२ र १३ बमोजिमको योग्यता पुरा गरी दफा ११ बमोजिमको परीक्षासमेत उत्तीर्ण गरी दफा १४ बमोजिम प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका नोटरी पब्लिकबाट प्रमाणीकरण तथा अनुवाद गर्नुपर्ने भन्ने देखिन्छ। ऐनको दफा ३९ भने विधायिकाले नै अनुवाद गर्ने सम्बन्धी विशेष व्यवस्थाको रूपमा राखिएको पाइन्छ। उक्त व्यवस्था राख्नुको विधायिकी मनसाय ऐनको प्रस्तावनामा उल्लेख भएबमोजिम सरल र सुलभ तरिकाले कागजातको अनुवाद गराउने व्यवस्था गरी सर्वसाधारणको हित कायम गर्नु नै रहेको मान्नुपर्ने हुन्छ। उक्त दफा ३९ ले ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत कानूनबमोजिम अनुवादसम्बन्धी काम गरिआएको संस्थालाई नोटरी पब्लिक परिषद्को पूर्व स्वीकृति लिई अनुवादसम्बन्धी सेवा प्रवाह गर्नसक्ने अख्तियारी दिएको देखिन्छ। यस्ता संस्थाले प्राकृतिक व्यक्तिसरह दफा ११ बमोजिमको परीक्षा दिने तथा दफा १४ बमोजिमको प्रमाणपत्र लिनुपर्ने नभई परिषद्को पूर्व स्वीकृतिसम्म लिनुपर्ने भन्ने विशेष कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ। त्यस्तो अख्तियारी निःसर्त नभई सर्तसहितको रहेको देखिन्छ। अनुवादको स्वीकृति माग गर्ने संस्था ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत कानूनबमोजिम स्थापना भई अनुवादसम्बन्धी कार्य गर्ने अधिकार पाएको संस्था हुनुपर्ने, त्यस्तो संस्थाले अनुवादसम्बन्धी कार्य गर्नुपूर्व नोटरी पब्लिक परिषद्सँग स्वीकृतिको लागि माग गर्नुपर्ने र नोटरी पब्लिक परिषद्ले स्वीकृति दिनसक्ने, यदि स्वीकृति प्राप्त गरेमा स्वीकृति पाएको संस्थाले कागजात अनुवाद गर्दा दफा २८ बमोजिमको प्रक्रिया पुरा गर्नुपर्ने जस्ता सर्तहरू तोकिएको साथै स्वीकृति पाएको संस्थाले यस ऐन विपरीत कागजात अनुवाद गरेमा त्यस्तो संस्थाको प्रमुखलाई दफा ३३ बमोजिम सजाय हुने गरी गैरकानूनी कार्य हुन नदिन नियन्त्रणसमेतको प्रावधान राखी विधायिकाले

विशेषरूपमा ऐनको दफा ३९ को कानूनी व्यवस्था राखेको पाइन्छ।

४. निवेदकहरूले नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को उल्लिखित दफा ३९ को व्यवस्थाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ उपधारा (३) खण्ड (च) द्वारा प्रदत्त पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता प्रतिकूल भई नोटरी पब्लिकहरूको पेसालाई नकारात्मक असर पुऱ्याई उक्त संवैधानिक व्यवस्थासँग बाझिएको भन्ने दावी लिएतर्फ विचार गर्दा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ प्रारम्भ हुनुपूर्व लिखत तथा कागजातहरूको अनुवादसम्बन्धी कार्य विपक्षी कानून किताब व्यवस्था समितिबाट हुँदै आएको तथ्य निर्विवाद रहेको छ। नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ ले परिभाषित गरेका लिखत तथा कागजातहरूको अनुवाद तथा प्रमाणीकरण ऐनको दफा १४ बमोजिम प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका नोटरी पब्लिकबाट गरिने व्यवस्था गरेकामा अन्य संस्थाबाट विगतदेखि हुँदै आएको अनुवादसम्बन्धी कार्यलाई ऐनको कानूनी व्यवस्थाबाट निरन्तरता दिई तत्कालको आवश्यकता पुरा गर्न तथा सर्वसाधारण जनताको हित कायम गर्नको लागि ऐनको दफा ३९ को कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) ले नागरिकलाई प्रदान गरेको पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रता सोही धाराको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (५) अनुकूल हुने गरी प्रत्येक नागरिकले प्रचलन गर्न पाउने कुरा उक्त संविधानले निश्चित गरेको छ। यदि उक्त मौलिक हकमा कुनै कानूनले अनुचित बन्देज लगाएको वा बाझिएकामा संविधानको धारा १०७(१) बमोजिम यस अदालतमा निवेदन गर्नसक्ने अधिकार सुनिश्चित छ। नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ को कानूनी

व्यवस्थाले निवेदक नोटरी पब्लिकहरूलाई लिखत तथा कागजात अनुवाद तथा प्रमाणीकरण गर्नेसम्बन्धी नोटरी व्यवसाय गर्न कुनै अवरोध गरेको वा बन्देज लगाएको अवस्था नहुँदा संविधानको धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) द्वारा प्रदत्त निवेदकहरूको मौलिक हक हनन् भएको अवस्था देखिन्न । साथै उक्त दफा ३९ को कानूनी व्यवस्था अनुवादक नोटरी पब्लिकहरूले प्रमाणपत्र धारण नगर्दासम्म मात्र बहाल रहने भनी ऐनको कुनै दफामा उल्लेख भएको नदेखिई छुट्टै विशेष स्वतन्त्र दफाको रूपमा रहेको पाइन्छ । यसबाट नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ को व्यवस्था निवेदकहरूले दावी गरेबमोजिम नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को उपधारा (३) को खण्ड (च) को प्रतिकूल रहेको अवस्था देखिएन ।

५. निवेदकहरूले ऐनको दफा ३९ को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ द्वारा प्रदत्त समानताको हक प्रतिकूल रहेको भन्नेसमेत दावी गरेको पाइन्छ । लिखत अनुवादको लागि नोटरी पब्लिकको प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न ऐनको दफा १२ बमोजिम योग्यता भएको व्यक्तिले दफा ११ बमोजिमको परीक्षा उत्तीर्ण गर्नुपर्ने हुँदा प्राकृतिक व्यक्तिले मात्र नोटरी पब्लिकको कार्य गर्न सक्ने ऐनको प्रावधान विपरीत कृत्रिम व्यक्ति संस्थालाई अनुवादसम्बन्धी कार्य गर्ने अनुमति प्रदान गर्नसक्ने दफा ३९ को प्रावधान संविधान प्रदत्त समानताको हक प्रतिकूल भएको भन्ने निवेदकहरूको कथन रहेको छ ।

६. समानताको हक समानहरूको लागि हुने हो असमानहरूका बीचमा समानताको हक निरपेक्षरूपमा लागू नहुने कुरा सर्वमान्य सिद्धान्त नै हो । अर्थात् संविधानले प्रत्याभूत गरेको समानताको हक समान अवस्था र हैसियत भएका नागरिकहरू बीच असमान

व्यवहार गरिएको अवस्थामा आकर्षित हुने हो । उक्त सिद्धान्तलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले पनि आत्मसात् गरेको छ । नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ अनुरूप अनुवादक नोटरी पब्लिकको प्रमाणपत्र धारण गर्न परीक्षासमेत उत्तीर्ण गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको छ । त्यस्तो परीक्षामा ऐनको दफा १२ बमोजिम योग्यता भएको व्यक्ति मात्र सम्मिलित हुन सक्ने हुन्छ । तर कृत्रिम व्यक्ति संस्था त्यस्तो परीक्षाको लागि असमर्थ हुनु स्वाभाविक हो । प्राकृतिक व्यक्ति र कृत्रिम व्यक्तिको प्रकृति, हैसियत र अवस्था समान हुन सक्ने । यहि असमानताको कारण उक्त ऐनको व्यवस्था अनुसार प्राकृतिक व्यक्तिमात्र परीक्षामा सामेल हुन सक्ने र परीक्षा उत्तीर्ण भएमा अनुवादक नोटरी व्यवसायको लागि प्रमाणपत्र प्राप्त गर्न सक्ने हुन्छ । कृत्रिम व्यक्ति संस्थाको हकमा दफा ११ बमोजिम परीक्षा उत्तीर्ण गर्नुपर्ने आवश्यकता नभई नोटरी पब्लिक परिषद्को स्वीकृति आवश्यक पर्ने भनी ऐनको दफा ३९ मा छुट्टै कानूनी व्यवस्था हुनुलाई संविधान प्रदत्त समानताको हक प्रतिकूलको कानूनी व्यवस्था मान्न नमिल्ने हुन्छ । तसर्थ प्राकृतिक व्यक्ति र कानूनी व्यक्तिबीच समान व्यवहारको अपेक्षा गरी समानताको हकको हनन् भयो भन्ने दावी संविधानसम्मत हुँदैन ।

७. निवेदकहरूले नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ को प्रावधानले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १८(१) द्वारा प्रदत्त रोजगारीसम्बन्धी मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाई संविधानसँग बाझिएको भन्नेसमेत दावी गरेको पाइन्छ । निवेदकहरूको उक्त दावीका सम्बन्धमा विचार गर्दा सम्बन्धित संवैधानिक व्यवस्था हेर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १८ मा रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी हकको व्यवस्था गरी उपधारा (१) मा

“प्रत्येक नागरिकलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम रोजगारीको हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । निवेदकहरूले नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम लिखत तथा कागजातहरूको अनुवादसमेतको कार्य गर्न नोटरी पब्लिकको प्रमाणपत्र प्राप्त गरी अनुवादसमेतको पेसा तथा रोजगारी सञ्चालन गरी आएको कुरा निवेदनमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ मा निवेदकहरूको उल्लिखित रोजगारीलाई रोक लगाउने वा अनुवादसम्बन्धी पेसा व्यवसायमा प्रतिबन्ध लगाउने प्रावधान रहे भएको देखिन्छ । ऐनको दफा ३९ बमोजिम नोटरी पब्लिक परिषद्ले ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत अनुवादसम्बन्धी काम गरी आएको संस्थालाई अनुवादसम्बन्धी स्वीकृति प्रदान गर्ने वा नगर्ने अधिकार नोटरी पब्लिक परिषदमा निहित रहेको र त्यस्तो स्वीकृति प्रदान गरेको अवस्थामा पनि नोटरी पब्लिकहरूको अनुवादसम्बन्धी पेसा वा रोजगारी गर्ने हक कायमै रहने र त्यस्तो हकलाई उक्त दफा ३९ ले बन्देज गरेको देखिन्छ । नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ मा भएको कानूनी व्यवस्थाको अधीनमा रही निवेदक नोटरी पब्लिकहरू लिखत अनुवादसम्बन्धी रोजगारी गर्न स्वतन्त्र रहेका र ऐनको दफा ३९ को प्रावधानले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १८ को उपधारा (१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा अनुचित बन्देज नलगाएको हुँदा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १८ को उपधारा (१) को प्रतिकूल वा बाझिएको भन्ने निवेदकहरूको दावीसँग सहमत हुन सकिएन । यसरी ऐनको दफा ३९ को व्यवस्थाको संवैधानिकता परीक्षण गर्नुपर्ने अवस्था नभई विशुद्ध कानूनी प्रश्न देखिएको र विधायिका निर्मित कानूनबमोजिम कुनै निकायमा निहित अधिकार

असंवैधानिक नदेखिएको अवस्थामा अदालतबाट त्यस्तो कानूनी अधिकारको वैधानिकताको परीक्षण गर्नुपर्ने औचित्य नहुने देखियो ।

८. निवेदकहरूले प्रस्तुत रिट निवेदनपत्रमा नोटरी पब्लिक परिषद्ले कानून किताब व्यवस्था समितिलाई नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ अन्तर्गत कागजात अनुवाद गर्न प्रदान गरेको मिति २०६४।४।१३ को निर्णयबमोजिमको स्वीकृति वा अख्तियारी उत्प्रेषणको आदेशद्वारा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत माग गरेको देखिन्छ । ऐनको दफा ३९ मा अनुवादसम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरी उपदफा (१) मा ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना भई कागजात अनुवाद गर्न अनुमति पाएको संस्थाले नोटरी पब्लिक परिषदबाट स्वीकृति लिई कागजात अनुवाद गर्न सक्नेछ भनी उल्लेख भएको छ । नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन प्रारम्भ भएपश्चात् ऐनले परिभाषित गरेका कागजात तथा लिखतहरू ऐन प्रारम्भ हुनुपूर्व अनुवादको कार्य गरी आएका संस्थाले अनुवादसम्बन्धी कार्य गर्न नोटरी पब्लिक परिषदबाट अनिवार्यरूपमा पूर्व स्वीकृति लिनुपर्ने र त्यस्तो स्वीकृति माग गर्ने संस्थालाई स्वीकृति प्रदान गर्ने वा नगर्ने भन्ने स्वेच्छिक अधिकारसमेत उक्त दफा ३९ ले नोटरी पब्लिक परिषदलाई प्रदान गरेको पाइन्छ ।

९. नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन प्रारम्भ हुनुपूर्व कानून किताब व्यवस्था समितिबाट कागजातहरूको अनुवाद भई आएका ऐनको दफा ३९ को प्रावधानबमोजिम समितिले नोटरी पब्लिक परिषदबाट मिति २०६४।४।१३ मा अनुवादसम्बन्धी स्वीकृति प्राप्त गरेको देखिन्छ । निवेदक पक्षले कानून किताब व्यवस्था समितिलाई नोटरी पब्लिक परिषद्ले कागजात अनुवाद गर्न प्रदान गरेको स्वीकृति बदर हुन

माग गरेको सन्दर्भमा नोटरी पब्लिक परिषद्बाट मिति २०६८।८।६ को निर्णयानुसार मिति २०६९।४।१ देखि लागू हुने गरी कानून किताब व्यवस्था समितिलाई कागजात अनुवाद गर्ने स्वीकृतिको अन्त्य गरी सकिएको भन्ने विपक्षी नोटरी पब्लिक परिषद्को लिखित जवाफ र परिषद्को उक्त निर्णयानुसार मिति २०६९।४।१ देखि कानून किताब व्यवस्था समितिबाट कागजात अनुवाद गर्ने कार्य बन्द गरिएको भन्ने विपक्षी कानून किताब व्यवस्था समितिको लिखित जवाफबाट देखिन्छ । यसरी नोटरी पब्लिक परिषद्बाट कानून किताब व्यवस्था समितिलाई कागजात अनुवाद गर्ने स्वीकृति स्वयम् नोटरी पब्लिक परिषद्को निर्णयबाट अन्त्य भई सकेकाले निवेदकहरूको मागदावी निष्प्रयोजित भईसकेको हुँदा प्रस्तुत मागका सम्बन्धमा थप केही बोलीरहनु परेन ।

१०. निरोपण गर्नुपर्ने दोस्रो प्रश्न कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ४ को खण्ड (ग) मा रहेको “अनुवाद शुल्क लिने” भन्ने वाक्यांश र सोही गठन आदेशको दफा ५ को खण्ड (ग) मा रहेको “अनुवादको शुल्कबाट प्राप्त रकमहरू” भन्ने वाक्यांश विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ सँग बाझिएको भनी रिट निवेदकहरूले लिएको दावी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम न्यायिक पुनरावलोकनको रोहबाट परीक्षण गर्नुपर्ने विषय हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) अनुसार संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकउपर अनुचित बन्देज लगाइएकाले वा अन्य कुनै कारणले कुनै कानून संविधानसँग बाझिएको हुँदा सो कानून वा त्यसको कुनै भाग बदर घोषित गरिपाउँ भनी कुनै पनि नेपाली नागरिकले सर्वोच्च अदालतमा निवेदन दिन सक्ने र सोअनुसार बाझिएको देखिएमा सो कानूनलाई

अमान्य र बदर घोषित गर्नसक्ने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई रहने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । निवेदकहरूले कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ४ खण्ड (ग) र दफा ५ को खण्ड (ग) को व्यवस्था संविधानसँग बाझिएको वा सो व्यवस्थाले निवेदकहरूको संविधान प्रदत्त यो मौलिक हकमा अनुचित बन्देज लगाएको भन्ने दावी नगरी उक्त व्यवस्था विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ सँग बाझिएको भनी दावी लिएको पाइन्छ । निवेदकले चुनौती गरेको गठन आदेशको व्यवस्था विकास समिति ऐनसँग बाझिएको भन्ने विषय संविधानको धारा १०७(१) मा व्यवस्था भएअनुसार यस अदालतले न्यायिक पुनरावलोकनको रोहबाट संवैधानिकताको परीक्षण गरिरहनु पर्ने विषय नभई विशुद्ध कानूनी प्रश्न रहेको देखियो ।

११. निवेदकहरूले दावी गरेको कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ४(ग) र दफा ५(ग) को व्यवस्था विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ को प्रतिकूल छ छैन र सो व्यवस्थाले निवेदकहरूको हक हनन भएको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ३ ले दिएको अधिकारको प्रयोग गरी नेपाल सरकारले “कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ जारी गरी कानून किताब व्यवस्था समिति गठन गरेको देखिन्छ । समितिको कर्तव्य र अधिकारमध्ये गठन आदेशको दफा ४(ग) मा नेपाल कानूनलाई विदेशी भाषामा र विदेशी वा अन्तराष्ट्रिय कानूनलाई नेपाली भाषामा अनुवाद गर्ने वा गराउने प्रकाशित गर्ने भन्नेसमेत उल्लेख भएको पाइन्छ । विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ मा समितिको कोषअन्तर्गत उपदफा (१) मा दफा ३ अन्तर्गत गठन गरिएको समितिको कोषमा देहायका कुरा सम्मिलित

हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ :

- (क) नेपाल सरकार वा अरू कुनै गैर सरकारी व्यक्तिले प्रदान गरेको रूपैयाँ,
(ख) कुनै विदेशी एजेन्सीले नेपाल सरकारलाई दिएको कोष ।

१२. विकास समित एन, २०१३ को दफा ५ को अधिकारअन्तर्गत कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ५ मा समितिको कोषसम्बन्धी व्यवस्था गरी समितिको कोषमा रहने रकमहरूको व्यवस्थाअन्तर्गत खण्ड (ग) मा “अनुवादको शुल्कबाट प्राप्त रकमहरू” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ भने दफा ४ मा समितिको कर्तव्य र अधिकारअन्तर्गत उपदफा (१) खण्ड (ग) मा “..अनुवाद शुल्क लिने” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइयो। कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ५को खण्ड (ग) मा के कस्तो प्रकृतिको लिखत अनुवाद गरी त्यस्तो अनुवादबाट प्राप्त रकम भन्ने सम्बन्धमा उल्लेख नभए तापनि दफा ४(ग) मा भने नेपाल कानूनलाई विदेशी भाषामा र विदेशी वा अन्तराष्ट्रिय कानूनलाई नेपाली भाषामा अनुवाद गर्ने भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ। नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ प्रारम्भ हुनुपूर्व नेपाल कानून एवम् विदेशी तथा अन्तराष्ट्रिय कानूनका साथै अन्य सार्वजनिक लिखतहरू समेत कानून किताब व्यवस्था समितिबाट अनुवाद भई आएको र नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ प्रारम्भ भएपश्चात् ऐनको व्यवस्थाबमोजिम नोटरी पब्लिक परिषद्को स्वीकृति लिई मिति २०६९ आषाढ मसान्तसम्म कानून किताब व्यवस्था समितिले अनुवाद गरी आएका हाल नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ ले परिभाषित गरेका लिखत तथा कागजातहरूका हकमा नोटरी पब्लिक परिषद्को

स्वीकृति नभएबाट कानून किताब व्यवस्था समितिले अनुवाद गर्ने कार्य बन्द गरेको देखिन्छ। नोटरी पब्लिक ऐन, २०६३ ले परिभाषित गरेका लिखत तथा कागजातहरू अनुवादको सम्बन्धमा सोही ऐन आकर्षित हुने सम्बन्धमा विवाद छैन। नोटरी पब्लिक ऐनले समेटेको क्षेत्रभन्दा बाहेक कुनै पनि संस्थाले प्रचलित कानूनबमोजिम आफ्नो संस्थाको कार्य क्षेत्र तथा उद्देश्य अनुरूपका कागजातहरू अनुवाद गर्नेसमेतका कार्य गर्न सम्बन्धित संस्था स्वतन्त्र रहने हुन्छ। नेपाल कानूनलाई विदेशी भाषामा र विदेशी वा अन्तराष्ट्रिय कानूनलाई नेपाली भाषामा अनुवाद गर्ने एवम् प्रकाशित गर्नेसमेतका कार्य गर्ने संस्थाले आफ्नो संस्थाको कोषमा रहने रकम अन्तर्गत “अनुवाद शुल्क लिने” एवम् “अनुवाद शुल्कबाट प्राप्त हुने रकम” भनी समितिको गठन आदेशमा उल्लेख हुनुलाई अन्यथा मानी विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ सँग बाझिएको वा विपरीत रहेको मान्न मिल्ने देखिएन।

१३. कुनै दुई छुट्टाछुट्टै कानूनका कानूनी व्यवस्था परस्परमा बाझिएको भनी दावी गर्दा ती कानून बाझिएको पुष्टि हुने आधारका साथ कानून बाझिएको कारण निवेदकको के कस्ता संवैधानिक हक तथा कानूनी अधिकारमा आघात हुन गएको छ वा आम जनसमुदायको के कस्तो सामाजिक हितमा असर पुग्न गएको छ सोसमेत उल्लेख गर्नुपर्ने हुन्छ। निवेदकहरूले कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ४(ग) र दफा ५(ग) को व्यवस्था विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ को प्रतिकूल भनी दावी गरे तापनि सो व्यवस्थाले निवेदकहरूको के कस्तो संवैधानिक हक तथा कानूनी अधिकार हनन् भएको हो वा आम जनसमुदायको सामाजिक हितमा के कस्तो असर पुग्न गएको हो सो उल्लेख गर्न सकेकोसमेत देखिन्छ। तसर्थ, निवेदकहरूले कानून किताब

(व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ४ (ग) र दफा ५(ग) को व्यवस्था विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ सँग बाझिएको भनी लिएको दावीसँग सहमत हुन सकिएन ।

१४. निरोपण गर्नुपर्ने तेस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकहरूले प्रस्तुत निवेदनमा विपक्षी कानून किताब व्यवस्था समितिले आफूलाई नेपाल सरकार कानून तथा न्याय मन्त्रालयकै अड्ग भन्ने भान पर्ने गरी नेपाल सरकार कानून तथा न्याय मन्त्रालय भन्ने पदावलीको समेत राखी नेपाल सरकारको निशाना छापको प्रयोग गरेको हुनाले सोकार्य नगर्नु गर्न नदिनु भन्नेसमेतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत माग गरेको पाइन्छ । विपक्षीतर्फको लिखित जवाफमा नेपाल सरकारले जारी गरेको गठन आदेशबमोजिम कानून किताब व्यवस्था समितिको स्थापना भई नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ को अनुसूची २ बमोजिम कानून तथा कानूनी लिखत र सन्धिको प्रकाशन, बिक्री वितरण र अनुवादसम्बन्धी कानून तथा न्याय मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्रको काम उक्त समितिले गर्ने हुँदा कानून तथा न्याय मन्त्रालय अन्तर्गतको कार्य गर्ने संस्था कानून किताब व्यवस्था समिति भएको भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ३ मा समितिको गठनसम्बन्धी व्यवस्थामा कानून तथा न्याय मन्त्रालयको सचिव वा सो मन्त्रालयले तोकेको सहसचिव समितिको अध्यक्ष रहने अर्थ मन्त्रालय र गृह मन्त्रालयका सहसचिवहरू सदस्य रहने, नेपाल बार एसोसिएसनका अध्यक्ष वा अध्यक्षले तोकेको सो एसोसिएसनको पदाधिकारी सदस्य रहने र कार्यकारी निर्देशक सदस्य सचिव रहने व्यवस्था रहेको पाइन्छ ।

१५. कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ६ मा समितिको तर्फबाट

छपाइएको किताबहरूमा समितिको नामको उल्लेख गरी विशेष मनोग्राम छाप लगाइने छ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । कानून किताब व्यवस्था समितिबाट प्रकाशन तथा बिक्री वितरण गरिएका कानूनका पुस्तकमा लगाइएको उक्त समितिको छाप हेर्दा निवेदकले दावी गरे जस्तो नेपाल सरकारको निशाना छाप नभई कानून किताब व्यवस्था समितिको आफ्नो छुट्टै छाप प्रयोग भएको देखिन्छ । कानूनका पुस्तकहरूको प्रकाशकमा नेपाल सरकार, कानून तथा न्याय मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति भनी उल्लेख भएको सम्बन्धमा हेर्दा कानून किताब व्यवस्था समितिले गर्ने कार्य मूलतः नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ को अनुसूची २ बमोजिम कानून तथा न्याय मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्रपर्ने कानून, तथा कानूनी लिखत र सन्धिको प्रकाशन, वितरण र अनुवादसम्बन्धी काम उक्त समितिले गर्ने देखिन्छ । यसरी कानून तथा न्याय मन्त्रालयले सम्पादन गर्ने कार्य गर्नको लागि उक्त समितिको स्थापना भई समितिको अध्यक्षमा कानून तथा न्याय मन्त्रालयका सचिव वा मन्त्रालयले तोकेको सहसचिव रहनेसमेत व्यवस्था भएबाट उक्त समितिको कार्यमा कानून मन्त्रालयको प्रत्यक्ष सरोकार र संलग्नता रहेको पाइन्छ । नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ बमोजिम कानूनका पुस्तक प्रकाशन गर्ने कानून मन्त्रालयको कार्य कानून किताब व्यवस्था समितिबाट भएको र मुलुकको संविधान, ऐन तथा नियमावलीको आधिकारीकता र विश्वसनियताको दृष्टिकोणबाट समेत कानूनका पुस्तकको प्रकाशकमा नेपाल सरकार, कानून तथा न्याय मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति भनी उल्लेख भएको कार्य कानून प्रतिकूल मान्न नमिल्ने हुँदा निवेदकहरूको दावीसँग सहमत हुन सकिएन ।

१६. निर्णय गर्नुपर्ने चौथो प्रश्न नोटरी पब्लिकबाट अनुवाद तथा प्रमाणीकरण गरिएका लिखत एवम् कागजातहरूमा परराष्ट्र मन्त्रालयले “Seal is Attested” भन्ने व्यहोराको छाप लगाउने सम्बन्धमा अदालतबाट आदेश जारी गर्न मिल्ने हो होइन भन्नेसम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकहरूले प्रस्तुत रिट निवेदनमा नोटरी पब्लिकहरूले अनुवाद गरेको लिखतमा परराष्ट्र मन्त्रालयबाट पुनः प्रमाणीकरण गरिरहनुपर्ने व्यवस्था नोटरी पब्लिक ऐनमा नरहेको हुँदा सो विषयको जानकारी कूटनीतिक सम्बन्धमार्फत अन्य राष्ट्रलाई गराउन र कुनै राष्ट्रले उक्त देशको कानून तथा प्रचलनका आधारमा परराष्ट्र मन्त्रालयको प्रमाणीकरणको आवश्यकता पर्ने भए बिना शुल्क “Seal is Attested” भन्ने व्यहोराको छाप लगाई प्रमाणीकरण गरिदिनु भन्ने परराष्ट्र मन्त्रालयका नाममा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने माग गरेको देखिन्छ ।

१७. परराष्ट्र मन्त्रालयको लिखित जवाफमा नेपालमा नोटरी पब्लिक ऐन, २०६३ जारी भई लागू भइसकेको सन्दर्भमा उक्त ऐनले नोटरी पब्लिकले प्रमाणीकरण गरेको लिखत परराष्ट्र मन्त्रालयले पुनः प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था नगरेको व्यहोरा डिसेम्बर १३, २०१० (वि.स. २०६७।८।२७) मा यस मन्त्रालयबाट नेपालस्थित कूटनीतिक नियोग र अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठनहरूलाई एवम् विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगमार्फत सबै मित्रराष्ट्रहरूलाई नोटबाट जानकारी गराइसकेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ । साथै परराष्ट्र मन्त्रालय र सो अन्तर्गतका विदेशस्थित नियोगहरूले प्रमाणीकरण (दस्तुर) नियमावली, २०२४ को अधीनमा रहि सोही नियमावलीको नियम २ को खण्ड (ख) मा परिभाषा गरिएबमोजिम कुनै अड्डा वा अदालत वा सरकारी कार्यालयको रेकर्डमा रहेको वा त्यस्ता अड्डा वा

अदालत वा कार्यालयबाट प्रमाणित गरिएको कुनै लिखत सो रेकर्डमा रहे वा प्रमाणित गरिएबमोजिमको हो भनी प्रमाणीकरण गरी आएको र सो प्रमाणीकरण गर्दा नियम ४ बमोजिम दस्तुर लिने गरेको हुँदा निवेदन दावी आधारहीन छ भनी लिखित जवाफ पेश गरेको पाइन्छ । नोटरी पब्लिकले प्रमाणीकरण गरेको लिखतमा परराष्ट्र मन्त्रालयले थप प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने व्यवस्था नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ मा नभएको व्यहोराको जानकारी नेपालस्थित सबै कूटनीतिक नियोग एवम् विदेशस्थित नेपाली कूटनीतिक नियोगमार्फत सबै मित्रराष्ट्रहरूलाई र अन्तर्राष्ट्रिय सङ्गठनहरूलाई जानकारी गराएको देखिँदा सो मागसम्बन्धमा थप केही बोलिरहनु परेन ।

१८. जहाँसम्म परराष्ट्र मन्त्रालयले पुनः प्रमाणीकरण नगरेका लिखत कतिपय मित्रराष्ट्रहरूले मान्यता नदिई अध्ययन, रोजगारी एवम् व्यवसायसमेतका कार्य गर्न विदेश जाने सर्वसाधारण जनताले व्यवधान भोग्नु परेको भन्ने सवाल छ सो सम्बन्धमा हेर्दा विभिन्न मुलुकहरूमा आपसमा एक अर्काका कागजातलाई मान्यता दिने सम्बन्धमा पारस्परिक सम्झौता, अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धि तथा साबिकदेखि चली आएको कूटनीतिक प्रचलनअनुरूप हुने भएकामा नेपाल हालसम्म कुनै मुलुकसँग द्विपक्षीय सन्धिमा आबद्ध नभएको वा सम्बन्धित महासन्धिसमेतको पक्ष बनी नसकेकाले साबिकदेखि चली आएको प्रचलन अनुरूपका चरण पूरा गरेपछि मात्र नेपालका कागजातले विदेशमा मान्यता पाउने अवस्था रहेको कुरा परराष्ट्र मन्त्रालयको लिखित जवाफ व्यहोराबाट देखिन्छ । विदेशी मुलुकको लिखतलाई मान्यता दिने सम्बन्धमा हरेक राष्ट्रको आफ्नो छुट्टै कानूनी व्यवस्था तथा प्रचलन हुने तथ्य निर्विवाद छ । विदेशी मुलुकको कानून प्रणाली एवम्

कानूनी व्यवस्थाको अङ्गीकार गर्न कुनै सार्वभौम राष्ट्र बाध्य नहुने कुरा अन्तर्राष्ट्रिय कानूनले स्वीकार गरेको छ । आफ्ना नागरिकहरूको हित तथा सुविधाका लागि आफ्नो मुलुकको कानूनी व्यवस्था पालना गराउन विदेशी मुलुकलाई बाध्य बनाउन नसकिने भए पनि कुटनीतिक सम्बन्धमार्फत नागरिकको हित तथा सुविधाको लागि परराष्ट्र मन्त्रालयको सहजिकरणको भूमिका आवश्यक हुने हुन्छ । नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ मा नोटरी पब्लिकहरूबाट अनुवाद तथा प्रमाणीकरण भएका लिखतहरूमा परराष्ट्र मन्त्रालयबाट थप प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था नभएको र उक्त कानूनको अक्षरशः पालना गराउन विदेशी मुलुकहरूलाई बाध्य बनाउन पनि नसकिने अवस्थामा सार्वजनिक लिखत तथा कागजातहरूको थप प्रमाणीकरणमा परराष्ट्र मन्त्रालयको संलग्नताको प्रश्न कानूनी नभई प्रशासकीय र नागरिकहरूको सुविधाका लागि सहजीकरणको विषय रहेको देखियो । नेपालका आधिकारिक निकायका लिखतहरूलाई अन्तर्राष्ट्रिय समुदायमा विश्वसनीय वा प्रमाणित बनाउन परराष्ट्र मन्त्रालयबाट प्रमाणीकरणको सन्दर्भमा हुने प्रशासनिक सहभागिता वा सहजीकरणलाई अन्यथारूपमा लिन सकिँदैन ।

१९. वस्तुतः कुनै एउटा आधिकारिक व्यक्ति वा निकायबाट प्रमाणीकरण भइसकेको लिखत परराष्ट्र मन्त्रालयबाट पुनः प्रमाणीकरण गर्नुपर्ने प्रश्न हाम्रो कानूनी निकायको कार्यको गुणस्तर र विश्वसनियताको प्रश्न हो । यसका लागि हामीले आन्तरिकरूपमा आफ्नो क्षमता र विश्वसनियतामा अभिवृद्धि गर्नुपर्ने हुन्छ भने बाह्यरूपमा नेपालको कानूनी प्रणालीको कार्यान्वयनको स्थिति बारे जानकारी गराउने प्रयास गरिरहनुपर्ने हुन्छ । नेपाली नागरिकले कामको सिलसिलामा बाह्य मुलुकमा विभिन्न लिखतहरू पेस गर्दा त्यसको आधिकारिकताको प्रश्न

उठी भोग्नु परेको समस्याहरूको समाधान गर्न राज्यले नै आवश्यक व्यवस्था गर्नुपर्दछ । निवेदक पक्षले नोटरी पब्लिकले अनुवाद गरेको लिखतमा पनि यदि कुनै मित्रराष्ट्रको कानूनी व्यवस्था तथा प्रचलनमा परराष्ट्र मन्त्रालयको समेत प्रमाणीकरण हुनुपर्ने अवस्था भएमा परराष्ट्र मन्त्रालयबाट प्रमाणीकरण गरिदिनु भन्ने आदेश जारीको माग गरे तापनि परराष्ट्र मन्त्रालयबाट थप प्रमाणीकरण गर्न कर लगाउने गरी सर्त थप गर्न नोटरी पब्लिक ऐन वा अन्य ऐनले कर गरेको वा अनिवार्य गरेको नदेखिएकाले ऐनको कानूनी व्यवस्थाविपरीत अदालतको आदेशबाट थप सर्तहरू तोकी अनिवार्यरूपमा पालन गर्न वा बहिस्कृत गर्ने गरी हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने हुन्छ ।

२०. राष्ट्रहरूबीचको अन्तरसम्बन्ध र सम्बन्धित राष्ट्रको कानूनी व्यवस्थाको कारणले नोटरी पब्लिकले लिखत प्रमाणीकरण गरेको अवस्थामा पनि त्यसको आधिकारिकताको पुष्टि गर्न सहजीकरण गर्ने प्रयोजनका लागि परराष्ट्र मन्त्रालयले आवश्यक पहल र सम्बन्ध गर्नुपर्ने कुरा अपेक्षित रहेको छ । यस्तो अवस्थामा आवश्यकतानुसार सहयोग गर्ने कार्य अपेक्षित भए पनि बाध्यात्मकरूपमा पुनः प्रमाणीकरणको सर्त थप गर्ने गरी अदालतको आदेशबाट कर लगाउन मिल्दैन । त्यसका लागि परराष्ट्र मन्त्रालयले आवश्यक प्रक्रिया स्वयम् निर्धारण गर्न सक्ने नै हुन्छ ।

२१. त्यस्तै परराष्ट्र मन्त्रालयले प्रमाणीकरण गर्दा लिने गरेको प्रति पृष्ठ रु.२००।- को कानूनी आधार प्रमाणीकरण (दस्तुर) नियमावली, २०२४ रहेको देखिन्छ । प्रमाणीकरण (दस्तुर) नियमावली, २०२४ को नियम ४ मा प्रत्येक लिखतको रु.२५।- का दरले दस्तुर लिने व्यवस्था गरेकामा नेपाल सरकार (मन्त्रपरिषद्) को मिति २०६०।५।२२ निर्णयानुसार उक्त व्यवस्थामा संशोधन गरी नेपालभित्र

प्रमाणीकरणबापत प्रति पृष्ठ रु.२००।- का दरले दस्तुर लिने र विदेशस्थित नियोगहरूको हकमा अनुसूची-१ मा उल्लेख भएबमोजिमको विदेशी मुद्रा लिने व्यवस्था गरिएअनुरूप परराष्ट्र मन्त्रालयबाट कुनै लिखत प्रमाणीकरण गर्दा प्रति पृष्ठ रु.२००।- का दरले दस्तुर लिने गरिएको देखिन्छ । तसर्थ, परराष्ट्र मन्त्रालयबाट लिखत प्रमाणीकरण गर्दा प्रति पृष्ठ रु.२००।- का दरले दस्तुर लिएको कार्य कानूनबमोजिम देखिँदा उक्त कार्यलाई गैरकानूनी मान्न नमिल्ने हुँदा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने देखिएन ।

२२. अब निर्णय गर्नुपर्ने पाँचौं तथा अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि विवेचना गरिएबमोजिम नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र १८(१) सँग बाझिएको नदेखिएको साथै उक्त दफा ३९ ले निवेदकहरूको संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा कुनै अनुचित बन्देज लगाएको नदेखिएको अवस्थामा उक्त दफा ३९ लाई अमान्य वा बदर घोषित गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को क्षेत्रभित्र तथा उक्त ऐनले परिभाषित गरेको लिखत एवम् कागजातहरूको अनुवाद र प्रमाणीकरणमा नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन नै आकर्षित हुने र सोबाहेक प्रचलित कानूनले अधिकार दिएअनुसारका अन्य लिखत अनुवाद गर्न पाउने कुरामा सम्बन्धित संस्था स्वतन्त्र रहने देखिन्छ । कानून किताब व्यवस्था समितिले नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ३९ बमोजिम नोटरी पब्लिक परिषद्बाट परिषद्को मिति २०६४।४।१३ को निर्णयानुसार अनुमति लिई उक्त ऐनले परिभाषित गरेबमोजिमका लिखत तथा कागजात अनुवाद गरी आएको भएपनि नोटरी पब्लिक परिषद्को मिति २०६८।८।६ को निर्णयानुसार मिति २०६९।४।१ देखि लागू हुने गरी उक्त अनुमति रद्द

भई हाल कानून किताब व्यवस्था समितिले नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐनले परिभाषित गरेबमोजिमका लिखत तथा कागजातहरूको अनुवादसम्बन्धी कार्य गरेको नदेखिएको अवस्थामा कानून किताब व्यवस्था समितिलाई अनुवादसम्बन्धमा स्वीकृति प्रदान गरेको नोटरी पब्लिक परिषद्को मिति २०६४।४।१३ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मागदावी निष्प्रयोजन भएको हुँदा निवेदकहरूको मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहन परेन ।

२३. त्यस्तै कानून किताब (व्यवस्था र वितरण) आदेश, २०२१ को दफा ४ को खण्ड (ग) र दफा ५ को खण्ड (ग) विकास समिति ऐन, २०१३ को दफा ५ सँग प्रतिकूल भएको भन्ने निवेदन दावी यस अदालतले न्यायिक पुनरावलोकनको रोहबाट संवैधानिकताको परीक्षण गरिरहनु पर्ने विषय नभई विशुद्ध कानूनी प्रश्न रहेको र उक्त व्यवस्थाले निवेदकहरूको के कस्तो संवैधानिक हक तथा कानूनी अधिकार हनन् भएको हो वा आम जनसमुदायको सामाजिक हितमा के कस्तो असर पुग्न गएको हो सो उल्लेख गर्न सकेको नदेखिनुका साथै उक्त कानूनी व्यवस्था बाझिएकोसमेत नदेखिँदा निवेदन दावीबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । साथै नोटरी पब्लिकहरूले अनुवाद तथा प्रमाणीकरण गरेका लिखत तथा कागजातहरू परराष्ट्र मन्त्रालयबाट पुनः प्रमाणीकरण गर्ने कार्य प्रशासनिक सहजिकरण र सर्वसाधारण जनताको सुविधासँग सम्बन्धित रहेको र नोटरी पब्लिकसम्बन्धी ऐन, २०६३ तथा अन्य कुनै ऐनको कानूनी व्यवस्थाले त्यस्ता लिखत तथा कागजातहरूमा परराष्ट्र मन्त्रालयले पुनः प्रमाणीकरण गर्न अनिवार्य नगरेको अवस्थामा यस अदालतबाट कुनै सर्तसहितको आदेश जारी गर्न

मिलेन । साथै त्यस्तो सहजीकरणको निमित्त परराष्ट्र मन्त्रालयबाट प्रमाणीकरण गर्दा लिएको प्रति पृष्ठ रू.२००।- समेत प्रमाणीकरण (दस्तुर) नियमावली, २०२४ बमोजिम देखिँदा सो दस्तुर लिने कार्यलाई गैरकानूनी मानी दस्तुर नलिनु भनी यस अदालतबाट आदेश जारी गर्न मिलेन ।

२४. तसर्थ रिट निवेदकहरूको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्ने अवस्थाको विद्यमानता नदेखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत रिटको दायरीतर्फको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०७९ साल जेठ २२ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं.१३४०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह

माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

फैसला मिति : २०७९।८।१५।२

०६८-CR-१२९२

मुद्दा : कारवाही गरी क्षतिपूर्तिसमेत दिलाइ पाउँ ।

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला भोजपुर याङ्गपाङ्ग

गा.वि.स. वडा नं. ३ घर भई हाल काठमाडौं

जिल्ला कपन गा.वि.स. वडा नं. ३ स्थित मेइसयु कम्पनी प्रा.लि.का संस्थापक अध्यक्ष योगेन्द्र खत्रीको अधिकृत वारेस भोजबहादुर ढकाल

विरुद्ध

विपक्षी / प्रतिवादी : का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ५

स्थित मेइसयु कम्पनी प्रा.लि.समेत

- एउटै प्रकृतिको उही पक्षहरू बीच चलेको मुद्दामा एकपटक सक्षम अदालतबाट निर्णय भई उक्त निर्णय अन्तिम भएर बसेको अवस्थामा पुनः सोही विषयमा उजुर गर्न पाउने हक अ.बं. ८५ नं. को व्यवस्थाले वादीलाई रहे भएको नपाइने ।

(प्रकरण नं.६)

पुनरावेदक / वादीका तर्फबाट :

विपक्षी / प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं.८५ नं.
- प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ को दफा ७

सुरू फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री यज्ञप्रसाद बस्याल

मा.न्या. श्री सुष्मालता माथेमा

फैसला

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(क) बमोजिम

पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।७।२०

को फैसलाउपर वादीको तर्फबाट यस अदालतमा

पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :

कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालय, त्रिपुरेश्वरमा द.नं. ५५२३०/०६५/०६६ मा दर्ता रहेको काठमाडौं जिल्ला कपन गा.वि.स. वडा नं. १ मा कार्यालय रहेको मेइसयु कम्पनी प्रा.लि. म निवेदक र विदेशी नागरिक हिरोताका कुमानोको संयुक्त लगानीमा जापानिज मोडेलका घरहरू निर्माण गरी बिक्री गर्ने उद्देश्यले स्थापना गरिएको हो । कम्पनीको नाममा काठमाडौं जिल्ला कपन गा.वि.स. वडा नं. ३(घ) कि.नं. ३३७, ३७०, ३७१ को क्षेत्रफल ४-५-२-० जग्गा खरिद गर्दा म उजुरीकर्ताको ७० प्रतिशत बराबर र विपक्षी हिरोताका कुमानोको ३० प्रतिशत बराबरको रकम नेपाल इन्भेष्टमेन्ट बैङ्क लि. बाट कर्जा लिई खरिद गरिएको हो । मेरो नाउँमा रहेको ३०,००० कित्ता शेयरमध्ये १६,००० कित्ता शेयर विपक्षी नाकायामा सुगुरुलाई बिक्री गरी कम्पनी सञ्चालन गरी आएका मा कामको सिलसिलामा जापान जाँदा कम्पनीको हितको लागि आवश्यक पर्ने जग्गा खरिद गरी घर निर्माण गरी बिक्री गर्नलाई विपक्षीलाई अख्तियारनामा दिएको थिएँ ।

विपक्षीहरूले कम्पनीको उद्देश्यविपरीत खरिद मूल्यभन्दा अत्यन्त कममा कम्पनीको नाममा रहेका जग्गाहरू बिक्री गर्न लागेको थाहा जानकारी पाएपछि वारेसमार्फत जग्गा बिक्री गर्न नपाओस् भनी अदालतमा उजुरी निवेदन दर्ता गराएकामा मिति २०६७।१२।६ मा फैसला हुँदा निवेदन खारेज भएको रहेछ । म निवेदक नेपाल फर्की आएपछि कम्पनीको बारेमा बुझ्न जाँदा विपक्षीहरूले मेरो नक्कली हस्ताक्षरबाट विभिन्न निर्णयहरू गरी कम्पनीको नाममा रहेको अचल सम्पत्तिहरू (जग्गाहरू) कम्पनीको उद्देश्य, प्रबन्धपत्र

नियमावली र सम्झौताको बर्खिलाप गरी प्रचलित मूल्यभन्दा अत्यन्तै सस्तोमा विभिन्न व्यक्तिलाई बिक्री गरी हक हस्तान्तरण गरेको कुरा मिति २०६८।१।१९ मा नक्कल सारी थाहा जानकारी हुन आएकाले त्यसउपर काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लिखत बदर र जालसाजी मुद्दा दायर गरेको छु । विपक्षीहरूले मेरो नक्कली हस्ताक्षर गरी कम्पनीको कार्यालय हाल का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. ५ बालुवाटारमा सारी केस्ट नेपाल प्रा.लि. नामको कुखुरा पालन कम्पनी दर्ता गरी बदनियतपूर्वक कम्पनीलाई ठूलो आर्थिक भार पुर्याउँदै आएका रहेछन् । मेरो अनुमति स्वीकृति बेगर यसरी विपक्षीहरूको मिलेमतोबाट कम्पनी ऐन, कम्पनीको प्रबन्धपत्र, नियमावली र सम्झौताविपरीत कम्पनीको नाममा रहेको विभिन्न जग्गालाई कित्ताकाट गरी विभिन्न व्यक्तिलाई बिक्री गरी मलाई र कम्पनीलाई हानी नोक्सानी पुर्याई आफूहरूलाई फाइदा पुर्याउने कार्य गरी कम्पनी ऐनले निषेध गरेको कार्य गरेको हुँदा विपक्षीहरूलाई कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६० बमोजिम हदैसम्मको सजाय गरी ऐ को १६३ नं. बमोजिम हानी नोक्सानी र क्षति भएको रूपैयाँसमेत फिर्ता दिलाइ भराइ न्याय पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६८।३।२ को निवेदनपत्र ।

हिरोताका कुमानो र विपक्षी उजुरकर्ताबीचमा भएको ज्वाइन्ट भेन्चर एग्रीमेन्ट तथा विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ को दफा ७ ले प्रस्तुत मुद्दा सम्मानित अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने भनी वादी दावी नपुग्ने ठहर फैसला भैसकेको अवस्थामा मुलुकी ऐन, अ.बं.८५ नं. विपरीत प्रस्तुत उजुरीपत्र दायर हुन आएकाले प्रस्तुत फिराद दायर गर्न हकदैयासमेत विपक्षीमा छैन । हामी प्रतिवादीले कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६० विपरीत कुनै पनि

कार्य नगरेको र प्रचलित ऐन कानूनबमोजिम रीतपूर्वक गरेको काम कारवाहीबाट विपक्षी तथा कम्पनी स्वयम्लाई समेत कुनै हानी नोक्सानी नपुगेको हुँदा विपक्षीको दावी नपुग्ने ठहर फैसला गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नाकायामा सुगुरु र हिरोताका कुमानोको मिति २०६८।५।२६ को संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

म मेइसयु कम्पनीको कर्मचारी भएका नाताले आफूलाई तोकेअनुसारको काम मात्र गर्ने हुँदा विपक्षीको हक अधिकारमा कुनै आघात पुर्‍याएको छैन । साथै मैले कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा १६० मा वर्णित विभिन्न कसुरमध्ये के कुन कार्य गरेको कारण सजाय तथा क्षतिपूर्तिको दावी लिइएको हो सो उजुरीमा किटानीरूपमा उल्लेख भएको छैन । म कम्पनीका निर्णय कार्यान्वयन गर्ने तहको कर्मचारी भएको र मेरो कुनै पनि काम कारवाहीबाट विपक्षीसमेतलाई हानी नोक्सानी नपुगेको पुष्टि एवम् प्रमाणित भएकाले दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने तथा क्षतिपूर्ति व्यहोर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नहुँदा वादी दावीबाट अलग फुर्सद दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रूवी पालिखेको मिति २०६८।५।२६ को प्रतिउत्तरपत्र ।

यसै विषयमा यिनै पक्ष विपक्ष भएको मिल्दो प्रकृतिको मुद्दामा यस अदालतबाट संवत् २०६७ सालको वाणिज्य नं. ०६७-FJ-००३७ मा वादी दावी नपुग्ने भनी मिति २०६७।१२।६ मा निर्णय भएको र सो फैसला हालसम्म अन्तिम भएको देखिएको साथै जग्गा बिक्रीतर्फ काठमाडौं जिल्ला अदालतमा फिराद परेको भन्ने खुल्न आएको र सम्झौताअनुसार मध्यस्थतातर्फ जानुपर्नेमा नगई यो उजुरी लिई आएको मिलेको नदेखिँदा उजुरी दावी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।७।२० को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । म पुनरावेदकले कम्पनी ऐनले व्यवस्था गरेबमोजिम छुट्टाछुट्टै विषय लिएर अदालतमा उजुर गरेकामा अ.बं.८५ नं. बमोजिम एकै विषयको उजुरी भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । पहिलो र यो मुद्दाको प्रकृति एउटै नभएको हुँदा एकै विषयको भनी दावी पुन नसक्ने ठहराएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले उल्टी गरी दावीबमोजिम विपक्षीहरूलाई सजाय गरी क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई पाउँ भन्ने वादीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । यसमा वादीको दावी पुन नसक्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छ वा छैन र वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादीहरूले वादीको नक्कली हस्ताक्षर गरी विभिन्न निर्णयहरू गरी मेइसयु कम्पनी प्रा.लि.का नाममा रहेका जग्गाहरू खरिद मूल्यभन्दा कममा विभिन्न व्यक्तिहरूलाई बिक्री गरी रकम हिनामिना गरी वादीलाई र कम्पनीलाई हानी नोक्सानी पुर्‍याएको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरी हानी नोक्सानी भएको रकमसमेत प्रतिवादीबाट फिर्ता दिलाई पाउँ भन्ने वादीको दावी रहेको पाइन्छ । प्रतिवादी नाकायामा सुगुरु र हिरोताका कुमानोको प्रतिउत्तरपत्रमा हिरोताका कुमानो र यी पुनरावेदकबीचमा भएको ज्वाइन्ट भेन्चर एग्रीमेन्ट र विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ को दफा ७ बमोजिम यो मुद्दा अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने भनी वादी दावी नपुग्ने ठहरी फैसला भैसकेको अवस्थामा अ.बं. ८५ नं. विपरीत

प्रस्तुत उजुरी दायर भएकाले फिराद गर्ने हकद्वया वादीसँग नभएकाले वादी दावी पुग्ने होइन भन्नेसमेत जिकिर रहेको पाइन्छ । पुनरावेदन अदालत, पाटनले वादीको दावी पुग्न नसक्ने ठहराएको फैसलाउपर वादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको रहेछ ।

३. पुनरावेदक अध्यक्ष रहेको मेइसयु कम्पनी प्रा.लि. विदेशी लगानीमा स्थापित कम्पनी भएको भन्ने कुरामा विवाद छैन । विदेशी लगानीकर्ता र स्वदेशी लगानीकर्ताद्वारा संयुक्तरूपमा स्थापित कम्पनी सम्बन्धमा कुनै विवाद उठेमा त्यस्तो विवादको समाधानको सम्बन्धमा विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ को दफा ७ मा निम्न लिखित व्यवस्था रहेको पाइन्छ :

दफा ७ विवादको समाधान :

१. विदेशी लगानीकर्ता, स्वदेशी लगानीकर्ता वा सम्बन्धित उद्योगको बीचमा कुनै विवाद उठेमा त्यस्तो विवादको समाधान सम्बन्धित पक्षहरूले विभागको रोहबरमा आपसी छलफलद्वारा गर्नुपर्नेछ ।
२. उपदफा (१) बमोजिम विवादको समाधान हुन नसकेमा अन्तराष्ट्रिय व्यापार कानूनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र संघीय आयोग (अन्सिट्राल) को प्रचलित मध्यस्थता नियमबमोजिम मध्यस्थताद्वारा समाधान गरिनेछ ।
३. मध्यस्थता काठमाडौंमा हुनेछ । मध्यस्थतामा नेपालको कानून लागू हुनेछ ।
४. उपदफा (१), (२) र (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि तोकिएबमोजिमको लगानी भएको उद्योगमा विदेशी लगानीका सम्बन्धमा उठेको विवादको समाधान विदेशी

लगानी सम्झौता उल्लेख भएबमोजिम गर्न सकिनेछ ।

४. पुनरावेदक योगेन्द्र खत्री अध्यक्ष रहेको मेइसयु कम्पनी स्वदेशी र विदेश लगानीमा स्थापित कम्पनी भएको सन्दर्भमा उल्लिखित ऐनको व्यवस्थाबमोजिम सो कम्पनीको लगानीकर्ताहरूको बीचमा कुनै विवाद उठेमा विवादको निरूपण आपसी छलफल वा मध्यस्थताबाट हुने भन्ने बारेमा स्पष्टरूपमा व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यसका अतिरिक्त पुनरावेदक र प्रत्यर्थाबीच भएको विदेशी लगानी सम्झौतामा विवादको समाधानको सम्बन्धमा भएको व्यवस्थालाई हेर्न सान्दर्भिक हुन्छ । सन् २००८ जुलाई २२ मा पुनरावेदक योगेन्द्र खत्री र प्रतिवादीमध्येका हिरोताका कुमानोबीच भएको उक्त ज्वाइन्ट भेन्चर एग्रीमेन्टको दफा १४ मा "In case of any dispute, when matter under dispute cannot be resolved mutually by the parties to this agreement, such matter shall be settled through arbitration rules of United Nations Commission for International Trade Law (UNCITRAL). The law of Nepal shall be applicable for arbitration and the venue of such arbitration shall be Kathmandu Nepal" भन्ने उल्लेख भएकाले उक्त सम्झौताबमोजिम विवादको समाधान सर्वप्रथम आपसी छलफलद्वारा गर्नुपर्ने र छलफलबाट समाधान हुन नसके मध्यस्थताबाट विवादको निरूपण गर्नुपर्ने स्पष्ट प्रावधान उक्त सम्झौतापत्रमा रहेको देखिन आयो ।

५. यसरी विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ को दफा ७ को व्यवस्था

र यी पुनरावेदक तथा प्रत्यर्थीबीच भएको सम्झौता पत्रबमोजिम यी पुनरावेदकले विवादको निरूपणको मार्ग अवलम्बन नगरी अदालतमा उजुरी गर्न गएको देखिन आउँछ ।

६. यी पुनरावेदक योगेन्द्र खत्रीले यिनै प्रत्यर्थी हिरोताका कुमानो र नाकायामा सुगुरुउपर यसै विषयमा पुनरावेदन अदालत, पाटनमा ००२०।०६७- FJ-००३७ को मुद्दा दिई उक्त मुद्दामा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहराई सो अदालतबाट मिति २०६७।१२।६ मा फैसला भएको मिसिल संलग्न फैसलाको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । उक्त फैसलामा मेइसयु कम्पनी विदेशी लगानीमा स्थापित संस्था भएकाले विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ को दफा ७ को व्यवस्था तथा उजुरकर्ता र प्रतिवादीबीच भएको विदेशी लगानी सम्झौतामा विवादको समाधान मध्यस्थताद्वारा गरिने भन्ने उल्लेख भएकाले सो प्रक्रियाको अवलम्बन नगरी वादीले अदालतमा उजुरी दिएकोसमेत आधारमा दावी नपुग्ने ठहरी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको देखिन आयो । यी पुनरावेदक योगेन्द्र खत्रीले यो मुद्दामा पनि मेइसयु कम्पनीको संस्थापक अध्यक्षको हैसियतमा सो कम्पनीका सञ्चालक सदस्य हिरोताका कुमानो र नाकायामा सुगुरुसमेत उपर प्रस्तुत मुद्दा दायर गरेको देखिन आयो । मुलुकी ऐन, अ.बं. ८५ नं. मा "अड्डामा मुद्दा परी फैसला भएपछि सो फैसलाउपर ऐनबमोजिमको पुनरावेदन नभई सोही मुद्दामा उसै झगडियाका नाउँको फिरादपत्र लिई सुन्न हुँदैन । लिएको भएपनि खारेज गर्नुपर्छ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यी पुनरावेदकले यसै प्रकृतिको विवादसम्बन्धमा यिनै विपक्षीसमेत उपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दिएको मुद्दामा दावी पुग्न नसक्ने ठहरी फैसला भई उक्त फैसला अन्तिम भएर रहेको देखिन्छ । यसरी एउटै प्रकृतिको उही पक्षहरू बीच चलेको मुद्दामा एकपटक

सक्षम अदालतबाट निर्णय भई उक्त निर्णय अन्तिम भएर बसेको अवस्थामा पुनः सोही विषयमा उजुर गर्न पाउने हक उक्त अ.बं. ८५ नं. को व्यवस्थाले वादीलाई रहे भएको पाइँदैन ।

७. यसरी पुनरावेदक वादी योगेन्द्र खत्री र प्रत्यर्थीमध्येका हिरोताका कुमानोबीचमा सन् २००८ जुलाई २२ मा भएको सम्झौताको दफा १४ को व्यवस्था तथा विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ को दफा ७ बमोजिम विदेशी लगानीकर्ता र स्वदेशी लगानीकर्ताबीचमा कुनै विवाद उठेमा त्यस्तो विवादको समाधानसम्बन्धित पक्षहरूले विभागको रोहबरमा आपसीमा छलफलद्वारा गर्नुपर्ने र यसरी विवादको समाधान हुन नसकेमा मध्यस्थताद्वारा समाधान गर्नुपर्ने भनी निर्धारित कानूनबमोजिमको प्रक्रिया नअपनाई सोझै अदालतमा उजुरी गरेको देखिएकाले त्यस्तो उजुरीबाट दावी पुग्ने अवस्था भएन । यसका अतिरिक्त यही विषयमा यिनै पुनरावेदकले यिनै प्रत्यर्थी उपर दिएको मुद्दामा वादी दावी नपुग्ने ठहरी सो फैसला अन्तिम भएर बसेको अवस्थामा सोही विषयमा उजुरी दायर गरेको देखिएकाले अ.बं. ८५ नं. को व्यवस्थाबमोजिम वादीको दावी पुग्ने अवस्था भएन । जहाँसम्म प्रतिवादीहरूले वादीको नक्कली हस्ताक्षर गरी जग्गा बिक्री गरेको भन्ने पुनरावेदक वादीको कथन छ, सोसम्बन्धमा यी पुनरावेदकले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लिखत बदर र जालसाजी मुद्दा दायर गरेको भनी फिरादपत्रमा नै उल्लेख गरेको देखिएकाले सोही मुद्दाबाट नै उक्त विषयको निरूपण हुने हुँदा प्रस्तुत मुद्दाबाट सो सम्बन्धमा केही विचार गरी रहन परेन ।

८. तसर्थ, उपर्युक्त आधार र कारणसमेतबाट वादीको दावी पुग्न नसक्ने ठहराई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६७।७।२० मा भएको फैसला

मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
स.प्र.न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

संवत् २०७१ साल मङ्सिर १५ गते रोज २ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं.९३४१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।१।२३।३
०६७-CR-०१७७

मुद्दा: बहुविवाह ।

पुनरावेदक/वादी : बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला भक्तपुर, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १४ घर भई हाल भक्तपुर

जिल्ला, कटुन्जे गाउँ विकास समिति वडा नं. ८ बस्ने कृष्णा दुवाल (सुवाल)

०६७-CR-०७९२

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला भक्तपुर, भक्तपुर नगरपालिका वडा नं. १४ घर भई हाल भक्तपुर जिल्ला, कटुन्जे गाउँ विकास समिति वडा नं. ८ बस्ने लक्ष्मीसुन्दर सुवाल
विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल सरकार

- श्रीमतीले अंश लिई भिन्न भई बसेको अवस्थामा लोग्नेले अर्को विवाह गर्न पाउने भए पनि अंश लिई छुट्टिभिन्न हुनुअघि नै अर्को विवाह गर्न पाउने छुट कानूनले प्रदान गरेको छैन । अर्को विवाह गरिसकेपछि अंश मुद्दा दिएको वा अंश प्राप्त गरेका कारणले पहिलो श्रीमती छुट्टिभिन्न नहुँदै अर्को विवाह गर्नेले बहुविवाहको कसुरबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ११)

वादीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता राम घिमिरे
प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपाने

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६४, पुस, नि.नं. ७८८४, पृ. १२
- सम्बद्ध कानून :
- मुलुकी ऐन, बिहावरीको महलको ९ नं. र १० नं.
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५

फैसला

न्या. रामकुमार प्रसाद शाह : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

लक्ष्मीसुन्दर सुवाल र मेरोबीच २०६०।१।२३ मा सामाजिक परम्परा अनुसार विवाह भएपछि श्रीमान् श्रीमती भै बसी घर व्यवहार गर्दै आएका निज श्रीमान्ले दिएको सल्लाह अनुसार जागिरको लागि सोलुखुम्बु जिल्लाको पासाङ्गल्हामु अस्पतालमा कार्यरत रहिरहेकी थिएँ । म जागिरको सिलसिलामा सोलुखुम्बु गई घरमा नभएको अवस्थामा म श्रीमती हुँदाहुँदै बिनाकारण निज श्रीमान्ले कृष्णा दुवाललाई कान्छी श्रीमती बनाई घरमा ल्याई राखेको कुरा थाहा पाई मिति २०६४।३।१८ गते घरमा आई हेर्दा निजहरू दुवैजना श्रीमान् श्रीमती बनी घरमा बसी रहेको अवस्थामा फेला परेकाले कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठको जाहेरी दरखास्त ।

जाहेरवाली बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठ र प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालबीच मिति २०६०।१।२३ गते विवाह भएकामा निज जाहेरवाली आफ्नो घरमा बस्ने र बेलाबेलामा माइती घरमा पनि आउने जाने गर्दै थिइन् । श्रीमान्को सल्लाह अनुसार उनी एक वर्षअगाडि जागिरको सिलसिलामा सोलुखुम्बु जिल्लाको पासाङ्गल्हामु अस्पतालमा काम गर्न गएकीमा निजको श्रीमान् लक्ष्मीसुन्दर सुवालले बिनाकारण कृष्णा दुवाललाई कान्छी श्रीमती बनाई घरमा ल्याई राखी बहुविवाह गरेको कुरा ठीक हो । निज जाहेरवाली कुनै दीर्घरोगी छैनन्, प्रतिवादीले अर्को विवाह गर्नुपर्ने कुनै कारणसमेत थिएन भन्नेसमेत व्यहोराको सरिता खाती, तुम्ला गोसाई र रूविना गोसाईले प्रहरीमा गरेको

कागज ।

लक्ष्मीसुन्दर सुवालले जेठी श्रीमती बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठ छँदाछँदै कृष्णा दुवाललाई कान्छी श्रीमती बनाई बहुविवाह गरेको हो भनी सुस्मिता घिसिङ्गले प्रहरीमा गरेको कागज ।

म र मेरो श्रीमान् लक्ष्मीसुन्दर सुवालबीच मिति २०६४।३।१९ गते शनिबार भक्तपुर सूर्य विनायक मन्दिरमा टिकाटालो गरी सिन्दुर हाली विवाह भएको हो । मेरो श्रीमान् लक्ष्मीसुन्दर सुवालकी अर्की जेठी श्रीमती बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठ पनि छन् भन्ने कुरा मलाई थाहा थिएन । सो कुरा हाल मात्र थाहा पाएको हुँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी कृष्णा दुवालले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

जाहेरवाली बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठसँग मेरो २०६० साल फागुन महिनामा विवाह भएकामा निज घरमा नबसी मलाई नसोधी नोकरी गर्न गएकी र निजलाई पटकपटक घरमा आउ भनी बोलाउँदा पनि आउँदिन आफ्नो बाटो गर्नु भनेकीले मैले कृष्णा दुवाललाई कान्छी श्रीमती बनाई घरमा ल्याएको हुँ । मेरो घरमा जेठी श्रीमती भएको कुरा कान्छी श्रीमतीलाई बताएको थिएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

जाहेरवाली बुद्धलक्ष्मी सुवाल मेरो छोरा लक्ष्मीसुन्दर सुवालकी जेठी श्रीमती हुन् । निज बुहारी घरमा नबसेकीले छोराले कृष्णा भन्ने केटीलाई कान्छी श्रीमती बनाई घरमा ल्याएकामा उनलाई ल्याएको ४-५ दिनपछि नै पक्राउमा परेका हुन् भनी रत्नबहादुर सुवालले प्रहरीमा गरेको कागज ।

प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालले मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको ९ नं. विपरीत बहुविवाह गरेको र कृष्णा दुवाल (सुवाल) ले ऐ.को १० नं. विपरीत लक्ष्मीसुन्दर सुवालसँग जानीजानी दोस्रो पत्नी भई

गएकीले निजहरू दुवैजनालाई सोही महलको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र।

मैले मिति २०६०।१।२३ मा बुद्धलक्ष्मीसँग विवाह गरेको हुँ। विवाह गरेपछि घरमा २-४ दिन र माइतीमा २-४ दिन बस्ने गर्दथिन्। उनी २०६१ सालमा माइत गएपछि नआएकीले लिन जाँदा तिमी आफ्नो घरबार अर्केसँग गर, म तिमीसँग बस्दिन, म अर्केसँग विवाह गर्छु भनी उनी जागिरको सिलसिलामा लुक्ला गइछन्। सो कुरा मैले २०६३ सालमा मात्र थाहा पाएँ र फोनमा कुरा हुँदा मैले विवाह गरेर बसी सकें, तिमीले पनि अर्को विवाह गरे हुन्छ भनेकीले मिति २०६४।३।९ गते कृष्णा दुवाललाई विवाह गरेको हुँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालले अदालतमा गरेको बयान।

म र लक्ष्मीसुन्दर सुवालबीच २०६४।३।९ मा सूर्य विनायक मन्दिरमा विवाह भएको हो। हाल हामी दुवैजना लक्ष्मीसुन्दरको घरमा सँगै बसेका छौं। लक्ष्मीसुन्दरसँग मेरो विवाह हुनुअघि निजकी अर्की श्रीमती छन् भन्ने कुरा मलाई थाहा थिएन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) अदालतमा गरेको बयान।

मेरो लक्ष्मीसुन्दर सुवालसँग २०६०।१।२३ गते विवाह भएको हो। म कामको सिलसिलामा लुक्ला गएको बेलामा उनले २०६४ साल असारमा कृष्णा दुवालसँग अर्को विवाह गरेको थाहा पाएकीले घरमा आएर हेरी बुझी जाहेरी दिएकी हुँ। लक्ष्मीसुन्दरको म जेठी श्रीमती छु भन्ने कुरा कृष्णा दुवाललाई पनि थाहा थियो भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाली बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बकपत्र।

लक्ष्मीसुन्दरले कृष्णा दुवालसँग विवाह गरे नगरेको मलाई थाहा छैन। प्रहरीमा कागज गर्दा

जाहेरवाली दीर्घ रोगी छैनन्, जागिरका लागि सोलुखुम्बु गएकी छन् भनेको हो अरु कुरा थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरीमा कागज गर्ने सरिता खातीले अदालतमा गरेको बकपत्र।

जाहेरवाली जेठी श्रीमती हुँदाहुँदै लक्ष्मीसुन्दरले कृष्णा दुवालसँग दोस्रो विवाह गरेको भन्ने कुरा प्रतिवादीहरू दुवैजना लक्ष्मीसुन्दरको घरमा सँगै बस्ने गरेकाले थाहा पाएकी हुँ। के कारणले अर्को विवाह गर्नुपरेको हो सो कुरा थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको रुविना गोसाईंले अदालतमा गरेको बकपत्र।

लक्ष्मीसुन्दरसँग विवाह गरेपछि जाहेरवाली कामको लागि लुक्ला गै बसेकी हुन्। मसमेत भै निजलाई फोन गर्दा म घरमा आउँदिन, तिमी पनि अर्को विवाह गर भनेर लक्ष्मीसुन्दरलाई भनेकी थिइन्। पछि लक्ष्मीसुन्दरले अर्को विवाह गरे नगरेको मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालको साक्षी सत्यनारायण ध्वजुले अदालतमा गरेको बकपत्र।

२०६४ साल जेठ महिनामा मैले कृष्णा र लक्ष्मीसुन्दरसँगै आउँदा भेटी कृष्णालाई यो केटा को हो भनी सोध्दा उनले मेरो केटा साथी हो भनिन्। त्यसपछि हाम्रो भेट भएन। २०६४ साल असार ९ गते उनीहरूले विवाह गरेको कुरा उनी थुनामा बसेको बेलामा मात्र थाहा भयो। कृष्णालाई लक्ष्मीसुन्दरको जेठी श्रीमती छ भन्ने कुरा थाहा थिएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कृष्णा दुवालको साक्षी प्रदिपा दुवालले गरेको बकपत्र।

किटानी जाहेरी दरखास्त, जाहेरवालीको अदालतसमक्षको बकपत्र, बुझिएका साक्षीको बकपत्रसमेतबाट यी प्रतिवादीहरू कसुरदार होइनन् भन्न मिल्ने नदेखिँदा प्रतिवादीहरू लक्ष्मीसुन्दर सुवाल र कृष्णा दुवाललाई अभियोग माग दावी अनुसार मुलुकी

ऐन, विहावरीको महलको १० नं. बमोजिम जनही १ वर्ष कैद र रु.१०,०००।- जरिवानासमेत हुने ठहर्छ भन्ने भक्तपुर जिल्ला अदालतको मिति २०६४।६।९ को फैसला ।

जाहेरवाली बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठसँग विवाह भएपश्चात् म बेरोजगार भएकाले मलाई थाहा नदिई उनी २०६१ सालतिर माइत गएर बसी अर्केसँग विवाह गरेर बसेकी छु भनी जवाफ दिएकीले म लक्ष्मीसुन्दर सुवालले मिति २०६४।३।९ गते अर्को विवाह गरेको र लक्ष्मीसुन्दर सुवालकी जेठी श्रीमती छन् भन्ने म कृष्णा दुवाललाई थाहा जानकारी नभएकाले परम्परा अनुसार विवाह गरी घरमा श्रीमती भई गएको हुँदा अभियोग माग दावीबमोजिम कसुरदार ठहर गरी सजायसमेत गरेको भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दिएको संयुक्त पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीमध्येकी कृष्णा दुवाल (सुवाल) ले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतमा समेत प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालकी जेठी श्रीमती भएको कुरा जानाजान कान्छी श्रीमती भै विवाह गरेको भन्ने कुरामा इन्कार रही बयान गरेको अवस्थामा प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने भएकाले अ.बं. २०२ नं. बमोजिम छलफलको लागि पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालयलाई सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।५।२४ को आदेश ।

प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालले जाहेरवालीसँग सहमति लिई अर्को विवाह गरेको हुँ भने पनि सोको कुनै प्रमाण पेस गरी दाबी प्रमाणित गर्न सकेको देखिँदैन । मिसिल संलग्न रहेको जाहेरी दरखास्त, जाहेरवालीको बकपत्र र प्रतिवादीको

बयानसमेतबाट घरमा जेठी श्रीमती बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठ छँदाछँदै निजको मन्जुरीबेगर पुनरावेदक/प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालले दोस्रो विवाह गरेको देखिन आयो । अर्का प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) को हकमा विचार गर्दा प्रतिवादीले मौकामा र अदालतसमक्ष बयान गर्दा प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दरको घरमा जेठी श्रीमती छ भन्ने निजले नभनेको र आफूलाई थाहा नभएको भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ भने प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दरले आफ्नो बयानमा घरमा जेठी श्रीमती छ भन्ने जानकारी गराएको थिइन भनी उल्लेख गरेबाट यी प्रतिवादीले जानीजानी दोस्रो विवाह गरेकी रहिछन् भन्न मिलेन । तसर्थ माथि उल्लिखित सबुद प्रमाणसमेतबाट प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवाललाई बहुविवाह गरेको ठहर गरी निजलाई १ वर्ष कैद र रु.१०,०००।-जरिवाना गर्ने गरी भएको फैसला मिलेकै देखिन आयो । अर्का प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) ले जानीजानी प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दरसँग दोस्रो विवाह गरेको वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट प्रमाणित हुन नआएको अवस्थामा निजलाई कसुरदार ठहर गरी सजाय गर्ने गरी भएको मिति २०६४।६।९ को फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिँदा केही उल्टी हुने ठहर्छ । प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।८।११ को फैसला ।

प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालकी अर्की श्रीमती छन् भन्ने जानीजानी प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) ले निजसँग विवाह गरेको भन्ने किटानी जाहेरी रहेकामा उक्त जाहेरी व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी जाहेरवालाले अदालतमा बकपत्र गरेको तथा लक्ष्मीसुन्दरको घर र प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) को माइती घर १^१/_२ कि.मी. को दूरीमा भई त्यति दूरीमा रहेका व्यक्तिको बारेमा नबुझी निजले विवाह गरेको भन्न नसकिने

भएकाले निज प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) लाई सफाइ दिने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारले यस अदालतमा दिएको पुनरावेदनपत्र ।

विवाह गरेको २-४ दिनमा नै माइत गई जागिर खान लुकला गएकी जाहेरवालीले घर परिवारको हेरविचार नगरेकी, जाहेरवालीबाट सन्तान नभएको तथा निजले मलाई अर्को विवाह गर्न सहमति दिएकीसमेतका कारणले दोस्रो विवाह गरेको हुँ । हाल जाहेरवालीले मेरा विरुद्ध अंश मुद्दासमेत दिइसकेकी हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसीसूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक/वादीतर्फका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता राम घिमिरेले प्रतिवादीहरू लक्ष्मीसुन्दर सुवालको घर र कृष्णा दुवाल (सुवाल) को माइती घर १^१/_२ कि.मी. को दूरीमा रहेकाले त्यति दूरीमा बस्ने व्यक्तिहरूबीच विवाह हुनुअघि पहिले विवाह गरेको थियो थिएन भन्ने कुरा थाहा नपाउने अवस्था हुँदैन । प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) ले प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दरकी अर्की श्रीमती छन् भन्ने जानीजानी विवाह गरेकी हुन् भनी जाहेरवालीले जाहेरी व्यहोरालाई समर्थन गरी अदालतमा बकपत्रसमेत गरेकी हुँदा निज प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) लाई सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छैन भनी बहस गर्नुभयो । यस्तै प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालका तर्फबाट विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपानेले जाहेरवाली नोकरीको लागि बाहिर गएको कुरामा विवाद छैन । घर बाहिर जागिरमा जाने श्रीमतीले

घरको हेरचाह र रेखदेख गर्न सक्नेन । जाहेरवालीले प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दरलाई अर्को विवाह गर्न सहमति दिएको भन्ने प्रतिवादीका साक्षीको बकपत्रसमेतबाट देखिएको छ । जाहेरवालीले प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर (सुवाल) उपर अंश मुद्दा दिई सो मुद्दामा जाहेरवालीले अंश पाउने गरी मिलापत्रसमेत भइसकेको अवस्था हुँदा मुलुकी ऐन, बिहावारीको महलको ९ नं. बमोजिम निज प्रतिवादीले सफाइ पाउने अवस्था हुँदा निजलाई कसुरदार ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको छैन भनी बहस गर्नुभयो ।

घरमा जेठी श्रीमती हुँदाहुँदै प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन, बिहावारीको महलको ९ नं. र १० नं. विपरीत विवाह गरेका हुँदा निजहरूलाई सोही महलको १० नं. बमोजिम सजाय गरी पाउन माग दावी लिई अभियोगपत्र दायर भएकामा भक्तपुर जिल्ला अदालतले उक्त महलको १० नं. बमोजिम दुवैजना प्रतिवादीहरूलाई जनही एक वर्ष कैद र रु. १०,०००/- जरिवाना हुने ठहर्याई फैसला गरेकामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भक्तपुर जिल्ला अदालतको उक्त फैसला केही उल्टी गरी प्रतिवादीमध्येकी कृष्णा दुवाल (सुवाल) ले आरोपित कसुरबाट सफाइ पाउने तथा अर्का प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालको हकमा भक्तपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्याई फैसला गरेउपर वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालका तर्फबाट अलगअलग पुनरावेदन पर्न आएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवाल र जाहेरवाला बुद्धलक्ष्मी सुवालबीच २०६०।११।२३ मा विवाह भएको र निजहरूबीच सम्बन्ध विच्छेद नभई तथा अंश लिई छुट्टिभिन्न पनि नभई मिति २०६४।१।३ मा यी प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालले कृष्णा दुवाल (सुवाल) लाई अर्को विवाह

गरेको कुरामा विवाद छैन ।

३. सर्वप्रथम प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दरकी कान्छी पत्नी कृष्णा दुवाल (सुवाल) लाई सफाइ दिने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर सम्बन्धमा हेर्दा यी प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) र प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दरको बीचमा विवाह हुनुअघि यी प्रतिवादीलाई लक्ष्मीसुन्दरकी पहिलो श्रीमती भएको कुरा थाहा हुँदाहुँदै निजसँग दोस्रो विवाह गरी विहावरीको महलको १० नं. विपरीतको कसुर गरेकाले सोही नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी रहेको छ । तर प्रतिवादी कृष्णाले आफूले लक्ष्मीसुन्दर सुवालसँग विवाह गर्नुअघि निज लक्ष्मीसुन्दरले जाहेरवालीसँग विवाह गरिसकेको भन्ने कुरा थाहा नभएको भनी अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा समेत बयान गरेकी छन् । यस्तै लक्ष्मीसुन्दर सुवालले पनि आफूले जाहेरवालीसँग पहिले नै विवाह गरिसकेको कुरा प्रतिवादी कृष्णालाई भनेको थिएन भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा समेत बयान गरेको देखिएको छ । मौकामा बुझिएका सरिता खाती, रुविना गोसाईसमेतले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा लक्ष्मीसुन्दरकी पहिलो श्रीमती भएको कुरा थाहा हुँदाहुँदै यी प्रतिवादीले निज लक्ष्मीसुन्दरसँग विवाह गरेको भनेका छैनन् भने प्रतिवादीकी साक्षी प्रदीपा दुवालले अदालतमा बकपत्र गर्दा पनि यी प्रतिवादीलाई लक्ष्मीसुन्दरकी अर्की श्रीमती भएको कुरा थाहा थिएन भनी लेखाएको पाइन्छ ।

४. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम प्रतिवादीउपरको कसुर प्रमाणित गर्ने भार वादीमा रहने हुन्छ तर प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा गरेको बयान, वस्तुस्थिति मुचुल्काका व्यक्तिले अदालतमा आई गरेको बकपत्र

तथा प्रतिवादीका साक्षीले अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतबाट लक्ष्मीसुन्दर सुवालकी अर्की श्रीमती छन् भन्ने जानीजानी प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) ले लक्ष्मीसुन्दर सुवालसँग विवाह गरेको भन्ने कुरा वादीले तथ्यपूर्ण एवम् निश्चयात्मक प्रमाणबाट प्रमाणित गर्न सकेको देखिन आउँदैन ।

५. जहाँसम्म प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दरको घर र कृष्णाको माइती घरको दूरी १^१/_२ कि.मी. को फरकमा रहेकाले यी प्रतिवादीलाई लक्ष्मीसुन्दरको विवाह पहिले नै भइसकेको थाहा थियो भन्ने पुनरावेदन जिकिर छ त्यस सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष आफू विवाहअघि लक्ष्मीसुन्दरको घर गएको थिइन भनी बयान गरेकी छन् । विवाहअघि पनि प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दरको घरमा आउजाउ गर्ने गरेको भन्ने कुनै पनि तथ्यपूर्ण प्रमाण वादी पक्षबाट पेस हुन सकेको पनि देखिँदैन । १^१/_२ कि.मी. को दूरीमा घर हुने व्यक्तिहरूका बीचको पारिवारिक र वैवाहिक स्थितिका बारेमा एक अर्कालाई जानकारी हुन्छ भन्ने कुरा त्यस्ता व्यक्तिहरू बीचको सम्पर्क र सम्बन्धले निर्धारण गर्ने कुरा हो । कतिपय अवस्थामा धेरै टाढाको दूरीमा घर वा बसोवास भएका व्यक्तिहरूका बीचको पारिवारिक एवम् वैवाहिक सम्बन्धको बारेमा जानकारी हुने गर्दछ भने कतिपय अवस्थामा नजिकको दूरीमा घर वा बसोवास भएका व्यक्तिहरूका बीचको पारिवारिक एवम् वैवाहिक सम्बन्धका बारेमा जानकारी नहुन सक्दछ । यस्तो कुरा जिकिर लिने पक्षले नै तथ्ययुक्त प्रमाण पेस गरी प्रमाणित गर्न सक्नुपर्दछ । तर मिसिलबाट उक्त तथ्य प्रमाणित हुने कुनै पनि किसिमको प्रमाण वादीले पेस गर्न सकेको देखिन आउँदैन । मिसिलबाट प्रमाणित हुन नसकेको तथ्यलाई पुनरावेदकले पुनरावेदन जिकिर लिएको भरमा अथवा अनुमान र कल्पनाका भरमा मात्र कसुरदार ठहर गर्ने आधार बनाउनु कानून र

न्यायसङ्गत नहुने हुँदा पुनरावेदकको उक्त पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

६. यसरी प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) ले प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालकी अर्की श्रीमती छन् भन्ने जानीजानी निजसँग विवाह गरेको ठोस र तथ्ययुक्त प्रमाण वादीतर्फबाट पेस हुन सकेको नदेखिँदा स्पष्ट र तथ्यपूर्ण प्रमाणको अभावमा निज प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) लाई सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा परिवर्तन गरिरहन परेन ।

७. अब पुनरावेदक/प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालको हकमा विचार गर्दा निजले आफूले जाहेरवालीसँग विवाह गरेपछि निज जाहेरवाली प्रायः माइतीमा नै बस्ने गरेकी, आफ्नो स्वीकृतिबेगर अन्य जिल्लामा जागिर खान गई आफूलाई अर्को विवाह गरे हुन्छ भनी अर्को विवाह गर्न सहमति दिएकीले अर्को विवाह गरेको भन्ने प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा समेत बयान गरेको देखिएको छ ।

८. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीउपर मुलुकी ऐन, विहावरीको ९ नं. को कसुरको अभियोग रहेको र विहावरीको ९क. बमोजिम पहिलो श्रीमतीको सहमतिमा अर्को विवाह गरेको भन्ने प्रतिवादीको जिकिर रहेको परिप्रेक्ष्यमा उक्त नं. मा भएको कानूनी व्यवस्था उद्धृत गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ :

विहावरीको ९ नं. - देहायका अवस्थामा बाहेक लोम्ने मानिसले आफ्नी स्वास्नी जीवित छँदै वा कानूनबमोजिम लोम्ने स्वास्नीको सम्बन्ध विच्छेद नहुँदै अर्को स्वास्नी मानिससँग विवाह गर्न वा अर्को स्वास्नी राख्न हुँदैन ।

स्वास्नीलाई यौनसम्बन्धी कुनै सरुवा रोग भई निको नहुने भएमा १

स्वास्नी निको नहुने गरी बौलाएमा १
स्वास्नीको कारणबाट सन्तान नभएको भन्ने नेपाल सरकारबाट मान्यताप्राप्त मेडिकल बोर्डबाट प्रमाणित भएमा १
स्वास्नी हिँडडुल गर्न नसक्ने गरी कुँजी भएमा १
स्वास्नी दुवै आँखा देख्न नसक्ने अन्धी भएमा १
अंश बन्डाको महलको १० नं. बमोजिम स्वास्नीले अंश लिई भिन्न बसेमा १

विहावरीको ९क नं. - यसै महलको ९ नं. बमोजिम विवाह गर्दा स्वास्नी निको नहुने गरी बौलाएको र अंश लिई छुट्टिभिन्न बसेकामा बाहेक अन्य अवस्थामा स्वास्नीको सहमति लिनुपर्नेछ ।

९. उक्त ९ र ९क नं.मा भएको व्यवस्था अनुसार स्वास्नी निको नहुने गरी बौलाएमा वा अंश लिई छुट्टिभिन्न भएको अवस्थामा मात्र लोम्नेलाई स्वास्नीको सहमतिबिना अर्को विवाह गर्ने छुट कानूनले प्रदान गरेको छ । तर निको नहुने यौनसम्बन्धी कुनै सरुवा रोग भएमा, स्वास्नीको कारणबाट सन्तान नभएको भन्ने नेपाल सरकारबाट मान्यता प्राप्त मेडिकल बोर्डबाट प्रमाणित भएमा, हिँडडुल गर्न नसक्ने गरी कुँजी भएमा र दुवै आँखा देख्न नसक्ने अन्धी भएको स्थितिमा भने स्वास्नीको सहमति लिएर मात्र लोम्नेले अर्को विवाह गर्न पाउने हुन्छ ।

१०. प्रस्तुत मुद्दामा एकातिर माथि उल्लेख भएबमोजिम जाहेरवालीलाई निको नहुने यौनसम्बन्धी कुनै सरुवा रोग भएको, निजको कारणबाट सन्तान नभएको भन्ने नेपाल सरकारबाट मान्यता प्राप्त मेडिकल बोर्डबाट प्रमाणित भएको, निज हिँडडुल गर्न नसक्ने गरी कुँजी भएको वा दुवै आँखा देख्न नसक्ने

अन्धी भएको स्थिति र अवस्था नभई जाहेरवालीको सहमति भए पनि यी प्रतिवादीले अर्को विवाह गर्न पाउने अवस्था नै देखिएको छैन भने अर्कोतिर प्रतिवादीलाई अर्को विवाह गर्नका लागि निजको पहिलेकी श्रीमती एवम् जाहेरवालीले सहमति दिएको पनि कहीं कतैबाट देखिँदैन । प्रतिवादीकी पहिलो श्रीमती अर्थात् जाहेरवाली निको नहुने गरी बोलाएको वा निजले अंश लिई छुट्टिभिन्न भएको अवस्था पनि देखिएको छैन । यसरी विहावरीको महलको ९ नं. र ९क. नं. मा वर्णित कुनै पनि अवस्था विद्यमान नरहँदा नरहँदै पनि जेठी श्रीमती बुद्धलक्ष्मीसँग वैवाहिक सम्बन्ध कायम छँदाछँदै कृष्णा दुवाल (सुवाल)लाई विवाह गर्ने प्रतिवादीको कार्य उक्त ९ नं. विपरीतको कसुरजन्य कार्य देखिन आयो ।

११. प्रतिवादीतर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताले जाहेरवालीले प्रतिवादीका विरुद्ध अंश मुद्दा दिई सो मुद्दामा अंश पाउने गरी मिलापत्रसमेत भइसकेको हुँदा विहावरीको महलको ९ नं. बमोजिम सफाइ पाउनुपर्छ भनी बहस गर्नु भएको छ । उक्त महलको ९ नं.मा “अंश बन्डाको महलको १० नम्बरबमोजिम स्वास्नीले अंश लिई भिन्न बसेमा” अर्को विवाह गर्न पाउने व्यवस्था रहेको छ । श्रीमतीले अंश लिई भिन्न भई बसेको अवस्थामा लोम्नेले अर्को विवाह गर्न पाउने भए पनि अंश लिई छुट्टिभिन्न हुनुअघि नै अर्को विवाह गर्न पाउने छुट कानूनले प्रदान गरेको छैन । अर्को विवाह गरिसकेपछि अंश मुद्दा दिएको वा अंश प्राप्त गरेका कारणले पहिलो श्रीमती छुट्टिभिन्न नहुँदै अर्को विवाह गर्नेले बहुविवाहको कसुरबाट उन्मुक्ति पाउन सक्ने ।

१२. यसै सन्दर्भमा रहेको नेपाल सरकार विपक्षी कुमार थपलिया भएको बहुविवाह मुद्दामा “विहावरीको महलको ९ नं.ले स्वास्नी मानिसले अंश मुद्दा दायर गर्दा लोम्नेले अर्को विवाह गर्न पाउने छुट

दिएको छैन । ... यदि अंश मुद्दा परेको छ भने अंश पाउने ठहरी भएको फैसला कार्यान्वित भएर अंश छुट्ट्याई सकेपछि मात्र त्यस्ती स्वास्नीले “अंश लिई भिन्न बसेको” भन्न र मान्न सकिन्छ । त्यो भन्दा अगावै अर्को पक्ष अर्थात् लोम्नेको सुविधा र पारिवारिक वा अन्य आवश्यकतालाई औचित्यको मापदण्ड बनाएर “अंशमा नालिस परेको” वा “त्यसै अलग बसेको” वा “मानो छुट्टिएर अलग बसेको” अवस्थालाई अंश लिई भिन्न बसेको भनेर मान्न वा विहावरीको ९ नं. को विस्तारित व्याख्या गर्न नमिल्ने” भनी (नेकाप २०६४, पुस, नि.नं. ७८८४, पृ. १२६८) यस अदालतबाट भएको व्याख्या प्रस्तुत मुद्दामा पनि आकर्षित र सान्दर्भिक देखिन आउँछ ।

१३. यसरी मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको ९ र ९क नं.मा भएको कानूनी व्यवस्था तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर श्रेष्ठले निजकी श्रीमती एवम् जाहेरवाली बुद्धलक्ष्मी श्रेष्ठसँग सम्बन्ध विच्छेद नगरी तथा निजले अंश लिई छुट्टिभिन्न नहुँदै वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहँदा नरहँदै कृष्णा दुवाल (सुवाल) सँग अर्को विवाह गरेको देखिन आएको निज प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर श्रेष्ठलाई कसुरदार ठहर गरी सोही महलको १० नं. बमोजिम सजायसमेत हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला मिलेको देखिन आयो ।

१४. तसर्थ, माथि विवेचित आधार र प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) ले प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर श्रेष्ठकी अर्की श्रीमती भएको कुरा जानीजानी निजसँग विवाह गरेको कुनै पनि प्रमाणबाट देखिन नआएकाले निजलाई आरोपित कसुरबाट सफाइ दिने र अर्का प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर श्रेष्ठले जेठी श्रीमती हुँदाहुँदै र निजहरूबीच सम्बन्ध विच्छेद नभई

तथा अंश लिई भिन्न नहुँदै प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) लाई दोस्रो विवाह गरेको देखिएकाले निजलाई मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको ९ नं. को कसुरमा सोही महलको १० नं. बमोजिम १(एक) वर्ष कैद र रु.१०,०००।- (दशहजार) जरिवाना हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६६।८।११मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक/वादी नेपाल सरकार र पुनरावेदक/प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवालके, माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम निज प्रतिवादीलाई विहावरीको महलको १० नं. बमोजिम १ वर्ष कैद र रु.१०,०००।- जरिवाना हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएकाले निज मिति २०६४।३।२१ गतेदेखि २०६४।३।३२ गतेसम्म जम्मा ११(एघार) दिन पुर्पक्षको निमित्त थुनामा रहेको देखिँदा उक्त पुर्पक्षको निमित्त थुनामा रहेको अवधि अ. बं. १२० नं. बमोजिम मिनाहा दिई बाँकी १ वर्ष ९ महिना १९ दिन कैद र रु. १०,०००।- जरिवानासमेत निजबाट असुल गर्नु, असुल हुन नसके निज रत्नबहादुर सुवालका नाउँको जिल्ला भक्तपुर, छालिङ गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ कि.नं. १५५१ को ०-१५-१-० जग्गा जेथा राखी तारिखमा रहेको देखिँदा सोही जेथाबाट कानूनबमोजिम असुलउपर गर्नु भनी सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु. १ निज प्रतिवादी लक्ष्मीसुन्दर सुवाललाई लागेको कैद र जरिवाना असुलउपर भएपछि निजले जेथाबापत राखेको उक्त जग्गा फुकुवा गरी दिनु भनी सुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु.....२ प्रतिवादी कृष्णा दुवाल (सुवाल) ले अभियोग दावीबाट

सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएकाले निजको हकमा थप अरु केही गरिरहन परेन३ फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु४

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. कल्याण श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल वैशाख २३ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत: किशोर घिमिरे

निर्णय नं.१३४२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति : २०७१।२।१९।२
०६६-CI-०५७८

मुद्दा : लिखत बदर मिलापत्र बदर ।

पुनरावेदक/वादी : जिल्ला सप्तरी, पोर्ताहा गा.वि.स.
वडा नं. ५ हाल ऐ. वडा नं. १ बस्ने दिनाई माझी
विरूद्ध
प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : जिल्ला सप्तरी, पोर्ताहा गा.वि.स.
वडा नं. ३ बस्ने बेचन खडगासमेत

- वादीले आफूले राजीनामा गरी लिएको जग्गामा दोहोरो तेहोरो लिखत खडा भइसकेकामा थाहा नपाएको भनी २०३३ साल र २०४५ सालमा पारित लिखतलाई बदर गरी माग्न मिति २०५८/१/२३ मा उक्त कार्यहरूको नक्कल सारी थाहा भएको भनी मिति २०५८/१/२५ मा मात्रै फिराद लिई अदालत प्रवेश गरेको देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा वादी कानूनले निर्धारण गरेको हदम्यादभित्र अदालत प्रवेश गरेको भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ३)

- मुद्दामा दोहोरो लिखतको मात्रै प्रश्न नरही तेस्रो लिखत खडा भई तेस्रो व्यक्तिले वादीदावीको जग्गामा घर निर्माणसमेत गरी बसिसकेको कुरालाई एकै ठाउमा बसोवास गर्ने वादीलाई थाहा जानकारी नै भएन होला भन्ने कुरा पनि विश्वासयोग्य नदेखिई आफूले लिएको जग्गामा दोहोरो तेहोरो लिखत खडा भइसकेकामा कानूनमा उजुर गर्ने हदम्याद निश्चित भइरहेकोलाई सो विषयमा जहिलेसुकै उजुर गर्न मिल्छ भन्ने अर्थ गरी हदम्याद नघाई फिराद गर्न आउने वादीलाई कानूनले जहिलेसुकै पनि सहयोग गर्न सक्छ भन्न मिल्दैन। आफ्नो सम्पत्ति नोक्सान भएकामा पनि समयमै नालिस गरी उपचार माग्न नजानेलाई कानूनले परिर्हरहन नसक्ने।
- अमूक कुरामा नालिस गर्नको लागि कानूनमा निश्चित भएको हदम्यादलाई व्यक्तिको सुविधालाई हेरेर खुम्च्याउन र विस्तार गर्न सकिने कुरा पनि हुँदैन।

हदम्यादको सिद्धान्त अनिश्चिततातर्फ नभई निश्चिततातर्फ नै लक्षित रहेको हुन्छ। लेनदेन व्यवहारको महलको ४० नं. को व्यवस्था प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित नहुने भन्न मिल्दैन। आफूले २०३३ सालमा राजीनामा गरी लिएको जग्गा सोही सालमा दोस्रो व्यक्तिलाई र दोस्रो व्यक्तिले पनि २०४५ सालमा लिखत गरी तेस्रो व्यक्तिलाई बिक्री गरी सो जग्गामा तेस्रो व्यक्तिले घर निर्माण गरी सक्दा पनि उक्त कुरा धेरैपछि मात्रै थाहा भएको भन्ने वादीको भनाइको आधारमा लिखत भए गरेको मितिले २ वर्षभित्र नालिस गरी सक्नुपर्ने लेनदेन व्यवहारको महलको ४० नं.को हदम्याद पनि सोही वादीलाई सुविधा हुने गरी विस्तारित हुँदै जाने भन्ने कुरा पनि नहुने।

(प्रकरण नं. ४)

- मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको महलको २५ नं. ले हदम्यादविहीन अवस्थाको परिकल्पना गरेको छैन। अनिश्चित र अनन्त कालसम्म पनि आफूलाई असर परेको कुरामा इन्साफ माग्न नआउने पक्षले आफैँले आफैँलाई जोखिममा राखेको हुन्छ। यस्तो अवस्थामा त्यस्तो व्यक्तिको हकमा कानून जहिलेसुकै असहाय नै बन्नेगर्छ। यसकारण वादीले पाएको ०-३-८ जग्गामध्ये दक्षिणतर्फको ०-२-१२-० जग्गाको सम्बन्धमा २०४५ सालबाट लेनदेन व्यवहारको महलको ४० नं. अनुसार २ वर्षको हदम्यादभित्र नालिस नगरी हदम्याद नघाई फिराद गर्न आएको

देखिएकोलाई सो हदसम्मको फिरादावी खारेज गरेको सुरुको निर्णयलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- जग्गा पजनीको महलको २(क) को कानूनी व्यवस्थाअनुसार दाताको दर्ता हक कायम रहेसम्म निजको नामबाट जहिलेसुकै दा.खा. नामसारी गरी मागलाई नालिस गर्ने हदम्याद कायम रहने भन्ने हो । तर यो कानूनी व्यवस्थाको अर्थ दाताबाट अर्कै व्यक्तिको नाममा जग्गा हक हस्तान्तरण भई दर्ता खरेस्ता अर्कै व्यक्तिको नाममा बनिसकेको अवस्थामा पनि जहिलेसुकै उक्त जग्गामा दावी गरी दा.खा. दर्ता गरी माग जाने गरी हदम्यादको विस्तार भएको छ भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक/वादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
खम्बबहादुर खाती

प्रत्यर्था/प्रतिवादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- लेनदेन व्यवहारको महलको २५, २७, २८ र ४० नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री चण्डीराज ढकाल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या. श्री शारदा श्रेष्ठ

मा.न्या. श्री लक्ष्मणमणि रिसाल

फैसला

न्या. कल्याण श्रेष्ठ : पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६०/३/९ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर देहायबमोजिम छ :

तथ्य खण्ड :

फिरादपत्रको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

म फिरादी दिनाई माझीले विपक्षी महेन्द्र, सुरेन्द्र, वीरेन्द्रका स्व.बाबु दानी खिडहरीबाट मिति २०३३/१२/५ मा र.नं. १६७३ बाट निज दानी नाउँदर्ताको जिल्ला सप्तरी, गा.वि.स. पोर्ताहा वडा नं. २ को कि.नं. ५ को ०-१२-५ मध्येबाट ०-३-८ जग्गा थैली रु.४,०००।- तिरी मा.पो.का. बाट राजीनामा पास गराई भोग चलन गरी आएको दा.खा. गराउने कार्य बाँकी थियो। सोही जग्गा विपक्षी महेन्द्र, सुरेन्द्र, वीरेन्द्रका स्व. बाबु दानी खिडहरीले विपक्षी बेचन खडगालाई २०३३/१२/१० मा र.नं. १७५५ थैली रु.५,०००।- राखी राजीनामा गरी दिए र बेचन खडगाले जानीजानी दोहरो लिखत गराई लिएको कुरा थाहा भएन। उल्लिखित ०-३-८ जग्गामध्ये ०-२-१२ जग्गा बेचनलाई राजीनामा गरी दिएको र बाँकी ०-०-१६ जग्गा वादी महेन्द्र खिडहरी प्रतिवादी सुरेन्द्र, वीरेन्द्रसमेत भएको सा.दे.नं. २१२० को अंश दर्ता मुद्दा अंश लिई दिई मिलापत्र गरेको उक्त राजीनामामा भोग गरी आएको दा.खा. गर्न बाँकी रहेको हुँदा जग्गा पजनीको महलको २(क) नं. अनुसार दा.खा. जहिलेसुकै गरी लिने हुँदा मालपोत कार्यालय, सप्तरीमा २०५७/१०/१६ मा द.नं. १८००३ मा राजीनामाबमोजिमको जग्गा दा.खा. दर्ता गरी ज.ध. दर्ता प्रमाणपुर्जा पाउँ भनी मिति २०५८/१/५ मा दिएको निवेदनमा आदेश हुँदा सो जग्गा हाल ऋणीको

नाउँमा नरहेकाले दा.खा. दर्ता गर्न नमिल्ने भनी आदेश भएको रहेछ । सो आदेशको नक्कल २०५८/१/९ गते लिँदा थाहा भएको हुँदा वास्तवमा के भएको हो पत्ता लगाउँदा र.नं. १७५५ को राजीनामाको नक्कल २०५८/१/२३ मा र वादी महेन्द्र खिडहरी यादव प्रतिवादी सुरेन्द्र खिडहरीसमेत भएको सा.दे. नं. २१२० को अंश दर्ता मुद्दामा २०५६/११/२९ मा भएको मिलापत्रको नक्कल मिति २०५८/१/९ मा लिँदा र बेचन खडगाले सोही जग्गा रूकमिनिया राउतलाई २०४५/१/७ मा र.नं. ३२५२ बाट बिक्री गरेको राजीनामाको नक्कल २०५८/१/२३ मा लिँदा थाहा पाई अन्यायमा परी फिराद गर्न आएको छु । साथै कि.नं. ५ को कि.का. भई बाँकी कित्ताको मिलापत्र मेरो हकसम्म बदर गरी २०३३/१२/५ मा र.नं. १६७३ बमोजिमको जग्गा कायम हुने गरी लिखत बदर मिलापत्र बदर गरी मेरा नाउँमा दा.खा. दर्ता हुने गरी हक इन्साफ गरिपाउँ र जानी बुझी राजीनामा गराई लिने दिने अन्य विपक्षीहरूलाई कानूनबमोजिम दण्ड सजाय गरिपाउँ ।

प्रतिवादी रूकमिनिया देवी राउतको प्रतिउत्तरको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

एक व्यक्तिको लिखत बदर र अर्को व्यक्तिको मिलापत्र बदर एउटै मुद्दामा लेखी मुद्दा दायर गरिएको छ । यस मुद्दामा ०-२-१२ को लागि लिखत बदर म प्रतिवादी रूकमिनिया राउतउपर र अंश मुद्दाको मिलापत्र बदरको लागि प्रतिवादीमध्येका महेन्द्र, वीरेन्द्र र सुरेन्द्रउपर दायर गरेको देखिन्छ । यी दुवै मुद्दा एउटै फिरादबाट हेर्न मिल्दैन । छुट्टाछुट्टै निर्णय भएको छ, व्यक्ति पनि अलगअलग, मिति पनि अलगअलग, जग्गा, सम्पत्ति पनि अलगअलग, मुद्दाको विषय पनि अलग रहेको पाइन्छ । हदम्याद विहीन छ र प्रतिवादीले साविक जग्गाधनी बेचन खडगाबाट रु.५,०००।-

मा बेचन नाउँ दर्ताको जि.स., गा.वि.स. पोर्ताहा वडा नं. २ को कि.नं. १९५ को ०-२-१२ जग्गा २०४५/१/७ मा र.नं. ३२५२ बाट राजीनामा गरी लिएको जग्गा विपक्षीको होइन । कि.नं. १९५ को जग्गा विपक्षीको हो भन्ने प्रमाणित पनि विपक्षीले गर्न सकेका छैनन् । साविक जग्गाधनी र हाल मैले जग्गा खरिद गरी भोग चलन गरी घर बनाई बसोवास गरिआएको कुरा विपक्षीलाई जग्गा खरिद गरेदेखि नै थाहा छ । थाहा हुँदाहुँदै पनि उक्त जग्गा विपक्षीको भए त्यसै समयमा दा.खा. गराउनुपर्ने मैले भोग चलन गरी आकामा सोउपर कारवाही चलाउनुपर्ने सोसमेत केही नगरी थाहा जानकारी हुँदाहुँदै लेनदेन व्यवहारको महलको ३५ नं. बमोजिम म्याद नाघेपछि आएको फिरादबाट लिखत बदर हुने अवस्था छ । फिराद खारेज गरिपाउँ ।

प्रतिवादी बेचन खडगाले सप्तरी जिल्ला अदालतमा दिएको प्रतिउत्तरको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

म प्रतिवादी बेचनले उक्त जग्गाको लिखत पास गरिसकेपश्चात् भोग चलन गर्न जाँदा जग्गाधनी स्व. दानी खिडहरीले विपक्षी दिलाई माझीदेखि उत्तर म प्रतिवादी बेचनलाई मौखिक छुट्याई दिई सो जग्गा भोग आवाद गर्दै आइरहेकाले सो जग्गा रूकमिनिया देवीलाई लिखत पारित गरी दिएको छु । स्व. दानी खिडहरीले उक्त कि.नं. ५ को ज.वि.०-१२-५ मध्ये दक्षिणतर्फबाट ०-३-८ जग्गा दिनाई माझीलाई बिक्री गरी दिएकामा आफ्नो एकासगोलका परिवारका दाजुभाइसमेतका घर दरवाजा बनाई भोग आवाद गर्दै आइरहेको हुँदा म प्रतिवादीको जग्गा छुट्याई न्याय निरूपण गरिपाउँ ।

प्रतिवादी सुरेन्द्र खिडहरी यादवसमेतले सप्तरी जिल्ला अदालतमा दिएको प्रतिउत्तरको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

लेनदेन व्यवहारको महलको १० नं. बमोजिम वादीले हाम्रो अंश हकको जग्गामा हाम्रो मन्जुरी लिई राजीनामा गराई नलिएकाले २०३३ सालमा जग्गा खरिद गरेको भन्ने दावीउपर हाल २०५८ सालमा मुद्दा दायर गरेको हुँदा वर्षौंसम्म हाम्रो पिता जीवित छँदै वादीको दर्ता हक कायम हुन नसकेको जग्गामा हाल हामीउपर यो नालिस दिएको वादीले नै लेनदेन व्यवहारको महलको प्रतिकूल काम कुरा गरेको हुँदा हाम्रो अंश हकको जग्गा वादीलाई दिनु दिलाउनु पर्ने होइन। हाम्रो मिलापत्र दर्तासमेत बदरभागी छैन।

सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०५९/१/१३ मा भएको फैसला :

यसमा राजीनामा तथा मिलापत्रको लिखतको नक्कलहरू २०५८/१/२३ मा लिएको भनी दोहोरो पारी लिखत भएकोलाई जग्गा पजनीको महलको २(क) ले जहिलेसुकै दा.खा. को लागि आउन पाउने भनी दावी गर्दैमा हदम्यादभित्रको मानी इन्साफ गर्न मिलेन। वादी दावी अ.ब.१८० नं. ले खारेज हुने ठहर्छ।

वादी दिनाई माझीले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा दिएको पुनरावेदनको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

मैले र.नं. १६७३ मिति २०३३/१२/५ मा दानी खिडहरीबाट कि.नं. ५ को ज.वि. ०-१२-५ मध्ये दक्षिणतर्फबाट ०-३-८ जग्गा राजीनामा पारित गरी लिई घर दरवाजाको रूपमा भोग गरी आएको कुरा निर्विवाद छ। सो मैले राजीनामा गराई लिएको जग्गा दा.खा. सम्म नभएको अवस्थामा दाताले दोहोरो लिखत गरिदिएको र बाँकी जग्गा दाताका छोराहरूले मुद्दा मिलापत्र गरी बन्डा गराई लिएकाले सो कुरा नक्कल सारी थाहा पाएपछि जालसाजीतवरबाट भएको दोहोरो

लिखत र मिलापत्र बदरतर्फ जग्गा पजनीको महलको २(क) नं. समेतको हदम्यादको आधारमा परेको मेरो फिराद दावी हदम्यादबाहिरको भनी खारेज गर्ने गरेको सुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो बदर गरी फिराद दावीबमोजिम इन्साफ गरिपाउँ।

पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०५९/९/१५ मा भएको आदेश :

यसमा विवादित जग्गा मिति २०३३/१२/५ मा यी पुनरावेदक वादीले राजीनामाबाट खरिद गरेका र सोही जग्गालाई नै प्रतिवादीमध्येका दानी खिडहरीले बेचन खड्गालाई मिति २०३३/१२/१० मा ०-२-१२ क्षेत्रफल जग्गा बिक्री गरेको र बाँकी ०-०-१६ क्षेत्रफल आपसमा अंश मुद्दामा मिलापत्र गरेको देखियो। ज.प. को महलको २ नं. ले जहिलेसुकै पनि वादीले दा.खा. गर्न पाउने व्यवस्था गरेकामा बन्डापत्र भइसकेको भन्नेसमेतका आधारमा सुरु जिल्ला अदालतले वादी दावी खारेज गर्ने गरेको फैसला ज.प.को महलको २(क) को व्याख्याको प्रश्नमा त्रुटिपूर्ण भई फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.ब. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थीलाई झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु।

प्रतिवादी रूकमिनिया देवी राउतले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा गरेको लिखित प्रतिवादको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

विपक्षीको फिराद हदम्यादभित्रको छैन। २५ वर्षपछि आएको फिराद हदम्यादविहीन भएको भनी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतले खारेज गर्ने गरेको फैसला कानूनसम्मत भएकाले सदर होस् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रत्यर्थी रूकमिनिया देवी राउतको लिखित प्रतिवाद।

पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट मिति २०६०/३/९ मा भएको फैसलाको सारसङ्क्षेप :

मिलापत्र बदरको दावीका सम्बन्धमा इन्साफ गर्नुपर्नेमा पूरै वादी दावी खारेज गरेको सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०५९/१/३ को फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिएकाले केही उल्टी भई मिति २०५६/११/२९ को मिलापत्रमा उल्लिखित सप्तरी जिल्ला, पोर्ताहा वडा नं. २ कि.नं. १९६ को क्षेत्रफल ०-९-१३ मध्ये दक्षिणतर्फ ०-०-१६ धुर जग्गाको हदसम्म मिलापत्र बदर भई त्यसमा वादीको हक कायम दर्तासमेत हुने ठहर्छ ।

वादी दिनाई माझीले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्रको सङ्क्षिप्त व्यहोरा :

दोहोरो पारी लिखत गरिदिएकामा जेठो लिखतले नै मान्यता पाउने कानूनी व्यवस्थालाई विचारै नगरी लेनदेन व्यवहारको महलको २५, २७, २८ र ४० नं. को व्याख्यात्मक त्रुटि गरी गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसलामा चित्त बुझेन उक्त फैसला बदर गरी सुरु फिराद दावी अनुसार नै न्याय इन्साफ पाउँ ।

इन्साफ खण्ड :

पुनरावेदकको तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस जिकिर :

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री खम्बबहादुर खातीले एकचोटि वादीलाई राजीनामा गरी दिएको जग्गा पुनः अन्य व्यक्तिलाई हक हस्तान्तरण गर्दै जाने हक दातालाई हुँदैन । त्यसरी हक हस्तान्तरण गरी दिएको अवस्थामा पनि जेठो लिखतले मान्यता पाउने कानूनी व्यवस्था रहेकै अवस्थामा लेनदेन व्यवहारको

महलको २५, २७, २८ र ४० नं. को व्याख्यामा गम्भीर त्रुटि गरी पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको छ । उक्त त्रुटिपूर्ण फैसला कायम रहन नसक्ने हुँदा उल्टी गरी वादीको सुरु फिराद दावीबमोजिम हक इन्साफ दिलाई पाउँ भन्ने जिकिर लिँदै गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो ।

उल्लिखित बहस जिकिरलाई मनन गरी मिसिल संलग्न पुनरावेदनपत्रसहितका प्रमाण कागजातहरूको अध्ययन गरी पुनरावेदन अदालत, राजविराजले गरेको इन्साफ मिलेको छ छैन र वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्तैन भन्ने सम्बन्धमा हेरी निर्णय गर्नुपरेको छ ।

यसमा वादीको फिराद जिकिरमा प्रतिवादीले मलाई राजीनामा गरी दिएको जग्गा अन्य व्यक्तिलाई पुनः दोहोरो पारी हक हस्तान्तरण गरेको हुँदा सो लिखत बदर गरीपाउँ र बाँकी रहेको ०-०-१६ जग्गा पनि दाताका छोराहरूले आपसमा मिली अंश मुद्दा पारी मिलापत्र गरेकाले सो मिलापत्र बदर गरी मेरा नाउँमा दा.खा. दर्ता हुने गरी न्याय पाउँ भन्ने देखिन्छ । फिरादको खण्डनस्वरूप प्रतिवादीहरूबाट पेस भएको प्रतिउत्तर जिकिरमा वादीले दाताको जीवनकालमा मुद्दा गर्न नसकेका र हामीले जग्गा किनी भोग चलन गरी बसोवास गरेको वादीले देखिरहेकामा तत्कालै मुद्दा गर्न नसकेको हुँदा वादी दावी झुट्टा र हदम्यादविहीनको हुँदा फिराद खारेजभागी रहेको छ भन्ने रहेकामा सुरुले हदम्यादको अभाव देखाई फिराद खारेज गरेको र सोउपर वादीको पुनरावेदन परेकामा पुनरावेदन अदालतबाट मिलापत्र बदरतर्फ इन्साफ नगरी पूरै वादी दावी खारेज गरेको हदसम्म सुरुको फैसलामा केही उल्टी गरी वादीको दावीमध्ये आंशिक दावीमात्र पुग्ने गरी फैसला भएउपरमा वादीको तर्फबाट यस

अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, वादीले फिरादसाथ पेस गरेको राजीनामाको लिखतबाट वादीले २०३३/१२/५ मा स्व. दानी खिडहरीबाट ०-३-८ जग्गा राजीनामा पास गरी लिएको भन्नेमा विवाद देखिँदैन । उक्त जग्गाको दा.खा. बाँकी रहेकामा दाता दानी खिडहरीले वादीलाई बिक्री गरेकै जग्गा मध्येबाट ०-२-१२ पुनः दोहोरो लिखत गरी दोस्रो व्यक्ति बेचन खडगालाई बिक्री गरेको र बेचन खडगाले पनि आफूले लिएको उक्त क्षे.फ ०-२-१२ जग्गा रूकमिनिया देवी राउतलाई बिक्री गरेकामा सो जग्गामा रूकमिनिया देवीले घर बनाई बसोवास गरेको अवस्था देखिएको छ । मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको महलको २५ नं. ले एकालाई लिखत गरिदिएको अचल सम्पत्ति दोहोरो पारी अरूलाई कुनै व्यहोराले लेखिदिने कार्यलाई निषेध गरेको छ । यसरी दाहोरो लिखत भएकामा जसको लिखतको मिति अधिल्लो छ उसैको लिखत सदर हुन्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।

३. यसरी वादीले आफूले राजीनामा गरी लिएको जग्गामा दोहोरो तेहोरो लिखत खडा भइसकेकामा थाहा नपाएको भनी २०३३ साल र २०४५ सालमा पारित लिखतलाई बदर गरी माग्न मिति २०५८/१/२३ मा उक्त कार्यहरूको नक्कल सारी थाहा भएको भनी मिति २०५८/१/२५ मा मात्रै फिराद लिई अदालत प्रवेश गरेको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा वादी कानूनले निर्धारण गरेको हदम्यादभित्र अदालत प्रवेश गरेको भन्न मिल्दैन ।

४. प्रस्तुत मुद्दामा दोहोरो लिखतको मात्रै प्रश्न नरही तेस्रो लिखत खडा भई तेस्रो व्यक्तिले वादीदावीको जग्गामा घर निर्माणसमेत गरी बसिसकेको कुरालाई एकै ठाउँमा बसोवास गर्ने यी वादीलाई थाहा

जानकारी नै भएन होला भन्ने कुरा पनि विश्वासयोग्य देखिँदैन । फेरि आफूले लिएको जग्गामा दोहोरो तेहोरो लिखत खडा भइसकेकामा कानूनमा उजुर गर्ने हदम्याद निश्चित भइरहेकोलाई सो विषयमा जहिलेसुकै उजुर गर्न मिल्छ भन्ने अर्थ गरी हदम्याद नघाई फिराद गर्न आउने वादीलाई कानूनले जहिलेसुकै पनि सहयोग गर्न सक्छ भन्न मिल्दैन । आफ्नो सम्पत्ति नोक्सान भएकामा पनि समयमै नालिस गरी उपचार माग्न नजानेलाई कानूनले परिहरन सक्छ । कुनै अमूक कुरामा नालिस गर्नको लागि कानूनमा निश्चित भएको हदम्यादलाई व्यक्तिको सुविधालाई हेरेर खुम्च्याउन र विस्तार गर्न सकिने कुरा पनि हुँदैन । हदम्यादको सिद्धान्त अनिश्चिततातर्फ नभई निश्चिततातर्फ नै लक्षित रहेको हुन्छ । लेनदेन व्यवहारको महलको ४० नं. को व्यवस्था प्रस्तुत मुद्दामा आकर्षित नहुने भन्न मिल्दैन । आफूले २०३३ सालमा राजीनामा गरी लिएको जग्गा सोही सालमा दोस्रो व्यक्तिलाई र दोस्रो व्यक्तिले पनि २०४५ सालमा लिखत गरी तेस्रो व्यक्तिलाई बिक्री गरी सो जग्गामा तेस्रो व्यक्तिले घर निर्माण गरिसक्दा पनि उक्त कुरा धेरैपछि मात्रै थाहा भएको भन्ने वादीको भनाइको आधारमा लिखत भए गरेको मितिले २ वर्षभित्र नालिस गरी सक्नुपर्ने लेनदेन व्यवहारको महलको ४० नं. को हदम्याद पनि सोही वादीलाई सुविधा हुने गरी विस्तारित हुँदै जाने भन्ने कुरा पनि हुँदैन ।

५. मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको महलको २५ नं. ले हदम्यादविहीन अवस्थाको परिकल्पना गरेको छैन । अनिश्चित र अनन्त कालसम्म पनि आफूलाई असर परेको कुरामा इन्साफ माग्न नआउने पक्षले आफैँले आफैँलाई जोखिममा राखेको हुन्छ । यस्तो अवस्थामा त्यस्तो व्यक्तिको हकमा कानून जहिलेसुकै असहाय नै बन्नेगर्छ । यसकारण

वादीले पाएको ०-३-८ जग्गामध्ये दक्षिणतर्फको ०-२-१२-० जग्गाको सम्बन्धमा २०४५ सालबाट लेनदेन व्यवहारको महलको ४० नं. अनुसार २ वर्षको हदम्यादभित्र नालिस नगरी हदम्याद नघाई फिराद गर्न आएको देखिएकोलाई सो हदसम्मको फिराद दावी खारेज गरेको सुरुको निर्णयलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफलाई अन्यथा भन्न मिलेन ।

६. प्रस्तुत मुद्दामा जग्गा पजनीको महलको २(क) नं. को व्याख्याको प्रश्न पनि उपस्थित भएको देखिन्छ । उक्त जग्गा पजनीको महलको २(क) को कानूनी व्यवस्थाअनुसार दाताको दर्ता हक कायम रहेसम्म निजको नामबाट जहिलेसुकै दा.खा. नामसारी गरी माग्नलाई नालिस गर्ने हदम्याद कायम रहने भन्ने हो । तर यो कानूनी व्यवस्थाको अर्थ दाताबाट अर्कै व्यक्तिको नाममा जग्गा हक हस्तान्तरण भई दर्ता खरेस्ता अर्कै व्यक्तिको नाममा बनिसकेको अवस्थामा पनि जहिलेसुकै उक्त जग्गामा दावी गरी दा.खा. दर्ता गरी माग्न जाने गरी हदम्यादको विस्तार भएको छ भन्न मिल्दैन । तर वादीले राजीनामा गरी लिएको ०-३-८ को जग्गा मध्येबाट दाताले दोहोरो लिखत गरी ०-२-१२-० जग्गा प्रतिवादीमध्येको बेचन खडगालाई बिक्री गरी बाँकी रहेको ०-०-१६ जग्गामा वादीको दावी पुग्ने नपुग्ने सम्बन्धमा सम्म विचार गर्नुपर्ने देखिएको छ । उक्त १६ धुर जग्गा वादीका दाता स्व. दानी खिडहरीका छोराहरू प्रतिवादीमध्येका सुरेन्द्र, महेन्द्र र वीरेन्द्रले मिति २०५६/११/२९ मा अंश मुद्दामा मिलापत्र गरी लिएको अवस्था भए पनि दाताको हक खाने छोराहरूकै नाममा उक्त जग्गा बाँकी रहेको देखिन आएको हुँदा सो जग्गासम्ममा वादीलाई फिराद गर्न हदम्याद नरहने भन्न मिल्दैन । वादीलाई बिक्री गरेको जग्गामध्येबाट बेचन खडगालाई दोहोरो

लिखत खडा गरी बिक्री गरी बाँकी रहेको जग्गामा नै वादीका दाता दानी खिडहरीका छोराहरूले परस्परमा अंश मुद्दामा मिलापत्र गरी हक प्राप्त गरेको अवस्था देखिनुको साथै उक्त जग्गा वादीले दानी खिडहरीबाट मिति २०३३/१२/५ मा र.नं. १६७३ खरिद गरी लिएको ०-३-८ जग्गामध्येकै प्रतिवादीमध्येको बेचन खडगालाई बिक्री गरेर बाँकी रहेको जग्गा देखिएको र सो जग्गा वादीका दाताका हक खाने छोराहरूकै नाउँमा कायम रहिरहेको अवस्थामा त्यस्तो जग्गा मिति २०५६/११/२९ मा मिलापत्र गरी लिएको कुरा यी वादीले मिति २०५८/१/९ मा नक्कल सारी थाहा पाएको भनी अ.ब. ८६ नं. को हदम्याद देखाई २०५८/१/२५ मा गरेको फिराददावीलाई हदम्यादभित्र नपरेको भनी खारेज गर्न मिल्दैन । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीमध्येका सुरेन्द्र, महेन्द्र र वीरेन्द्रले मिति २०५६/११/२९ मा अंश मुद्दामा मिलापत्र गरी हक प्राप्त गरेको सो मिलापत्रमा उल्लिखित ०-०-१६ जग्गाको हदसम्म सो मिति २०५६/११/२९ को मिलापत्र बदर भई वादीको हक स्थापित हुने भनी गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला न्यायको रोहमा मिलेकै देखिन आई परिवर्तन गर्न परेन ।

७. अतः मिलापत्र बदरको दावीका सम्बन्धमा इन्साफ गर्नुपर्नेमा पुरै वादी दावी खारेज गरेको सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०५९/१/३ को फैसला सो हदसम्म मिलेको नदेखिएकाले केही उल्टी गरी मिति २०५६/११/२९ को मिलापत्रमा उल्लिखित ०-०-१६ धुर जग्गाको हदसम्म सो मिलापत्र बदर भई त्यसमा वादीको हक कायम दर्तासमेत हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६०/३/९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । अन्य कुरामा वादीको पुनरावेदन जिकिर पुन

सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल जेठ १९ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत (रा.प.द्वितीय) : बाबुराम सुवेदी

निर्णय नं.९३४३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
आदेश मिति : २०७१।७।१०।२
०६६-WO-१३०१

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश ।

निवेदक : पाँचथर जिल्ला, पञ्चमी गा.वि.स. वडा
नं. ८ घर भै हाल काठमाडौं जिल्ला धापासी
गा.वि.स.वडा नं. ३ बस्ने नरेन्द्रराज श्रेष्ठ

विरुद्ध

विपक्षी : पुनरावेदन अदालत, पाटन ललितपुरसमेत

- सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार प्रत्येक व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार भएको र यस्तो

अधिकारलाई संविधान एवम् कानूनले संरक्षण गरेको पाइन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लेसमेत सम्पत्तिको हकलाई मौलिक हकको रूपमा ग्रहण गरी प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक प्रदान गरेको छ । यस्तो विशिष्ट मौलिक हकको रूपमा स्थापित भएको सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारमा सम्बन्धित व्यक्तिको सहमती बिना रोकका राख्नु संविधान एवम् कानूनतः मिल्ने अवस्था नदेखिने ।

- विवादित जग्गाहरूलाई जिल्ला अदालतबाट राखिएको रोकका आदेशमा एकाघर सगोलको अंशियार भनी उल्लेख भएको देखिँदा अर्को आदेश नभएसम्मका लागि भन्दै रोकका राख्ने गरेको र पुनरावेदन अदालतबाट समेत सो आदेशलाई सदर कायम राखेको देखिन्छ । तर जसको हकमा रोकका राखिएको हो उसको विवादित सम्पत्तिमा हक लाग्न सक्ने स्पष्ट र कानूनसङ्गत आधार नखुलाई एकाको बापतमा अर्काको नामको सम्पत्ति रोकका राख्न मिल्न सक्ने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं.५)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु
थापा र विद्वान् अधिवक्ता कृष्ण थापा
विपक्षीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं.
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छः

रिट निवेदन व्यहोरा

सञ्चवीर राईसमेतको जाहेरीको आधारमा नेपाल सरकारबाट भीष्मभूषण श्रेष्ठसमेतलाई प्रतिवादी बनाई बिगो र हर्जानासमेत गरी जम्मा रु.२,७३,५२,५००।- को दावी लिई वैदेशिक रोजगार मुद्दाको अभियोगपत्र काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दायर भएकामा सो मुद्दामा उक्त अदालतबाट विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठलाई थुनामा राख्ने गरी आदेश भएपश्चात् भीष्मभूषण श्रेष्ठको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा निवेदन परेकामा उक्त अदालतबाट मिति २०६४।३।२२ मा प्रतिवादी भीष्मभूषण श्रेष्ठले रु.५३,८०,०००।- नगद वा जेथा जमानत दिए तारेखमा राख्नु भन्ने आदेश भएकाले मेरो नाउँमा रहेको कि.नं. ६९ को क्षेत्रफल ३-०-०-० र कि.नं. ३४ को क्षेत्रफल २-७-०-० को जग्गा सो प्रयोजनको लागि जेथा जमानत दिन मन्जुर भई मिति २०६४।४।४ मा मन्जुरनामाको कागज गरी दिएको थिएँ।

निवेदकले जेथाजमानी दिन मन्जुर गरेका उक्त जग्गाहरूको मूल्याङ्कनले धरौटी माग गरेको रकम नखाम्ने भएको र पुनरावेदन अदालतको आदेश

बदर गरी निज भीष्मभूषणलाई थुनामा नै राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने गरी यस सम्मानित अदालतबाट मिति २०६४।१०।६ मा आदेशसमेत भएको कारण जेथा जमानी स्वीकार गरिएको थिएन। मैले २०४४ र २०५५ सालमा बकसपत्रबाट प्राप्त गरी मेरो नाममा रहेका उक्त कि.नं. ६९ र कि.नं. ३४ का जग्गाहरू रोक्का राखी पाउनको लागि मिति २०६४।४।३० मा कि.नं. ४५८ को क्षेत्रफल ०-५-० को जग्गा र सो जग्गामा बनेको घरसमेत रोक्का राखिपाउँ भनी मिति २०६४।६।१ मा विपक्षी दिनेश महर्जनसमेतले जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयमार्फत दिनु भएको २ वटा निवेदनहरू विपक्षी जिल्ला अदालतमा पेस भएकामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट कि.नं. ६९ र कि.नं. ३४ को जग्गाको आधा रोक्का राखी दिन भनी सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाई दिनु भन्ने र कि.नं. ४५८ को जग्गाको २ भागको १ भाग र कि.नं. ४५९ को जग्गा हाल रोक्का रहेकाले फुकुवा भएमा प्रस्तुत मुद्दाको प्रयोजनार्थ रोक्का राख्नु भनी सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाई दिनु भन्नेसमेत आदेश भई रोक्का भएको रहेछ।

मिति २०६५।२।२० मा विपक्षी मालपोत कार्यालयमा जाँदा उल्लिखित जग्गाहरू रोक्का रहेको जानकारी भएकाले तत्कालै मिति २०६५।२।२६ मा रोक्का राखिएका जग्गाहरू फुकुवा गरी पाउन काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निवेदन गरेकामा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६।५।१९ मा सो जग्गाको रोक्का फुकुवा नगर्ने आदेश भएपश्चात् पुनरावेदन अदालत, पाटनमा निवेदन गरेको र पुनरावेदन अदालतबाट समेत मिति २०६७।१।१० मा सोही जिल्ला अदालतको आदेश सदर गर्ने गरी आदेश भएको थियो। निवेदकको एकलौटी हक स्वामित्वमा जग्गाहरू रोक्का राख्ने गरी भएका उक्त आदेशपत्रहरूले म निवेदकको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को

धारा १३(१), १९ समेतद्वारा प्रदत्त हकमा आघात भएको र उक्त आदेशहरू बदर गरी हकको संरक्षण, प्रचलन गराउने अन्य प्रभावकारी वैकल्पिक उपचारको मार्ग नरहेकाले प्रस्तुत निवेदन लिई उपस्थित भएको छु।

निवेदक र विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठ एकासगोलका दाजुभाइ रहेको कारण २ भागको १ भाग घर जग्गा रोक्का राख्ने भनी आदेश भएको छ। आदेशमा अभिव्यक्त भएबमोजिम निवेदक र विपक्षी भीष्मभूषणलगायतका अंशियारहरू एकासगोलमा रहेका छैनौं। निवेदकको परिवारमा तत्कालीन अवस्थामा निवेदकसमेत ७ अंशियार रहेको हुँदा तत्कालीन कानूनी व्यवस्थाबमोजिम मिति २०३३।१०।५ मा घरसारमा बन्डापत्र खडा भई सबै अंशियारहरू छुट्टिई भिन्न भई आ-आफ्नो खति उपति आ-आफैले गरी आएका छौं। निवेदक, विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठलगायतका सबै अंशियारहरू सगोलता समाप्त गरी छुट्टिई भिन्न भई सकेको यथार्थलाई उक्त बन्डा पत्रले अकाट्यरूपबाट प्रमाणित गरेको छ। उक्त बन्डापत्रको सम्बन्धमा कुनै विवाद नरही निर्विवाद रहेको छ। यस्तो निर्विवाद बन्डापत्रबाट स्थापित भएको तथ्यको विपरीत बन्डापत्रबाट छुट्टिई भिन्न भई सकेका अंशियारलाई सगोलका कायम गरी आदेश गर्न मिल्ने अवस्था कदापि रहेको छैन। सो आदेशहरू उक्त बन्डा पत्रको प्रत्यक्षतः विपरीत रहेकाले बदर भागी छन्।

मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको १७१क नं. ले चल, अचल सम्पत्ति तथा बिगो दावी भएको तथा हक बेहकको प्रश्न उठेको मुद्दामा वादी दावी पुग्न सक्ने जस्तो देखिएमा विवादित सम्पत्तिबाट वादी दावी पुग्नेसम्म रोक्का राख्न मिल्ने व्यवस्था गरेको छ। यस्तो सम्पत्ति मुद्दाको पक्षहरूकै नाउँमा रहेको

र यसै सम्पत्तिबाट वादी दावीबमोजिम दिलाई भराई दिनुपर्ने अवस्था विद्यमान भएमा मात्रै उक्त १७१क नं. को प्रयोग हुन सक्ने हो। म निवेदकको विरुद्धमा कुनै फिराद वा अभियोग दावी दायर भएको नै छैन। काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट २०६४।६।३ मा अ.बं. १७१क नं. बमोजिम आदेश भएकामा निवेदनपत्र तथा आदेशमा उल्लेख भएबमोजिम विपक्षी भीष्मभूषण र निवेदक सगोलमा रहेको अंशियार नभई छुट्टिई भिन्न भई सकेको अंशियार रहेको र रोक्का राखिएका घर जग्गाहरू बकसपत्रबाट प्राप्त तथा निजी आर्जनका रहेका भनी आधार प्रमाणसहित निवेदन गरेको अवस्थामा अ.बं. १७१ख. नं. बमोजिम पुनर्विचार गरी जग्गाहरू फुकुवा गर्नुपर्नेमा सो आदेश त्रुटिपूर्ण रहेका छन्।

मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको २६ नं. ले दुनियाँको बिगोको हकमा धन खाने १२ वर्षदेखि माथिका मानो नछुट्टी सँग बसेका अंशियारको अंश भागबाट मात्र जायजात हुन सक्ने व्यवस्था गरेको छ। कारणी बाहेक अन्यको सम्पत्तिबाट जायजात गर्नलाई सँग बसेका अंशियार हुनुपर्ने पूर्वसर्त उक्त नं. ले राखेको छ। निवेदक र विपक्षी भीष्मभूषण २०३३ सालमा नै छुट्टिई भिन्न भई सकेका छौं भने २०६३ सालमा कारोबार भएको रकमलाई बिगो कायम गरिएको छ। उक्त कानूनी व्यवस्थाको अधीनमा लिखतको कारणी तथा मुद्दाको पक्ष नरहेको लिखत हुनु तथा मुद्दा पर्नु भन्दा दशकौं अघि नै छुट्टिई भिन्न भई सकेको म निवेदकको नामको सम्पत्तिबाट बिगो तथा जरिवाना असुल उपर हुन नै नसक्ने भएकाले जग्गा रोक्का राख्ने गरी भएका आदेशहरू कायम रहन सक्तैनन्। त्यसैगरी छुट्टिई भिन्न भइसकेका भाइ भीष्मभूषणलाई सगोलमा रहेको मानेको अवस्थामा पनि रोक्का राखिएका घर जग्गाहरू निज भीष्मभूषणलगायत अन्य अंशियारको

अंश लाग्न सक्ने प्रकृतिका नरही अंशबन्डाको १८ नं. बमोजिम निवेदकको निजी ठहर हुने प्रकृतिका रहेका छन्। अंशबन्डाको १८ नं. ले अंशियारले निजी तवरबाट प्राप्त गरेका तथा ज्ञान सीप कमाई आर्जनबाट जोडे बढाएका सम्पत्ति अंशियारबीच बन्डा नलाग्ने हुँदा यस्ता घर जग्गाहरूबाट बिगो जरिवाना भरी भराउ हुन नसक्ने भएकाले सो रोकका राख्ने आदेश अंश बन्डाको १८ नं. समेतको विपरीत छ। यस्तो निर्विवाद हक स्वामित्वको जग्गा रोकका राख्ने गरी आदेश गर्दा हक प्रभावित हुने निवेदकलाई थाहा जानकारी तथा सुनुवाईको मौका नै प्रदान नगरिएको कारणबाट सो आदेश प्राकृतिक न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्तसमेतको विपरीत छ।

अतः निवेदकको एकलौटी हक स्वामित्वका जग्गाहरू रोकका राख्ने गरी भएका उक्त आदेशपत्रहरूले निवेदकको उल्लिखित हकको अतिरिक्त नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(१), १९ समेतद्वारा प्रदत्त हक आघातित भएकाले उक्त जग्गाहरू रोकका राख्ने गरी विपक्षी जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६४।६।३ को आदेश, उक्त आदेशको आधारमा लेखिएको पत्र, पत्रको आधारमा राखिएको रोकका, रोककालाई निरन्तरता दिने गरी सोही अदालतबाट २०६६।५।११ मा भएको आदेश तथा उक्त आदेशहरूलाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको २०६७।१।१० को आदेशलगायत सो सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट भए गरिएका सम्पूर्ण काम कारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विवादित आदेशबाट रोकका राखिएका जग्गाहरू अविलम्ब फुकुवा गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेशको आदेश लगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जो जारी गरिपाउँ। साथै प्रस्तुत निवेदनपत्रको अन्तिम किनारा नभएसम्म उक्त घर जग्गाहरू यथावत् राख्नु,

राख्न लगाउनु भन्ने अन्तरिम आदेश जारी गरी प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार प्रदान गरी सुनुवाइसमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निवेदनपत्र।

यस अदालतबाट भएको प्रारम्भिक आदेश

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको मार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी मालपोत कार्यालय, चाबहिलसमेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु। निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैँ वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी दिनेश महर्जनसमेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु। साथै अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०६७।३।२७ को दिन तोकी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र अन्य विपक्षीहरूलाई सो को सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालत एक न्यायाधीशको इजलासबाट भएको आदेश।

विपक्षीहरूबाट प्रस्तुत भएका लिखित जवाफ व्यहोरा

विपक्षी नरेन्द्रराज श्रेष्ठ र म सहोदर दाजुभाइ हौं। हामी दुवै दाजुभाइहरू बीच मिति २०३३।१०।५ मा अंशबन्डा भै छुट्टी भिन्दै बस्दै आएका छौं र

हामीहरूको सबै कारोबार भिन्दाभिन्दै हुँदै आएको छ । अंशबन्डा भइसकेपछि विपक्षी नरेन्द्रराज श्रेष्ठको निजी आर्जन तथा हक भोग र स्वामित्वको सम्पत्तिमा मेरो कुनै हक लाग्ने होइन । मेरो व्यक्तिगत मुद्दा मामिलाको सन्दर्भमा निज दाजुको निजी आर्जनको सम्पत्तिमा सम्मानित पुनरावेदन र काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट अचल सम्पत्ति रोक्का गर्नुपर्ने कुनै कारण छैन । म लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्तालाई विपक्षी मध्येका दिनेश महर्जनसमेतले मिति २०६३।१२।५ मा अपहरण गरी गैरकानूनी र नक्कली कागजात बनाई करकापमा पारी नाजायज रकमको कागज बनाएको हुँदा सो उपर हाल पुनरावेदन अदालतमा मुद्दा विचाराधीन अवस्थामा छ । सो गैरकानूनी कागजउपर परेको मुद्दामा मलाई सम्मानित पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट रु.५३,८०,०००।- बराबरको जेथा जमानी वा नगद धरौट राख्नु भन्ने आदेश भएको हुँदा मलाई नरेन्द्रराज श्रेष्ठले कि.नं. ६९ को ३-०-०-० जग्गा र कि.नं. ३४ को २-७-०-० जग्गा धरौट राख्नसम्म दिनुभएको हो । तर सम्मानित सर्वोच्च अदालतको आदेशले पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश बदर भएको हुँदा दाजु नरेन्द्रराज श्रेष्ठले मलाई धरौटवापत दिनुभएको उक्त जग्गाको मन्जुरीनामा निष्प्रयोजन भएको हुँदा निवेदकको जग्गा रोक्का राख्नुपर्ने कुनै कानूनी आधार र प्रमाण नभएकाले विपक्षी पुनरावेदन अदालत, पाटन र काठमाडौं जिल्ला अदालतको आदेश बदर गरिपाउँ । साथै सो अदालतको आदेशले कि.नं. ४५८ को ०-५-० जग्गा र सोमा बनेको साढे ५ तले घर रोक्का राखेकाले सो गैरकानूनी आदेश बदर गरी निवेदकको कुनै चल अचल सम्पत्ति रोक्का नराख्नु भनी सम्बन्धित निकायउपर उत्प्रेषणसहितको परमादेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भीष्मभूषण श्रेष्ठको लिखित जवाफ ।

निवेदकसमेतको बीचमा तत्कालीन अवस्थामा जम्मा ७ अंशियार भएको हुँदा माता पिता तथा दाजुभाइहरूका बीचमा मिति २०३३।१०।५ मा घरसारमा बन्डापत्र गरी छुट्टिई भिन्न भई आ-आफ्नो खति उपति आ-आफैले गरी आएका भन्ने र पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६४।३।२२ गतेको आदेशले प्रतिवादी भीष्मभूषण श्रेष्ठबाट माग भएका धरौटी वापत काठमाडौं जिल्ला लप्सीफेदी गा.वि.स. वडा नं. २(ड) कि.नं. ६९ को क्षेत्रफल ३-०-०-० ऐ.ऐ. कि.नं. ३४ को क्षेत्रफल २-७-०-० जग्गा जेथा जमानत दिन मन्जुर भई मिति २०६४।४।४ मा मन्जुरनामाको कागज गरिदिएको थिए । जेथा जमानीको प्रक्रिया अगाडि बढेकै अवस्था प्रस्तुत मुद्दाका जाहेरवालामध्येका दिनेश महर्जनसमेतका व्यक्तिले म छुट्टिई भिन्न भई सकेको व्यक्तिलाई जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंमार्फत मेरो नाउँ दर्ताको काठमाडौं जिल्ला धापासी गा.वि.स. वडा नं. ३ कि.नं. ४५८ क्षेत्रफल ०-५-०-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर तथा मेरै नाउँमा दर्ता कायम कि.नं. ६९ को क्षेत्रफल ३-०-०-० ऐ.ऐ. कि.नं. ३४ को क्षेत्रफल २-७-०-० जग्गा रोक्काको लागि निवेदन पेस गरी तीनै कित्ता जग्गाहरू वापत २ भागको १ भाग रोक्का आदेश भएकाले म निवेदकका नाउँको जेथा जमानत दिन मन्जुर गरेको जग्गा र जमानत नै नदिएको घर जग्गासमेत रोक्का राख्न नै नमिल्ने भएबाट रोक्का राख्ने गरी भएको मिति २०६४।६।३ का आदेश अ.बं. १७१(ख) अन्तर्गत खारेज गरी रोक्का फुकुवा गरिपाउँ भनी निवेदक नरेन्द्रराज श्रेष्ठले मिति २०६५।१२।२६ गते दिएको निवेदनमा वैदेशिक रोजगार मुद्दामा प्रतिवादी भीष्मभूषण श्रेष्ठलाई कैद जरिवानाको सजाय भई जाहेरवालाबाट लिएको बिगोसमेत भराई दिने गरी मिति २०६४।६।३ का पूर्व आदेशानुसार रोक्का राखिएका

जग्गा किताहरू फुकुवा गर्न मिलेन । कानूनबमोजिम गर्न भनी इजलासबाट मिति २०६६।५।११ मा भएको आदेशलाई बेरीतबाट भएको भन्न मिलेन भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।१।१० को आदेशसमेतका कागज प्रमाणबाट प्रतिवादीको यस अदालतको हकमा उत्प्रेषणयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन प्रचलित कानूनसम्मत नदेखिएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौं जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकको नाममा दर्ता रहेका जग्गा तथा घर रोक्का राख्ने गरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।६।३ मा भएको आदेश, उक्त आदेशको आधारमा लेखिएको पत्र, उक्त पत्रको आधारमा राखिएको रोक्का, सोही रोक्कालाई निरन्तरता दिने गरी सोही अदालतबाट मिति २०६५।५।११ मा भएको आदेश र उक्त आदेशलाई बेरीतको भन्न नमिल्ने भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।१।१० को आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गराइपाउँ भनी रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ । सरकारी वकिल कार्यालयबाट वैदेशिक रोजगार मुद्दाका जाहेरवालाले रोक्काको लागि दिएको निवेदन यस कार्यालयबाट अदालतमा पठाएको नै गैहकानूनी भएको र सो निवेदन नै बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदावी नै नभएको देखिँदा यस कार्यालयको हकमा दायर गरिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको बेरीतको आदेश बदर गरिपाउँ भनी वैदेशिक रोजगार मुद्दामा निवेदक नरेन्द्रराज श्रेष्ठले यस अदालतमा अ.बं. १७ नं. बमोजिम दिएको निवेदनको प्रतिवेदनमा प्रतिवादी भीष्मभूषण श्रेष्ठको जेथा जमानत राख्न यी निवेदक

तत्काल मन्जुर रहेपनि जमानत हुन सकेको नदेखिई जाहेरवालाहरूको निवेदन परी जिल्ला न्यायाधीशको मिति २०६४।६।३ को आदेशबाट रोक्का रहेको विरुद्ध तत्काल कुनै निवेदन वा उजुर परेको देखिँदैन । पछि मिति २०६५।२।२५ मा फुकुवाको लागि निवेदकको निवेदन जिल्ला अदालतमा परी रोक्का फुकुवा नहुने गरी भएको आदेश उपर आफूहरू छुट्टिई भिन्न भएको र अंशियार सङ्ख्याको आधारमा प्रस्तुत निवेदन परेको देखिन्छ । रोक्का फुकुवाको विवाद अंशबन्डा भएको र अंशियार सङ्ख्याको आधारमा प्रस्तुत निवेदन परेको देखिन्छ । रोक्का फुकुवाको विवाद अंशबन्डा भएको स्पष्ट आधार विना मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्तको १७ नं. को रोहबाट सबुद प्रमाण बुझी सगोल वा वेगल भन्न सकिने अवस्था नहुँदा त्यस अदालतबाट मिति २०६६।५।११ मा भएको आदेशलाई बेरीतबाट भएको भन्न मिलेन । कानूनबमोजिम गर्नु भनी मिति २०६७।१।१० मा आदेश भएको यस अदालतमा रहेको प्रतिवेदन दर्ता रजिस्टरबाट देखिई उक्त आदेश कानूनसम्मत भएकाले रिट जारी हुने अवस्था नहुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको लिखित जवाफ ।

जिल्ला अदालतको आदेशले रोक्का रहेको जग्गा फुकुवा हुनुपर्ने भन्ने विपक्षी निवेदकको जिकिर सम्बन्धमा मुद्दाको कारवाहीयुक्त अवस्थामा धरौटी वा जमानतमा व्यक्ति विशेषको जग्गा अदालतबाट मुद्दा किनारा नभएसम्मको अवधिका लागि जिल्ला अदालतले रोक्का गर्न सक्ने र सो आदेशउपर चित्त नबुझेमा कानूनबमोजिम सो निर्णय विरुद्ध पुनरावेदन अदालतमा गर्न सकिने प्रचलित नेपाल कानूनमा व्यवस्था भएको र सो कानूनी व्यवस्थाको परिपालना गरी जिल्ला अदालतबाट भएको काम कारवाही विरुद्ध निवेदकको निवेदनसमेत परी सो निवेदन सदर भएको

अवस्थामा जिल्ला अदालतको आदेशले रोक्का रहेको विपक्षीको उल्लिखित कि.नं. का जग्गाहरूका हकमा भएको निर्णय कानूनबमोजिमको निर्णय मान्नुपर्ने भई निवेदकले अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन। यसरी उल्लिखित कि.नं. का जग्गाका सम्बन्धमा जिल्ला अदालतबाट भएको निर्णय पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भई सकेको अवस्थामा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ।

विपक्षीले कि.नं. ६९ को क्षेत्रफल ३-०-०-० ऐ.ऐ. कि.नं. ३४ को क्षेत्रफल २-७-०-० र कि.नं. ४५८ को ०-५-०-० जग्गा रोक्का रहेकामा फुकुवा गरिपाउँ भनी मुख्य दावी लिनुभएको रहेछ। उक्त जग्गा यस कार्यालयले आफैँले रोक्का राखेको नभई काठमाडौँ जिल्ला अदालतको च.नं. ३९३२ मिति २०६४।६।४ को पत्रबाट अनुरोध भई आएबमोजिम रोक्का राखिएको र गा.वि.स. धापासीको जग्गाको सन्दर्भमा नेपाल शेयर मार्केट एन्ड फा.कं.लि. को रोक्का रही रहेकामा उक्त निकायबाट फुकुवा भएपछि लागू हुने गरी रोक्का अभिलेखमा रोक्का जनाइएको। सो जग्गा रोक्का राख्ने निकायबाट फुकुवा गर्न लेखी आएमा फुकुवा हुने नै हुँदा यस कार्यालयबाट नियमानुसार काम कारवाही भएकामा यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय, चाबहिलको लिखित जवाफ।

यसमा मिति २०६७।३।२० मा भएको आदेशअनुसार विपक्षीहरूलाई सूचना दिई अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा छलफलको लागि पेस गर्नुपर्नेमा विपक्षीमध्ये राम विकास महर्जनका नाउँमा सूचना पठाएकोसम्म देखिएको तामेली प्राप्त भएको नदेखिँदा निजलाई सूचना दिई अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा

छलफल गर्न मिति २०६५।५।१३ को दिन तोकी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र अन्य विपक्षीहरूलाई समेत जानकारी गराई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको २०६७।५।२ को आदेश।

निवेदकको निर्विवाद हक भोग रहेको कि.नं. ३४, ६९ र ४५८ समेतको घर जग्गा रोक्का राख्ने गरी काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६४।६।३ को आदेश एवम् उक्त आदेशलाई निरन्तरता दिने गरी सोही जिल्ला अदालतबाट भएको मिति २०६६।५।११ को आदेशलाई कानूनसम्मत ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।१।१० को आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी रोक्का राखिएका घर जग्गाहरू प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम किनारा नभएसम्म यथावत राख्नु, राख्न लगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन मागदावी रहेकामा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६७।१।१० मा भएको आदेशमा उल्लिखित तथ्य व्यहोराको रोहमा विचार गर्दा प्रस्तुत निवेदनमा अन्तरिम आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था देखिन आएन। कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने यस अदालत, संयुक्त इजलासको मिति २०६७।५।१३ को आदेश।

म राज विकास महर्जनसमेतलाई प्रभावमा पारी वैदेशिक रोजगारीको लागि विदेश अमेरिका पठाउँछु भनी मोटो रकम लिई लिखत गरी दिई विदेश नपठाई ठगी गरे उपर भीष्मभूषणसमेत विरुद्ध वैदेशिक रोजगार मुद्दाको जाहेरी परी अभियोगपत्र दायर भएको हो। उक्त मुद्दामा भीष्मभूषण श्रेष्ठले मसमेतलाई ठगी गरेको पुष्ट्याई हुने थुप्रै प्रमाणहरू मौजुद रहेको र सोही प्रमाणको आधारमा निजलाई काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट सजाय भै सकेको परिप्रेक्ष्यमा यदि अदालतबाट मागदावीअनुसार

फैसला भई मुद्दा अन्तिम भएको अवस्थामा मसमेतले पाउनुपर्ने बिगो तथा जरिवाना निज भीष्मभूषण श्रेष्ठले नदिएमा मात्र रोक्का रहेको सम्पत्तिबाट असुलउपर हुने हो । भीष्मभूषण श्रेष्ठले मसमेतबाट लिएको रकम विपक्षीसमेतले खाए नखाएको प्रश्न हाल सान्दर्भिक छैन । हाल मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको २६ नं. को पनि कुनै सवाल छैन । उपरोक्त जग्गा रोक्का नहुने हो भने मसमेत ठगिएका थुप्रै व्यक्तिहरूको ठगिएको रकम असुलउपर हुन नसक्ने सत्य तथ्यसमेतलाई महसुस गरी काठमाडौं जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट आदेश भएकाले उपरोक्त आदेश गैरकानूनी नभएको स्पष्ट छ । विवादित घर जग्गा विपक्षीको निजी हकभोगको मात्र हो होइन ? विपक्षी र भीष्मभूषण श्रेष्ठबीचमा कानूनबमोजिम अंशबन्डा भएको छ, छैन ? जस्ता प्रश्नहरूका सन्दर्भमा रिट क्षेत्रबाट हेर्न मिल्दैन । सो सम्बन्धी प्रश्न साधारण उपचारमार्फत सम्बन्धित अदालतबाट निरूपण हुने नै हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन जिकिर औचित्यहीन भई खारेज भागी हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको राजविकास महर्जनको लिखित जवाफ ।

यसमा यसै विषयसँग सम्बन्धित सागर महर्जनसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार, प्रतिवादी भीष्मभूषण श्रेष्ठसमेत भएको वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६६।५।११ को फैसलाउपर पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन परी फैसला भएको भन्ने कुरा बहसको क्रममा उल्लेख भएकाले उक्त फैसलासहितको मिसिल पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट झिकाई आएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०६९।५।२८ को यस अदालत, संयुक्त इजलासको आदेश ।

यस अदालतको आदेश

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस भएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा र विद्वान् अधिवक्ता श्री कृष्ण थापाले निवेदक नरेन्द्रराज श्रेष्ठ र विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठसमेत ७ अंशियार भएका र निजहरू मिति २०३३।१०।५ मा घरसारमा बन्डापत्र गरी छुट्टीभिन्न भएका व्यक्ति हुन् । निवेदक नरेन्द्रराज श्रेष्ठका नाममा एकलौटी हकभोगमा रहेका कि.नं. ६९, ३४, ४५८ र ४५९ का जग्गाहरू विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठसमेत भएको वैदेशिक रोजगार मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट रोक्का गरी सो आदेशलाई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट सदर गर्ने गरी भएको आदेश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९ समेतमा उल्लिखित हक एवम् सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुँदा काठमाडौं जिल्ला अदालत एवम् पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएका आदेश बदर गरी रिट जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनी मिसिल संलग्न कागज प्रमाणको अध्ययन गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन, सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनु परेको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यसमा म निवेदक र विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठसमेत ७ अंशियार भई २०३३।१०।५ मा घरसारमा बन्डापत्र भई छुट्टीभिन्न भई अलगअलग बस्दै आएका छौं । कि.नं. ६९, ३४, ४५८ र ४५९ का जग्गाहरू मैले बकसपत्रसमेतबाट प्राप्त गरी एकलौटी हकभोग भएका जग्गाहरू विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठसमेत भएको वैदेशिक रोजगार मुद्दामा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट रोक्का गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट सो आदेशलाई सदर गरी भएको आदेश त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग

दावी भएकामा विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठले निवेदन जिकिरलाई स्वीकार गरी लिखित जवाफ दिएको र काठमाडौं जिल्ला अदालतका तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफमा वैदेशिक रोजगार मुद्दामा प्रतिवादी भीष्मभूषण श्रेष्ठलाई कैद जरिवानाको सजाय भई जाहेरवालाबाट लिएको बिगोसमेत भराई दिने गरी मिति २०६४।६।३ मा रोक्का राखिएको भन्नेसमेत उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

३. यी निवेदक नरेन्द्र राज श्रेष्ठ र विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठ एकासगोलका अंशियार रही मिति २०३३।१०।५ मा घरसारमा खडा भएको बन्डापत्रबमोजिम छुट्टीभिन्न भएको देखिन्छ । निजहरू छुट्टिई भिन्न भइसकेपश्चात् उक्तबमोजिमका जग्गाहरू निवेदक नरेन्द्रराज श्रेष्ठले हालैको बकसपत्रबाट प्राप्त गरी निजको एकलौटी हकभोगमा रहेको देखिन्छ । मुलुकी ऐन, (सातौं संशोधन २०३४) पश्चात् घरसारमा खडा भएका बन्डापत्रलाई सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा गई कानूनबमोजिम रजिस्ट्रेसन पारित गर्नुपर्ने प्रावधान रहेकामा सो भन्दा अगावै खडा भएका लिखतको हकमा सो प्रावधान लागू हुने अवस्था नहुँदा निवेदक नरेन्द्र राज श्रेष्ठ र विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठसमेतका ७ अंशियाहरूले आ-आफ्नो नाममा जग्गा राखी घरसारमा खडा गरिएको बन्डापत्रको लिखतलाई अन्यथा भन्न सक्ने अवस्था नहुँदा निजहरू एक आपसबाट छुट्टीभिन्न भएको पुष्टि हुन्छ ।

४. उपरोक्तबमोजिमको मितिमा छुट्टीभिन्न भैसकेपश्चात् निवेदक नरेन्द्रराज श्रेष्ठका नाममा प्राप्त भएका जग्गाहरू अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म निज निवेदककै एकलौटी हकभोगको मान्नुपर्ने हुन्छ । अर्कोतर्फ कानूनबमोजिम बन्डा भइनसकेको अवस्थामा पनि हालैको बकसपत्रको माध्यमद्वारा प्राप्त भएका जग्गाहरू अंशबन्डाको १८ नं. को जिकिर

लिएको अवस्थामा सोको कानूनबमोजिम सन्तोषजनक समाधान नभइ विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठबाट असुलउपर गर्ने गरी बिगोवापत रोक्का राख्न मनासिब हुने देखिन्छ ।

५. सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकार प्रत्येक व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकार भएको र यस्तो अधिकारलाई संविधान एवम् कानूनले संरक्षण गरेको पाइन्छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लेसमेत सम्पत्तिको हकलाई मौलिक हकको रूपमा ग्रहण गरी प्रत्येक नागरिकलाई प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक प्रदान गरेको छ । यस्तो विशिष्ट मौलिक हकको रूपमा स्थापित भएको सम्पत्तिसम्बन्धी अधिकारमा सम्बन्धित व्यक्तिको सहमती बिना रोक्का राख्नु संविधान एवम् कानूनतः मिल्ने अवस्था देखिँदैन । प्रस्तुत निवेदनमा विवादित जग्गाहरूलाई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट राखिएको रोक्का आदेशमा एकाघर सगोलको अंशियार भनी उल्लेख भएको देखिँदा अर्को आदेश नभएसम्मका लागि भन्दै रोक्का राख्ने गरेको र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट समेत सो आदेशलाई सदर कायम राखेको देखिन्छ । तर जसको हकमा रोक्का राखिएको हो उसको विवादित सम्पत्तिमा हक लाग्न सक्ने स्पष्ट र कानूनसङ्गत आधार नखुलाई एकाको बापतमा अर्काको नामको सम्पत्ति रोक्का राख्न मिल्न सक्ने अवस्था रहँदैन ।

६. सञ्चवीर राईसमेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी भीष्मभूषण श्रेष्ठसमेत भएको वैदेशिक रोजगार मुद्दाका जाहेरवालाले निवेदक नरेन्द्रराज श्रेष्ठको नाममा बकसपत्रबाट आएको सम्पत्तिलाई विपक्षी मध्येको भीष्मभूषण श्रेष्ठको समेत हक लाग्ने अंशको सम्पत्ति भन्ने जिकिर लिई रोक्का

राखेको देखिए पनि उक्त विवादित सम्पत्तिहरूमा आफ्नोसमेत हक लाग्ने कुरालाई विपक्षी भीष्मभूषणले इन्कार गरेको देखिन्छ र उक्त सम्पत्ति निवेदक दाजु नरेन्द्र राज श्रेष्ठको मात्रै हकको भनेको देखिन्छ। यसको साथै उक्त वैदेशिक रोजगार मुद्दाका जाहेरवालाहरूले विपक्षी भीष्मभूषण श्रेष्ठबाट असुलउपर गर्न पाउने सम्पत्ति निज भीष्मभूषणको जेथा देखाई असुल गर्न सक्ने अवस्था फैसला र कानूनबमोजिम बाँकी नै देखिएको र निवेदकको हक होइन, भीष्मभूषणसमेतको हक हो भनी विपक्षी जाहेरवालाहरूले पुष्टि गर्न सक्नुपर्नेमा निजहरूबाट पुष्टि गर्न नसकी पेसीमा उपस्थित भई छलफलमा भाग लिएकोसमेत अवस्था देखिएन।

७. तसर्थ, उपरोक्त विवेचित आधारसमेतबाट निवेदकले माग गरेको निजका नाममा रहेका उल्लिखित सम्पत्तिमा विपक्षीको अंश वा अन्य कारणले हक रहे भएको स्पष्ट आधार बेगर रोक्का राख्ने गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।६।३ एवम् मिति २०६६।५।११ मा भएका आदेश एवम् सोलाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।१।१० को आदेशसमेत मिलेको नदेखिएकाले सो आदेशहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ। साथै अदालतको आदेशबाट रोक्का भएका जग्गाहरू फुकुवा गरिदिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। फैसलाको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.ओमप्रकाश मिश्र

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक १० गते रोज २ शुभम्।

इजलास अधिकृत:- कमलप्रसाद ज्ञवाली

निर्णय नं. १३४४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
आदेश मिति : २०७१।१२।३।३
०७१-WO-०४७५

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. १६
घर भई हाल कारागार कार्यालय जगन्नाथ
देवल काठमाडौंमा थुनामा रहेका राजेश धिताल
विरुद्ध

विपक्षी : जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौं

- व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण हुने गरी कैद सजाय गर्नुपर्दाको अवस्थामा न्यायकर्ताको साथसाथै अनुसन्धानमा संलग्न अधिकारीहरू समेत यस विषयमा थप संवेदनशील हुनुपर्ने हुन्छ। रिट निवेदकउपर चलेको हातहतियार खरखजाना मुद्दामा निवेदकलाई ५ वर्ष कैदसमेतको सजाय हुने गरी फैसला भएको देखिन्छ। यति ठूलो सजाय हुँदा कसुरको गाम्भीर्यताअनुसार निवेदकले सुनुवाइको समुचित मौका नपाएको अवस्थामा सो फैसला कायम रहिरहन न्यायोचित नदेखिने।
- रिट निवेदकलाई गडाउ हुने गरी तामेल भएको मितिसमेत उल्लेख नगरी

तामेल भएको म्याद र जिल्ला प्रशासन कार्यालयको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कायम रहन नसक्ने हुनाले रिट निवेदकको हकमा उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुने ।

(प्रकरण नं.३)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता ईन्द्रप्रसाद अर्याल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता सूर्यराज दाहाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं.१७ नं., २०८ नं.

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

म निवेदकसमेतको विरुद्धमा मिति २०६८।४।२३ मा जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमा हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ को दफा ३(२) र ५(१) को कसुरमा ऐ. ऐनको दफा २०(२) र २०(३) बमोजिमको सजायको माग गरी अभियोगपत्र दायर भएको रहेछ । उक्त मुद्दाको मेरो नामको म्याद तामेल नभएकाले मलाई केही जानकारी भएन । मिति २०६९।१।०।२८ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंबाट मउपर समाह्वान म्यादै गुजारी अभियोग स्वीकारी बसेको भनी ५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- जरिवाना हुने गरी फैसला भएको रहेछ । सो बारेमा

मिति २०७०।१।२।२४ मा महानगरीय प्रहरी वृत्त, बालाजुले मलाई पक्राउ गरेपछि जानकारी भयो । सुरु म्याद बेरीतबाट तामेल भएको र पुनरावेदन म्यादसमेत नदिने गरी भएको फैसलाबाट हाल म कारागार कार्यालय जगन्नाथ देवलमा गैरकानूनी थुनामा छु । मलाई प्रहरीले फैसला कार्यान्वयनको क्रममा पक्राउ गरेपछि मैले सो मुद्दाको प्रतिवाद गर्न नपाएको कुरा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंबाट फैसलाको नक्कल सारी जानकारी लिँदा मेरो नाममा तामेल भएको भनिएको सुरु म्याद मितिबिहीन भई मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं.बमोजिमको रीत नपुगी तामेल भएको जानकारी पाएँ । मुद्दाको फैसला भएपछि पनि मुलुकी ऐन, अ.बं. ११३ नं. बमोजिमको प्रक्रियासमेत पालना नभएको र पुनरावेदनको म्याद नदिने गरी वर्ष ५ कैद र रु.१,००,०००।- जरिवाना हुने गरी फैसला भएको जानकारी भयो । जसका विरुद्ध कैद र जरिवाना गरेको हो उसैलाई जानकारी नगराई भएको फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत छ । मैले न्यायिक कारवाहीको जुनसुकै तहमा आफूउपर लागेको अभियोगको प्रतिवाद गर्न समुचित सुनुवाइको मौका पाउनुपर्नेमा सो पाएको अवस्था छैन । प्रतिवादको मौका पाउँ भनी लागि मेरो नामको म्याद जारी गरिपाउँ भनी कारागारमार्फत जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा निवेदन गरेकामा उक्त कार्यालयले म्याद तामेल गर्ने क्रममा निज घरमा फेला नपरेको र निजको बुबाले बुझ्न नमानेको हुँदा का.म.न.पा.१६ कुमारीस्थान स्थित घर नं. २४९।११ मा टाँस गरेको मुचुल्काबाट देखिएकाले त्यस्तो तामेलीलाई बेरीतको भन्न नमिल्ने हुँदा निवेदन मागअनुसार सुरु तथा पुनरावेदन म्याद दिनुपर्ने अवस्था देखिँदैन भनी अ.बं. २०८ नं.बमोजिम मिति २०७१।३।१८ मा निवेदन दरपीठ भयो । दरपीठ मुलुकी ऐन अ.बं. २७ नं.बमोजिम हुनुपर्नेमा

अ.बं. २०८ नं.बमोजिम भएको हुँदा सो दरपीठसमेत बेरीतको छ । उक्त दरपीठउपर पुनरावेदन अदालतमा मुलुकी ऐन, अ.बं. १७ नं.बमोजिम निवेदन गरेकामा मिति २०७१।६।८ गते दरपीठ आदेश सदर भएको हुँदा न्यायका लागि अन्य वैकल्पिक उपचार नभएकाले यो निवेदन लिई सम्मानित अदालतसमक्ष यो निवेदन गरेको छु । आरोपित व्यक्तिले आरोपको विषयमा सफाइको मौका पाउनुपर्छ भन्ने फौजदारी न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त नै हो । हाल मेरो बुबा एकाघर सगोलमा हुनुहुन्न र वैदेशिक रोजगारका लागि UAE गई बसेको मिति नरहेको तामेली म्यादबाट मैले सो बारेमा जानकारी पाउने अवस्था छैन । यसबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ धारा २४ को न्यायसम्बन्धी हकको बर्खिलाप भएको छ । अ.बं. २०८ नं.को अवस्था प्रतिवाद गर्ने अवसर पाएकाको हकमा भएकाले मेरो हकमा लागू हुने अवस्था छैन । म निवेदकलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरिपाउँ भनी यसैसाथ बन्दीप्रत्यक्षीकरणको निवेदन ०७१-WH-००४४ समेत दर्ता गरेको छु । मेरो विरुद्धमा जारी भएको मितिबिहीन म्याद र सोको आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंबाट मिति २०६९।१०।२८ मा भएको फैसला बदर गरी म निवेदकलाई प्रचलित कानूनबमोजिम मुद्दाको प्रतिवाद गर्न दिन विपक्षीहरूका नाममा उत्प्रेषण, परमादेश र अधिकारपृच्छासमेतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने राजेश धितालको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदन मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने भए सोको आधार र कारण खुलाई आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट

निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि लगाउको ०७१-WH-००४४ नं.को रिट निवेदन साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।१०।१९ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकसमेत उपर यस कार्यालयमा चलेको हातहतियार खरखजाना मुद्दामा निज निवेदक / प्रतिवादी राजेश धितालको नाममा कार्यालयबाट जारी भएको म्याद रीतपूर्वक तामेल भई आएको र निज प्रतिवादीलाई हातहतियार खरखजाना ऐन, २०१९ को ३(२) र ५(१) विपरीतको कसुरमा कसुरदार ठहर गरी ऐ. दफा २०(२) बमोजिम ५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- (एक लाख) जरिवाना हुने ठहरी यस कार्यालयबाट मिति २०६९।१०।२८ मा फैसला भई सो फैसलाअनुसार प्रतिवादी राजेश धितालले हाल कैद भुक्तान गर्ने क्रममा थुनामा रहेका हुन् । यसरी सक्षम निकायबाट कानूनबमोजिम भएको फैसला अनुसार कैद भुक्तान गर्ने क्रममा विपक्षी रिट निवेदक थुनामा रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री ईन्द्रप्रसाद अर्यालले यी रिट निवेदकउपर जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंमा चलेको हातहतियार खरखजाना मुद्दामा निज निवेदकलाई सुनुवाइको मौका प्रदान नगरी, निजको नाममा तामेल भएको मितिसमेत नखुलाई बेरीतबाट म्याद तामेली गरी सोही आधारमा मिति २०६९।१०।२८ मा ५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- (एक लाख) जरिवाना हुने गरी फैसला भई सोही फैसलाबाट हाल निज थुनामा रहेको अवस्था छ । हातहतियार खरखजाना जस्तो गम्भीर

फौजदारी अपराधमा सुनुवाइको मौका प्रदान नगरी ५/५ वर्ष कैद हुने गरी फैसला भएको र सो फैसला उपर पुनरावेदन गर्ने मौकासमेत प्रदान नगरिएको अवस्थामा त्यस्तो म्याद र फैसला दुवै त्रुटिपूर्ण भई सो फैसलाअनुसारको निवेदकको थुनासमेत गैरकानूनी हुँदा सो म्याद र फैसला उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पुनः निवेदकलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गर्न विपक्षीहरूका नाममा परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री सूर्यराज दाहालले रिट निवेदकसमेत प्रतिवादी भई जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँमा चलेको हातहतियार खरखजाना मुद्दामा अनुसन्धानको क्रममा फरार रहेको विपक्षी रिट निवेदक / प्रतिवादीको नामको म्याद तामेल गर्ने क्रममा तामेली मिति उल्लेख नहुँदैमा सो म्याद र सो म्यादको आधारमा भएको काम कारवाही बेरीतको हुँदैन । सो म्याद बदरको लागि अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदक / प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालतसमक्ष निवेदन दिएकामा पुनरावेदन अदालतबाट समेत म्याद रीतपूर्वक हुँदा कानूनबमोजिम गर्नु भनी आदेश भएको अवस्था छ । साथै निवेदक / प्रतिवादीले जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँको फैसलाउपर अ.बं.२०८ नं. को प्रक्रिया अपनाई प्रतिवादसमेत नगरेको अवस्थामा निवेदकको थुना कानूनसम्मत नै भएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्ने भएको बहस सुनियो । अब रिट निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा आफूसमेतलाई प्रतिवादी बनाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँका चलेको हातहतियार खरखजाना (२०६९।०७० सालको स.फौ.नं. ७।५७) मुद्दामा अनुसन्धान तथा कारवाहीको क्रममा आफूलाई

प्रतिवाद गर्ने सुनुवाइको मौका नदिइएको र आफ्नो नाममा तामेली मितिसमेत नखुलाई बेरीतबाट तामेल भएको म्यादको आधारमा विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट ५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- (एक लाख) जरिवाना हुने गरी मिति २०६९।१०।२८ मा फैसला भएको र त्यति ठूलो सजाय गर्दासमेत पुनरावेदन गर्ने मौका नदिइएकाले सो म्याद र फैसला दुवै त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी पुनः सुनुवाइको मौका प्रदान गरी मुद्दाको कारवाही गर्न विपक्षीहरूका नाममा परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य रिट निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ भने सक्षम निकाय र अधिकारीको कानूनबमोजिमको फैसलाले लागेको कैद भुक्तान गर्ने क्रममा निवेदक थुनामा रहेको हुँदा सो थुना कानूनबमोजिमकै हो भन्ने विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयको भनाइ रहेको देखिन्छ । यसबाट यी रिट निवेदकले आफूसमेत उपर चलेको हातहतियार खरखजाना मुद्दामा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तबमोजिम प्रतिवाद गर्ने सुनुवाइको पर्याप्त मौका पाए पाएनन्, निजको नाममा तामेल भएको भनिएको म्याद रीतपूर्वक तामेल भएको हो होइन र निज उपर ५ वर्ष कैद र रु. १,००,०००।- (एक लाख) जरिवाना हुने गरी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हो होइन भन्ने निष्कर्षमा पुगेर मात्र रिट जारी हुने नहुने विषय निक्यौल हुनुपर्ने देखियो ।

३. विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौँबाट यी रिट निवेदक राजेश धिताल प्रतिवादी भएको उल्लिखित हातहतियार खरखजाना मुद्दामा निज राजेश धितालको वतनमा घर दैलोमा टाँस भई तामेल भएको म्याद के कुन मितिमा तामेल भएको भन्ने कुरा उल्लेख नभएको स्पष्ट छ र यो कुरालाई विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान्

उपन्यायाधिवक्ता श्री सूर्यराज दाहालले बहसको क्रममा समेत स्वीकार गर्नुभएको हुँदा यसमा विवाद रहेको अवस्था छैन। साथै कसैउपर लागेको आरोप एवम् पक्राउको विषयमा जानकारी पाउनु पर्ने र सो विषयमा प्रतिवाद गर्न पाउनुपर्ने कुरा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको आधारभूत एवम् फौजदारी न्यायको हकको विषय हो भन्ने कुरामा समेत विवाद हुनुपर्ने देखिँदैन। निवेदकको नाममा मिति उल्लेख नगरी तामेल भएको म्यादबाट निवेदकको नाममा रीतपूर्वकको म्याद तामेल नभएको स्पष्ट हुन्छ। के कुन मितिमा सो म्याद तामेल भएको भन्ने कुरा स्पष्ट नभएको अवस्थामा तामेल गरिएको उक्त म्याद अ.बं. ११० नं. अनुसारको रीतपूर्वकको नभएको साथै यी रिट निवेदक / प्रतिवादीले प्रतिवाद गर्ने अवसरसमेत समुचितरूपले पाएको भन्ने अवस्था देखिँदैन। व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रताको अपहरण हुने गरी कैद सजाय गर्नुपर्दाको अवस्थामा न्यायकर्ताको साथसाथै अनुसन्धानमा संलग्न अधिकारीहरू समेत यस विषयमा थप संवेदनशील हुनुपर्ने हुन्छ। रिट निवेदकउपर चलेको हातहतियार खरखजाना मुद्दामा निवेदकलाई ५ वर्ष कैदसमेतको सजाय हुने गरी फैसला भएको देखिन्छ। यति ठूलो सजाय हुँदा कसुरको गाम्भीर्यताअनुसार निवेदकले सुनुवाइको समुचित मौका नपाएको अवस्थामा सो फैसला कायम रही रहन न्यायोचित देखिँदैन। कैदको सजाय हुनुपर्ने सरकार वादी फौजदारी अभियोग भएको हातहतियार खरखजाना जस्तो मुद्दामा निवेदकले सुनुवाइको मौका समुचितरूपले नपाएको देखिनाले निजलाई ५ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- (एक लाख) जरिवाना हुने ठहर्‍याई गडाउ गर्ने गरी भएको उक्त मुद्दाको फैसलामा प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको पालना नभएको कुरामा दुईमत हुन सक्ने। अतएव: प्रस्तुत रिट निवेदकलाई

गडाउ हुने गरी तामेल भएको मितिसमेत उल्लेख नगरी तामेल भएको म्याद र जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०६९।१०।२८ को फैसला प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तअनुसार कायम रहन नसक्ने हुनाले रिट निवेदकको हकमा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ। निज निवेदक वर्तमान अवस्थामा समेत थुनामा रहेको देखिनाले निजलाई कारागारबाट नै सम्बन्धित हातहतियार खरखजाना मुद्दामा बयानको लागि जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंसमक्ष उपस्थित गराई सो मुद्दामा बयान गरिसकेपछि थुनछेकको प्रयोजनको निमित्त मुलुकी ऐन, अ.बं. ११८ नं. अनुसारको आदेशसमेत गरी निजको हकमा कानूनबमोजिम उक्त मुद्दामा पुनः कारवाही गर्नु भनी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, काठमाडौंका नाममा परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी यथाशीघ्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीलाई दिनु। दायरीको लगत कडा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इति संवत् २०७१ साल चैत ३ गते रोज ३ शुभम्।

इजलास अधिकृत: विदुर काफ्ले

निर्णय नं. ९३४५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।८।२३।३
०६६-CI-०३५६

मुद्दा: अंश चलन।

पुनरावेदक / वादी : जिल्ला मोरङ, विराटनगर
उपमहानगरपालिका, वडा नं. ९ बस्ने सुरजमल
सुराना

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला मोरङ, विराटनगर
उपमहानगरपालिका, वडा नं. ९ बस्ने दिपचन्द्र
सुरानासमेत

- वादीले अंशबन्डा भएको लिखत छैन भन्ने मात्रै दावीको आधारमा मान्यता दिँदै जाने हो भने कहिल्यै पनि विवादको निरूपणको निश्चितता नै नहुने अवस्था उत्पन्न हुन्छ। अदालतले कानूनको व्याख्या गर्दा यस्तो अनिश्चयताको बढावा हुने गरी व्याख्या गर्न हुँदैन। अदालतले कानूनको व्याख्या गर्दा विवादको निरूपण हुने गरी सिर्जनात्मक व्याख्या गर्नुपर्छ। मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको ३० नं. ले गरेको कानुनी व्यवस्थाको उद्देश्य र प्रत्याभूति पनि यही हुन आउने।

(प्रकरण नं. १५)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
सतिसकृष्ण खरेल, माधवप्रसाद बास्कोटा,
अधिवक्ताहरू सतिस कुमार झा र सुरज
अधिकारी

प्रत्यर्थी/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ
अधिवक्ताहरू हरिहर दाहाल, वसन्त राम
भण्डारी र अधिवक्ता युवराज भण्डारी

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०४५, नि.नं.३६०२, अड्क २,
पृ.९८२
- नेकाप २०४५, नि.नं.३६२५, अड्क १०,
पृ.१०९६
- नेकाप २०६६, नि.नं.७२२७
- नेकाप २०७०, अड्क २, नि.नं.८९६४,
पृ.२४२

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको ३० नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री तेजबहादुर कार्की

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री भिमन्द्रबहादुर कार्की

मा.न्या. श्री बिनोदप्रसाद ढुङ्गेल

फैसला

न्या.जगदीश शर्मा पौडेल : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम पुनरावेदन
अदालत, विराटनगरको मिति २०६५/१/१० को
फैसला दोहोर्याई पाउँ भनी निवेदन परेकामा यस
अदालतबाट निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनको रोहमा पेस
हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर
यसप्रकार छ :

पिता लालचनका जीवित छोराहरूमा जेठो दिपचन सुराना, माहिलो म फिरादी सुरजमल सुराना र कान्छो निरज सुराना हुन्। पिताको २०१० सालमा नै स्वर्गारोहण भएको र आमा हुलासी देवी मेरो साथमा रहँदा बस्दा २०५७ सालमा इलाज गराउँदा गराउँदै दिल्लीमा स्वर्गारोहण पश्चात् मेरै खर्चमा विराटनगर घरमा काजक्रिया भएको थियो। हामी एकासगोलमा बस्दा परिवार बढ्न गएकाले २०४६ सालमा, भएको चल सम्पत्ति दाजु दिपचन सुराना जिम्मा र आमा नाउँमा रहेको सम्पत्ति आमा जिम्मा राखी मानो छुट्याई आ-आफ्नो खती उपती व्यहोर्ने गरी भात भान्सा अलग गरी सबै दाजुभाइले आ-आफ्नो उद्योग व्यवसाय गरी आएका छौं। म फिरादीको छोरा विजय सुरानाले पनि पहिले नै नगद अंश बुझी लिई हिँड्नुभएको छ। विपक्षी मध्येका मुख्य व्यक्ति दिपचन सुरानालाई आमा हुलासी देवी सुरानासमेतका जिम्माको सम्पत्तिबाट अंश माग गर्दा विपक्षी दाजुले अंश दिन इन्कार गरेकाले २०४६ सालभन्दा अगाडिको सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिई ३ भागको १ भाग अंश दिलाई पाउँ भन्ने सुरजमल सुरानाको मिति २०६१/३/२७ को फिराद पत्र।

वादीले उल्लेख गरेको नातासम्म ठिकै हो। दावी गरे अनुसार म बाट अंश पाउने होइन। पिता लालचन सुराना २०१० सालमा र आमा हुलासी देवी २०५७/८/२७ मा दिल्ली स्थित अस्पतालमा परलोक हुनु भएको हो। वादीले भने अनुसार विपक्षीको घरमा आमा परलोक हुनुभएको हैन। म २०२८ सालमा नै आमाबाट चल सम्पत्ति बाँडी लिई अलग भिन्न भएको हुँ। अचल सम्पत्ति आमा हुलासी देवीकै नाउँमा छ। मेरो नाउँमा हालसम्म कुनै पैतृक सम्पत्ति छैन। २०३० सालमा हंशराज सुरानाबाट बकसपत्र प्राप्त गरेको विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं. ५ कि.नं. ३० को ०-२-१२ जग्गा पनि जेठो छोरा राकेश सुरानालाई

र कान्छो छोरा सुशील सुरानालाई अंश भरपाई गरी दिइसकेको छ। यसरी छोराहरूको पनि अंशबन्डा भइसकेको छ। सो जग्गासम्बन्धमा नापीको समयमा विराटनगर नगरपालिकासँग विवाद परी यसै अदालतमा फिराद परी कोशी अञ्चल अदालतसमेतबाट मिति २०४७/७/२७ गते फैसला भै मेरो एकलौटी कायम भएको जग्गा हो। स्वर्गीय आमाका नाउँको जग्गा हामी तीनै भाइ छोराहरूको नाममा नामसारी दर्ता हुन बाँकी रहेको कुरालाई वास्तै नगरी परेको प्रस्तुत झुठ्ठा फिराद दावीबाट अलग फुर्सद गरिपाउँ भन्ने मिति २०६१/७/२५ को प्रतिवादी दिपचन सुरानाको प्रतिउत्तरपत्र।

प्रतिवादीमध्येका निरज सुरानाका नाउँमा अदालतबाट जारी भएको ३० दिने म्याद मिति २०६१/१०/४ मा टाँस तामेल भएकामा म्यादभित्र प्रतिउत्तर नै नगरी सुरू म्यादै गुजारी बसेको देखिन्छ।

मेरा बाबु दिपचन सुराना २०२८ सालदेखि नै आफ्नो व्यापार व्यवसाय भात भान्सा बिजुली, पानी, टेलिफोन अलग गरी भिन्न भई बसेका हुन्। काकाहरूको पनि छुट्टै व्यवसाय नोकरी छ। मेरो हजुरआमा स्व. हुलासी देवीका नाउँको विराटनगरको जग्गा नामसारी भएको छैन। हंशराजबाट बाबुले बकस पाएको जग्गा निजी भएको र त्यसबाट म र भाइले अंशबन्डासमेत पाइसकेका छौं। सुनसरी खनारमा रिलाइन्स थर्मोपोली नाउँको मेरो छुट्टै उद्योग व्यापार छ। वादी सुरजमल सुरानाको पनि प्लाष्टिक मेटकम ट्रेडर्स नाउँको छुट्टै व्यवसाय छ। मैले बाबुसँग अंश लिई सकेको हुँदा हामी कोही पनि सगोलका अंशियार होइनौं। स्व. हुलासी देवी सुरानाको नाउँका घर जग्गा बाबुहरूले अलगअलग भोग गरेको छ। त्यसमा वादी प्रतिवादी हकवाला हुन्। मेरो भनाइ पुष्टि गर्ने अंश छोडपत्रको कागज लगाउको लिखत दर्ता बदर मुद्दामा छ बुझी पाउँ भन्ने व्यहोराको

अ.ब.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका प्रतिवादी राकेश सुरानाको मिति २०६२/२/१ को बयान ।

वादी प्रतिवादी २०२८ सालदेखि नै अलग भिन्न बसेका छन् । म सुशील सुराना प्रतिवादी दिपचन सुरानाको छोरा हुँ । निज बुबासँग २०५९ सालमा अंश लिई छुट्टि भिन्न भएको छु । हजुरआमा स्व. हुलासी देवी नाउँको विराटनगर-९ स्थित १० कठ्ठा जग्गा हालसम्म कसैका नाउँमा नामसारी भएको छैन । यस कुराको प्रमाण दे.नं. ८०९ को अंश भरपाई बदर मुद्दा बुझी पाउँ भन्ने व्यहोराको अ.ब. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका प्रतिवादी सुशील सुरानाको मिति २०६२/२/२ को बयान ।

वादी प्रतिवादी बीच अंशबन्डा भएको छैन । २०४६ सालमा घर सल्लाहले भात भान्सा व्यापार व्यवसाय अलग भएकोसम्म हो । हुलासी देवी नाउँको सम्पत्ति निजकै नाउँमा कायमै छ । विराटनगरको सबै सम्पत्ति बन्डा लाग्ने हो । सो सम्पत्ति हाल राकेश सुराना र सुशील सुरानाको नाउँमा छ भन्ने सुनेको छु । मैले आफ्ना बाबुसँग २०६१ साल असारमा अंश लिई सकेको छु । मैले अंश पाउने बाँकी छैन भन्ने व्यहोराको अ.ब. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका प्रतिवादी विजय सुरानाको मिति २०६२/६/१३ को बयान ।

वादी प्रतिवादीहरू दाजुभाइ नाताका मानिस हुन् । २०४६ सालमा यी वादी प्रतिवादी छुट्टिएका हुन् । घर भित्रको सम्पत्ति के गरे मैले भित्र हेरेको छैन भन्ने वादीका साक्षी पारसमल लालवानी र विजय कुमार राठीको पृथकपृथक बकपत्र ।

वादी प्रतिवादीहरू २०२८ सालदेखि भात भान्सा घरद्वार सम्पूर्ण व्यापार व्यवसाय अलग गरी बसी आएका छन् । लिखत गरी छुट्टि भिन्न भएका हुन् होइनन् मलाई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी गुहेश्वरीप्रसाद लोहनी र निर्मलकुमार दुगडले

गरेको पृथकपृथक बकपत्र ।

सुरजमल सुराना वि. राकेश सुरानासमेत भएको दे.नं. ८०८ र ८०९ को अंश भरपाई लिखत दर्ता बदर मुद्दाका मिसिलहरू साथै पेस भएको देखिन्छ ।

वादी प्रतिवादी सगोलकै रहेको भन्ने वादीको भनाइ मनासिब र कानूनसङ्गत देखिएन । स्वर्गीय आमा हुलासी देवी सुरानाको नाउँमा रहेको घर जग्गाको कुरामा निज मृतकउपर अंशको दावी लाग्ने व्यवस्था नहुँदा मर्नेका हकवालाले प्रमाण पुर्याई कानूनबमोजिम अपुतालीतर्फ दावी गरेका बखत ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा प्रतिवादी दिपचन सुरानाबाट अंश दिलाई पाउँ भन्ने प्रस्तुत मुद्दाको फिराद दावी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको मोरङ जिल्ला अदालतको मिति २०६२/८/२७ को फैसला ।

पैतृक सम्पत्ति भएको कुरा प्रमाणद्वारा देखिएको अवस्थामा त्यसलाई अंशियारबीचमा दा.खा. दर्ता नभै रहेको अवस्थासमेत देखिएपछि अंशबन्डा लिखत पनि नभएको, दा.खा. दर्ता व्यवहार प्रमाणबाट अंश छुट्टिएको पनि नदेखिएको अवस्थामा अंशको वादी दावी नपुग्ने ठहर गरी गरिएको फैसला कानून र न्यायिक सिद्धान्तविपरीत भएबाट उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी वादी दावीबमोजिम इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा वादी र प्रतिवादी बीच कानूनबमोजिम अंशबन्डा नभएको तथ्यमा विवाद नभै रहेको अवस्थामा अंशतर्फ तायदाती फाँटवारी माग गरी पैतृक सम्पत्तिको सम्बन्धमा समेत एकिन गरी मात्र अंश पाउने नपाउने निर्णय गर्नुपर्नेमा पैतृक सम्पत्ति नै एकिन नगरी अंशमा दावी नपुग्ने गरी भएको सुरु जिल्ला अदालतको निर्णय अंशबन्डाको ३० नं. को कानूनी व्यवस्थाको परिप्रेक्ष्यमा समेत नमिलेको देखिँदा छलफल निमित्त मुलुकी ऐन,

अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६४/६/२२ को आदेश।

अंशमा वादी दावी पुग्न नसक्ने गरी मोरङ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६२/८/२७ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सो हदसम्म मनासिब ठहर्छ। वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६५/१/१० को फैसला।

मिति २०२९/५/७ मा निज विपक्षी दिपचन सुरानाले प्रतिवादीमध्येको भाइ निरजकुमार सुरानालाई एकाघर सगोलको भाइ भनी नागरिकता प्रमाणपत्र प्राप्तीको क्रममा सनाखत गर्नुभएको छ। संवत् २०६० सालसम्म मतदाता नामावलीमा एकाघर परिवार भनी उल्लेख छ। वादी प्रतिवादीबीच कानूनबमोजिम अंशबन्डाको लिखत पारित नभएको तथ्यमा दुवै पक्षमा विवाद नहुनुका साथै स्वयम् अदालतबाट सो तथ्यलाई स्वीकार गरिएको छँदाछँदै पनि वादी दावी प्रतिकूल भएको फैसला देखादेखी त्रुटिपूर्ण छ। अतः सुरु मोरङ जिल्ला अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसलालाई मुनासिब ठहर्‍याई श्री पुनरावेदन अदालत, विराटनगरले गरेको फैसला बदर गरी वादी दावीअनुसार न्याय पाउँ भन्ने व्यहोराको यस अदालतमा मुद्दा दोहोर्‍याइ हेरी पाउँ भनि परेको वादीको निवेदनपत्र।

यसमा सम्बन्धित सुरु, रेकर्ड र भए प्रमाण मिसिलसमेत झिकाई आएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५/६/१३ को आदेश।

यसमा निवेदक सुरजमल सुराना र प्रत्यर्थीहरू दिपचन सुराना र निरजकुमार सुराना लालचनका छोराहरू भै एकअर्का अंशियार भएकामा

विवाद देखिएन। २०४६ सालमा भातभान्सा अलग गरी खति उपति अलगअलग गर्दै मानो छुट्टिएको भन्दै वादी सुरजमलले २०४६ सालभन्दा अगाडिको सम्पत्तिबाट ३ भागको १ भाग अंश छुट्ट्याई पाउँ भन्ने दावी लिई आएका अंशियारबीच कानूनबमोजिम बन्डा भई अंश छुट्टि सकेको देखिने मुलुकी ऐन, रजिस्ट्रेसनको महलको १ नं. बमोजिम आधिकारिक लिखतको अभाव हुनुको अतिरिक्त अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका दिपचनका छोरा राकेश सुराना र सुशील सुरानाले अदालतमा आई बयान गर्दा पिता र काकाहरू गरी ३ जना अंशियार भएको, हजुरआमाको नाममा रहेको पैतृक सम्पत्ति मात्र बन्डा भएको छैन। दिपचन सुराना, सुरजमल सुराना र निरज कुमार सुराना ३ जना दाजुभाइले आफ्नो व्यापार व्यवसाय नोकरी गरी आफ्नो भात भान्सा अलगअलग गरी बसी आएका छन् भनी बयान गरेबाट प्रस्तुत मुद्दाका वादी र प्रतिवादीका बीच आधिकारिक बन्डापत्र भएको भन्ने देखिन आएन। यस्तो अवस्थामा पनि मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलमा भएको कानूनी प्रावधान अनुरूप मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी वादी प्रतिवादीले बन्डा छुट्ट्याई लिन पाउने सम्पत्ति के कति हो दुवै पक्षबाट तायदाती माग गरी इन्साफ गर्नुपर्नेमा अंशतर्फको दावी पुग्न नसक्ने ठहराएको सुरु फैसला सदर हुने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको ३० नं., अ.ब. १८४क, १८५ नं. को प्रत्यक्ष त्रुटि भै नै.का.प. २०५१ पृ. ३५९ नि.नं. ४९०९ मा प्रतिपादित नजिर सिद्धान्त प्रतिकूल हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) का आधारमा मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ। नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६/७/१३ को आदेश।

यसमा २०४६ सालमा भातभान्सा अलग

राखी खति उपति अलग अलग गर्दै मानो छुट्टिएको भन्दै वादी सुरजमल सुरानाले २०४६ साल भन्दा अगाडिको सम्पत्तिबाट ३ भागको १ भाग अंश छुट्याई पाउँ भन्ने दावी लिई आकामा अंशियारबीच कानूनबमोजिम बन्डा भई अंश छुट्टि सकेको देखिने मुलुकी ऐन, रजिस्ट्रेसनको महलको १ नं. बमोजिमको आधिकारिक लिखतको अभाव हुनुको अतिरिक्त अ.बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका दिपचनका छोरा राकेश सुराना र सुशील सुरानाले अदालतमा आई बयान गर्दा पिता र काकाहरू गरी ३ जना अंशियार भएको, हजुरआमाको नाममा रहेको पैतृक सम्पत्ति मात्र बन्डा भएको छैन। दिपचन सुराना, सुरजमल सुराना र निरज कुमार सुराना ३ जना दाजुभाइले आफ्नो व्यापार व्यवसाय नोकरी गरी आफ्नो भातभान्सा अलगअलग गरी बसी आएका छन् भनी बयान गरेबाट प्रस्तुत मुद्दाका वादी प्रतिवादीबीच आधिकारिक बन्डा भएको नदेखिँदा फिराद परेको मिति २०६१/३/२७ भन्दा अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी वादी प्रतिवादी दुवै पक्षबाट अंशबन्डा हुनुपर्ने ऋण धन सम्पत्तिको मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको २०, २१ र २२ को प्रक्रिया पुर्याई तायदाती फाँटवारी लिई २०६२ को दे.पु.नं. ८४८९, ८५६२, ०६४-CI-०७१७, ०७१८ ०६६-CI-०३५६, ०३५७, ०३५८ र ०६७-CI-१२८७ का लगाउका मुद्दाहरू समेत साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०/६/१३ को आदेश।

यसमा निवेदकले आफ्नो आर्थिक अवस्था कमजोर भई विवादित सम्पत्तिबाहेक आफूसँग अन्य कुनै सम्पत्ति नभएकाले फैसलाले ठहरेबमोजिमको कोर्ट फी पछि बुझाउने गरी कोर्ट फी ऐन, २०१७ को दफा २३ बमोजिम सुविधा पाउँ भनी मिति २०७१/४/२१ मा यस अदालतमा निवेदन दिएको देखिन्छ। निज

कोर्ट फी तिर्न असमर्थ रहेको भन्ने विराटनगर उपमहानगरपालिकाको सिफारिसपत्रसमेत पेस गरेको देखिँदा निजको आर्थिक अवस्थासमेतलाई विचार गर्दा पछि फैसलाले ठहरेबमोजिम कोर्ट फी बुझाउने गरी कोर्ट फी ऐन, २०१७ को दफा २३ बमोजिमको सुविधा प्रदान गरिदिएको छ। नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१/४/२७ को आदेश।

नियमबमोजिम इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सतिसकृष्ण खरेल, श्री माधवप्रसाद बास्कोटा, अधिवक्ताहरू श्री सतिसकुमार झा र सुरज अधिकारीले वादी प्रतिवादी बीच अंशबन्डा भएको छैन। पैतृक सम्पत्तिमा अंश मागेको छ। मानो छुट्टिएको मितिमा विवाद भएपछि फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई आधार बनाई तायदाती मान्ने आदेश भएको छ। पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी फिराद दावीबमोजिम अंश पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो। त्यस्तै प्रतिवादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री वसन्त राम भण्डारी र अधिवक्ता श्री युवराज भण्डारीले हुलासी देवीको नाउँको सम्पत्ति पैतृक हो। हंशराजबाट दिपचन सुरानालाई बकसपत्र दिएको सम्पत्ति पैतृक होइन। विपक्षी बनाइएकी आमा हुलासी देवीको २०५७ सालमा मृत्यु भै सकेको छ। निजको नाउँको सम्पत्ति दा.खा. गरिपाउँ भनी मुद्दा चली रहेको अवस्था छ। चल सम्पत्ति बुझी छुट्टि सकेको अवस्था तायदाती माग्ने आदेश बाध्यकारी छैन। तसर्थ पुनरावेदन अदालत, विराटनगरबाट भएको फैसला मिलेको हुँदा सदर गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो।

प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल हेर्दा दाजु दिपचन सुराना र आमा हुलासी देवी नाउँ दर्ताको पैतृक सम्पत्तिमा ३ खण्डको एक खण्ड अंश दिलाई पाउँ

भन्ने फिराद दावी, आमाको नाउँको जग्गा नामसारी हुन बाँकी रहेको छ सो बाहेक वादीलाई अंश दिनुपर्ने छैन भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर रहेकामा अपुतालीतर्फ दावी गरेका बखत ठहरेबमोजिम हुने र अंश दिलाई पाउँ भन्ने दावी नपुग्ने भन्ने सुरु मोरङ जिल्ला अदालतको फैसला । सो इन्साफउपर वादीको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा पुनरावेदन पर्दा सुरु इन्साफ सदर हुने ठहरी फैसला भए उपर वादीको यस अदालतमा मुद्दा दोहर्याई पाउँ भनी निवेदन पर्दा यस अदालतबाट निस्सा प्रदान भएबाट प्रस्तुत मुद्दा पुनरावेदनको रोहमा निर्णयार्थ पेस हुन आएको देखियो ।

यसमा पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस बुँदाहरूसमेत सुनी प्रतिवादीतर्फबाट पेस भएको बहसनोटसमेत अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादी प्रतिवादीबीच बन्डा भएको छ वा छैन, मानो छुट्टिई अलग बसेको कहिलेदेखि हो र प्रतिवादी दिपचनका नाउँको विराटनगरको कि.नं. ३० को ज.वि. ०-२-१२ जग्गा सम्पत्ति पैतृक हो होइन, पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेको छ छैन ? पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन यिनै विषयमा विवेचना गरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो:

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादीले आफ्नो फिराद दावीमा २०४६ सालभन्दा पूर्वको आमा हुलासी देवीका नाउँको र दाइ दिपचन सुरानाको नाउँको पैतृक सम्पत्तिबाट मात्र अंश पाउँ भनी दावी गरेको र प्रतिवादी दिपचन सुरानाले आफ्नो प्रतिउत्तरमा आफू २०२८ सालमै मानो छुट्टि भिन्न व्यवहार गरी बसेको आफूसँग अंश दिनुपर्ने सम्पत्ति छैन भनी र आमाको नाउँको जग्गा ३ वटै भाइ दिपचन सुराना, सुरजमल सुराना र निरजकुमार सुरानाको नाममा नामसारी दर्ता हुनुपर्ने हो भनी प्रतिउत्तर दिएबाट आमाको नाउँको सम्पत्ति

पैतृक भएको भन्नेमा विवाद देखिएन । आमाको नाउँको जग्गा बन्डा लाग्नेमा प्रतिवादीको पनि मुख मिलेको र सो जग्गा सम्बन्धमा यसै लगाउको ०६७-CI-१२८७ को हक कायम नामसारी मुद्दा मा आजै यसै इजलासबाट तीन भागको एक भाग वादीको नाममा हक कायम नामसारी हुने ठहरी निर्णय भएको हुदाँ सोतर्फ यस मुद्दामा बोलिरहनु परेन ।

३. पुनरावेदक वादी सुरजमल सुरानाले आफ्नो फिराद दावीमा २०४६ सालभन्दा पूर्वको अचल पैतृक सम्पत्तिमा मात्र दावी गरेको र प्रतिवादी दिपचन सुरानाले २०२८ सालमै मानो छुट्टिई अलगअलग बसेको भनी दावी गरेको देखिएबाट प्रस्तुत मुद्दामा मानो छुट्टिई वादी प्रतिवादी अलगअलग बसी आ-आफ्नो व्यवहार गरेको भन्ने कुरामा मुख मिलेको देखियो । तर मानो छुट्टिई अलग बसेको मिति वादीले दावी गरेको २०४६ साल हो कि प्रतिवादीले जिकिर लिएको २०२८ साल मध्ये कुन हो ? निज वादी प्रतिवादीबीच व्यवहार प्रमाणहरूबाट निजहरू कहिलेदेखि अलग भई बसेका हुन् भन्ने सम्बन्धमा पारित लिखत नभएकाले मुलुकी ऐन, सातौं संशोधन, २०३४ भन्दा पहिलाका अवस्थामा मानो छुट्टिएको अंश लिएको कागजलाई रजिस्ट्रेसन गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था नहुँदा त्यस भन्दा पहिलेका अवस्थाका व्यवहार प्रमाणबाट अंश छुट्टिएको छ, छैन हेर्नुपर्ने देखियो ।

४. प्रतिवादी दिपचन सुरानाले वादी दावीको कि.नं. ३० को जग्गा आफूले काकाको छोरा हंशराजबाट २०३० सालमा बकसपत्र पाएको, आफू र भाइहरू मिति २०२८/१/४ मा आमा हुलासी देवी सुरानाले कि.नं. ४६६ को ज.वि. ०-२-१२ जग्गा बिक्री गरेबाट प्राप्त भएको नगद ३ जना छोरालाई हातहातमा दिई लिई सोही मितिबाट मानो छुट्टिएको हो । त्यही समयदेखि हामी वादी/प्रतिवादीहरू अलगअलग

बसोबास व्यापार, व्यवसाय उद्योग गर्न थालेका हौं भनी जिकिर लिएका देखिन्छ। प्रतिवादी दिपचन सुरानाले मिति २०२८/१२/१ मा वाणिज्य कार्यालयबाट द.नं. ३९२३/०२८ मा आयात निर्यात फर्म दर्ता गरी आफ्नो व्यापार व्यवसाय सुरु गरेको साथै आफ्नो नाउँमा २०२८ साल देखि नै बिजुली, पानी, टेलिफोनसमेत छुट्टै दर्ता गरी अलग्गै बसेको देखिन्छ। वादी सुरजमल सुरानाले २०४६ देखि मानो छुट्टि भिन्न भएको भने पनि निजले २०२९ साल देखि नेपाल स्ट्रा वोडमा जागिर गरी अलग बसोबास गरी मिति २०३६/१०/४ देखि प्लाष्टिक मेटाकेम ट्रेडर्स दर्ता गरी अलग्गै बिक्री व्यवसायसमेत गरी बसेको देखिएको छ। त्यस्तै अर्का प्रतिवादी निरजकुमार सुरानाले २०३० सालदेखि धान चामलको निकासी व्यापार गरी आएको र २०३३/६/१३ मा स्वदेशी केबुल इन्डष्ट्रिज दर्ता गरी आफ्नो अलगअलग व्यापार व्यवसाय गरी बसेको र निजले आफ्नो नाउँमा अलग्गै धारा, बिजुली, टेलिफोन जडान गरी प्रयोग गरी बसेको देखिन्छ।

५. वादी सुरजमल सुरानाले मिति २०४६ साललाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी मिति २०६१/३/२७ मा फिराद गर्दा आमा हुलासी देवी र दिपचन सुरानाका नाउँको पैतृक सम्पत्ति मात्र दावी गरी आएका तर प्रतिवादी निरज कुमार सुरानाका नाउँमा काठमाडौं सिनामंगलमा रहेको कि.नं. १३६ को २-१४-२ जग्गामा दावी गरेको पनि देखिन आएन। यसका अतिरिक्त वादी प्रतिवादीहरू सगोलका अंशियार भएका भए प्रतिवादी दिपचन सुरानाले २०२८ साल देखि उद्योग, व्यापार गरेकामा सोमा समेत दावी गर्नुपर्नेमा सोमा दावी गर्न नसकेको देखिँदा यी वादी प्रतिवादीहरू २०२८ सालमै आमा हुलासी देवीबाट चल सम्पत्ति बाँडी लिई अलग बसेका हौं भन्ने प्रतिवादी जिकिरलाई पुष्टि गरेको देखिन आयो।

६. अब वादी दावीको कि.नं. ३० को ज.वि. ०-२-१२ जग्गा वादी/प्रतिवादीको बीचमा बन्डा लाग्ने सगोलको सम्पत्ति हो, होइन भन्नेतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी दिपचन सुरानाले २०३० सालमा बकसपत्र पाएको जग्गाको श्रोत हेर्दा उक्त कि.नं. ३० को जग्गा काका केशरीको छोरा हंशराज जैनले उर्मिला देवी उपाध्यायबाट खरिद गरेको सो जग्गा नै प्रतिवादी दिपचनलाई २०३० सालमा बकसपत्र गरी दिएको देखिन्छ। सो जग्गा बाबु, बाजेको नामबाट नामसारी भएर आएको देखिँदैन। २०१० साल भन्दा अघि नै बाबु एवम् काकाहरू छुट्टी सकेका भनि फिरादीले आफ्नो फिरादमा उल्लेख गरेको अवस्थामा २०३० सालमा काकाका छोरा हंशराज जैनले यी प्रतिवादीलाई बकसपत्र दिएको देखिन्छ। त्यस्तै सो जग्गा यी प्रतिवादीले कान्छा भाइ नीरज सुरानाको स्वदेशी केबुल इन्डष्ट्रिजको लागि रा.वा. बैङ्कमा २०३५।७।१ मा धितो राख्दा एकलौटी हक भोगको भनी धितोबन्धक पास भएको सो लिखतमा भाइ नीरज कुमार सुराना साक्षी बसेका छन् सो कुरा मिसिल संलग्न उक्त लिखतको छायाँप्रतिबाट देखिन्छ। सोबाट पनि वादी प्रतिवादी छुट्टिई भिन्न रहेको भन्ने जिकिरलाई पुष्टि गरेको देखिन्छ।

७. जग्गा नापीको समयमा विराटनगर नगरपालिका र दिपचन सुरानाको बीचमा मिति २०४३ सालमा उक्त कि.नं. ३० को जग्गाको सम्बन्धमा दर्ता बदर ऐलानी कायम गरिपाउँ भन्ने मुद्दा चल्दा दिपचनका वारेस पशुपति नेपालले अदालतमा मिति २०४३/१०/१३ मा बयान गर्दा हंशराजबाट उक्त कि.नं. ३० को जग्गा अंशबापत प्राप्त गरेको भनी बयान कागज गरेको देखिए तापनि, सुरजमल सुरानालगायतका यी वादीसमेतको अंशियारको हक लाग्ने जग्गा हो भनी भनेका छैनन्। मिति २०३०/११/२२ को सो

लिखतको स्वरूप हेर्दासमेत उक्त जग्गा बकसपत्रबाट आएको देखिँदा अंशबाट प्राप्त भएको यी वादीसमेतको अंश हक लाने सगोलको जग्गा हो भनी मान्न मिल्ने अवस्थासमेत रहेको देखिन आएन ।

८. २०३० सालमा बकसपत्र पाएपछि उक्त जग्गामा मिति २०५३/१२/१० सालमा यी प्रतिवादीले घर, पर्खाल बनाउने नक्सा पास प्रक्रियाको लागि विराटनगर उपमहानगरपालिकामा आवेदन गरेको देखिन्छ । उक्त नक्सा पास गर्ने क्रममा नगरपालिकाले दावी विरोधको लागि सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्ने, साँध साँधियार बुझ्ने लगाएको प्रक्रिया पुर्याउने गर्दछ । सो अनुसार नक्सा पास गर्ने प्रक्रियामा यी वादी तथा अन्य कसैको दावी उजुर नपरेबाट विराटनगर उपमहानगरपालिकाबाट पर्खाल, घर बनाउने इजाजत दिएको देखिँन्छ । सो नक्सा निर्विवाद पास भएको अवस्था छ ।

९. साथै उक्त कि.नं. ३० को ०-२-१२ जग्गामध्येबाट र.नं.१८६६ बाट क्षेत्रफल ०-१-६ जग्गा प्रतिवादी दिपचन सुरानाले २०५४/१०/२७ मा जेठा छोरा राकेश सुरानालाई अंश भरपाई गरिदिएको र सोही कि.नं. ३० मध्येबाट कि.का. गरी कायम कि.नं.१०४ क्षेत्रफल ०-१-६ को जग्गा मिति २०५९/१०/२६ मा कान्छा छोरा सुशिल सुरानालाई अंश भरपाई गरिदिएको देखिन्छ । सोउपर वादीले समयमा नै उजुर गर्न सकेको देखिँदैन । वादीले मिति २०६१/३/२७ मा दिएको अंश मुद्दामा प्रतिवादी दिपचन सुरानाले प्रतिउत्तरपत्र फिराए पछिमात्र थाहा पाएको भनी उक्त अंश भरपाईको विषयमा मिति २०६१/९/२६ मा फिराद दर्ता भएको देखिन्छ । एकै परिसरभित्र छुट्टाछुट्टै बसोबास गर्ने यी वादीलाई प्रतिवादीका छोराहरूको बीचमा अंश भरपाई पास भएको कुरा सोही समयमा

थाहा नभएको भन्ने भनाइसमेत विश्वसनिय देखिँदैन ।

१०. त्यसै गरी वादी सुरजमल सुराना र निजको छोरा विजय सुरानाबीच मिति २०६१/३/२५ मा अंश लिई दिई अंश भरपाई पास गरेको देखिन्छ । उक्त अंश भरपाई कागज गर्दा आफ्ना सगोलका अंशियारमा वादी सुरजमल सुराना, निजकी पत्नी चम्पादेवी सुराना तथा निजका छोराहरू विजय सुराना र जयन्त सुराना गरी ४ जनामात्र अंशियार भनी उल्लेख गरेका छन् । उक्त अंश भरपाईमा प्रतिवादी दिपचन सुरानासमेतका मूल अंशियारबीचमा अंशबन्डा हुन बाँकी रहेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गर्न सकेको देखिएन । सोबाट समेत पुनरावेदक वादीको प्रत्यार्थी प्रतिवादी दिपचन सुराना सगोलको अंशियार भएको नदेखिँदा निजबाट अंश पाउँ भन्ने जिकिर सत्य साँचो देखिएन ।

११. उक्त मिति २०६१/३/२५ को अंश भरपाई गरेको दुई दिनपछि अर्थात् मिति २०६१/३/२७ मा वादी सुरजमल सुरानाको अंश मुद्दाको फिराद परेको देखिन्छ । प्रतिवादी दिपचन सुरानाले आफ्ना छोराहरूलाई अंश छोडपत्र भरपाई पारित गरिदिएउपर यी वादीले अंशबन्डाको महलको ३२ नं. र ऐ. ३५ नं. को म्याद कायम हुनुपर्ने भनी अदालत प्रवेश गरेको भए तापनि निजको उक्त फिराद ऐनले निर्दिष्ट गरेको तीन महिनाको हदम्यादभित्र परेको मान्न मिलेन । साथै अंशबन्डाको महलको ३५ नं. ले अंश भरपाई बदर हुने कानूनी व्यवस्थासमेत गरेको देखिँदैन ।

१२. वादी सुरजमल सुराना र प्रतिवादी दिपचन सुरानाले आ-आफ्ना छोराहरूलाई समेत अंश भरपाई गरी दिई सकेको अवस्थामा निजहरूबीच अंशबन्डा हुन बाँकी रहेको भन्ने वादीको फिराद दावी विश्वास लाएक देखिन आएन । प्रस्तुत सन्दर्भमा ने.का.प. २०७० अङ्क २ पृष्ठ २४२ नि.नं.८९६४

(राजेश्वर महतो वि. कलिया देवी थरूनी) भएको अंश दर्ता मुद्दामा “मुद्दाका पक्षहरूबीच समयसमयमा भएका विभिन्न घटनाक्रमहरूबाट नै अलगअलग व्यवहार भएको तथ्य स्थापित हुने हुँदा त्यसरी अलगअलग व्यवहार तथा कारोबार भएको देखिनु नै अंशबन्डा भएको कुरामा अदालत विश्वस्त हुने आधार हुने” भन्ने सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको छ।

१३. २०१० साल भन्दा अघि नै वादी सुरजमल सुराना र प्रतिवादी दिपचन सुरानाका बाबु एवम् काकाहरू छुट्टी सकेका भनि फिरादीले आफ्नो फिरादमा उल्लेख गरेको अवस्थामा २०३० सालमा काकाका छोरा हंशराज जैनले यी प्रतिवादी दिपचन सुरानालाई निजी तवरबाट बकसपत्र गरी दिएको जग्गा आफ्नोसमेत अंश हक लाग्ने जग्गा हो भन्ने वादीले दावी लिए पनि कागज प्रमाणको अभावमा निज वादीको फिराद दावी पुष्टि हुन सकेको देखिन आएन। अतः उपरोक्त प्रमाणबाट निज वादी प्रतिवादीबाट भएको अलगअलग व्यापार र व्यवसायको कारोबार हेर्दा निजहरू आ-आफ्नो तरिकाले खती उपती गरी बसी आएको देखिएको अवस्थामा वादीले २०४६ सालदेखि अलग बसी आएको भनेको तर मानु छुट्टिएको मिति स्पष्ट भन्न नसकेको र प्रतिवादीले २०२८ साल देखि मानो छुट्टिई अलग बसी आएको भनी जिकिर लिएको अवस्थामा वादी एवम् प्रतिवादीका उल्लिखित व्यवहारबाट अंशबन्डाको महलको ३० नं. अनुसार २०३० साल पूर्व नै वादी प्रतिवादीको बीचमा मानो छुट्टिइ व्यवहार प्रमाणबाट अलग भएको मान्नुपर्ने देखियो।

१४. अंशबन्डाको महलको ३० नं. मा अंशबन्डाको लिखत रजिस्ट्रेसन हुनुपर्ने र सोबमोजिम नभएको बन्डा सदर नहुने उल्लेख हुनुका साथै

मुलुकी ऐन, सातौं संशोधन, २०३४ भन्दा पहिलाका अवस्थामा मानो छुट्टिएको अंश लिएको कागजलाई रजिस्ट्रेसन गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था नहुँदा त्यस भन्दा पहिलेका अवस्थाका व्यवहार प्रमाणबाट बन्डा भैसकेको ठहरेमा सो लाई कानूनी मान्यता दिएको देखिन्छ। साथै यस अदालतबाट ने.का.प. २०४५, नि.नं.३६०२, अड्क २, पृष्ठ ९८२ मा “व्यवहार प्रमाणबाट भिन्नभएको देखिन्छ भने मानो छुट्टिएको लिखत आवश्यक नपर्ने” भन्ने र ने.का.प.२०४५, नि.नं.३६२५, अड्क १०, पृष्ठ १०९६ मा “स्वतन्त्ररूपले आ-आफ्नो व्यवहार चलाएकामा बन्डा गरेको छैन भन्न नमिल्ने” भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिँदा यस अदालतको मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्ने आदेश र फाँटवारी माग्ने आदेशसँग सहमत हुन सकिएन। साथै यससम्बन्धमा पुनरावेदक वादी पुष्करप्रसाद वाग्ले विरुद्ध राधादेवी वाग्लेसमेत (नेकाप २०६६, नि.नं. ७२२७) भएको अंशचलन मुद्दामा “बन्डा भएको कुरा अंशियारले स्वीकार गर्ने माध्यम लिखत, आपसी व्यवहार, आपसी कारोबार, अलगअलग बासस्थान र समयको अस्वाभाविक अन्तराल हुनु, यी तत्त्वमध्ये एक वा एकभन्दा बढी अवस्थाको विद्यमानताले अंशबन्डाको ३० नं. को आवश्यकता पूरा गर्दछ, यस कसीमा जति बढी तत्त्वलाई प्रमाणले अङ्गिकार गर्दछ त्यती बढी व्यवहार प्रमाणबाट अंशबन्डा भइसकेको कुरामा अदालत विश्वस्त हुने” भनी यस अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको तथा अंशियारहरू बीच भएको अलगअलग व्यवहार प्रमाणबाट अंशबन्डा भएको देखिएको अवस्थामा सो कुरा मान्य हुने भन्ने सम्बन्धमा अन्य विभिन्न सिद्धान्तहरू समेत कायम भएका देखिन्छन्।

१५. उल्लिखित विवेचित आधारबाट पुनरावेदक वादीले अंशबन्डा भएको लिखत छैन भन्ने मात्रै दावीको आधारमा मान्यता दिँदै जाने हो भने कहिल्यै पनि विवादको निरूपणको निश्चितता नै नहुने अवस्था उत्पन्न हुन्छ। अदालतले कानूनको व्याख्या गर्दा यस्तो अनिश्चयताको बढावा हुने गरी व्याख्या गर्न हुँदैन। अदालतले कानूनको व्याख्या गर्दा विवादको निरूपण हुने गरी सिर्जनात्मक व्याख्या गर्नुपर्छ। मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको ३० नं. ले गरेको कानुनी व्यवस्थाको उद्देश्य र प्रत्याभूति पनि यहि नै हो।

१६. उल्लिखित कानुनी व्यवस्था, प्रतिपादीत सिद्धान्त, तथ्य एवम् विवेचनासमेतको आधारमा वादी प्रतिवादीको बीचमा व्यवहार प्रमाणबाट २०३० साल पूर्व नै छुट्टि भिन्न भै सकेको देखिँदा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहरी सुरु मोरङ जिल्ला अदालतले गरेको फैसला सदर हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, विराटनगरले मिति २०६५/१/१० मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। अरूमा तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम कि.नं. ३० को क्षेत्रफल ०-२-१२ जग्गामा वादी दावी नपुग्ने ठहरी फैसला भएकाले वादीले यस अदालतको मिति २०७१/४/२७ को आदेशानुसार कोर्ट फी ऐन, २०१७ को दफा २३ बमोजिम सुविधा पाई कोर्ट फी दाखिला गरेको नदेखिँदा वादी दावीको कि.नं. ३० को जग्गाको कानूनबमोजिम लाग्ने कोर्ट फी रु. ३५,५००।- (पैतीस हजार पाँचसय मात्र) सरकारी बाँकीसरह वादीबाट असूल उपर गर्नु भनी सुरु मोरङ जिल्ला अदालतमा लगत दिनु १

दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाइदिनु २

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर २३ गते रोज ३ शुभम्।

इजलास अधिकृत :- टेकराज जोशी

निर्णय नं. १३४६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
आदेश मिति : २०७१/१०/१९/२

०६७-CR-१२८८

मुद्दा : मानव बेचबिखन, बालविवाह, जबर्जस्ती करणी

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला भोजपुर कोट गा.वि.स.

वडा नं. ६ घर भै हाल जिल्ला कारागार
कार्यालय झापामा थुनामा रहेका लोकबहादुर
कार्कीसमेत

विरूद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : झापा जिल्ला दुवागडी गा.वि.स.

वडा नं. ५ बस्ने "ख" कुमारी (नाम परिवर्तन
गरिएको) को जाहेरीले नेपाल सरकार

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ४(२) को खण्ड (ख) बमोजिम कसुर हुनको लागि कुनै पनि व्यक्तिको बेचबिखन एवम् ओसारपसारको कार्य सम्पन्न हुनै पर्ने भन्ने देखिँदैन। सो उद्देश्यको लागि त्यस्तो व्यक्तिलाई आफू बसिरहेको घर, स्थान तथा व्यक्तिबाट छुटाई नेपालभित्रको एक स्थानबाट अर्को स्थानमा लैजाने कार्य भइसकेको तर गन्तव्य स्थानमा पुर्‍याउन बाँकी रहेको अवस्थामा समेत सो कसुर भएको मानिने।
(प्रकरण नं. ५)
- मुलुकी ऐन, विहावरीको २ नं. मा "विहावरी गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मन्जुरी भए अठार वर्ष र संरक्षकको मन्जुरी नभए बीस वर्ष नपुगी विहावरी गर्न गराउन हुँदैन" भनी गरेको व्यवस्थाले संरक्षकको मन्जुरी भएमा महिला र पुरुष दुबैको उमेर १८ र संरक्षकको मन्जुरी नभए २० वर्ष उमेर नपुगी विवाह गर्न गराउन नहुने व्यवस्थाअनुसार विवाह हुँदा न त पीडितको संरक्षकको मन्जुरी थियो भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिर छ नत पीडितको उमेर २० वर्ष पुगिसकेको थियो भन्ने जिकिर लिन र सो पुष्टि हुने प्रमाण प्रस्तुत गर्न नै सकेको पाइन्छ। माथि उल्लेख भएअनुसार वारदातको समयमा पीडितको उमेर १४ वर्षमात्र रही वैध विवाहको लागि चाहिने उमेर पूरा भएको नदेखिँदा पीडित र प्रतिवादीको बीच भएको उक्त विवाह वैध विवाह नभई बालविवाह भएको तथ्य पुष्टि हुन आउने।
(प्रकरण नं. ७)
- मुलुकी ऐन जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. मा "कसैले कुनै महिलालाई निजको मन्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरको बालिकालाई निजको मन्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबर्जस्ती करणी गरेको ठहर्छ" भन्ने व्यवस्था हुँदा कसैले कुनै महिलालाई निजको मन्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह्र वर्षभन्दा कम उमेरको बालिकालाई निजको मन्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबर्जस्ती करणी गरेको मान्नु पर्ने।
- पीडितको उमेर वारदातको बखत १६ वर्षभन्दा कम रहेको अवस्थामा पीडितसँग प्रतिवादीले विवाह गरेको वा पीडितले करणीको लागि सहमति जनाएको भन्ने जस्ता तर्कले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने।
(प्रकरण नं. ९)
- पीडितको उमेर १४ वर्ष रहेभएको अवस्थामा बालिकासँग भएको विवाहलाई वैध विवाह नमानिने र करणी लिनु दिनु गर्ने कार्य कानूनसम्मत नभई जबर्जस्ती करणी भएको मानिने।
(प्रकरण नं. १०)
- पीडित स्वयम्ले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष उपस्थित भएर अपराधको सम्बन्धमा बयान गरेकी छन् र त्यस्तो बयान तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतबाट

प्रमाणित भएको छ भने पीडितको सो बयानको व्यहोरा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐनको दफा ६(३) बमोजिम प्रमाणमा लिन मिल्ने ।

- पीडित मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष उपस्थित भएर घटनाको बारेमा बयान मात्र दिइन् वा त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित कसुरको अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढाउन निजले नै जाहेरी वा उजुरी दिएको हुन् होइनन् भनी खोजिनीति गरिरहनु पर्ने र पीडित स्वयम्को उजुरी नभई पीडित बालिकाका माता-पिता वा संरक्षकले उजुरी वा जाहेरी दरखास्त दिएको कारणले मात्र मौकामा पीडितले गरेको प्रमाणित बयानको प्रमाणिकता शून्य हुने वा त्यस्तो बयान प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने भनी न्यायको रोहमा साँघुरो अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १४)

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको अपराधको सम्बन्धमा पीडितको बयान प्रमाण ग्राह्य बनाउन बेचबिखन तथा ओसारपसार अपराधको उजुरी पीडित वा अरु कसले दियो भन्ने कुराभन्दा पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित भयो वा भएन भन्ने कुरा महत्वपूर्ण हुने ।
- पीडित बालिका आफैँले उजुरी नदिएको भन्ने प्राविधिक कारण देखाई अदालतबाट प्रमाणित भएको पीडितको बयान व्यहोरालाई पीडितले अदालतमा पुनः उपस्थित भई बकपत्र नगरेको भनी उक्त मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार

(नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ६(३) को कानूनी प्रावधान प्रतिकूल हुने गरी अस्वीकार गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १७)

- अपराधबाट पीडितलाई भराइने क्षतिपूर्तिले पीडितलाई पीडित हुनुभन्दा पूर्वको अवस्थामा पुर्याउनु वा पुनस्थापना गर्न सक्नु पर्छ । तसर्थ अपराध पीडितलाई वास्तविक र प्रभावकारी क्षतिपूर्तिको लागि क्षतिपूर्तिसम्बन्धी कानून बनाएर मात्रै हुँदैन, सो कानून आफैँमा उपयुक्त र प्रभावकारी हुनुको साथै सोको प्रभावकारी एवम् यथार्थपरक कार्यान्वयनसमेत हुनु अपरिहार्य हुने ।

(प्रकरण नं. २०)

- बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ का पक्ष राष्ट्रहरूलाई बालबालिकाको हितका लागि आवश्यक संरक्षण र स्याहारको व्यवस्था गर्नुपर्ने तथा बाबुआमा, कानूनी संरक्षक वा अन्य व्यक्तिको हेरचाहमा रहेको अवस्थामा बालबालिकामाथि हुने सबै किसिमको शारीरिक वा मानसिक हिंसा, क्षति वा दुर्व्यवहार, शोषण, यौन दुर्व्यवहारसमेतबाट बालबालिकालाई संरक्षण गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले समुचित कानूनी, प्रशासनिक, सामाजिक र शैक्षिक उपायहरू अपनाउनु पर्ने गरी दायित्व तोकेको पाइन्छ । नेपाल पनि उक्त महासन्धिको पक्ष राष्ट्रको हैसियतले सो दायित्वबाट विमुख हुन मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. २२)

- अब उपरान्त क्षतिपूर्ति पाउने यस्ता प्रकृतिका अपराधका पीडितहरूलाई अदालतको अन्तिम फैसलाले निर्धारण गरेबमोजिमको क्षतिपूर्तिको रकम नेपाल सरकारले एउटा छुट्टै कोषको स्थापना गरी सो कोषबाट तत्कालै उपलब्ध गराउने र सो रकम पीडकबाट सरकारी विगो सरह असुल उपर गर्ने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने देखिँदा नेपाल सरकारसमेतबाट सो सम्बन्धी आवश्यक र उपयुक्त पूर्वाधार निर्माण हुनु जरूरी देखिने।
(प्रकरण नं. ३१)
- अपराध पीडितको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हकलाई नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२ अन्तर्गतको बाँचन पाउने हकको अभिन्न अंश (integral part) को रूपमा राख्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ नेपालको सन्दर्भमा अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको हक उक्त धारा १२ अन्तर्गतको बाँचन पाउने हक अन्तर्गत सम्बोधन गरिनु पर्ने विषय हो भन्ने प्रस्ट हुन आउने।
(प्रकरण नं. ३२)
- पीडितलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउँदा पीडितले अपराधबाट भोग्नु परेको पीडाको प्रकृति वा पीडाको कठोरता वा क्रूरतालाई नै क्षतिपूर्ति मापनको आधार बनाइनु पर्ने।
- पीडकको आर्थिक हैसियत वा क्षमताले त्यस्तो क्षतिपूर्तिमा निर्णायक स्थान प्राप्त गर्ने वा निर्णयको आधार बन्ने अवस्था सिर्जना गरिनु नहुने। अन्यथा पीडक पहिचान हुन नसकेको, फरार रहेको, आर्थिक अवस्था कमजोर रहेको वा कम उमेरको रहेको भन्ने जस्ता तर्कहरू अगाडि ल्याएर पीडितको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हक कुण्ठित वा सङ्कुचित हुन जाने।
- यस्तो अवस्था सिर्जना हुन गएमा पीडित बाँचन पाउने हकबाट नै वञ्चित भई पीडितको न्यायमा पहुँचसमेत स्थापित हुन नसकी पीडितको बाँचन पाउने मौलिक हक र आधारभूत मानव अधिकारले न्यायिक संरक्षणसमेत प्राप्त गर्न नसक्ने।
(प्रकरण नं. ३४)
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र २० को व्यवस्था, अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रावधान र अन्य मुलुकहरूको अभ्याससमेतको आधारमा हामीकहाँसमेत अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको हक बाँचन पाउने हकको अभिन्न अंश (integral part) को रूपमा मान्नुपर्ने हुन्छ। यसरी क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नु अपराध पीडितको मौलिक हक हो। यस हकलाई व्यवहारिक, वास्तविक र पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गरी पीडितलाई न्याय प्रदान गर्नु अदालतको दायित्व र राज्यको कर्तव्य हुने।
(प्रकरण नं. ४०)
- पीडकको क्षतिपूर्ति तिर्ने आर्थिक हैसियत नभएको, पीडक पहिचान हुन नसकेको वा पीडक फरार रहेको अवस्थामा नागरिकको संरक्षकको हैसियतले अपराध पीडितलाई उक्त क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने कर्तव्य राज्यको हुने।
(प्रकरण नं. ४१)
- पीडितशास्त्र (Victimology) अनुसार अपराध गर्ने व्यक्तिको पहिचान भएको होस्

वा नहोस्, अपराधको अभियोजन होस् वा नहोस् अपराधबाट पीडितले जीवन निर्वाहको लागि क्षतिपूर्ति पाउनु पर्ने, सो क्षतिपूर्ति यथेष्ट (adequate) हुनुपर्ने र निजको पुनस्थापन (rehabilitation) तत्काल हुनुपर्ने एवम् त्यस्तो क्षतिपूर्ति र पुनस्थापन राज्यले नै गर्नुपर्ने ।

- महिला हिंसा, जबर्जस्ती करणी, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार जस्ता मुद्दामा पीडितले भोगेको पीडा स्वरूप पाउने क्षति नागरिकको अभिभावक र संरक्षक भएको हैसियतले राज्य स्वयम्ले तत्काल उपलब्ध गराउनु राज्यको दायित्वभित्र पर्ने ।
- क्षतिपूर्तिबापतको रकम राज्यले पीडकबाट असुल उपर गर्ने सम्बन्धमा उपयुक्त कानूनी व्यवस्था लागू गर्न सक्ने ।
- पीडकबाट क्षतिपूर्ति भराउन नसकिएको भन्ने कारणले मात्र पीडितलाई क्षतिपूर्ति पाउने हकबाट वञ्चित गर्ने गरी प्रणालीले पीडितलाई थप पीडा दिन नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.४२)
- पीडितले प्रतिवादीहरूबाट भराइ पाउने ठहर भएको क्षतिपूर्तिको रकम नेपाल सरकारबाट तत्काल उपलब्ध गराई सो रकम प्रतिवादीहरूबाट सरकारी बिगोसरह असुलउपर गर्नु, गराउनु एवम् अब उप्रान्त यस्ता प्रकृतिका अपराधका पीडितहरूलाई अदालतको अन्तिम फैसलाले निर्धारण गरेबमोजिमको क्षतिपूर्ति रकम एउटा छुट्टै कोषको स्थापना गरी सो कोषबाट तत्काल उपलब्ध गराउन र सो रकम पीडकबाट असुल उपर गर्ने गराउने व्यवस्था

मिलाउन यथाशीघ्र आवश्यक र उपयुक्त पूर्वाधारको निर्माण गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा लेखी पठाउने ।

(प्रकरण नं.४४)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू भोजेन्द्रबहादुर खत्री, रामप्रसाद अर्याल र तारा खनाल

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उप-न्यायाधिवक्ता पुष्कर सापकोटा

अवलम्बित नजिर :

- स.अ.बुलेटिन, २०६३, जेठ १-१५, पृ.२
- स.अ.बुलेटिन, २०६३, जेठ १६-३१, पृ.३

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको २ नं.
- मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १० नं.
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८
- बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ को धारा ३(२), १९ नं.
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र २०
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ३, ४(२), ६(१)(२) (३)(४), ५, ९, १५, १७ नं.
- घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को दफा १०

सुरु फैसला गर्ने

मा.जि.न्या. श्री शालिग्राम कोइराला

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने

मा.न्या. श्री मोहनबहादुर कार्की

मा.न्या. श्री रेवन्तबहादुर कुँवर

आदेश

न्या.सुशीला कार्की : न्याय प्रशास ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्रको भई पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६७।०६।०६ को फैसलाउपर दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ:-

जाहेरीको सङ्क्षिप्त व्यहोरा

मेरो छोरी विगत केहिबर्षदेखि झापा जिल्ला अनारमनी गा.वि.स. वडा नं. ४ बस्ने रन्जना सुब्बाको घरमा काम गर्दै बसेकी र विगत २/३ वर्ष अगाडिदेखि आफूखुसी सो घरबाट हिडी हराई बेपत्ता भएकिमा मिति २०६४।५।२८ गते छोरी इलाका प्रहरी कार्यालय, अनारमनीमा पक्राउ परेको भन्ने थाहा पाई निजसँग बुझ्दा झापा शनिश्चरे ८ बस्ने सोमकान्त भट्टराईको घरमा काम गर्न बस्दा सोही घरमा काम गर्ने लोकबहादुर साकोले ललाई फकाई विवाह गरी सोपश्चात् जबर्जस्ती करणी गरी लक्ष्मीमाया वि.क. समेत भई बेचबिखनको लागि अर्जुनधारा हुँदै भारततर्फ लैजादै गर्दा पक्राउ गरी छोरीको उद्धार गरेका रहेछन् । निज लोकबहादुर साको र लक्ष्मीमाया वि.क. समेतले नाबालिका छोरीलाई जबर्जस्ती विवाह गराई बेचबिखन गर्न लाने काम गरेको हुँदा कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको "ख" कुमारीको जाहेरी दरखास्त ।

पीडितको सङ्क्षिप्त बयान

म जिल्ला झापा शनिश्चरे ८ बस्ने सोमकान्त

भट्टराईको घरमा काम गर्न बस्दा सोही घरमा काम गरी बस्ने लोकबहादुर साकोले विभिन्न प्रलोभन देखाई राम्रो खान लाउन दिने पढाई दिने भनी ढाँटी झुक्याई धरानसम्म लगेको र धरान बस्ने भुमा वि.क.को घरमा लगी म कार्की हुँ भनी थरसमेत ढाँटी मैले नमान्दा नमान्दै पनि लक्ष्मीमाया वि.क. समेतले विवाह गराई दिई जबर्जस्ती सिन्दुर पोतेसमेत गरी विवाह गरेपछि जबर्जस्ती करणीसमेत गरेको र सो पश्चात् मिति २०६४।५।२६ गते लक्ष्मीमाया वि.क.को घरमा ल्याई भारत सिक्किमतर्फ जाने बाटोमा कसैले सोधे भने हामी बुढाबुढी हौं १८ वर्षकी भएँ भनी भन्नु भनेकाले मलाई डर लागि स्थानीय नाम थाहा नभएका २ जना महिलालाई भेनको हुँदा मलाई लोकबहादुर साकोले र लक्ष्मीमाया वि.क. समेतले भारततर्फ बेचबिखन गर्न लाँदै गर्दा स्थानीय मानिसहरूले फेला पारी उद्धार गरेका हुन् र मेरो विवाह गराउने कार्यमा लक्ष्मीमाया वि.क., निजको छोरी भुमा वि.क., निज भुमा वि.क.को श्रीमानसमेतको संलग्नता रहेको र बेचबिखन गर्न भारततिर लानेमा लक्ष्मीमाया वि.क. र लोकबहादुर साको नै मुख्य हुन निजहरूलाई कानूनबमोजिम होस भनी पीडित "क कुमारी" (नाम परिवर्तन गरिएको) ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको प्रमाणित बयान ।

प्रतिवादीहरूको बयानसमेतको सङ्क्षिप्त व्यहोरा

लोकबहादुर साको मेरो भाइ नाताको मानिस हो । निज झापा शनिश्चरेमा बसोबास गर्दै आएका मिति २०६४।५।१६ गते निजले र मेरो छोरी भुमा वि.क.ले मलाई धरान बोलाएको हुँदा म धरान जाँदा लोकबहादुर साकोले राधिका गुरुङ्गलाई विवाह गर्ने तयारी गरेका रहेछन् र मैले पनि सोधखोज गरी मिति २०६४।५।१८ गते "क" कुमारी र लोकबहादुर साकोबीच विवाह गराई

टिकाटालो गरी दिएकोसम्म हो । सोपश्चात् निजहरू दुवैजना मेरो घरमा आए । मेरो छोरी भारत सिक्किममा रहेकी र सोतर्फ हामी जान लाग्दा बेचबिखन गर्न लान लाग्यो भनी स्थानीय मानिसहरूले पक्राउ गरेका हुन् । तर बेचबिखन गर्ने उद्देश्य होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क.ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

"क" कुमारीलाई मैले विवाह गरी श्रीमती बनाई राखेको हुँ । विवाह गरेपछि करणी नगर्ने भन्ने कुरै भएन । मिति २०६४।०५।१९ गते मात्र २ पटक करणी गरेको हुँ । लक्ष्मीमाया वि.क.ले पनि टिका लगाई दिइन । निजकै छोरी भुमा वि.क.का घरमा विवाह गरेको हुँ । पछि "क" कुमारी पहिला बसेको सोमकान्त भट्टराईको घरमा बस्न नमानेपछि भारत सिक्किममा नै बसी काम गर्नुपर्छ भनी सल्लाह गरी मिति २०६४।०५।२६ गते लक्ष्मीमाया वि.क. को घरमा आएको थिएँ । मिति २०६४।०५।२८ गते सिक्किमतर्फ जाँदै गर्दा पक्राउ परेको हुँ । बेचबिखन गर्न लागेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

लोकबहादुर सार्कीसँग राम्रो चिनजान आवतजावत छ । तर मेरो घरमा निजले निजकी श्रीमती "क" कुमारीलाई ल्याएको छैन । विवाह गरी बेचबिखन गर्न लाँदै गर्दा फेला परेको हो भन्नेसम्म सुनेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको हेम भन्ने रामबहादुर सिवाको कागज ।

बस्तुस्थिति मुचुल्काको व्यहोरा

जिल्ला झापा दुवागडी बस्ने "ख" कुमारीको छोरी नाबालीका वर्ष १४ कि "क" कुमारीलाई प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीसमतले बालविवाहसमेत गरी बेचबिखन गर्न लाँदै गर्दा पक्राउ परेको भन्ने सुनि थाहा

पाएका हौँ । घटनाबारे बुझ्दै जाँदा पीडित "क" कुमारी झापा शनिश्चरे -८ बस्ने सोमकान्त भट्टराईको घरमा बसेकी र सोही घरमा काम गर्ने लोकबहादुर सार्कीले ललाई फकाई धरान स्थित भुमा वि.क.को घरमा लगी लक्ष्मीमाया वि.क. समेत भई बालविवाह गरी गराई जबरजस्ती करणीसमेत गरी मिति २०६४।५।२८ गते भारततर्फ लैजाँदै गर्दा फेला परेको भन्ने सुनी थाहा पाएको हो । लोकबहादुर सार्की पहिला पनि जेलमा बसेका रहेछन् । निज लोकबहादुर सार्कीले बालविवाह गरेको र बालविवाह गराउने कार्यमा भुमा वि.क., निजका श्रीमान् तथा लक्ष्मीमाया वि.क. समेतको हात रहेको र लोकबहादुर सार्की तथा लक्ष्मीमाया वि.क.ले बेचबिखन गर्न लाँदै रहेछन् कारवाही हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको रन्जना सुब्बासमेतको एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

अभियोगपत्रको व्यहोरा

पीडितलाई प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले बालविवाह गरेको र प्रतिवादीमध्येका लक्ष्मीमाया वि.क., किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्माले निज पीडितालाई जबरजस्ती विवाह गराएको, प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले नाबालिका वर्ष १४ की पीडितालाई जबरजस्ती करणी गरेको तथा प्रतिवादी किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्माको सहमतिमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.ले पीडितालाई बेचबिखन गर्न भारततर्फ लाँदै गर्दा बाटैमा निजहरू पक्राउ गरी पीडिताको उद्धार गरिएको वारदात पुष्टि भएकाले निज प्रतिवादीमध्येका लोकबहादुर सार्कीलाई मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको २ नं. को देहाय ३ नं. विपरीतको कसुर तथा ऐ. ऐनको जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. र ३ को देहाय (३) बमोजिमको कसुर गरेको र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४

को दफा ३ र दफा ४ को उपदफा २ को देहाय (क) को कसुर गरेको अभियोगमा मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको २ नं. देहाय (३) बमोजिम सजाय गरी ऐ. मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय (३) बमोजिम सजाय गरी ऐ. ऐनको जबरजस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा (१) को देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम सजाय गरी पाउन र प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. लाई मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको २ नं. को देहाय (३) विपरीतको कार्य कसुर गरेकामा ऐ. ऐनको ऐ. महलको २ नं. को देहाय (३) बमोजिम सजाय गरिपाउनको साथै प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. लाई मुलुकी ऐन, विहावारी महलको २ नं. को देहाय (३) विपरीतको कार्य कसुर गरेकामा ऐ. ऐनको ऐ. महलको २ नं. को देहाय (३) बमोजिम सजाय गरी पाउँनका साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा १ को देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम सजाय गरी पाउने मागदावी लिइएको तथा प्रतिवादीहरू किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्मालाई मुलुकी ऐन, विहावारी महलको २ नं. को देहाय ३ नं. विपरीतको कार्य कसुर गरेको साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र दफा १५ को उपदफा १ को देहाय (ज) बमोजिमको कार्य कसुर गरेको अभियोगमा मुलुकी ऐन, विहावारी महलको २ नं. को देहाय ३ बमोजिम सजाय गरी पाउनको साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा (१) को देहाय (ज) बमोजिम सजाय गरिपाउँनको साथै पीडितालाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत

व्यहोराको अभियोगपत्र ।

प्रतिवादीहरूको अदालतमा भएको बयान

पहिला लालबहादुर विश्वकर्माको बहिनीलाई जबर्जस्ती करणी गरेको अभियोगमा ५ वर्ष कारागारमा बस्दा प्रतिवादी मध्येकी लक्ष्मीमाया वि.क.सँग चिनजान भएकाले मैले निजसँग भाइटीका लगाई दिदी मानेको छु । म कारागारबाट छुटेपछि सोमकान्त भट्टराईको खेत अधियामा कमाई खेती गर्न थाले । "क" कुमारीसमेत सोही सोमकान्तको घरमा बस्ने गरेको र मसँग चिनजान हुँदा म १७ वर्षकी भएँ । म तिमीसँग विवाह गर्छु भनेकी र म सार्की हुँ भन्ने कुरा निज पीडितलाई थाहा थियो । राजिखुसीका साथ विवाह गर्ने भनी २०६४।५।६ गते हामी विवाह गर्न भनी धरान लक्ष्मीमाया वि.क.को छोरी भुमा वि.क. को घरमा गई घर मालिकले जम्मा रु.१७,०००।- दिएकाले सोही पैसाले विवाहका सामान किनी २०६४।५।१८ गते कृष्णअष्टमीको दिन विवाह गरेका हौं । घर मालिकले नै विवाहको साइत हेरी बताई दिएका हुन् । राजिखुशीले विवाह गरेकाले करणी गर्ने काम भयो । मैले फकाई थर ढाटी विवाह गरेको नभई निजको राजिखुशीले विवाह गरी करणी गरेको हो । विवाहमा मैले लक्ष्मीमाया वि.क.लाई फोनबाट बोलाई निज लक्ष्मीमाया धरानमा गई हामीलाई टिका लगाई दिएकी हुन् । प्रतिवादी भुमा वि.क. र किशोर वि.क.ले पीडितलाई फकाई मसँग विवाह गराई दिएको नभई निजको राजिखुशीले विवाह गरी करणी गरेको हो । जबर्जस्ती करणी गरेकोसमेत होइन । विवाहपूर्व करणी गरेको थिएन । धरानबाट म पीडित र भुमाको पति किशोर वि.क. समेत मिति २०६४।५।२६ गते झापा अर्जुनधारामा आयौं । किशोर वि.क. भोलिपल्ट धरान फर्केका हुन् । म खेती भएको ठाँउ सोमकान्तको घरमा जाउँ भन्ने र पीडितले नमान्ने भएकाले लक्ष्मीमाया

वि.क.की कान्छी छोरी बिन्दा (बिनु) विश्वकर्माको घर भारतको सिक्किम हुँदा सो ठाउँमा जान खर्च मैले बेहोर्ने गरी म पीडित र लक्ष्मीमाया वि.क. सिक्किमतर्फ जान भनी मिति २०६४।५।२८ गते घरबाट हिँडेकामा झापा शनिश्चरेको मिलडाँडामा गाउँलेहरूले केटीलाई बेचन लागेको हो भनी पक्राउ गरी मलाईसमेत कुटपीट गरेका हुन् । मैले पीडितलाई बेचनको लागि लागेको होइन । काम गरी खानको लागि सिक्किमतर्फ जाँदै गर्दा पक्राउ गरेको हो । मलाई फसाउन पीडितले झुठा कुराको बयान गरेकी हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले अदालतमा गरेको बयान ।

मेरो पति बलात्कार मुद्दामा थुनामा कारागार शाखा झापामा रहेको अवस्थामा लोकबहादुर सार्की पनि कारागारमा थुनामा नै रहेको रहेछ । सोही अवस्थामा पतिलाई भेट गर्न जाँदा निज प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीसँग चिनजान भएको र भाइटीका लगाई दिएको थियो । निज लोकबहादुर सार्की कारागारबाट छुटेपछि मेरो घरमा गई अर्को घरमा बसी खेती गर्दथ्यो । मैले पीडितलाई देखेको थिएन । निज लोकबहादुरले पीडितलाई फकाई विवाह गर्न भनी धरान मेरो छोरीको घरमा लगी मलाई फोनबाट बोलाएकाले म धरानमा गई निजहरूले विवाह गरेकाले टिका लगाई दिई म आफ्नै घर फर्किएकी हुँ । निज लोकबहादुर सार्की मेरो जेठा ज्वाई र पीडित एक हप्तापछि मेरो घरमा आए । ज्वाई भोलीपल्टै धरान फर्केका हुन् । निज लोकबहादुर सार्की र पीडितले मेरो कान्छी छोरी सिक्किममा भएकाले निजहरूले सिक्किम पुर्याई दिनुभन्दा मैले पैसा छैन भनेकामा निजहरूले हामी लान्छौं भनेकाले मैले छोरीको घर सिक्किममा पुर्याई दिन मिति २०६४।५।२८ गते निजहरूसँग जाँदै गर्दा बाटोमा गाउँलेहरूले पीडितलाई बेचन लागेको भनी पक्राउ गरी मलाईसमेत पानी खन्याउँदै कुटपीट गरेका हुन् । मैले पीडितलाई

ललाई फकाई प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीसँग विवाह गराई दिएको पनि होइन र बेचनको लागि लान खोजेको पनि होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क.ले अदालतमा गरेको बयान ।

झापा जिल्ला अदालतको आदेश

प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. र लोकबहादुर सार्कीले पीडितलाई बेचबिखन गर्न भनी भारततर्फ लाँदै गरेको अवस्थामा पक्राउ परेको पुष्टि भएकाले तत्काल प्राप्त प्रमाणबाट प्रतिवादीहरू लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. कसुरदार देखिँदा पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ८ बमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नु भन्ने झापा जिल्ला अदालतबाट भएको आदेश ।

सुरु अदालतको आदेशानुसार वादी प्रतिवादीका साक्षी उपस्थित गराउनु भनी पत्राचार भएकामा वादी प्रतिवादीहरूका साक्षी उपस्थित नगराएको ।

झापा जिल्ला अदालतको फैसला

यसमा प्रतिवादी किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्माका हकमा तत्काल अंश रोक्का गरी निजहरू फेला परी पक्राउ परेका बखत वा हाजिर हुन आए वा कानूनको अवधि नाघेपछि बाँकी काम कारवाही गर्ने गरी अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुलतबीमा रहने ठहरेछ । अन्य प्रतिवादीहरू लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.ले अभियोग दावीबमोजिम कसुर गरेको ठहरेकाले प्रतिवादीमध्येका लोकबहादुर सार्कीको हकमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४ को उपदफा (२) को देहाय (क) को कसुर अपराधमा सोही ऐनको दफा १५

को उपदफा (१) को देहाय (ड) को खण्ड (१) बमोजिम पीडित वर्ष १४ की नाबालिका देखिँदा प्रतिवादीलाई कैद वर्ष १६(सोह) र जरिवाना रु.१,००,००० (एक लाख) हुने ठहर्छ । अर्को अभियोगदावीको सम्बन्धमा निज उपर जबर्जस्ती करणीको महलको १ र ३ नं. को देहाय (३) बमोजिम कसुर गरेको ठहर्दा निजलाई सो कसुरमा कैद वर्ष ६ (छ) हुने ठहर्छ । यी प्रतिवादीलाई माथि उल्लिखित मानव बेचबिखन ओसारपसार मुद्दामा कैद वर्ष १६ ठहरेकाले दण्ड सजायको महलको १० नं. ले खत नखापिने हुँदा थप सजाय गरी रहन परेन । यी प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको २ नं. को देहाय (३) को कसुर अपराधमा अभियोग दावी लिएकामा निजले सो कसुर अपराध गरेको पुष्टि हुँदा उक्त कसुरमा ६ महिना कैद र रु.१०,०००।- (दशहजार) जरिवाना हुनेमा मानव बेचबिखन ओसारपसारको अभियोगमा १६ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- (एकलाख) जरिवाना हुने ठहरेकाले प्रस्तुत वारदातको खत दण्ड सजायको महलको १० नं. ले सोही खतमा गाभीन जाने हुँदा थप सजाय गरी रहनु परेन । अर्का प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. को हकमा वारदातमा संलग्नता पुष्टि हुन आएकाले निजले अभियोग दावीबमोजिम कसुर गरेको ठहरेकाले निजलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४ को उपदफा (२) को देहाय (क) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) को देहाय (ड) को खण्ड (१) बमोजिम १६ (सोह) वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- (एक लाख) जरिवाना हुने ठहर्छ । निजउपर विहावारीको महलको २ नं. को देहाय (३) विपरीतको कसुरमा निजलाई ६(छ) महिना कैद र रु.१०,०००।- जरिवाना हुनेमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ बमोजिम १६ वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- जरिवाना भएको

हुँदा दण्ड सजायको १० नं. ले ठूलो सजाय भएकामा सानो सजाय खाप्न मिल्ने नदेखिँदा यस कसुरमा थप सजाय गरी रहन परेन भन्नेसमेतको झापा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला ।

पुनरावेदन अदालतमा परेको प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन

पुनरावेदकहरूले अभियोग दावीबमोजिम कुनै कार्य गरेको छैनौं भनी अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतसमेतमा सत्य तथ्य व्यहोरा लेखाएको, "क" कुमारी आफैँले प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीसँग विवाह गर्न मन्जुर गरेकी र पीडित र प्रतिवादी बसेकै घरमा विवाह गरौं भन्दा निज पीडित "क" कुमारी नमानेकाले दुवै जनाको सहमतिले धरानमा गई विवाह गर्नको लागि बसोबास गरेको, घर मालिकसँग पैसा मागी धरानस्थित लक्ष्मीमाया वि.क.को छोरी कहाँ गई "क" कुमारीसमेत भई विवाहको सामान किनी विवाह गरिएको अवस्थामा पछि निज "क" कुमारीले षडयन्त्र मुलक ढङ्गले पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई फसाउनको निमित्त जबर्जस्ती विवाह बेचबिखन गर्न सिक्किमतर्फ जान खोजेको भनी झुठो बयान दिएको अवस्था एवम् पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतसमक्ष आरोपित कसुरमा इन्कार रही बयान गरेकामा सो इन्कारी बयानलाई साविती बयानको हवाला दिई अन्य मिसिल संलग्न प्रमाणको समुचित मूल्याङ्कन नगरी मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४ को उपदफा (२) को देहाय (क) को कसुर अपराधमा सोही ऐनको दफा १५ को उपदफा १ को देहाय (ड) को खण्ड (१) बमोजिम जनही कैद वर्ष १६ र जरिवाना रु.१,००,०००।- गर्ने गरी गरिएको सुरु झापा जिल्ला अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी अभियोग

दाबीबाट पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादीहरू मध्येका लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. को पुनरावेदन अदालत, इलाममा दायर भएको संयुक्त पुनरावेदनपत्र ।

पुनरावेदन अदालतमा परेको वादीको पुनरावेदनपत्रको सङ्क्षिप्त व्यहोरा

यसमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले करणी गरेको ठहर भएकाले मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको १० नं. बमोजिम पीडितालाई क्षतिपूर्ति र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम पीडित नाबालिकलाई प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. लाई भएको जरिवानाको ५० प्रतिशत बराबरको रकममा नघट्ने गरी मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराई दिनुपर्नेमा सो सम्बन्धमा केही नबोलेकाले सुरु झापा जिल्ला अदालतको फैसला सो हदसम्म बदर गरी क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, इलाममा परेको पुनरावेदनपत्र ।

पुनरावेदन अदालतको आदेश

यसमा स्वयम् पीडितको अदालतमा भएको प्रमाणित बयानको स.ज. ४ र १३ समेतबाट प्रतिवादी लोकबहादुरसमेतले निजलाई बिक्री गर्ने उद्योगसम्म गरेको भन्ने देखिएको अवस्थामा सोको एकिन नगरी भएको सुरुको फैसला विचारणीय भै फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफल निमित्त अ.बं. २०२ नं. र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत,

इलामको आदेश ।

यसमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले दिएको पुनरावेदन उपर मिति २०६७।०२।११ मा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएपश्चात् वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०६७।०३।२४ मा पुनरावेदन दायर भएको देखिँदा उक्त वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पर्न आएको पुनरावेदनपत्रको जानकारी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई दिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको आदेश ।

पुनरावेदन अदालतको फैसला

प्रतिवादीहरूलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र दफा ४ को उपदफा २ को देहाय (ख) को कसुरमा ऐ. ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) देहाय (ङ) को खण्ड (२) बमोजिम सजाय गरी ऐ. ऐनको दफा १७ बमोजिम क्षतिपूर्ति भराई दिनुपर्नेमा सो नगरी ऐ. दफा १५ को उपदफा (१) देहाय (ङ) को खण्ड (१) बमोजिम सजाय हुने ठहर्याएको सो हदसम्मको सुरु झापा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।५।३१ को फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म उल्टी हुने ठहर्छ । प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.ले सो मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र दफा ४ को उपदफा २ को देहाय (ख) को कसुर गरेको देखिँदा पीडित १४ वर्षकी बालिका रहेको देखिँदा निज प्रतिवादीहरूलाई ऐ. ऐनको दफा १५ को उपदफा (१) देहाय (ङ) को खण्ड (२) बमोजिम कैद वर्ष १२ (बाह्र) र जरिवाना रु. १,००,०००।- (एक लाख) हुने ठहर्छ । क्षतिपूर्तीको हकमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. बाट ऐ. ऐनको दफा १७ बमोजिम जनही रु. ५०,०००।- (पचास हजार) र प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीलाई मुलुकी ऐन,

जबर्जस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम रु. २५,०००।- (पच्चीस हजार) पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर्छ । अन्य अभियोग दावीको सम्बन्धमा प्रतिवादी लोकबहादुर साकीलाई मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. र ३ नं. को देहाय (३) को कसुरमा ऐ. ऐन महलको ३ नं. को देहाय (३) बमोजिम कैद वर्ष ६ (छ) र मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको २ नं. को देहाय (३) बमोजिम ६ महिना कैद र रु. १०,००० (दश हजार) जरिवानासमेत ठहर हुनेमा यी प्रतिवादीलाई सोही मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दामा कैद वर्ष १२ (बाह्र) र जरिवाना रु. १,००,०००।- (एकलाख) हुने ठहरेकाले मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको १० नं. ले खत खापिने नहुँदा थप सजाय गरिरहन परेन । अर्का प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. लाई मुलुकी ऐन, विहावारी महलको २ नं. को देहाय (३) बमोजिम कैद महिना ६ (छ) र जरिवाना रु. १०,०००।- (दश हजार) ठहर हुनेमा सोही मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दामा कैद वर्ष १२ (बाह्र) र जरिवाना रु. १,००,०००।- (एक लाख) हुने ठहरेकाले मुलुकी ऐन, दण्डसजायको महलको १० नं. ले खत खापिने नहुँदा थप सजाय गरी रहन परेन भनी सो हदसम्म सुरु झापा जिल्ला अदालतबाट सोही मिति २०६६।०५।३१ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सो हदसम्म सदर हुने ठहर्छ । अभियोग दावीबाट सफाई दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला ।

यस अदालतमा परेको प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन

"क" कुमारी र म प्रतिवादीमध्येको लोकबहादुर साकी शनिश्चरे स्थित सोमकान्त भट्टराईकामा काम गर्ने क्रममा विवाह गर्ने सल्लाह भई सो ठाउँमा विवाह गर्ने

"क" कुमारीले नमानेकी हुँदा धरान स्थित लक्ष्मीमाया वि.क. की छोरी भुमा वि.क.का घरमा गई विवाह गरेको हो । म लक्ष्मीमाया वि.क. लाई पनि विवाहको निम्ता दिदा विवाहमा सहभागी भएकी हुँ । विवाह पश्चात् "क" कुमारी पुनः फर्कि आएर सोमकान्त भट्टराईका घरमा काम गर्न नमानेकी हुँदा लक्ष्मीमाया वि.क.की कान्छी छोरी सिक्किममा बस्ने भएकाले त्यही गई बस्ने सल्लाहा बमोजिम म लक्ष्मीमाया वि.क.ले सिक्किममा पुर्याउनको लागि मात्र गएको हुँ । बेच्ने उद्देश्यले सिक्किम लान खोजिएको होइन । पीडित भनिएकी "क" कुमारी र म लोकबहादुर एकै घरमा २ वर्षदेखि काम गरी आएकाले मेरो आनिबानी, चालचलन, चरित्रका बारेमा सबै कुरा "क" कुमारीलाई थाहा थियो । लामो समयसम्म छोरीसँग कुनै सम्पर्क नै नभएकी "क" कुमारीकी आमा "ख" कुमारीले सत्य, तथ्य र सबै कुराको गहिराई नबुझी अरुको कुरा सुनी हामीउपर झुठो जाहेरी दिएको हो । बेच्ने उद्देश्य नै थियो भनेर वादी पक्षले मिसिल संलग्न कुनै ठोस सबुत प्रमाण पेस गर्न सकेको छैन । प्रमाणको भार प्रतिवादीमा भएपनि पीडित र जाहेरवालाको झुठो बयानले मात्र सजाय गर्न पर्याप्त भयो भन्ने अर्थमा प्रमाणको भार प्रतिवादीहरूउपर हुने व्यवस्था गरिएको होइन । अभियोग लाग्ने बित्तिकै वादी पक्ष चुपचाप बस्ने र प्रतिवादीले प्रमाणको भार वहन नगर्ने बित्तिकै सजाय गरिहाल्नु पर्छ भन्ने अर्थमा ऐनको निर्माण भएको होइन । त्यसैले बेच्ने उद्देश्यले पीडितलाई लान खोजिएको होइन । केही समयसम्म आफन्तकामा बस्नका लागि सिक्किम जानेसम्मको तयारी गर्न लागेको अवस्थामा अभियोग लागेको हुँदा केवल जाहेरी र पीडितको बयानकै आधारमा मात्र सजाय गर्ने गरी गरिएको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । राजिखुशी र स्वेच्छाले "क"

कुमारीसँग म लोकबहादुरको विवाह भएको हुँदा बहुविवाह र जबर्जस्ती करणीमा सजाय गर्न मिल्दैन । "क" कुमारीको स्वेच्छामा विवाहको निम्तो मान्न गई टिका लगाई दिएको हुँदा म लक्ष्मीमाया वि.क.लाई बहुविवाहमा सजाय गर्न मिल्ने होइन । तसर्थ पुनरावेदन अदालत, इलामले हामीलाई हराउने गरी गरेको फैसला उल्टी गरी सफाई पाउँ भनी यस अदालतमा परेको प्रतिवादीहरूको संयुक्त पुनरावेदन ।

यसमा क्षतिपूर्ति भराउँदा प्रतिवादीको हैसियत के हो, कुन सम्पत्तिबाट भराउने हो ? फैसलाले त्यसलाई विवेचना गरिएको नपाइनुको साथै पीडित अदातलमा आई बकपत्रसमेत गरेको नदेखिएको परिप्रेक्ष्यमा सुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

यस अदालतको फैसला

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन जिकिरसहितको सम्पूर्ण मिसिल कागजात अध्ययन गरी निम्नबमोजिमको बहससमेत सुनियो ।

पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री भोजेन्द्रबहादुर खत्री, श्री रामप्रसाद अर्याल र श्री तारा खनालले पीडित भनिएकी "क" कुमारीको उमेर १४ वर्षको बालिका भनिए तापनि निजको उमेर कही कतैबाट प्रमाणित भएको अवस्था छैन, पीडितको प्रमाणित बयानमा निजले आफूलाई बेचबिखन गर्न लान लागेको शङ्का लागेको भनी शङ्काको आधारमा मात्र जाहेर दिएको देखिन्छ, जाहेरी दरखास्तमा मानव बेचबिखन गर्न लागेको भनी उद्योगको रूपमा जाहेरी दिएको र उक्त जाहेरीमा

लोकबहादुर सार्कीलाई मात्र अभियुक्तको रूपमा उल्लेख गरिएको छ भने लक्ष्मीमायाको हकमा जाहेरीमा नाम उल्लेख गरिएको छैन । अभियोगपत्रमा पनि किन्ने बेच्ने उद्देश्यले काम हुन खोजेको भन्ने मात्र उल्लेख गरिएको छ, यसरी बेचबिखनको काम सम्पन्न भई नसकेको अवस्थामा मानव बेचबिखनको कार्य सम्पन्न भइसकेको भनी प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरेको फैसला नमिलेकाले सो फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट प्रतिवादीहरूलाई सफाई होस भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यसैगरी प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान् उप-न्यायाधिवक्ता श्री पुष्कर सापकोटाले प्रतिवादीहरूबाट कसुर नभएको भन्दा पनि कम सजायको दावी गरिएको छ । कानूनले नै जरिवानाको आधा क्षतिपूर्ति गर्ने व्यवस्था गरेको अवस्थामा मानव बेचबिखनमा प्रतिवादीको आर्थिक अवस्था हेर्नुपर्ने आवश्यकता हुँदैन, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ ले क्षतिपूर्ति भराउने व्यवस्थामात्र गरेको छ, के कसरी भराउने भन्ने कुराको उल्लेख नगरेको अवस्थामा विपक्षी झिकाउने आदेशमा लिइएका आधारहरू मिलेको देखिँदैन । तसर्थ पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने कानूनी अधिकार हो, प्रतिवादीको हैसियत भए वा नभए पनि पीडितको क्षतिपूर्ति पाउने अधिकार कुण्ठित हुन सक्दैन, ऐ. ऐनको दफा ६(१) मा पीडितको तत्काल बयान गरी प्रमाणित गराउन नजिकको जिल्ला अदालतमा लैजानु पर्ने र यस्तो अवस्थामा पीडित अदालतमा गई बयान नगरे पनि अदालतले प्रमाणमा लिन सक्ने भन्ने उल्लेख गरेकाले पीडित अदालतमा आई बकपत्र गरिरहनु पर्दैन । प्रतिवादीले पीडितसँग विवाह गरी करणी लिनु दिनु भएको र भारतको सिक्किममा जान भनी हिडेको भनी अदालतमै आएर स्वीकार गरेको अवस्थामा मानव

बेचबिखन तथा ओसारपोसारको उद्योग मात्र भएको मान्न मिल्ने देखिँदैन। ऐनको दफा ९ ले यो कसुरलाई strict liability अन्तर्गत राखेकाले कसुर आफूले गरेको छैन भन्ने कुराको प्रमाण अभियुक्तले नै पुर्याउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था भएकामा प्रतिवादीहरूले आफ्नो पक्षमा साक्षी प्रमाणसमेत पेस गर्न नसकेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालतको फैसला मुनासिव देखिँदा सो फैसला सदर हुनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

उपरोक्तबमोजिमको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निम्न प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

१. वारदातको समय अर्थात् मिति २०६४ साल भाद्रमा पीडितको उमेर कति थियो ?
२. प्रतिवादीहरूको कार्य मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कसुर हो वा होइन ?
३. नाबालिकसँग विवाह गरी करणीसमेत गरेकामा निजको मन्जुरी भए पनि बालविवाह तथा जबर्जस्ती करणीको अपराध हुने हो वा होइन ?
४. मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार मुद्दामा पीडितले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान अदालतबाट प्रमाणित भएको अवस्थामा मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा पीडित अदालतमा उपस्थित नभएमा समेत त्यस्तो प्रमाणित बयान अदालतले प्रमाणमा लिन मिल्ने हो वा होइन ?
५. अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको अवधारणा, यससम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधान एवम् अभ्यासको अवस्था के कस्तो रहेको छ ?
६. मानव बेचबिखन एवम् जबर्जस्ती करणी मुद्दामा अदालतबाट कसुर ठहर भएको

अवस्थामा पीडितलाई भराउनुपर्ने क्षतिपूर्ति कसरी भराउँदा उपयुक्त हुन्छ ?

७. पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला मिलेको छ वा छैन ?

यसमा प्रतिवादीमध्येका लोकबहादुर सार्कीलाई मुलुकी ऐन, विहावारी महलको २ नं. को देहाय ३ नं. तथा ऐ. जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. र ३ नं. को देहाय (३) एवम् मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४(२) को देहाय (क) को कसुरमा मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको २ नं. को देहाय (३), जबर्जस्ती करणीको महलको ३ नं. को देहाय (३) बमोजिम सजाय र जबर्जस्ती करणीको महलको १० नं. र मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) को देहाय (ड) को खण्ड (१) बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई दिने र प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. लाई मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको २ नं. को देहाय (३) विपरीतको कसुरमा ऐ. को २ नं. को देहाय (३) बमोजिम साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा १ को देहाय (ड) को खण्ड (१) बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई दिने तथा प्रतिवादीहरू किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्मा लाई मुलुकी ऐन, विहावारी महलको २ नं. को देहाय (३) नं. विपरीतको कसुर गरेको साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र दफा १५(१) को देहाय (ज) बमोजिमको कसुरमा मुलुकी ऐन, विहावारीको महलको २ नं. को देहाय ३ बमोजिम साथै मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५ को उपदफा (१) को देहाय (ज) बमोजिम सजाय साथै पीडितलाई मानव

बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७ बमोजिम क्षतिपूर्तिसमेतको अभियोग दावी रहेको प्रस्तुत मुद्दामा फरार रहेका प्रतिवादीहरू किशोर विश्वकर्मा र श्रीमती भुमा विश्वकर्माका हकमा अंश रोक्का राखी निजहरूपछि फेला परी पक्राउ परेका बखत वा हाजिर हुन आए वा कानूनको अवधि नाघेपछि बाँकी काम गर्ने गरी अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुलतबीमा राखी प्रतिवादीमध्येका लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मी वि.क. को हकमा जनही १६ (सोह) वर्ष कैद र रु.१,००,००० (एक लाख) जरिवाना हुने ठहर गरी झापा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाउपर वादी प्रतिवादीको दोहोरो पुनरावेदन परेकामा प्रतिवादीहरू लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क. लाई १२ (बाह) वर्ष कैद र रु.१,००,०००।- (एक लाख) जरिवाना हुने र क्षतिपूर्तिको हकमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.बाट जनही रु.५०,०००।- (पचास हजार) र प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीबाट थप रु.२५,०००।- (पच्चीस हजार) गरी जम्मा रु.१,२५,०००।- (रु.एकलाख पच्चीस हजार) क्षतिपूर्ति पीडितलाई भराई दिने गरी सुरु फैसला केही उल्टी हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत, इलामबाट भएको फैसलाउपर यस अदालतलमा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परेको देखिन आयो ।

प्रस्तुत मुद्दामा फरार रहेका प्रतिवादीहरू किशोर विश्वकर्मा र भुमा विश्वकर्माका हकमा अंश रोक्का राखी निजहरूपछि फेला परी पक्राउ परेका बखत वा हाजिर हुन आए वा कानूनको अवधि नाघेपछि बाँकी काम गर्ने गरी अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुलतबीमा राखेको देखिँदा सो सम्बन्धमा केही बोलिरहन परेन ।

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नको रूपमा रहेको वारदातको समय अर्थात् मिति २०६४ साल भाद्रमा पीडितको उमेर कति थियो भन्नेतर्फ विचार गर्दा जाहेरी

दरखास्तमा पीडितको जन्म २०५० सालतिर भएको भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । सो जाहेरी दरखास्त मिति २०६४।०५।३० मा परेको देखिन्छ । जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख भएबमोजिम सो वारदातको समयमा निज पीडितको उमेर १४ वर्षमात्र भएको देखिन्छ । त्यसैगरी पीडितको प्रमाणित बयानमा समेत निजले आफू १४ वर्षकी भएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको मौकाको बयानमा पीडित नाबालिक भएको नभएको सम्बन्धमा आफूलाई थाहा नभएको भनी पीडित उमेर पुगेको बालिग व्यक्ति हुन् भनी प्रस्टरूपमा उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन । यसैगरी वस्तुस्थिति मुचुल्काका व्यक्तिहरू रज्जना सुब्बासमेतले पीडित १४ वर्षकी भएको उल्लेख गरेको देखिन्छ । यसरी मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्तसमेतबाट पीडितको उमेर वारदातको समयमा १४ वर्ष रहेको पुष्टि भएको र सो तथ्यलाई प्रतिवादीहरूले वस्तुनिष्ठ प्रमाणद्वारा खण्डन गर्न सकेको नदेखिँदा अन्यथा भन्न मिलेन । तसर्थ, वारदातको समयमा पीडितको उमेर पूरा भई बालिग भइसकेको थियो भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादहरूको तर्फबाट लिएको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

३. अब प्रतिवादीहरूको कार्य मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कसुर हो वा होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कसुरलाई प्रचलित कानूनमा गरिएको परिभाषाको अवलोकन गर्नु सान्दर्भिक देखिन आयो । मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको परिभाषासम्बन्धमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ र ४(२) को देहाय (ख) र दफा १५(१) को देहाय (ड) को खण्ड

(२) मा व्यवस्था रहेको छ । सो ऐनको दफा ३ को उपदफा (१) मा "कसैले पनि मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार गर्नु गराउनु हुँदैन" भन्ने र उपदफा २ मा "कसैले उपदफा (१) बमोजिमको कार्य गरेमा यस ऐनबमोजिमको कसुर गरेको मानिनेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी दफा ४(२) को खण्ड (ख) मा "वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाई फकाई, प्रलोभनमा पारी, झुक्याई, जालसाज गरी, प्रपञ्च मिलाई, जबर्जस्ती गरी, करकापमा पारी, अपहरण गरी, शरीर बन्धक राखी, अभिभावक वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डर, त्रास, धम्की दिई वा करकापमा पारी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरू कसैलाई दिने" भनी मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कार्यको परिभाषा गरिएको छ ।

४. उपरोक्त व्यवस्थाबाट कसैले मानिसलाई वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाई फकाई, प्रलोभनमा पारी, झुक्याई, जालसाज गरी, प्रपञ्च मिलाई, जबर्जस्ती गरी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग राख्ने वा नेपालभित्रको एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा लैजाने वा अरू कसैलाई दिने कार्य गरेमा मानव ओसारपोसारको कसुर हुने भनी प्रस्ट व्यवस्था गरेको छ ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा पीडित आफ्नो घरको नाजुक आर्थिक अवस्थाका कारण अरूको घरमा बसी घरायसी काममा सघाउने कार्य गर्दै आएकी र पुनरावेदक प्रतिवादीमध्येका लोकबहादुर सार्की पनि सोही घरमा त्यस्तै प्रकृतिको कार्य गर्दै आएको देखिन्छ । सोही क्रममा लोकबहादुर सार्कीले पीडितलाई

मीठो खान र राम्रो लाउन दिने, पढाई दिने र भविष्यमा सुखी राख्ने जस्ता प्रलोभन देखाई आफूसँग विवाह गर्न बाध्य बनाएको भन्ने तथ्य निजको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानको स.जवाफ नं.८ मा उल्लेख भएको देखिन्छ । सो तथ्यलाई निजको अदालतमा भएको बयानबाट समेत पुष्टि भएको देखिन्छ । माथि उल्लिखित ऐनको दफा ४(२) को खण्ड (ख) बमोजिम कसुर हुनको लागि कुनै पनि व्यक्तिको बेचबिखन एवम् ओसारपोसारको कार्य सम्पन्न हुने पर्ने भन्ने देखिँदैन । सो उद्देश्यको लागि त्यस्तो व्यक्तिलाई आफू बसिरहेको घर, स्थान तथा व्यक्तिबाट छुटाई नेपालभित्रको एक स्थानबाट अर्को स्थानमा लैजाने कार्य भइसकेको तर गन्तव्य स्थानमा पुर्‍याउन बाँकी रहेको अवस्थामा समेत सो कसुर भएको मानिन्छ ।

६. प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले पीडितलाई विवाहरूपी नाटक मञ्चन गरी भारतमा लगी बेस्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले निजले काम गरिराखेको झापा स्थित घरबाट छुटाई, भगाई झापाबाट धरान लगी धरानबाट पुनः झापा हुँदै भारतको सिक्किमतर्फ लैजाने प्रयास गरिरहेको अवस्थामा झापामा पक्राउ परेको तथ्य प्रतिवादीहरूको बयानसमेतबाट प्रस्ट हुन्छ । तसर्थ प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य ऐनको दफा ४ को देहाय (२) खण्ड (ख) को परिभाषा भित्रको कसुर भएको पुष्टि हुन आएको देखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका तर्फबाट मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको अपराध भई नसकेको सोको उद्योग मात्र भएको हो भनी लिइएको बहस जिकिर कानूनसम्मत रहेको देखिन आएन ।

७. अब तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा उमेर पुगेकी महिलासँग विवाह एवम् करणी गरेको हुँदा बालविवाह र जबर्जस्ती करणी हुन नसक्ने भन्ने पुनरावेदकहरूको जिकिर रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत

सन्दर्भमा माथि उल्लिखित प्रश्न नं. १ मा भएको तथ्य एवम् विवेचनासमेतको आधारमा पीडितको उमेर वारदातको समयमा १४ वर्षमात्र रहेको पुष्टि हुन आएको छ । अब कस्तो अवस्थामा बाल विवाहको वारदात हुन्छ भन्नेसम्बन्धमा प्रस्ट गर्नुपर्ने देखिन्छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको २ नं. सान्दर्भिक रहेको देखिन्छ । सो २ नं. मा "विहावरी गर्दा महिला र पुरुषको उमेर संरक्षकको मन्जुरी भए अठार वर्ष र संरक्षकको मन्जुरी नभए बीस वर्ष नपुगी विहावरी गर्न गराउन हुँदैन" भन्ने व्यवस्था छ । उल्लिखित व्यवस्थाअनुसार विहावरी गर्दा संरक्षकको मन्जुरीलाई आधार बनाएर महिला र पुरुषको विवाह गर्ने उमेरको हद तोकिएको देखिन्छ । संरक्षकको मन्जुरी भएमा महिला र पुरुष दुवैको उमेर १८ र संरक्षकको मन्जुरी नभए २० वर्ष उमेर नपुगी विवाह गर्न गराउन नहुने देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा पीडित र प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीको बीचमा विवाह भएको भन्ने जिकिर लिइएको देखिन्छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार विवाह हुँदा न त पीडितको संरक्षकको मन्जुरी थियो भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकिर छ नत पीडितको उमेर २० वर्ष पुगिसकेको थियो भन्ने जिकिर लिन र सो पुष्टि हुने प्रमाण प्रस्तुत गर्न नै सकेको पाइन्छ । माथि उल्लेख भए अनुसार वारदातको समयमा पीडितको उमेर १४ वर्षमात्र रही वैध विवाहको लागि चाहिने उमेर पूरा भएको नदेखिँदा पीडित र प्रतिवादीको बीच भएको उक्त विवाह वैध विवाह नभई बालविवाह भएको तथ्य पुष्टि हुन आयो ।

८. प्रस्तुत सन्दर्भमा प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. को हकमा विचार गर्दा निजले प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र पीडितको विवाह आफूसमेत सामेल भई गराएको कुरा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतमा स्वीकार गरेको देखिन्छ । सो कुरालाई

विवाहको क्रममा खिचिएका मिसिल संलग्न तस्विरहरूले समेत पुष्टि गरेको अवस्थामा प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. ले मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको २ नं. विपरीतको कसुर गरेको पुष्टि हुन आयो । तसर्थ पुनरावेदन जिकिर तथा पुनरावेदकको तर्फबाट वैध विवाह गरेको बालविवाह गरेको होइन भनी लिइएको पुनरावेदन एवम् बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

९. अब १४ वर्षको बालिकासँग करणी गरेमा जबर्जस्ती करणी हुने वा नहुने सम्बन्धमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १ नं. मा रहेको जबर्जस्ती करणीको परिभाषा अवलोकन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । उक्त १ नं.मा "कसैले कुनै महिलालाई निजको मन्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह वर्षभन्दा कम उमेरको बालिकालाई निजको मन्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबर्जस्ती करणी गरेको ठहर्छ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार कसैले कुनै महिलालाई निजको मन्जुरी नलिई करणी गरेमा वा सोह वर्षभन्दा कम उमेरको बालिकालाई निजको मन्जुरी लिई वा नलिई करणी गरेमा निजले जबर्जस्ती करणी गरेको मान्नु पर्दछ । प्रस्तुत मुद्दामा पीडितको उमेर वारदात हुँदा १४ वर्षमात्र रहेको र निज पीडित र प्रतिवादीको बिचमा करणी भएको तथ्यमा कुनै विवाद रहेको देखिँदैन । पीडितको उमेर वारदातको बखत १६ वर्षभन्दा कम रहेको अवस्थामा पीडितसँग प्रतिवादीले विवाह गरेको वा पीडितले करणीको लागि सहमति जनाएको भन्ने जस्ता तर्कले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था रहँदैन । तसर्थ उल्लिखित व्यवस्था, तथ्य एवम् विवेचनासमेतको आधारमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले पीडितलाई जबर्जस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएको देखिँदा जबर्जस्ती करणी गरेको होइन भन्ने पुनरावेदन जिकिर एवम् प्रतिवादीको तर्फबाट लिइएको

बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१०. यसरी पीडित वारदातको समयमा १४ वर्षको मात्रै रहेको र निजलाई ललाई फकाई विवाह गरी करणीसमेत लिनु दिनु भएको कुरा स्वयम् प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीबाट आफ्नो बयानको क्रममा अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतमा स्वीकार गरेको, पीडितको उमेर १४ वर्ष रहेभएको अवस्थामा बालिकासँग भएको विवाहलाई वैध विवाह नमानिने र करणी लिनु दिनु गर्ने कार्य कानूनसम्मत नभई जबर्जस्ती करणी हुने हुँदा उल्लिखित तथ्य, व्यवस्था एवम् विवेचनासमेतबाट प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीले बालविवाहको साथै जबर्जस्ती करणीसमेतको कसुर र प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क.ले मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको २ नं. विपरीतको बालविवाहको कसुर गरेको पुष्टि हुन आयो ।

११. अब चौथो प्रश्नको रूपमा रहेको मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार मुद्दामा पीडितले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान अदालतबाट प्रमाणित भएको अवस्थामा मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा पीडित अदालतमा उपस्थित नभए पनि त्यस्तो प्रमाणित बयान अदालतले प्रमाणमा लिन मिल्ने वा नमिल्ने के हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूका विरुद्ध किटानी जाहेरी परेको देखिन्छ । पीडितलाई भारतको सिक्किम पुर्याउने क्रममा स्थानीय भद्र भलादमीले मौकामा शङ्का गरी रोकेर प्रहरीमा बुझाएको अवस्था छ । प्रतिवादीहरूको क्रियाकलापबाट विवाह भएकी भनेकी पीडित सिक्किम जाने र विवाह भएका प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की भने नेपालमा आफूले अधियाँ जोतेको जग्गाधनीको घरमा बस्ने जस्ता विवादास्पद कुराहरू उल्लेख हुनुका साथै प्रतिवादीहरूको साविती बयान, मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूको कथन र पीडितको

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको अदालतबाट प्रमाणित बयान एवम् उल्लिखित तथ्य, व्यवस्था एवम् विवेचनासमेतबाट अभियोग दावीबमोजिमको घटना वारदातको पुष्टि भएको देखिन्छ ।

१२. प्रस्तुत मुद्दामा पीडितले अदालतमा बकपत्र गर्न नआएकाले निजको बयान प्रमाणमा लिन नमिल्ने भन्ने प्रतिवादीहरूको कानून व्यवसायीहरूको जिकिर रहेको देखिन्छ । सो सन्दर्भमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ६(१) मा भएको व्यवस्थालाई अवलोकन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । सो दफा ६(१) मा "दफा ५ बमोजिमको उजुर पीडित आफैँले दिएमा प्रहरी कार्यालयले निजको तत्काल बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउनको लागि निजलाई तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराउनुपर्नेछ" भन्ने व्यवस्था छ । त्यसैगरी ऐ. को दफा ६(२) मा "प्रहरी कार्यालयले निजको तत्काल बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउन ल्याएमा प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि र सो बयानसँग सम्बन्धित कसुरको मुद्दा सो जिल्ला अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने भए पनि त्यस्तो जिल्ला अदालतको न्यायाधीशले त्यस्तो बयान निजलाई पढी बाँची सुनाई निजले भनेबमोजिम लेखिएको भए सोही व्यहोरा र भनेबमोजिम नभएमा के कति फरक छ सो व्यहोरा उल्लेख गरी प्रमाणित गरिदिनुपर्नेछ" भन्ने र ऐ. दफा ६(३) मा "उपदफा (२) बमोजिम बयान प्रमाणित गराएकामा त्यस्तो पीडित मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा अदालतमा उपस्थित नभए पनि त्यसरी प्रमाणित गरिएको बयान अदालतले प्रमाणमा लिन सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

१३. उक्त व्यवस्था अनुसार मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ बमोजिमको

कसुरबाट पीडित स्वयम् आफैँले उजुर दिएकामा प्रहरी कार्यालयले निजको तत्काल बयान गराउनु पर्ने, सो बयान प्रमाणित गराउनको लागि निजलाई यथाशीघ्र नजिकको जिल्ला अदालतमा लैजानु पर्ने र मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा पीडित व्यक्ति अदालतमा उपस्थित नभए पनि त्यस्तो प्रमाणित बयानलाई अदालतले प्रमाणको रूपमा लिन सक्ने देखिन्छ ।

१४. प्रस्तुत मुद्दामा पीडितको आमाले इलाका प्रहरी कार्यालय, अनारमनी, झापामा दिएको जाहेरी मिति २०६४।०५।३० मा दर्ता भएको र जाहेरी दरखास्त दर्ता भएको भोलिपल्ट अर्थात् मिति २०६४।०५।३१ मा पीडितको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान भएको र सोही दिन झापा जिल्ला अदालतबाट सो बयानलाई प्रमाणित गराइएको देखिन्छ । ऐनको शाब्दिक व्यवस्था अनुसार घटनाको जाहेरी पीडित आफैँले दिएको अवस्थामा भन्ने उल्लेख भएकाले यो प्रावधानअनुसार अदालतमा उपस्थित नहुने पीडितको मौकाको अभिव्यक्ति प्रमाणको रूपमा लिनको लागि त्यस्तो अभिव्यक्ति व्यक्त गर्ने पीडित आफैँ उजुरवाला हुनु अनिवार्य हुने हो कि भन्ने जस्तो देखिन्छ । तर प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ ले गरेको कुनै काम, घटना वा अवस्थाका सम्बन्धमा भएको तहकिकात वा जाँचबुझको सिलसिलामा प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम तयार भएको कुनै लिखतमा उल्लेख भएको कुनै कुरा सो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्ति साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित भै बयान गरेमा प्रमाणमा लिन हुन्छ भन्ने प्रमाण ग्राह्यतासम्बन्धी सामान्य कानूनी प्रावधानको अपवादको रूपमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ६ मा प्रहरी कार्यालयले तत्काल पीडितको बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउनका लागि निजलाई तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतमा

उपस्थित गराउनु पर्ने कार्यविधिगत व्यवस्था गर्नुका साथै उक्त दफा ६ को उपदफा (३) मा यस दफा बमोजिम बयान प्रमाणित गरिएकामा त्यस्तो पीडित मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा अदालतमा उपस्थित नभए पनि त्यसरी प्रमाणित गरिएको बयान अदालतले प्रमाणमा लिन सक्ने गरी प्रमाणको ग्राह्यता सम्बन्धमा लचिलो व्यवस्था गरेको पाइन्छ । मानव बेचबिखन जस्तो अमानवीय र क्रूर अपराधको पीडामा परेको व्यक्ति स्वयम् अनुसन्धानको क्रममा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष उपस्थित भएको अवस्थामा त्यस्तो अपराधको अनुसन्धान गर्ने प्रहरी अधिकृतले तत्कालै पीडितको बयान गराउनुपर्ने र पीडितलाई तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराई निजको उक्त बयान प्रमाणित गराउनुपर्ने भन्ने उक्त ऐनको दफा ६ को भाषा संयोजनमा उल्लेख भएको “तत्काल” “तुरुन्त” र “नजिकको जिल्ला अदालत” जस्ता शब्दहरूले पीडितको संरक्षणको लागि कानून निर्माताले दिएको विशेष महत्व र प्राथमिकतालाई प्रस्ट गर्दछ । पीडितको संरक्षण, सुरक्षा र न्यायमा सहज पहुँचसमेतलाई दृष्टिगत गरेर नै कानून निर्माताले प्रमाण ऐन, २०३१ भन्दा पछाडि बनेको मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ मा उपर्युक्त विशेष व्यवस्था गरेको प्रस्ट हुन्छ । ऐनको यो विशिष्ट प्रावधानको सान्दर्भिकता अनुसन्धानको क्रममा संकलन गरिएको कुनै तथ्य स्वयम्को अभिव्यक्ति हो वा त्यस्तो अभिव्यक्ति पीडितबाहेक अरु कसैको हो भन्ने तथ्यको विश्लेषणमा खोजिनु पर्दछ । पीडित स्वयमले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष उपस्थित भएर अपराधको सम्बन्धमा बयान गरेकी छन र त्यस्तो बयान तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतबाट प्रमाणित भएको छ भने पीडितकोसो बयानको व्यहोरा मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐनको दफा ६(३) बमोजिम

प्रमाणमा लिन मिल्ने हुन्छ। पीडित मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष उपस्थित भएर घटनाको बारेमा बयान मात्र दिइन् वा त्यस्तो घटनासँग सम्बन्धित कसुरको अनुसन्धान प्रक्रिया अगाडि बढाउन निजले नै जाहेरी वा उजुरी दिएको हुन होइनन् भनी खोजिनीति गरिरहनु पर्ने र पीडित स्वयम्को उजुरी नभई पीडित बालिकाका माता-पिता वा संरक्षकले उजुरी वा जाहेरी दरखास्त दिएको कारणले मात्र मौकामा पीडितले गरेको प्रमाणित बयानको प्रमाणिकता शुन्य हुने वा त्यस्तो बयान प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने भनी साँघुरो अर्थ गर्नसमेत न्यायको रोहमा मिल्ने देखिन आउँदैन।

१५. मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कार्य विशेष प्रकृतिको कसुर भएको र यस्तो कसुरका पीडितलाई अभियुक्तहरूबाट हुने दवाव, प्रभाव र अन्य कारणले गर्दा भनेको समयमा अदालतमा बकपत्रको लागि उपस्थित गराउन नसकिने हुँदा त्यस्तो घटनाको सम्बन्धमा पीडितको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान भएपछि पीडितलाई तत्काल अदालतमा लगी त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउनु पर्ने र यसरी प्रमाणित गरेको बयानलाई मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा पीडित अदालतमा उपस्थित नभए पनि अदालतले प्रमाणमा लिन सक्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। यसै सन्दर्भमा यस अदालतबाट माइला भन्ने विवेक दोड वि. नेपाल सरकार भएको जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दा (स.अ. बुलेटिन, २०६६, जेठ १-१५ पृष्ठ २) मा जीउ मास्ने बेच्ने मुद्दा खास प्रकृतिको मुद्दा भई अदालतले खोजेका समयमा पीडित फेला पर्न नसक्ने अवस्थालाई महसुस गरी पीडित उपलब्ध भएमा मौकामा नै पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था राख्नु परेको विधायिकी मनसाय पनि हो। भए गरेका घटनाक्रमको यथार्थता खुलाई अदालतमा गरेको बयान प्रमाणित भएपछि

पीडित बकपत्र गर्न अदालतमा उपस्थित नहुनुले खास असर पार्न सक्ने अवस्था पनि देखिन आउँदैन भन्ने र नेपाल सरकार वि. रवीन्द्र सिलवाल भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दा (स.अ. बुलेटिन, २०६६, जेठ १६-३१ पृष्ठ ३) मा अदालतद्वारा प्रमाणित पीडित भनिएको व्यक्तिको कथन पुष्टि हुने अन्य समर्थित प्रमाण (Corroborative Evidence) मिसिलमा मौजुद रहेको अवस्थामा पीडित व्यक्ति अदालतमा बकपत्रको प्रयोजनार्थ उपस्थित नभए पनि सो भनाइलाई आधार मान्नुपर्ने र अदालतबाट प्रमाणित बयान झूठो हो भनी प्रमाणित गर्नुपर्ने प्रमाणको भार अभियुक्तको हुने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ।

१६. उपरोक्त दफा ६(१) मा पीडित आफैँले उजुर दिएमा प्रहरी कार्यालयले निजको तत्काल बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउनको लागि निजलाई तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराउनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था छ भने पीडितबाहेक अन्य व्यक्तिले उजुरी दिएको अवस्थामा पीडितको बयान लिई सोबमोजिम प्रमाणित गर्न नमिल्ने भन्ने व्यवस्था रहेको पाइँदैन। उक्त दफा ६(२) मा प्रहरी कार्यालयले उजुरी परेपछि पीडितको तत्काल बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउन पीडितलाई समेत लिएर जिल्ला अदालतमा जानु पर्ने र जिल्ला अदालतको न्यायाधीशले त्यस्तो बयान पीडितलाई पढी बाँची सुनाई प्रमाणित गरिदिनुपर्नेछ भन्नेसमेत व्यवस्था छ। सो व्यवस्थाले एकातिर पीडितले नै उजुरी दिनुपर्छ भनी बाध्यात्मक व्यवस्था गरेकोसमेत देखिँदैन भने अर्कोतर्फ पीडित स्वयम् बालिका भएको अवस्थामा निजको घरमा निजको माता-पिता वा संरक्षकले उजुरी दिएको कारणले मात्र पीडित बालिका उपरोक्त विशेष कानूनी संरक्षण वा सुविधाबाट बञ्चित हुने गरी कानूनको व्याख्या गर्न मिल्नेसमेत देखिँदैन।

१७. मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको अपराधको सम्बन्धमा पीडितको बयान प्रमाण ग्राह्य बनाउन बेचबिखन तथा ओसारपोसार अपराधको उजुरी पीडित वा अरु कसले दियो भन्ने कुराभन्दा पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित भयो वा भएन भन्ने कुरा महत्त्वपूर्ण हुन्छ । सो व्यवस्थाको मूल मर्म पीडितको बयानलाई प्रमाण ग्राह्य बनाउन अदालतबाट प्रमाणित हुनुपर्ने भन्ने नै हो । उजुरी जसले दिए पनि पीडितको प्रमाणित बयानलाई प्रमाणमा लिन उक्त कुनै व्यवस्थाले रोकेको देखिन आएन । तसर्थ पीडित बालिका आफैँले उजुरी नदिएको भन्ने प्राविधिक कारण देखाई अदालतबाट प्रमाणित भएको पीडितको बयान व्यहोरालाई पीडितले अदालतमा पुनः उपस्थित भई बकपत्र नगरेको भनी उक्त ऐनको दफा ६(३) को कानूनी प्रावधान प्रतिकूल हुने गरी अस्वीकार गर्न मिल्ने देखिन आएन । यस्तो अवस्थामा पीडित आफैँले उजुरी नदिएको भए तापनि मौकामा पीडितले बयान गरेको र सो बयान अदालतबाट प्रमाणित भएको छ भने त्यस्तो प्रमाणित बयानलाई मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने देखिन आएकोले यस अदालतबाट विपक्षी झिकाउने आदेशमा लिइएको आधारसँग सहमत हुन सकिने ।

१८. प्रस्तुत मुद्दामा पीडितको मौकामा बयानलाई कसुर प्रमाणित गर्ने मुख्य प्रमाणको रूपमा लिएको भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ९ अनुसार मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कार्य कठोर दायित्व (Strict Liability) भित्रको अपराध हो । यस्तो अपराधमा प्रमाणको भार प्रतिवादीमा

रही शङ्काको सुविधा अभियुक्तले नपाउने हुन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरूले मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसारको कार्य गर्न पीडितलाई निज बसिरहेको घर वा स्थानबाट अन्यत्र लगेको होइन भन्ने कुराको वस्तुनिष्ठ प्रमाण निजहरूले नै पुर्याउन सक्नुपर्ने हुन्छ, तर त्यस्तो प्रमाण प्रतिवादीहरूको तर्फबाट पेस हुन सकेको पाइँदैन । पीडितको मौकामा बयानलाई अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका व्यक्तिहरूको भनाइसमेतका अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट समेत प्रतिवादीहरूले गरेको अभियोग दावी बमोजिमको कसुर पुष्टि भइरहेको देखिन्छ । तसर्थ प्रतिवादीहरूको तर्फबाट बहसको क्रममा पीडित अदालतमा बकपत्रको लागि उपस्थित नभएको हुँदा मौकामा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको पीडितको बयानलाई मुख्य प्रमाणको रूपमा लिएकाले सो गर्न नमिल्ने भन्ने बहस जिकिरसँग समेत सहमत हुन सकिने ।

१९. अब पाँचौँ प्रश्नको रूपमा रहेको अपराध पीडितको क्षतिपूर्ति सम्बन्धी अवधारणा, यस सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रावधान एवम् अभ्यासको अवस्था के कस्तो रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा अपराध पीडितको^१ क्षतिपूर्ति सम्बन्धी अवधारणा सम्बन्धमा उल्लेख गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ । अपराध पीडितको क्षतिपूर्ति (Crime Victim Compensation) भनेको पीडितमाथि परेको मानसिक वा शारीरिक आघात, पीडा वा आर्थिक क्षतिको परिपूरण हो । Black's Law Dictionary मा क्षतिपूर्तिको परिभाषा यसप्रकार गरेको पाइन्छ 'Compensation is a payment of damages, or any other act that a court orders to be done by a person who

१. "Victims" means persons who, individually or collectively, have suffered harm, including physical or mental injury, emotional suffering, economic loss or substantial impairment of their fundamental rights, through acts or omissions that are in violation of criminal laws operative within Member States, including those laws proscribing criminal abuse of power. (Article 1 of ANNEX of UN DECLARATION OF BASIC PRINCIPLES OF JUSTICE FOR VICTIMS OF CRIME AND ABUSE OF POWER)

has caused injury to another.^२ John P J Dussich ले क्षतिपूर्तिको परिभाषा दिदै "Victim Compensation" is a formal administrative procedure provided by law which provides only money to victims for "out of pocket" real expenses directly resulting from the victimization to be paid by the state after the victim is found to qualify according to specific criteria determined by the respective state or federal law"^३ भनेका छन् । यसरी क्षतिपूर्ति क्षतिपूर्याउने पक्षबाट क्षति पुग्नेपक्षलाई भएको क्षतिको आर्थिक परिपूर्ति हो जुन अदालतको आदेशबाट भराइन्छ भनी क्षतिपूर्तिको परिभाषा दिएको पाइन्छ । क्षतिपूर्तिको मुख्य उद्देश्य भनेको पीडितको पूर्वावस्थाको प्राप्ति (Victim Recovery) नै हो ।

२०. क्षतिपूर्ति पाउने पीडितको हकलाई Reparative or Restorative Justice को रूपमा समेत लिने गरेको पाइन्छ । Reparation को सामान्य अर्थ अपराधबाट पीडितलाई भएको क्षतिको परिपुरण गर्नु भन्ने हो । Black's Law Dictionary अनुसार Reparation is an 'Act of restoring; restoring to its rightful owner; the act of making good or giving equivalent for any loss, damage or injury; and indemnification.'^४

"Restorative Justice" is a systematic formal legal response to crime victimization that emphasizes healing the injuries that resulted from the crime and affected the victims, offenders and communities. This process is a departure from the traditional retributive form of dealing with criminals and victims which traditionally have generally perpetuated the conflict which resulted in the original crime.^५ यो अवधारणा अपराधीले राज्यलाई जरिवाना तिर्नु मात्र पर्याप्त नभई पीडित, पीडितको परिवार र समाजलाई समेत क्षतिपूर्ति गर्नु पर्छ भन्ने सिद्धान्तमा आधारित छ । यसले पीडितलाई अपराध हुनुपूर्वको अवस्थामा ल्याउनु भन्ने बुझाउँछ ।^६ अपराधबाट पीडितलाई भराइने क्षतिपूर्तिले पीडितलाई पीडित हुनुभन्दा पूर्वको अवस्थामा पुर्याउनु वा पुनस्थापना गर्न सक्नु पर्छ । तसर्थ अपराध पीडितलाई वास्तविक र प्रभावकारी क्षतिपूर्तिको लागि क्षतिपूर्तिसम्बन्धी कानून बनाएरमात्रै हुदैन, सो कानून आफैँमा उपयुक्त र प्रभावकारी हुनुको साथै सोको प्रभावकारी एवम् यथार्थपरक कार्यान्वयनसमेत हुनु अपरिहार्य हुन्छ ।

२१. अपराध पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने विषयलाई सामान्यरूपमा लिन मिल्दैन किनकी सो

-
२. Brayan A. Garner (Ed), (1999), BLACK'S LAW DICTIONARY (7th ed), St. Paul, United States of America: West Group, p.1477.
 ३. John P. J. Dussich, (2006), *Victimology – Past, Present And Future*, RESOURCE MATERIAL SERIES No.७०, pp.११६-१२९.
 ४. Brayan A. Garner (Ed), (१९९९), BLACK'S LAW DICTIONARY (७th ed), St. Paul, United States of America: West Group, p.१४७७.
 ५. John P. J. Dussich, (2006), *Victimology – Past, Present And Future*, RESOURCE MATERIAL SERIES No.70, pp.116-129. To be recovered suggests that a person has at least regained their prior level of well-being and at best, has exceeded it. This state may be measured by identifying their previous mental condition and determining if they have at least regained that prior status using the criteria of: trust in others, autonomy of self, individual initiative, competency in daily activities, self-identity, interpersonal intimacy, control over personal situations, successful relationships, safety in daily activities, acknowledgment of memory, trauma symptoms have become manageable, self esteem is restored, resourcefulness is achieved, and there is an improved ability to ward off potential threats.
 ६. The concept of reparative justice is based on the principle that a crime represents a debt owed not only to the state, but to the victim, the victim's family and to the community as a whole. It emphasizes on repairing the harm.

क्षतिपूर्ति पीडितको जीवन-मरणसँग गाँसिएको हुन्छ । पीडितले यथासमयमा उपयुक्त क्षतिपूर्ति पाएमा पुनः जीवनयावन गर्न सक्षम हुन्छ र यथासमयमा उपयुक्त क्षतिपूर्ति^७ नपाएमा आर्थिक, सामाजिक, शारीरिक, मनोवैज्ञानिक कारणले पीडित जिउँदै मरेतुल्य हुन सक्छ । तसर्थ हाम्रो सन्दर्भमा हेर्दा प्रायः निम्न वर्गका गरीब एवम् असहाय महिला एवम् बालबालिकाहरू जबर्जस्ती करणी र मानव बेचबिखन एवम् ओसारपसार, घरेलु हिंसाजस्ता अपराधबाट पीडित हुने गरेको देखिँदा त्यस्ता पीडितहरूको लागि क्षतिपूर्तिको अझ बढी महत्त्व रहेको हुन्छ ।

२२. अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिसम्बन्धी व्यवस्थाको अवलोकन गर्दा यससम्बन्धमा बाल अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, १९८९ (Convention on the Rights of the Child, १९८९) को धारा ३ (२) मा *States Parties undertake to ensure the child such protection and care as is necessary for his or her well-being, taking into account the rights and duties of his or her parents, legal guardians, or other individuals legally responsible for him or her, and, to this end, shall take all appropriate legislative and administrative measures* भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । त्यसैगरी सोही महासन्धिको धारा १९ मा *States Parties shall take all appropriate legislative, administrative, social and educational measures to protect*

the child from all forms of physical or mental violence, injury or abuse, neglect or negligent treatment, maltreatment or exploitation, including sexual abuse, while in the care of parent(s), legal guardian(s) or any other person who has the care of the child भन्ने उल्लेख गरी पक्ष राष्ट्रहरूलाई बालबालिकाको हितका लागि आवश्यक संरक्षण र स्याहारको व्यवस्था गर्नुपर्ने तथा बाबुआमा, कानूनी संरक्षक वा अन्य व्यक्तिको हेरचाहमा रहेको अवस्थामा बालबालिकामाथि हुने सबै किसिमको शारीरिक वा मानसिक हिंसा, क्षति वा दुर्व्यवहार, शोषण, यौन दुर्व्यवहारसमेतबाट बालबालिकालाई संरक्षण गर्न पक्ष राष्ट्रहरूले समुचित कानूनी, प्रशासनिक, सामाजिक र शैक्षिक उपायहरू अपनाउनु पर्ने गरी दायित्व तोकेको पाइन्छ । नेपाल पनि उक्त महासन्धिको पक्ष राष्ट्रको हैसियतले सो दायित्वबाट विमुख हुन मिल्ने देखिँदैन ।

२३. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power १९८५ को प्रकरण १२ मा जघन्य अपराधबाट पीडित व्यक्तिलाई कसुरदार वा र अन्य स्रोतबाट पूर्ण क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन नसकेको अवस्थामा राज्यले त्यस्तो पीडितलाई आर्थिक क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउनको लागि विभिन्न प्रयासहरू गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ ।^८ त्यसैगरी प्रकरण १३ मा अपराधबाट पीडित व्यक्तिहरूलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउनको लागि राष्ट्रिय कोष निर्माण गर्ने र त्यस्तो

७. The concept of reparative justice is based on the principle that a crime represents a debt owed not only to the state, but to the victim, the victim's family and to the community as a whole. It emphasizes on repairing the harm.

८. When compensation is not fully available from the offender or other sources, States should endeavor to provide financial compensation to Victims who have sustained significant bodily injury or impairment of physical or mental health as a result of serious crimes.

कोषलाई मजबुद र बलियो बनाउनको लागि उत्प्रेरित गर्नुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ।^९

२४. त्यसैगरी European Forum for Victim Services ले जघन्य अपराधबाट पीडितउपर भएको शारीरिक तथा आर्थिक क्षतिको तत्काल पुर्तालको लागि अपराधी पत्ता नलागे पनि सार्वजनिक कोषबाट पीडितले क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था गर्नको लागि आफ्ना सदस्य राष्ट्रहरूलाई अनुरोध गरेको देखिन्छ। Council of Europe ले Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes, १९८८ को निर्माण गरेको छ, जसले अपराध पीडितहरूको राहत तथा क्षतिपूर्तिको लागि विभिन्न किसिमका मापदण्डहरूको निर्माण गरेको छ।^{१०}

२५. अपराधबाट पीडितलाई प्रदान गरिने महत्त्वपूर्ण राहत र सहयोग भनेको अपराधबाट हुन गएको क्षतिको परिपुरण नै हो। अपराधबाट पीडितको क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा अन्यत्रको अभ्यास

हेर्ने हो भने क्षतिपूर्तिको पहिलो माध्यम र तरिकाको रूपमा आर्थिक सहयोगलाई अबलम्बन गर्ने गरिएको पाइन्छ। यस्तो आर्थिक क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने क्रममा विभिन्न देशले आ-आफ्नै तरिका र विधि अपनाएको पाइन्छ। उदाहरणको रूपमा **पोल्याण्ड**ले विशेष सार्वजनिक क्षतिपूर्ति कोषको रूपमा Foundation for Assisting Victims of Crime स्थापना गरेको छ। त्यसैगरी **फ्रान्स**मा जघन्य अपराधबाट पीडितलाई अदालतबाट त्यस सम्बन्धमा अन्तिम निर्णय भइसकेको अवस्थामा पनि आपतकालिन आर्थिक सहयोग प्रदान गरिने व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

२६. भारतमा अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिलाई भारतीय संविधानको धारा २१ अन्तर्गत बाँच्न पाउने हक (Right to Life) र स्वतन्त्रताको हक (Right to Liberty) को अभिन्न अंश (Integral Part) को रूपमा मान्यता दिइएको छ।^{११} भारतमा^{१२} जबर्जस्ती करणीसमेतका अपराधहरूमा राज्यले^{१३}

-
९. The establishment, strengthening and expansion of national funds for compensation to victims should be encouraged. Where appropriate, other funds may also be established for this purpose, including those cases where the State of which the victim is a national is not in a position to compensate the victim for the harm.
 १०. Pedro R. David (2006), *Measures to Protect Victims of Crime and the Abuse of Power in the Criminal Justice Process*, RESOURCE MATERIAL SERIES No.70, 131ST INTERNATIONAL TRAINING COURSE VISITING EXPERTS' PAPER. Retrieved from < <http://www.unafei.org> > on December 20, 2014.
 ११. Mukesh Yadav & et al, (2014), *Compensation and Rehabilitation of Rape Survivors A Constitutional Right*, JOURNAL OF INDIAN ACADEMY OF FORENSIC MEDICINE, Vol. 36, No. 3, pp. 0971-0973.
 १२. Supreme Court of India recently observed that no compensation can be adequate nor can it be of any respite for the victim but as the State has failed in protecting such serious violation of a victim's fundamental right, the State is duty bound to provide compensation, which may help in the victim's rehabilitation. The humiliation or the reputation that is snuffed out cannot be recompensed but then monetary compensation will at least provide some solace.
 १३. In several cases thereafter, the apex court has repeated its order, making compensation an integral aspect of right to life." In this background, the court held that it is necessary, having regard to the Directive Principles contained under Article 38(1) of the Constitution of India to set up Criminal Injuries Compensation Board. Compensation for victims should be awarded by the court on conviction of the offender and by the Criminal Injuries Compensation Board whether or not a conviction has taken place. The Board should take into account pain, suffering and shock as well as loss of earnings due to pregnancy and the expenses of child birth if this occurred as a result of the rape.

समेत क्षतिपूर्ति दिने गरेको देखिन्छ ।^{१४} बंगलादेशमा पनि अपराधबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने सम्बन्धी व्यवस्था र अभ्यास रहेको पाइन्छ ।^{१५}

२७. अपराधबाट पीडितको क्षतिपूर्तिसम्बन्धी जापानको कानूनी व्यवस्था र अभ्यास उल्लेखनीय रहेको छ । सोसम्बन्धी व्यवस्था Crime Victim Assistance Act ले गरेको छ ।^{१६} जापानमा पीडितले प्रतिवादीबाट एवम् सरकारबाट क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था छ । पीडितलाई सरकारले प्रदान गरेको क्षतिपूर्तिको रकम सरकारले प्रतिवादीबाट असुलउपर गर्ने व्यवस्था रहेको छ ।^{१७}

२८. बेलायतको अभ्यास हेर्दा बेलायतमा अपराधबाट पीडितको क्षतिपूर्तिको सम्बन्धमा

Criminal Injuries Compensation Authority जिम्मेवार रहेको देखिन्छ ।^{१८} सन् १९९६ देखि अपराध पीडितलाई तोकिएको रकम क्षतिपूर्ति स्वरूप राज्यको तर्फबाट दिन थालियो ।^{१९} अपराधको कारणले पीडितलाई AIDS हुन गएमा बढी क्षतिपूर्ति दिने गरेको पाइन्छ ।^{२०} बेलायतले सन् १९९० मा European Convention on Victims of Violent Crimes को अनुमोदन गरिसकेको छ । क्यानाडामा Crime Victim Compensation सम्बन्धमा विभिन्न व्यवस्था रहेको पाइन्छ । The Ontario Compensation for Victims of Crime Act, १९९० ले Criminal Injuries Compensation Board को स्थापना गरेको छ । पीडितलाई उक्त बोर्डले

-
१४. In *Chairman Railway Board v. Chandrima Das* (2000), a Bangladeshi woman was raped by some railway officials in the railway yatri niwas. The apex court asked the railways to pay Rs. 1000000 as compensation for the infringement of her right to life under Art. 21 of the Constitution. Another path breaking judgment by the Rajasthan High Court deserves specific mention. It was a case of rape of a German Lady Tourist in the city of Jodhpur by two autorickshaw drivers. The accused were convicted and sentenced to imprisonment for life. From the victim's perspective what was remarkable was that she was provided boarding and lodging by the State Government and all expenses during the days of trial was borne by the State. Additionally, an amount of Rs.3 lacs was awarded as compensation by the High Court of Rajasthan. In a Gauhati case (*Ganesh Karmakar v. State of Assam* 2012), where a fine of Rs. 1000 was imposed on the accused, a poor labourer, for the murder of a fellow men, the High Court called upon the District Legal Services Authority to award adequate compensation, alongwith an interim payment of Rs.50000/- to the victims family for the loss and injury suffered as a result of the offence.
१५. For total implemenattion of the UN Declaration enactment of new laws providing for protection and restitution of victims of offences is necessary. It has been observed that in some statutes that came into existence in Bangladesh at the beginning of the new millennium, some provisions have been made to compensate, rehabilitate and protect victims and witnesses of offences. The statutes listed below have some provisions for compensation and restitution of th victims of offences, without having recourse to the tady process of civil litigation. 1. The legal Aid Act 2000 (Act VI of 2000) 2. Act for Suppression of Cruelty to Women and Children 2000 (Act VIII of 2000) 3. Act for the Disabled Person 2001 (Act XII of 2001) 4. Control of Acid Act 2002 (Act I of 2002) 5. Acit Offences Act 2002 (Act II of 2002)
१६. CRIME VICTIM ASSISTANCE ACT, Law No. 36 of 1980, art. 8 (amended 2008), Cited in Shigenori Matsui, (2011), *Justice for the Accused or Justice for Victims?: The Protection of Victims' Rights in Japan*, ASIAN-PACIFIC LAW & POLICY JOURNAL, Vol. 13, No.1, pp.55-95.
१७. Shigenori Matsui, (2011), *Justice for the Accused or Justice for Victims?: The Protection of Victims' Rights in Japan*, ASIAN-PACIFIC LAW & POLICY JOURNAL, Vol. 13, No.1, pp.55-95.
१८. Mukesh Yadav & et al, (2014), *Compensation and Rehabilitation of Rape Survivors A Constitutional Right*, JOURNAL OF INDIAN ACADEMY OF FORENSIC MEDICINE, Vol. 36, No. 3, pp. 0971-0973. Set up in 1964 the *Criminal Injuries Compensation Authority* is responsible for administering the Criminal Injuries Compensation Scheme throughout England, Wales and Scotland.
१९. Mukesh Yadav & et al, (2014), *Compensation and Rehabilitation of Rape Survivors A Constitutional Right*, JOURNAL OF INDIAN ACADEMY OF FORENSIC MEDICINE, Vol. 36, No. 3, pp. 0971-0973. From 1996 each injury was awarded a specific fixed compensation ranging from 1000 UK Pounds to 250000 UK Pounds. Apart from these; the applicants are also eligible to get compensation for earnings and special expenses for up to UK 250000 Pounds. The Ministry of Justice now funds the entire scheme; it was formerly funded by the Home Office. Victims as well as their relatives/dependants are entitled for compensation for personal injuries as well fatal injuries.
२०. Awards can be increased if victims of sexual offence can demonstrate they contracted AIDS as a result of the offence. An increase in awards for victims of child sexual abuse was also put in place.

तोकेबमोजिमको क्षतिपूर्ति दिने गरिन्छ।^{२१} संयुक्त राज्य अमेरिका र अस्ट्रेलियामा मिल्दोजुल्दो व्यवस्था रहेको छ। अमेरिकाका धेरैजसो संघीय राज्यहरूमा अपराधीहरूलाई लगाइएको जरिवाना तथा शुल्क एउटा अपराध पीडित कोष (Crime Victims' Fund) मा जम्मा हुने र उक्त कोषको रकम अपराध पीडितहरूलाई दिइने क्षतिपूर्तिको लागि प्रयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ।^{२२} अस्ट्रेलिया (Western Australia) मा The Criminal Injuries Compensation Act, 2003 को आधारमा पीडितले क्षतिपूर्तिको दावी गर्न पाउने देखिन्छ।^{२३}

२९. उल्लिखित विभिन्न मुलुकहरूको व्यवस्था, अभ्यास एवम् विवेचनासमेतको आधारमा पीडितलाई दिइने क्षतिपूर्तिको रकम के कसरी जुटाउने भन्ने सन्दर्भमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा निम्न दुईवटा विधिहरू अवलम्बन गरिएको देखिन आयो।^{२४}

१. अपराधीबाट भराइने शुल्क तथा जरिवानाबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइने।
२. सरकारी बजेटबाट स्थापना गरिएको कोषको रकमबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइने।

३०. उपरोक्त विधिहरूमध्ये दोस्रो विधि संसारमा बढी प्रचलनमा रहेको देखिएको छ।

यस्तो विधिको सहजता भनेको पीडितको क्षतिपूर्ति अपराधीको आर्थिक हैसियतमा भर नपर्ने हुन्छ र अपराध पीडितले तत्काल क्षतिपूर्ति पाउने अवस्था रहन्छ। यो विधि बढी प्रभावकारी रहेको छ।

३१. उल्लिखित व्यवस्था, अभ्यास एवम् विवेचनासमेतको आधारमा नेपालमा समेत उपर्युक्त दोस्रो विधि अवलम्बन गर्नु उपयुक्त देखिन्छ। तसर्थ अब उपरान्त क्षतिपूर्ति पाउने यस्ता प्रकृतिका अपराधका पीडितहरूलाई अदालतको अन्तिम फैसलाले निर्धारण गरेबमोजिमको क्षतिपूर्तिको रकम नेपाल सरकारले एउटा छुट्टै कोषको स्थापना गरी सो कोषबाट तत्कालै उपलब्ध गराउने र सो रकम पीडकबाट सरकारी बिगो सरह असुल उपर गर्ने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने देखिँदा नेपाल सरकारसमेतबाट सो सम्बन्धी आवश्यक र उपयुक्त पूर्वाधार निर्माण हुनु जरूरी रहेको देखिन आयो।

३२. अब छैठौं प्रश्नको रूपमा रहेको नेपालमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार र जबर्जस्ती करणी मुद्दाका पीडितलाई कस्तो क्षतिपूर्तिको व्यवस्था रहेको छ र सो उपयुक्त छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ मा स्वतन्त्रताको हक अन्तर्गत" प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक हुनेछ"^{२५} र कानूनबमोजिम

२१. Several provinces in Canada have enacted laws ensuring victims of crimes are compensated. The Ontario Compensation for Victims of Crime Act, 1990 provides for the establishment of a Criminal Injuries Compensation Board. In its terms, victims their dependants or by persons looking after them can claim compensation.

२२. Mukesh Yadav & et al, (2014), *Compensation and Rehabilitation of Rape Survivors A Constitutional Right*, JOURNAL OF INDIAN ACADEMY OF FORENSIC MEDICINE, Vol. 36, No. 3, pp. 0971-0973.

२३. Mukesh Yadav & et al, (2014), *Compensation and Rehabilitation of Rape Survivors A Constitutional Right*, JOURNAL OF INDIAN ACADEMY OF FORENSIC MEDICINE, Vol. 36, No. 3, pp. 0971-0973. A similar regime is prevalent though state legislations in the United States and Australia as well, where several states have enacted legislations and through their respective budget allocations ensured that victims of crimes are compensated accordingly. In Western Australia for example, under the Criminal Injuries Compensation Act 2003, compensation can be sought for an incident reported to the police regardless of whether a person has been identified, charged or convicted of the offence.

२४. Pedro R. David, (2006), *Measures to Protect Victims of Crime and the Abuse of Power in the Criminal Justice Process*, RESOURCE MATERIAL SERIES No.70, pp 92-105. Retrieved from < http://www.unafei.> on December 20, 2014.

२५. धारा १२(१), नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

बाहेक कुनै पनि व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता अपहरण हुने छैन" भन्ने व्यवस्था रहेको छ।^{२६} त्यसैगरी नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० मा "प्रत्येक बालबालिकालाई शारीरिक, मानसिक वा अन्य कुनै पनि किसिमको शोषण विरुद्धको हक हुनेछ। यस्तो शोषणजन्य कार्य कानूनद्वारा दण्डनीय हुनेछ र त्यस्तो व्यवहार गरिएको व्यक्तिलाई कानूनले निर्धारण गरेबमोजिमको क्षतिपूर्ति दिइनेछ" भन्ने व्यवस्था छ। उक्त व्यवस्थासमेतको आधारमा अपराध पीडितको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हकलाई नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२ अन्तर्गतको बाँच्न पाउने हकको अभिन्न अंश (Integral Part) को रूपमा राख्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ नेपालको सन्दर्भमा अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको हक उक्त धारा १२ अन्तर्गतको बाँच्न पाउने हक अन्तर्गत सम्बोधन गरिनु पर्ने विषय हो भन्ने प्रस्ट हुन्छ।

३३. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐन, २०६४ को दफा १७ मा "अदालतले कसुरदारलाई भएको जरिवानाको पचास प्रतिशत बराबरको रकममा नघट्ने गरी निजबाट पीडितलाई मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराई दिनुपर्नेछ" भने व्यवस्था छ। त्यसैगरी मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १० नं. मा "कसैले कुनै महिलालाई जबर्जस्ती करणी गरेको ठहरेमा अदालतले त्यस्ती महिलालाई भएको शारीरिक वा मानसिक क्षति विचार गरी मनासिब ठहराएबमोजिमको क्षतिपूर्ति कसुरदारबाट भराइ दिनुपर्नेछ। त्यस्तो क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्दा कसुरको गाम्भीर्यता, कसुरबाट पीडित व्यक्तिको मृत्यु भइसकेको रहेछ भने निजमा आश्रृत नाबालक छोराछोरी भए निजहरूलाई पर्न गएको पीडासमेत विचार गरी निर्धारण गर्नुपर्नेछ" भन्ने

व्यवस्था रहेको छ। घरेलु हिंसा (कसुर र सजाय) ऐन, २०६६ को दफा १० मा "पीडित व्यक्तिलाई घरेलु हिंसाको प्रकृति, मात्रा, पीडितलाई पुगेको पीडा र पीडक तथा पीडितको आर्थिक तथा सामाजिक हैसियत समेतलाई विचार गरी अदालतले पीडकबाट मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराइदिन सक्नेछ" भन्ने व्यवस्था छ।

३४. उपरोक्त व्यवस्थाबाट हाम्रो न्यायप्रणालीले समेत पीडितले पीडकबाट क्षतिपूर्ति भराई पाउने व्यवस्थालाई पीडितको कानूनी हकको रूपमा अंगिकार गरेको पाइन्छ। यस परिप्रेक्ष्यमा पीडितलाई क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउँदा पीडितले अपराधबाट भोग्नु परेको पीडाको प्रकृति वा पीडाको कठोरता वा क्रूरतालाई नै क्षतिपूर्ति मापनको आधार बनाइनु पर्ने हुन्छ। पीडकको आर्थिक हैसियत वा क्षमताले त्यस्तो क्षतिपूर्तिमा निर्णायक स्थान प्राप्त गर्ने वा निर्णयको आधार बन्ने अवस्था सिर्जना गरिनु हुँदैन। अन्यथा पीडक पहिचान हुन नसकेको, फरार रहेको, आर्थिक अवस्था कमजोर रहेको वा कम उमेरको रहेको भन्ने जस्ता तर्कहरू अगाडि ल्याएर पीडितको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्ने हक कुण्ठित वा सङ्कुचित हुन जाने हुन्छ। यस्तो अवस्था सिर्जना हुन गएमा पीडित बाँच्न पाउने हकबाट नै वञ्चित भई पीडितको न्यायमा पहुँचसमेत स्थापित हुन सक्तैन। यस्तो अवस्थामा पीडितको बाँच्न पाउने मौलिक हक र आधारभूत मानव अधिकारले न्यायिक संरक्षणसमेत प्राप्त गर्न नसक्ने हुन्छ। तसर्थ न्यायको रोहमा यस्तो अप्रिय अवस्था सधैं अमान्य एवम् अस्वीकार्य हुन्छ।

३५. प्रस्तुत सन्दर्भमा Justice Krishna Ayyar ले *Rattan Singh vs. State of Punjab*^{२७}

२६. धारा १२(२), नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३

२७. RATTAN SINGH VS. STATE OF PUNJAB, (1980), AIR, Supreme Court, p.84.

भएको मुद्दामा बोलेको कुरा सान्दर्भिक देखिन्छ जसमा भनिएको छ "It is a weakness of our jurisprudence that the victims of the crime and the distress of the dependants of the prisoner, do not attract the attention of the law. Indeed, victim reparation is still the vanishing point of our criminal law. This is a deficiency in the system which must be rectified by the legislature".

३६. उपरोक्त विवेचनाको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा भएको वारदात हेर्दा एउटा असहाय बालिकाको जीवन समग्रमा मौलाउन नपाउँदै समाप्त भएको देखिन्छ । आमा "ख" कुमारीले आफ्नो आर्थिक विपन्नताको कारण बालिका छोरीलाई अरुको घरमा घरेलु कामदारको रूपमा राखेको देखिन्छ । वयस्क उमेर प्राप्त गरी नसकी पीडित शारीरिक, मानसिक, शैक्षिक, आर्थिक तथा पारिवारिकरूपमा पूर्णतः अपरिपक्व र असहाय रहेको अवस्था देखिन्छ । बस्ने ठाउँ र पारिवारिक संरक्षण र हेरविचारको अभावका कारण असुरक्षित अवस्थामा बाँच्न विवश भएको अवस्था देखिन्छ । यस्तो असुरक्षित अवस्थामा रहेको कारणबाट यौन हिंसा र मानव बेचबिखनसमेतका वारदात हुन पुगेको देखिन्छ ।

३७. बालबालिकाहरू खुला मस्तिष्कका हुन्छन् । उनीहरू साथी सङ्गतबाट प्रभावित हुने गर्दछन् । प्रस्तुत मुद्दामा पीडित नाबालिक रहेको र पीडक लोकबहादुर सार्की प्रस्तुत वारदातभन्दा पहिले जबर्जस्ती करणीको अपराधमा जेल सजाय व्यतीत गरेको व्यक्ति भन्नेसमेत देखिन्छ । निजको सङ्गत प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क.सँग रहेको र निजहरू समेतको योजनाको आधारमा पीडितलाई झापाबाट

धरान र धरानबाट पुनः झापा हुँदै भारतको सिक्किम सम्मको यात्रा तय गरी विवाहको नाटक मञ्चन गरी बिक्री गर्न लागेको तथ्य मिसिलबाट देखिन्छ ।

३८. नेपालमा गरिबीको रेखामुनी रहेका परिवारको सङ्ख्या उल्लेख्य छ । आफ्नो सन्तानको उचित स्याहार सम्भार, शिक्षा, स्वास्थ्यको विचार गर्न नसक्नेसमेतको आर्थिक विपन्नताको कारणले आफ्नो सन्तानलाई अरुको घरमा मजदुरको रूपमा राख्न दिने, बालश्रमिक बनाउने, इट्टाभट्टा गलैँचा कारखाना, कपडा कारखानामा श्रमिकको रूपमा काम गर्न पठाउन बाध्य हुने गरेको अवस्था छ । आर्थिक विपन्नताको कारणबाट परिवार र समाजबाट टाढा हुन पुगेका यस्ता अवोध र असहाय व्यक्तिहरू नै मानव बेचबिखन र ओसारपसार जस्ता अपराधहरूबाट दिनदिनै पीडित भइरहेका छन् । यसरी घरको नाजुक आर्थिक अवस्थाको कारण अर्काको घरमा बसी काम गरेको अवस्थामा बालबालिकामाथि हुन सक्ने शारीरिक वा मानसिक हिंसा, क्षति वा दुर्व्यवहार, यौन शोषण, यौन दुर्व्यवहारसमेतबाट जोगाउन तथा संरक्षणको लागि बालअधिकारसम्बन्धी महासन्धीले तोकिदिएको राज्यको संरक्षणात्मक वा अभिभावकीय दायित्व निर्वाह गर्नेतर्फ हामीकहाँ धेरै कार्यहरू हुन बाँकी नै छ ।

३९. अपराध पीडितलाई यथाशीघ्र क्षतिपूर्ति दिलाउने, त्यस्तो क्षतिपूर्तिको परिमाण वा स्वरूप यथार्थपरकरूपले निर्धारण गर्ने र क्षतिपूर्तिको माध्यमबाट पीडितको जीवनयापनलाई सहज बनाउनेतर्फ हामीकहाँ प्रस्ट न्यायिक दृष्टिकोण निर्माण हुन सकेको छैन । यथास्थितिमा पनि अदालतले तोकेको क्षतिपूर्तिसमेत पीडितले पाउन सकेको अवस्था छैन । अपराधिक घटना एवम् हिंसाबाट गरिब, निमुखा तथा विपन्न वर्गका व्यक्तिहरू नै बढी पीडित हुने गरेका छन् ।

अदालतको फैसलाबाट पीडितले पाउने भनी निर्धारण गरेको क्षतिपूर्तिको रकमसमेत कतिपय अवस्थामा भराउन सकिने अवस्था छैन। यससम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट भएको एक अध्ययनअनुसार हालसम्म २ जना पीडितले मात्रै क्षतिपूर्ति प्राप्त गरेको अवस्था छ। पीडितले प्राप्त गर्ने क्षतिपूर्तिको वास्तविक स्थितिको बारेमा यथार्थ बुझ्न यो तथ्यलाई न्यायिक जानकारीमा राखनुपर्ने हुन्छ।

४०. उल्लिखित विवेचनाअनुसार नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ र २० को व्यवस्था, अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको प्रावधान र अन्य मुलुकहरूको अभ्याससमेतको आधारमा हामीकहाँ समेत अपराध पीडितको क्षतिपूर्तिको हक बाँच्न पाउने हकको अभिन्न अंश (Integral Part) को रूपमा मान्नुपर्ने हुन्छ। यसरी क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्नु अपराध पीडितको मौलिक हक हो। यस हकलाई व्यवहारिक, वास्तविक र पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गरी पीडितलाई न्याय प्रदान गर्नु अदालतको दायित्व हो भने समग्र राज्यको कर्तव्य हो।

४१. सामाजिक सम्झौताको सिद्धान्त^{२८} समेतको आधारमा राज्यमा बसोबास गर्ने सम्पूर्ण व्यक्तिहरूलाई संरक्षण र सुरक्षा दिनु राज्यको कर्तव्य हो। राज्यले उपयुक्त सुरक्षा दिन नसकेको अवस्थामा सो राज्यमा बस्ने व्यक्तिहरू अपराधबाट पीडित हुन पुग्दछन्। न्यायको पहुँचबाट वञ्चित हुन पुग्छन्। न्याय प्रणालीप्रति नै अविश्वास सिर्जना हुन जान्छ। कुनै व्यक्ति अपराध पीडित हुनुमा राज्यको सुरक्षा संयन्त्रको समेत

कमजोरी र दोष रहेको मान्नु पर्दछ। सो कारणले अपराध पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिनु राज्यको समेत दायित्व हो। उक्त व्यवस्थाअनुसार पीडितले तत्काल क्षतिपूर्ति पाउनुपर्ने हुन्छ। पीडकको क्षतिपूर्ति तिर्ने आर्थिक हैसियत नभएको, पीडक पहिचान हुन नसकेको वा पीडक फरार रहेको अवस्थामा नागरिकको संरक्षकको हैसियतले अपराध पीडितलाई उक्त क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने कर्तव्य राज्यको हुन आउँछ।

४२. जबर्जस्ती करणी, मानव बेचबिखन र ओसारपसार जस्ता मुद्दा लामो समयसम्म चलिरहने र अन्तिम निकर्षाल हुन समय लाग्ने हुँदा मुद्दा अन्तिम किनारा हुँदासम्म परिस्थितिमा व्यापक परिवर्तन भई पीडितहरू क्षतिपूर्ति पाउने नसकी पलायन भएको समेत देखिन्छ। अपराध त अपराध नै हो, पीडितले जसरी पनि क्षतिपूर्ति पाउने पर्दछ। पीडितशास्त्र (Victimology) अनुसार अपराध गर्ने व्यक्तिको पहिचान भएको होस वा नहोस्, अपराधको अभियोजन होस वा नहोस अपराधबाट पीडितले जीवन निर्वाहको लागि क्षतिपूर्ति पाउनु पर्ने, सो क्षतिपूर्ति यथेष्ट (adequate) हुनुपर्ने र निजको पुनस्थापन (rehabilitation) तत्काल हुनुपर्ने एवम् त्यस्तो क्षतिपूर्ति र पुनस्थापन राज्यले नै गर्नुपर्ने हुन्छ। तसर्थ महिला हिंसा, जबर्जस्ती करणी, मानव बेचबिखन तथा ओसारपोसार जस्ता मुद्दामा पीडितले भोगेको पीडा स्वरूप पाउने क्षति नागरिकको अभिभावक र संरक्षक भएको हैसियतले राज्य स्वयम्ले तत्काल उपलब्ध गराउनु राज्यको दायित्वभित्र पर्दछ। त्यस्तो रकम राज्यले पीडकबाट असुल उपर

२८. In moral and political philosophy, the social contract or political contract is a theory or model, originating during the Age of Enlightenment, that typically addresses the questions of the origin of society and the legitimacy of the authority of the state over the individual. Social contract arguments typically posit that individuals have consented, either explicitly or tacitly, to surrender some of their freedoms and submit to the authority of the ruler or magistrate (or to the decision of a majority), in exchange for protection of their remaining rights. The question of the relation between natural and legal rights, therefore, is often an aspect of social contract theory.

गर्ने सम्बन्धमा उपयुक्त कानूनी व्यवस्था गर्न सक्ने नै हुन्छ । पीडकबाट क्षतिपूर्ति भराउन नसकिएको भन्ने कारणले मात्र पीडितलाई क्षतिपूर्ति पाउने हकबाट वञ्चित गर्ने गरी प्रणालीले थप पीडितलाई पीडा दिन मिल्नेसमेत हुँदैन । तसर्थ यस अदालतबाट विपक्षी झिकाउने आदेशमा लिइएको आधारसँग सहमत हुन सकिएन ।

४३. अब सातौं तथा अन्तिम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा उल्लिखित व्यवस्था, सिद्धान्त, तथ्य, प्रमाण एवम् विवेचनासमेतको आधारमा प्रतिवादीमध्येका लोकबहादुर सार्कीले नाबालिक पीडितलाई विवाहको बहाना गरी आफूसँग परिचित प्रतिवादी लक्ष्मीमाया वि.क. समेतको सहयोग लिई बालविवाह, जबर्जस्ती करणी तथा निजलाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले ओसारपसार गरेको भन्ने अपराध पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादीहरू लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.लाई मानव बेचिवखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) देहाय (ड) को खण्ड (२) बमोजिम १२ (बाह्र) वर्ष कैद र रु.१,००,०००/- (एक लाख) जरिवाना हुने र पीडितले पाउने क्षतिपूर्तिको हकमा प्रतिवादी लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.बाट ऐ. ऐनको दफा १७ बमोजिम जनही रु.५०,०००/- (पचास हजार) र मुलुकी ऐन, जबर्जस्ती करणीको महलको १० नं. बमोजिम प्रतिवादी लोकबहादुर सार्कीबाट रु.२५,०००/- (पच्चीस हजार) थप गरी जम्मा रु.१,२५,०००/- (एकलाख पच्चीस हजार रुपैयाँ) क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर भई पुनरावेदन अदालत, इलामबाट मिति २०६७।०६।०६ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन ।

४४. साथै प्रस्तुत मुद्दाकी पीडित "क"

कुमारीले प्रतिवादीहरूबाट भराई पाउने ठहर भएको उपरोक्त क्षतिपूर्तिको रकम नेपाल सरकारबाट तत्काल उपलब्ध गराई सो रकम प्रतिवादीहरूबाट सरकारी बिगो सरह असुलउपर गर्नु, गराउनु एवम् अब उपरान्त यस्ता प्रकृतिका अपराधका पीडितहरूलाई अदालतको अन्तिम फैसलाले निर्धारण गरेबमोजिमको क्षतिपूर्ति रकम एउटा छुट्टै कोषको स्थापना गरी सो कोषबाट तत्काल उपलब्ध गराउन र सो रकम पीडकबाट असुल उपर गर्ने गराउने व्यवस्था मिलाउन यथाशीघ्र आवश्यक र उपयुक्त पूर्वाधारको निर्माण गर्नु गराउनु भनी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा लेखी पठाउने ठहर्छ । अरुमा तपसील बमोजिम गर्नु ।

तपसील

पुनरावेदन अदालतको फैसलाको तपसील खण्डमा पीडितलाई प्रतिवादीहरू लोकबहादुर सार्कीबाट रु.७५,०००/- (पचहत्तर हजार रुपैयाँ) र लक्ष्मीमाया वि.क.बाट रु.५०,०००/- (पचास हजार रुपैयाँ) गरी जम्मा रु.१,२५,०००/- (एकलाख पच्चीस हजार रुपैयाँ) क्षतिपूर्ति स्वरूप भराई दिने गरी लगत कसिएकामा माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पीडितले नेपाल सरकारबाट सो क्षतिपूर्तिको रकम तत्कालै पाउने ठहर भएकाले उक्त क्षतिपूर्तिको रकम रु.१,२५,०००/- (एकलाख पच्चीस हजार रुपैयाँ) नेपाल सरकारबाट पीडित "क" कुमारीलाई तत्काल उपलब्ध गराउनु र सो रकम प्रतिवादीहरू लोकबहादुर सार्की र लक्ष्मीमाया वि.क.बाट सरकारी बिगो सरह असुलउपर गर्ने गरी लगत राख्नु भनी सुरु झापा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १ प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत नेपाल सरकारलाई उपलब्ध

गराउनु २
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल
नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ३

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

इति संवत् २०७१ साल माघ १९ गते रोज २ शुभम्।
इजलास अधिकृत : रमेश रिजाल, अर्जुनप्रसाद
कोइराला

निर्णय नं.१३४७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री वैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
आदेश मिति : २०७१।१२।२१।२
०६५-WO-००६२

मुद्दा:- उत्प्रेषण/परमादेश।

निवेदक : इलाम जिल्ला, इलाम नगरपालिका वडा
नं. ८ घर भै हाल का.जि.का.म.न.पा. वडा नं
५ बस्ने पूर्व प्रहरी नायब निरीक्षक चिरञ्जीवि
खरेल

विरुद्ध

विपक्षी : प्रहरी प्रधान कार्यालय, नक्साल
काठमाडौंसमेत

- कानूननले नै अख्तियारवालाले प्रतिवादको मौका नदिई सजाय दिनुपूर्व नै प्रतिवादको मौका नदिनु पर्ने कारण खोली पर्चा खडा गरी राख्नुपर्ने अनि मात्र सजाय गर्नुपर्ने भनी अनिवार्य कार्यविधि तोकेकामा पहिले नै सजाय गर्ने अनि मात्र प्रतिवादको मौका दिन नपर्ने भनी पर्चा खडा गरिएकोबाट निवेदकलाई नोकरीबाट हटाउने गरेको कारवाही कानून अनुरूप भएको देखिन नआउने।

(प्रकरण नं.७)

- कानूनबमोजिम रीत नपुगी घर बिदाको दरखास्त पेस भएको भए पनि सो माग गरेको घर बिदा अस्वीकृत भएको भन्ने कुराको जानकारी निवेदकलाई दिनु बिदा दिने अधिकारीको कानूनी दायित्व हो। कानूनले यो दायित्व बिदा दिने वा नदिने अधिकारीलाई नै तोकेको छ। तर, सो दायित्व सम्बन्धित बिदा दिने अधिकारीले पालन गरेको भने देखिएन। माग गरेको बिदा अस्वीकृत भएको जानकारी नै नपाएको अवस्थामा बिदा स्वीकृत भएकै होला भनी निवेदकले गराइ रहेको उपचारलाई निरन्तरता दिनु स्वभाविककै हुन्छ। यस्तो अवस्थामा निवेदक गैह्रहाजिर रहेको भनी सेवाबाट हटाउने गरी भएको निर्णय न्यायोचित हुँदैन।

(प्रकरण नं.९)

- गलत वतन फरक वडामा सूचना पठाएको र तामेल नभएको म्याद सूचनाको आधारबाट निवेदक फेला नपरेको वा भागी पत्ता नलागेको भन्न सकिने अवस्था हुँदैन। गलत

वतनमा तामेल भएको सूचना निवेदकले प्राप्त गरे भन्न नमिल्ने हुँदा सूचना अनुरूप निवेदक कार्यालयमा हाजिर हुन आएन भन्न मिल्ने देखिन नआउने ।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता रेवतप्रसाद खरेल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता टीकेन्द्र दाहाल

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६८ मङ्सिर, नि.नं.८६६३, पृष्ठ १२७६

सम्बद्ध कानून :

- प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १०
- प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ६०, ८४(छ), ८८(झ), ८९(२)

आदेश

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् आदेश यसप्रकार रहेको छ :

म निवेदक २०४६ सालमा प्रहरी सहायक निरीक्षक पदमा नियुक्त भई प्रहरी नायब निरीक्षक पदमा पदोन्नती भई कर्तव्यनिष्ठ भई अपराध अनुसन्धान विभाग, नक्सालमा कार्यरत प्रहरी कर्मचारी हुँ । सो विभागमा कार्यरत हुनुभन्दा पहिलेदेखि नै म ढाड दुख्ने बिरामीको कारण नेपाल प्रहरी सङ्गठन मातहतको निकाय वीरेन्द्र प्रहरी अस्पताल, राजधानीका काठमाडौं मोडेल अस्पताल र त्रि.वि. शिक्षण अस्पतालमा उपचारत थिए । पछिल्लो पटक उक्त विभागको सिफारिसको

आधारमा मिति २०६०।५।१० देखि वीरेन्द्र प्रहरी अस्पतालमा उपचार गराइरहेको थिए । त्यसै समयमा मेरो ईलाका प्रहरी कार्यालय, गोकुले, काभ्रेमा सरुवा भएपश्चात् मलाई सो कार्यालयमा हाजिर हुन जान रमना बुझ्न भनिएकाले म आफू नियमित उपचारको क्रममा रहेको हुँदा उपचार पछि रमना बुझ्न भनी मौखिक जानकारी गराउँदा जबर्जस्ती मिति २०६०।५।२२ मा रमना पत्र बुझाएको हुँदा उपचारको लागि ४ दिनको क्या.वि. लिई सोही दिन वीरेन्द्र प्रहरी अस्पतालमा गएको थिएँ । सो कुरा वीरेन्द्र प्रहरी अस्पतालबाट जारी भएको बिरामी कार्डबाट पनि स्पष्ट हुन्छ । त्यसै गरी सो अस्पतालका चिकित्सकको सल्लाहले ३० दिन थप घर बिदा माग गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय काभ्रेपलाञ्चोकमा बिदाको प्रतिवेदन पठाई उपचारको क्रममा सोही अस्पतालमा थिएँ । त्यसको जानकारी वीरेन्द्र प्रहरी अस्पतालले क्रमसङ्ख्या ७४६० को सञ्चारबाट सो जिल्ला प्रहरी कार्यालयलाई गराएको पनि छ । मैले माग गरेको घर बिदा स्वीकृत भएको नभएको सम्बन्धमा विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालयले कुनै जानकारी दिइएको छैन । उपचारमा रहेको भन्ने कुरा विपक्षी निकायलाई थाहा हुँदा हुँदै पनि विपक्षी प्रहरी महानिरीक्षकज्यूबाट मलाई कुनै सफाइको मौका नदिई आफूखुसी भागी हिडी सम्पर्कमा नरहेको भन्ने आधार बनाई मिति २०६०।९।१७ मा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (झ) को कसुरमा ऐ नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (छ) बमोजिम भविष्यमा सरकारी सेवाको निमित्त अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट हटाउने गरी निर्णय गरिएको रहेछ ।

मलाई सेवाबाट हटाउने गरी गरेको सो निर्णय बदरको लागि मैले विपक्षी गृह मन्त्रालय, गृह मन्त्रीज्यूसमक्ष गरेको पुनरावेदनमा माननीय

गृह मन्त्रीज्यूबाट मिति २०६२।३।२९ मा प्रहरी महानिरीक्षकज्यूबाट भएको निर्णय सदर गरेको कुरा मिति २०६५।४।१३ मा निर्णयको जानकारी प्राप्त भएपछि थाहा हुन आयो। कुनै पनि प्रहरी कर्मचारीलाई बर्खास्त गर्दा वा अवकाश दिँदासमेत प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० को खण्ड क, ख र ग बमोजिम बाहेक सफाइ पेस गर्ने मौका नदिई कारवाही गर्न मिल्दैन। सफाइको मौका नदिई नोकरीबाट अवकाश दिन नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा कसुरदार ठहरी अदालतबाट सजाय पाएमा, प्रहरी ऐनअन्तर्गतको अपराध ठहरी कैदको सजाय पाएमा वा सफाइको मौका दिन मनासिब नपर्ने अवस्था देखाई व्यहोरा खोली सजाय दिने अधिकारीले पर्चा खडा गरी राखेको अवस्था हुनुपर्दछ। त्यस्तै ऐ. नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२) को प्रतिबन्धनात्मक वाक्यांशअनुसार भागी पत्ता नलागेको वा अरु कुनै कारणले सम्पर्क स्थापित गर्न असम्भव भएमा र सफाइ पेस गर्ने मौका दिन मनासिब नपर्ने भएमा मात्र पर्चा खडा गरी कारवाही गर्न सक्ने व्यवस्था छ। तर मलाई सेवाबाट अवकाश दिने भनी निर्णय पर्चा खडा गरी सोही दिन मिति २०६०।९।१७ मा सफाइ पेस गर्ने मौका दिन नपर्ने भनी पर्चा खडा गरेको देखिन्छ।

वीरेन्द्र प्रहरी अस्पतालबाट मिति २०६०।७।१३ मा डिस्चार्ज भएपछि म निवेदक निरन्तररूपमा उपचारको क्रममा छु। यस सम्बन्धमा आफूखुसी भागी हिडी सम्पर्कमा नरहेको भन्ने तथ्य आधारहिन छ। सम्पर्क गर्न आउनु भनी स्थायी वा अस्थायी वतनमा जानकारी पठाई मुचुल्का भै आउँदासमेत सम्पर्क गर्न नआएको भन्ने कथनलाई आधार बनाई मलाई नोकरीबाट अवकाश दिएको भन्ने कुरा सुरु निर्णय पर्चाबाट देखिन्छ। मेरो स्थायी वतन इलाम नगरपालिका वडा नं. ८ र अस्थायी वतन

का.जि.का.म.न.पा. वडा नं ७ भण्डारेक्षर गल्ली घर नं. ७८ मा जानकारी पठाएको छैन। यसबाट मुलुकी ऐन अ.ब. ११० नं. को रीत नपुगेको प्रस्ट छ। रीत नपुर्‍याई गरिने निर्णय कानूनबमोजिमको निर्णय हुन सक्दैन। म निवेदकलाई विभागीय सजाय गर्दा सफाइको मौका दिनुपर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्थाले मलाई मनोमानी बर्खास्त इत्यादिबाट बचाउ गरेको छ। प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को (झ) बमोजिम मनासिब कारण नभई वा बिदा नलिई बसेमा वा गैर हाजिर भएमा मात्र सेवाबाट हटाउन सकिन्छ। त्यसमा पनि सेवारत् रहेको प्रहरी कर्मचारीलाई सेवाबाट हटाउने निर्णय गर्नुपूर्व सो सम्बन्धमा सजाय प्रस्तावित गरी स्पष्टीकरण माग गर्नुपर्नेमा सो कुनै कानूनी व्यवस्था विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालयले पालना गरेको छैन। स्पष्टीकरण नसोधी, सफाइको मौका पनि नदिई गरिएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरीत हुन्छ।

अतः म निवेदकलाई सेवाबाट हटाउने गरी प्रहरी महानिरीक्षकले मिति २०६०।९।१७ मा गरेको सुरु निर्णय गृहमन्त्रीबाट मिति २०६२।३।२९ मा सदर गरेको पुनरावेदकीय निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त, यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त र प्रहरी ऐन, नियमावलीमा उल्लिखित कार्यविधिको पालना नगरी एकपक्षीय स्वेच्छाचारी ढङ्गबाट भएको हुँदा उक्त निर्णय संविधानको धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई साविक पदमा पुनर्वहाली गराई सम्पूर्ण तलब, भत्ता र अन्य सुविधा दिनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो, यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको

म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतबाट मिति २०६५।४।२९ मा भएको आदेश ।

निवेदक प्रहरी नायब निरीक्षक दर्जाको एक जिम्मेवार प्रहरी कर्मचारी भएर सरुवा भएको ईलाका प्रहरी कार्यालयमा जान रमना लिई सकेपछि ऐनका म्यादभित्र सरुवा भएको कार्यालयमा हाजिर भई पदीय जिम्मेवारी अनुसार तत्कालीन अवस्थामा संवेदनशिल भई कर्तव्य निर्वाह गर्नुपर्नेमा नगरी काम, कर्तव्य र जिम्मेवारीबाट विमुख भई उपचारको क्रममा रहेको भन्नेसमेतका विभिन्न बहानामा कार्यालयमा अनुपस्थित भएको कारण निजको कसुरअनुसार प्रहरी नियमावली, २०४९ ले निर्दिष्ट गरेको कार्यविधि पूरा गरी सेवाबाट अवकाश दिने गरी प्रहरी महानिरीक्षकबाट मिति २०६०।९।१७ मा भएको निर्णय माननीय गृह मन्त्रीबाट पनि मिति २०६२।३।२९ मा सदर भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी प्रहरी प्रधान कार्यालय र ऐ. का प्रहरी महानिरीक्षकको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

निवेदक प्रहरी सङ्गठनको जिम्मेवार अधिकृत भएर पनि उपचार पश्चात् दरबन्दीमा जान रमना लिएपछि आफूखुसी ४४ दिन गैर हाजिर रहेकाले प्रहरी महानिरीक्षकबाट सेवाबाट अवकाश दिने गरी निर्णय भएको हो । सो निर्णयमा पुनरावेदकीय निर्णय हुँदा सदर भएको छ । घर बिदा स्वीकृत पनि नभएको र सोको जानकारी पनि नदिएको सम्बन्धमा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ६० को उपनियम (१) मा आफू कार्यरत कार्यालयमार्फत घर बिदा पेस गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकामा कार्यरत कार्यालयमार्फत पेस नभएको हुँदा बिदा स्वीकृत नभएको हो । तसर्थ प्रस्तुत

रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काभ्रेपलाञ्चोकका प्रहरी नायब उपरीक्षकको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकलाई कानून प्रदत्त अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट कानूनबमोजिम नै विभागीय कारवाही भई सजाय भएको र सोउपर पुनरावेदन तहबाट समेत सदर हुने निर्णय भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी गृह मन्त्रालय र गृह मन्त्री वामदेव गौतमको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

निवेदक मिति २०६०।५।२२ गते दरबन्दी रहेको कार्यालयमा हाजिर हुन जान रमना लिई चार दिन क्या.वि. लिई हिँडेकामा तत्काल दरबन्दीमा हाजिर नभई आफू बिरामी भएको कुरा सम्बन्धित कार्यालयलाई जानकारी नगराई अस्पताल भर्ना हुनु भएको देखियो । उपचारपछि मिति २०६०।७।१३ मा डिस्चार्ज भएका निवेदकले लामो समयपश्चात् अर्थात् मिति २०६०।७।२७ मा ३० दिनको घर बिदा माग गरी लिखित दरखास्त पठाएकामा सो निवेदन मिति २०६०।७।३० मा प्राप्त हुँदा निजको घर बिदा अस्वीकृत भएको छ । बिदा अस्वीकृत भएपछि हाजिर हुन आउने सम्बन्धमा खोज तलास गरी जानकारी गराउन खोज्दा फेला नपरेकाले रीतपूर्वक मुचुल्का टाँस गरी कानूनको रीत पुर्याई सेवाबाट हटाउने गरी भएको निर्णयमा कुनै कानूनको त्रुटि नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी मध्ये क्षेत्रीय प्रहरी कार्यालय हेटौडा र ऐ.का प्रहरी नायब महानिरीक्षकका तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री

रेवतप्रसाद खरेलले निवेदक प्रहरी नायब निरीक्षक पदमा कार्यरत रहँदाको अवस्थामा तत्काल इलाका प्रहरी कार्यालय, गोकुले, काभ्रेमा सरुवा भएको कारण मिति २०६०।५।२२ मा रमाना बुझाइयो । निवेदक सो भन्दा पहिला मिति २०६०।५।१० देखि नै वीरेन्द्र प्रहरी अस्पतालमा उपचारको क्रममा रहेको भन्ने तथ्य अस्पतालबाट दिइएको बिरामी कार्डबाट स्थापित छ । पछि वीरेन्द्र प्रहरी अस्पतालका चिकित्सकले उपचार गर्न अस्पताल भर्ना हुनुपर्ने भनी सल्लाह दिएअनुसार ३० दिन घर बिदा माग गरी उपचार गराएको हो । सो कुरा उक्त अस्पतालले क्र.स. ७४६० को सञ्चारबाट जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काभ्रेलाई जानकारी गराएको अवस्था छ । निवेदकले बिदा माग गरेकामा सो बिदा स्वीकृत भएको वा नभएको भन्ने सम्बन्धमा कुनै निर्णय गरी जानकारी गराएको पनि देखिँदैन । प्रहरी नियमावलीबमोजिम विभागीय सजायसमेत गर्दा अनिवार्यरूपमा सफाइको मौका दिनुपर्ने हुन्छ । स्थायी वतनमा म्याद सूचना पठाएको भन्ने कुरा मिसिलबाट देखिएकामा सो म्याद सूचना रीतपूर्वक तामेल भएको देखिँदैन । त्यस्तो सूचनाको आधारमा कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउन मिल्दैन । तर्सथ प्रहरी महानिरीक्षकबाट मिति २०६०।९।१७ मा भएको निर्णय सदर गर्ने गरेको माननीय गृह मन्त्रीको मिति २०६२।३।२९ को निर्णय एवम् सोसम्बन्धी भएका काम कारवाहीसमेत उत्प्रेषणद्वारा बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

विपक्षी गृह मन्त्रालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री टीकेन्द्र दाहालले निवेदकलाई सफाइको मौका दिएको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निज निवेदकलाई सोको जानकारी गराउन निजको स्थायी र अस्थायी दुवै वतनमा खोज्दा निज फेला नपरेपछि सोही व्यहोराको रीतपूर्वक मुचुल्का भई

आएको छ । त्यसपश्चात् सफाइको मौका दिन नपर्ने भन्नेसमेत व्यहोराबाट प्रहरी प्रधान कार्यालयबाट मिति २०६०।९।१७ मा पर्चा खडा भई गैर हाजिर रहेका निवेदकलाई प्रहरी ऐन, नियमावलीबमोजिम प्रहरी महानिरीक्षकले सेवाबाट अवकाश दिने गरी मिति २०६०।९।१७ मा भएको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरी माननीय गृह मन्त्रीबाट भएको मिति २०६२।३।२९ को निर्णय कानूनसम्मत हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज होस् भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

२. दुवैतर्फका विद्वान्हरूको बहस सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक सरुवा भएको कार्यालयमा हाजिर हुन नगई विभिन्न बहानामा उपचार गरेको भन्दै बसेको र अस्पतालबाट डिस्चार्ज भएपछि पनि हाजिर हुन नआई गैर हाजिर रहेको भन्ने आधारबाट प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को (झ) को कसुरमा नियम ८४(छ) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी नोकरीबाट हटाएको देखिन्छ । निवेदकलाई नोकरीबाट हटाउने गरी भएको निर्णय कानूनको प्रक्रिया पुर्याई न्यायिक मनको प्रयोग गरी भएको छ छैन भन्ने विषयमा नै निर्णय गर्नुपरेको छ ।

३. कसैको हकमा प्रतिकूल असर पर्ने गरी निर्णय गर्नुपूर्व उसलाई प्रतिवाद गर्ने मौका प्रदान गर्नुपर्दछ । यो सर्वमान्य प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त हो । सुनुवाईको मौका नै नदिई कसैलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी गरिएको निर्णय आफैँमा पूर्वाग्राहीयुक्त निर्णय हुनपुग्छ । आफू विरुद्ध लागेको आरोपमा सफाइको मौका दिइने प्रक्रियाले निर्णयकर्ताको काम कारवाहीमा स्वच्छता र विश्वासनीयता रहेको अनुभूति हुनसक्छ । यसको अभावमा भएको निर्णय न्यायोचित मान्न मिल्दैन । यी नै सैद्धान्तिक अवधारणाहरूबाट

प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० ले मनमानी बर्खासी इत्यादिबाट बचाउ अन्तर्गत उपदफा (१) मा कर्मचारीलाई बर्खास्त गर्दा, सेवाबाट हटाउँदा, दर्जा र तलब घटाउँदा सो गर्नु नपर्ने भए कारण देखाउन मनासिब अवधि तोकी सफाइको मौका दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। त्यस्तै गरी प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२) ले सजायको आदेश दिनुपूर्व लागेको आरोप र हुन सक्ने सजाय खुलाई सफाइको मौका दिनुपर्ने बाध्यात्मक कार्यविधि तोकेको देखिन्छ। यस प्रकार प्रहरी ऐन, २०१२ र नियमावली, २०४९ अनुरूप कुनै प्रहरी कर्मचारीलाई सजायको आदेश दिनुपूर्व ऊ विरुद्ध लागेको आरोप र हुन सक्ने सजायसमेतमा उसको भनाइ वा प्रमाण के छ भनी सफाइको मौका निजलाई प्रदान गर्नुपर्ने देखियो।

४. निवेदकलाई प्रतिवादको मौका दिएको छैन भन्ने निवेदन जिकिर रहेकामा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अनुरूप निजलाई प्रतिवादको मौका नदिई पर्चा खडा गरी नोकरीबाट हटाएको भन्ने विपक्षीको भनाइ रहेको छ। मुलतः सजायको आदेश दिनुभन्दा पूर्व सफाइको मौका दिनुपर्ने नै हो, तर कहिलेकाहीं सफाइको मौका दिन नसकिने वा सम्भव नहुने वा दिई रहनु अव्यवहारिक हुने जस्ता अवस्थाहरू पनि आउन सक्छ। यिनै अवस्थासमेतलाई पूर्वानुमान गरी ऐनको दफा १०(१) (क)(ख)(ग) को व्यवस्था र नियम ८९(२) मा प्रतिबन्धात्मक व्यवस्था गरिएको देखिन्छ। यस्तो अवस्था परेमा त्यस्तो अवस्था परेको व्यहोरा उल्लेख गरी पर्चा खडा गरी सजायको आदेश दिन सकिन्छ। तर यस्तो प्रावधान सदैव प्रयोग गरिनु उचित होइन। अपवादको रूपमा राखिएको कानूनी प्रावधानलाई अत्यधिक प्रचलनमा ल्याईदा कानूनको मूल मर्म नै सङ्कटमा पर्न जान्छ।

५. प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० र प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश अनुरूप निवेदकलाई सफाइको मौका नदिई हटाउन सकिने कानूनी प्रावधान रहेको देखियो। तर, उक्त कानूनको प्रयोग अख्तियारवालाले कानूनले तोकेको प्रक्रिया अनुरूप गरेको छ छैन र निर्णय पूर्वाग्रहबाट भएको देखिन्छ कि देखिँदैन भनी विचार गर्नुपर्ने हुन्छ। सफाइको मौका नदिई पर्चा खडा गरी सजाय दिन सकिने कानूनी प्रावधानको प्रयोग गरेको अवस्थामा कानूनको सही प्रयोग भएको र पूर्वाग्रहबाट भएको छ छैन भन्ने तर्फ अझ बढी संवेदनशील भई विचार गर्नुपर्ने हुन्छ।

६. प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० र प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८९(२) को बनोट के कस्तो छ भनी हेर्नुपर्ने देखिन आयो।

प्रहरी ऐन, २०१२ को दफा १० को बनोट हेर्दा :-

१०. मनमानी बर्खासी इत्यादिबाट बचाउ :-
(१) कुनै प्रहरी कर्मचारीलाई बर्खास्त गर्दा, सेवाबाट हटाउँदा, दर्जा वा तलब घटाउँदा देहायको अवस्थामा बाहेक निजलाई सो गर्नु नपर्ने कारण देखाउन मनासिब अवधि तोकी सफाइको मौका दिनुपर्छ :-

(क) नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा कसुरदार ठहरी अदालतबाट कैदको सजाय पाएकामा,

(ख) यस ऐन अन्तर्गतको अपराध ठहरी कैदको सजाय पाएकामा, वा

(ग) सफाइको मौका दिन मनासिब नपर्ने अवस्था देखाई व्यहोरा खोली सजाय दिने अधिकारीले पर्चा खडा गरी राखेकामा।

प्रहरी नियमावली, २०४९ को ८९ को देहाय (२) के बनोट हेर्दा :-

८९. सजायसम्बन्धी कार्यविधि: (२) प्रहरी कर्मचारीलाई सजायको आदेश दिनु अघि कारवाही गर्न लागिएको उल्लेख गरी हुन सक्ने सजायसमेत खुलाई सूचना दिई निजलाई आफ्नो सफाइ पेस गर्ने मौका दिनुपर्ने छ । त्यस्तो सूचना दिँदा लगाईएको आरोप स्पष्टरूपले किटिएको हुनुपर्दछ र प्रत्येक आरोप कुन कुरा र कारणमा आधारित छ सोसमेत खुलाउनु पर्नेछ । त्यसपछि त्यस्तो प्रहरी कर्मचारीले सजाय गर्ने अधिकारीले तोकिएको म्यादभित्र आफ्नो सफाइको र प्रस्तावित सजायको सम्बन्धमा लिखित स्पष्टीकरण पेस गर्नुपर्नेछ :-

तर,

- (क) भागी पत्ता नलागेको वा अरु कुनै कारणले सम्पर्क स्थापित गर्न असम्भव भएको प्रहरी कर्मचारीको सम्बन्धमा यस नियमबमोजिमको कार्यविधिको रीत पुर्याउनु पर्नेछैन ।
- (ख) नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट अपराधी प्रमाणित भइसकेको आधारमा कुनै प्रहरी कर्मचारीलाई सजाय दिनुपर्ने भएमा सजाय गर्ने अधिकारीले निजलाई गर्न लागेको सजायको बारेमा सूचनासम्म दिनुपर्नेछ ।
- (ग) सफाइ पेस गर्ने मौका दिँदा मनासिब नपर्ने भएमा सो कुराको पर्चा खडा गरी त्यस्तो प्रहरी कर्मचारीलाई यस उपनियमबमोजिम सफाइ पेस गर्ने मौका दिनु पर्नेछैन ।

७. निवेदकको हकमा विचार गर्दा निजलाई कुनै फौजदारी कसुर लागेको विषय भएको नदेखिँदा ऐन को दफा १०(१)(क) र (ख) को अवस्था नभई १०(१)(ग) को अवस्थासँग दाँजेर हेर्नुपर्ने देखियो । उक्त व्यवस्था हेर्दा निजलाई किन सफाइको

मौका दिन मनासिब हुँदैन, त्यो अवस्था देखाई व्यहोरा खोली पर्चा खडा गरी राखेको हुनुपर्ने देखिन्छ । तसर्थ प्रस्तुत विवादमा निवेदकलाई सेवाबाट हटाउनु पूर्वने निजलाई सफाइको मौका दिन मनासिब नपर्ने भनी पर्चा खडा गरी सकेको थियो वा थिएन भन्ने तथ्य नै मुख्यरूपमा हेरिनुपर्ने भयो । महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट प्राप्त अवकाश दिने सम्बन्धमा खडा भएको मिसिल हेर्दा प्रहरी महानिरीक्षकबाट मिति २०६०।१।१७ मा नि.नं. १५६ बाट अवकाश दिने निर्णय भएको देखिएकामा सोही मितिमा त्यसपछिको निर्णय नि.नं. १५७ बाट नियम ८९(२) अनुरूप सफाइको मौका दिन नपर्ने भनी पर्चा खडा गरेको देखिन्छ । कानूनले नै अख्तियारवालाले प्रतिवादको मौका नदिई सजाय दिनुपूर्व नै प्रतिवादको मौका नदिनु पर्ने कारण खोली पर्चा खडा गरी राख्नुपर्ने अनि मात्र सजाय गर्नुपर्ने भनी अनिवार्य कार्यविधि तोकेकामा पहिले नै सजाय गर्ने अनि मात्र प्रतिवादको मौका दिन नपर्ने भनी पर्चा खडा गरिएकोबाट निवेदकलाई नोकरीबाट हटाउने गरेको कारवाही कानून अनुरूप भएको देखिएन । यसप्रकार सजाय दिनुपूर्व सफाइको मौका प्रदान गर्न मनासिब नभएको भनी पर्चा खडा गरी राखेको अवस्थामा प्रयोग हुनसक्ने कानूनलाई पहिले नोकरीबाट हटाउने अनि मात्र सफाइको मौका दिन मनासिब नहुने भनी पर्चा खडा गरिएकोबाट पूर्वाग्रह भई निर्णय भएको होइन भन्न सकिने अवस्था रहेन ।

८. निवेदक बिरामी परी वीरेन्द्र प्रहरी अस्पताल, काठमाडौं मोडेल अस्पताल र त्रि. वि. शिक्षण अस्पताल महाराजगन्जमा उपचारार्थ भर्ना भएको तथ्यमा विवाद रहेको देखिँदैन । सोही अवस्थामा निजको इलाका प्रहरी कार्यालय, गोकुले, काभ्रेमा सरुवा भएको देखिन्छ । नियमित उपचार गराउन पहिले ४ दिनको क्या.वि. लिएकामा पनि

विवाद देखिँदैन। पछि कमलपित्त रोग लागको भनी ३० दिनको घर बिदा माग गरेको देखिन्छ। यो ३० दिने बिदा स्वीकृत नभएमा निवेदक आफूलाई खटाएको कार्यालयमा कार्यार्थ जानुपर्ने नै हुन्छ। तसर्थ बिदा माग गर्नेले बिदा स्वीकृत भएको वा नभएको जानकारी पाउनु पर्ने नै हुन्छ।

९. यस सम्बन्धमा प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ६० को (१) मा... बिदा लिन चाहने प्रहरी कर्मचारीले आफूलाई चाहिएको बिदाको अवधि, कारण...खोली रीतपूर्वको लिखित दरखास्त आफू हाजिर रहेको कार्यालयमार्फत बिदा दिने अधिकारीसमक्ष दिनुपर्छ र बिदा स्वीकृत वा अस्वीकृत भएको कुराको सूचना त्यस्तो अधिकारीले सो प्रहरी कर्मचारीलाई दिनुपर्नेछ भन्नेसमेत उल्लेख भएको देखिन्छ। यस विवादमा निवेदकले ३० दिन घर बिदा माग गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय, काभ्रेमा मिति २०६०।७।२७ मा बिदाको प्रतिवेदन पठाएको देखिन्छ भने सो कार्यालयको लिखित जवाफबाट सो बिदाको प्रतिवेदन मिति २०६०।७।३० मा प्राप्त भएको र कार्यरत कार्यालयमार्फत नआएको नहुँदा अस्वीकृत भएको भन्ने देखिन्छ। प्रहरी कर्मचारीले बिदा माग गरी निवेदन दिनपर्ने निजको कानूनी कर्तव्य तोकिएकोमा सो बिदा स्वीकृत वा अस्वीकृत भएको जानकारी दिनुपर्ने कर्तव्य पनि बिदा स्वीकृत गर्ने अधिकारीलाई तोकिएको देखिन्छ। कानूनबमोजिम रीत नपुगी घर बिदाको दरखास्त पेस भएको भए पनि सो माग गरेको घर बिदा अस्वीकृत भएको भन्ने कुराको जानकारी निवेदकलाई दिनु बिदा दिने अधिकारीको कानूनी दायित्व हो। कानूनले यो दायित्व बिदा दिने वा नदिने अधिकारीलाई नै तोकेको छ। तर, सो दायित्व सम्बन्धित बिदा दिने अधिकारीले पालन गरेको भने

देखिएन। माग गरेको बिदा अस्वीकृत भएको जानकारी नै नपाएको अवस्थामा बिदा स्वीकृत भएकै होला भनी निवेदकले गराइ रहेको उपचारलाई निरन्तरता दिनु स्वभाविककै हुन्छ। यस्तो अवस्थामा निवेदक ४४ दिन गैह्रहाजिर रहेको भनी सेवाबाट हटाउने गरी भएको निर्णय न्यायोचित हुँदैन।

१०. निवेदक फेला नै नपरी भागी हिँडेकाले सफाइको मौका दिन नसकी पर्चा खडा गर्नुपर्ने भएको हो कि भनी विचार गर्दा निवेदकको स्थायी वतन इलाम नगरपालिका वडा नं. ८ देखिएकोमा सूचना वडा नं. ९ मा पठाएको देखिन्छ। मध्य क्षेत्र प्रहरी कार्यालय, हेटौँडाले मिति २०६०।८।१० मा प्रहरी प्रधान कार्यालयलाई सम्बोधन गरी लेखेको पत्र हेर्दा मुलुकी ऐन, अ.ब. ११० नं. बमोजिमको सूचना टाँस गरी पठाएको पत्र सामेल रहेको भने देखिन्छ। उक्त च.नं. ११००, मिति २०६०।८।१८ मा वडा प्रहरी कार्यालय गौशालाले लेखेको पत्रमा अस्थायी वतनमा पठाएको सूचना पनि मानिस फेला नपरेको भनी मुचुल्का तयार भएको देखिन्छ। यसरी गलत वतन फरक वडामा सूचना पठाएको र तामेल नभएको म्याद सूचनाको आधारबाट निवेदक फेला नपरेको वा भागी पत्ता नलागेको भन्न सकिने अवस्था हुँदैन। गलत वतनमा तामेल भएको सूचना निवेदकले प्राप्त गरे भन्न नमिल्ने हुँदा सूचना अनुरूप निवेदक कार्यालयमा हाजिर हुन आएन भन्न मिल्ने देखिन आएन।

११. यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट निवेदक वीरबहादुर राउत अहिर वि. गृह मन्त्रालयसमेत भएको (ने.का.प. २०६८, मंसिर, निर्णय नं ८६६३, पृष्ठ १२७६) उत्प्रेषणयुक्त परमादेश मुद्दामा “कुनै निर्णयबाट कसैको हकमा आघात पर्दछ भने निर्णय गर्नुपूर्व सुनुवाइको मौका दिनुपर्ने कुरा अनिवार्य र

स्वाभाविक हुन्छ । सुनुवाइको मौका नदिई गरिएको निर्णयले निर्णयको स्थान नै लिन नसक्ने हुँदा न्यायिक प्रक्रियामा वैधानिक मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने। प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तले न्यायिक प्रक्रियालाई स्वच्छ र विश्वसनीय बनाउने हुँदा यसको उपेक्षा गरी भएको निर्णयलाई पूर्वाग्रही निर्णयको संज्ञा दिनु उपयुक्त हुने । सेवाबाटै बर्खास्त गर्ने जस्तो अन्तिम र कठोर सजाय गर्दा प्रचलित सेवासम्बन्धी ऐन नियममा उल्लिखित कार्यविधिको अक्षरसः पालना वा अबलम्बन गरिएको हुनुपर्दछ । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको उल्लङ्घन गरी वा कानूनबमोजिमको उचित प्रक्रिया पालना नगरी निर्णय हुन पुग्दछ भने त्यस्तो निर्णयलाई कानूनको दृष्टिमा शून्य मान्नुपर्ने” भन्नेसमेत सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा निवेदकलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी गरेको निर्णय उल्लिखित सिद्धान्तसमेतबाट पनि समर्थित हुन सक्ने देखिएन ।

१२. उल्लिखित आधार कारणसमेतबाट निवेदक चिरञ्जीवि खरेललाई प्रहरी नियमावली, २०४९ को नियम ८८ को देहाय (झ) को कसुर गरेको भनी सोही नियमावलीको नियम ८४ को देहाय (छ) बमोजिम भविष्यमा सरकारी नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी मिति २०६०।१।१७ गते नोकरीबाट हटाउने गरी प्रहरी महानिरीक्षकबाट भएको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरेको गृह मन्त्रीबाट मिति २०६२।३।२९ मा भएको पुनरावेदकीय निर्णय उचित र कानूनसम्मत नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ । अब निवेदक चिरञ्जीवि खरेललाई पूर्ववत् सेवामा बहाल गराई कानूनबमोजिम गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई

दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.दीपकराज जोशी

इति संवत् २०७१ साल पुस २१ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृतः- भीमबहादुर निरौला

निर्णय नं. १३४८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।१०।१२।२

०६७-CI-१९८२

मुद्दा:- लेनदेन

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला धनुषा, गिद्धा
गा.वि.स.वडा नं.९ बस्ने गंगाप्रसाद मण्डल
विरूद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : जिल्ला धनुषा, गिद्धा गा.वि.स.वडा नं.९
बस्ने यमुनाप्रसाद मण्डल

- लिखतमा ऋणीलाई ऋणको रकम बुझाउन भाखा दिएकामा सो अवधिसम्म धनीले ऋणीलाई रकम नमाग्ने वाचा गरेकोसम्म

हो । तर सो अवधिभित्र धनीलाई रकमको आवश्यकता पर्यो भने आफ्नो रकम माग्नै नहुने भनी प्रतिबन्धित गर्ने र त्यसरी मागेमा थैली भुस हुनेकुरा गर्नु न्यायोचित नहुने ।

- मुद्दा गर्ने हदम्याद रहेसम्म साहुको नालेस गर्ने हक रहन्छ । भाखाभित्रै धनीले ऋणमा लगानी गरेको रकममा ऋणीलाई कचकच गर्न नहुने भन्नेसम्म कुरामा भाखाको अवधि समाप्त हुनुपूर्व नालेस परेकामा ऋणमा लगानी गरेको रकममा साहुको हक नै नहुने आसामीले ऋण तिर्ने नपर्ने भन्ने होइन । साहुले ऋणमा लगानी गरेको रकममा लगानी गरेको मितिबाट कानूनले हदम्याद नसकिएको अवस्थासम्म हक रहिरहेको हुन्छ । लिखतको भाखापूर्व धनीको हक नपुग्ने, नालेस गर्न नपाइने, नालेस गरेमा लिखतको रकम ऋणीले बुझाउनु नपर्ने र थैली भुस हुने अर्थ लगाउन मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ

अधिवक्ता जयकान्तलाल दास

प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने –

मा.जि.न्या. श्री प्रेमबहादुर के.सी.

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने –

मा.न्या. श्री लोकेन्द्र मल्लिक

मा.न्या. श्री टिकाबहादुर हमाल

फैसला

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) (ग) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

प्रतिवादीले मसँग घर खर्च भनी मिति २०६३।७।३० गतेमा रु.२,००,०००।- (दुई लाख रुपैयाँ) ऋण कर्जा लिई सोको सयकडा १० का दरले ब्याज लगाई एकमुष्ट रुपैयाँ ६ महिनाभित्र बुझाउने भाखा राखी प्रतिवादीले मलाई कपाली तमसुक गरी दिनु भएको थियो । प्रतिवादीलाई लिखतअनुसारको रकम बुझाई दिनु भनी बारम्बार तर ताकेता गर्दा आलटाल गरी बदनियत चिताई नदिएकाले साह्रै अन्यायमा परी सम्मानित अदालतको शरणमा आएको छु । प्रतिवादीलाई झिकाई मेरा प्रमाण बुझी उक्त साँवा र फिराद दर्ता गर्दाका मितिसम्मको ब्याज रु.८,४९९।९९ समेत जम्मा रु.२,०८,४९९।९९ तथा फिरादपत्र दर्ता गर्दा राखेको कोर्ट फी अन्य दस्तुर र बिगो भरी भराउ हुने दिनसम्मको ब्याजसमेत प्रतिवादीबाट दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६४।१।३ गतेको फिरादपत्र ।

विपक्षी वादीका छोरा वसन्तकुमार मण्डलसँग रु.५०,०००।- मिति २०६३।७।३० मा लिई कपाली तमसुक गरिदिएको हुँ । सो तमसुकमा धनी निज वसन्तका पिता वादी यमुनाप्रसाद मण्डलको नाम उल्लेख छ र धनी ऋणीको उमेर वर्ष खाली छ । अन्तर साक्षीमा ऋणीको छोरी रन्जना कुँवर छन् भने लेखक साक्षीमा ब्रजकिशोर झा छन् । निज लेखक साक्षी ब्रजकिशोर झा कै हस्ताक्षरबाट उक्त कपाली तमसुक तयार भई मिति पुछार मुनि साँवा रु.५०,०००।- अक्षरेपी रु.पचास हजारमात्र भनी अड्क र व्यहोरा

जनाइएको छ । सोही मितिका दिन निज वादीका छोरा वसन्तकुमार मण्डलले गराइदिएको सो लिखतको छायाँप्रति यसै साथ पेस गरेको छु, जसबाट सत्य तथ्य अवगत हुन्छ । लिखतमा आजका मितिले ६ महिनाभित्र साँवा ब्याजसमेत बुझाउने छु भनी भाखा उल्लेख भएको प्रस्ट छ । फिराद दर्ता गर्ने हक लेनदेन व्यवहारको २ नं. ले प्रदान गर्दै, भाखाभित्र नै प्रस्तुत फिराद दर्ता नभएको र लिखत नै शङ्कास्पद भएकाले सक्कल लिखत हेर्ने सुन्न पाएको बखत अ.बं.७८ नं. बमोजिम सनाखत बयान गर्ने छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकिर ।

लिखतमा उल्लिखित भाखाको ज्यादै महत्त्व रहन्छ । वादीले फिरादमा उल्लेख गरेका कुरा स्वभाविक तथ्यमा आधारित रहेको छैन । लिखतले तोकेको भाखाभित्र ऋण नबुझाएको अवस्थामा मात्र साहुले प्रतिवादीउपर फिराद दिने कानूनी बाटो खुल्ने अवस्था हुन्छ । प्रतिवादीले पनि प्रतिउत्तरपत्रको खण्ड २ ख मा विपक्षी वादीले अवलम्बन गरेको आधारको लिखतमा आजका मितिले ६ महिनाभित्र साँवा ब्याजसमेत बुझाउने छु भनी भाखा उल्लेख भएको प्रस्ट छ । भाखाभित्र विपक्षी वादीले फिरादपत्र दायर गर्ने अधिकार नभएको भन्ने व्यहोरा प्रतिउत्तरपत्रमा उल्लेख गरेको अवस्थामा वादी दावी खारेज हुने ठहर्छ भनी मिति २०६४।३।२८।५ को धनुषा जिल्ला अदालतको फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा भाखाको कुरालाई लिएर मेरो बिगो नै डुब्ने र सारवान हक मानै असर पुग्ने गरी सुरु अदालतबाट फैसला भएकोछ । मैले प्रतिवादीले गरिदिएको कपाली तमसुकका आधारमा दायर गरेको कानूनसम्मत फिरादमा समूचित विवेचना नै गरिएन । विवादाहित तमसुकबमोजिमको मेरो लेनदेन व्यवहार डुब्ने गरी भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकाले सो

फैसला बदर वातिल भरी वादी दावीबमोजिम इन्साफ प्रदान गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको पुनरावेदक वादी यमुनाप्रसाद मण्डलको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा विपक्षी प्रतिवादीका नाउँमा म्याद जारी हुँदा भाखा नाघिसकेको अवस्था हुँदा सुरु जिल्ला अदालतले गरेको फैसला फरक पर्न सक्ने अवस्था रहेकाले छलफलका लागि मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६६।८।१९ को आदेश ।

यसमा अ.बं.७८ नं. बमोजिम तमसुक सनाखत गराई पाउँ भन्ने प्रतिवादीको जिकिर भएको देखिँदा सक्कल लिखत वादीबाट दाखिल गराई उक्त लिखत प्रतिवादीलाई अ.बं.७८ नं. बमोजिम देखाई सुनाई कागज गराई नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६७।१।१३।२ को आदेश ।

वादीका छोरा वसन्तकुमारबाट रु.५०,०००।- मात्र लिई रु.२,००,०००।- को कागज गरिदिएको हो । लिखतमा लागेको सहिछाप मेरै हो । लिखत सद्धे हो, किर्ते जालसाजी होइन भन्ने प्रतिवादीका वारेस हरिकृष्णलालले अ.बं.७८ नं. बमोजिम गरेको बयान ।

प्रतिवादीले मबाट रु.२,००,०००।- लिएर कपाली तमसुक गरिदिएका हुन् । रु.५०,०००।- मात्र लिएर रु.२,००,०००।- को कागज गरिदिएको होइन भन्ने वादीले अ.बं. ७८ नं. बमोजिम गरेको बयान ।

प्रतिवादीले अ.बं.७८ नं.बमोजिम बयान गर्दा रु.५०,०००।- मात्र लिई दुई लाख रुपैयाँको लिखत गरिदिएको हो । लिखतमा लागेको सहिछाप सद्धे हो, लिखत सहीरूपमा तयार भएको हो भनी बयान गरेको

देखिन्छ तर रु.५०,०००।- मात्र लिएको तथ्य मिसिल संलग्न लिखत प्रमाणबाट समर्थित भएको देखिँदैन । प्रतिवादीले लिखतबमोजिमको साँवा ब्याज वादीलाई बुझाएको नदेखिएको अवस्थामा वादी दावी खारेज हुने ठहर्याएको धनुषा जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई वादी दावीको साँवा ब्याज वादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६७।३।२४ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलामा चित्त बुझेन गाउँघरको चलनअनुसार साँवाको चार गुणा बढी रकम उल्लेख गरी आपसी समझदारीमा लिखत गरिदिएको हो। लिखतको पुष्पारमा पचासहजार मात्र लिएको हो भन्ने प्रस्ट उल्लेख भएको छ । लिखतमा ६ महिनाभित्र रकम बुझाउने छु भनी उल्लेख भएकामा सो अवधि व्यतित नभई कानूनीरूपमा फिराद लाग्ने अवस्था रहदैन । पुनरावेदन अदालतले मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणहरूको समूचित मूल्याङ्कन नगरी गरेको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी झुठा दावीबाट अलग फुर्सद गराई पाउँ भन्ने प्रतिवादी गंगाप्रसाद मण्डलको पुनरावेदनपत्र ।

नियमबमोजिम पेसी सुचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री जयकान्तलाल दासले लिखत दुईलाखको भएपनि वास्तविक लेनदेन कारोवार रु.५०,०००।- मात्र भएको हो । ऋण लिएको रकम ६ महिनाभित्र बुझाउने गरी भाखा राखिएकामा सो अवधि व्यतित नै नभई बाँकी रहेको अवस्थामा कानूनविपरीत फिराद दायर गरिएको छ । वादीलाई फिराद दायर गर्ने हकद्वैया नै नभएको अवस्थामा दायर गरेको फिराद खारेज गर्नुपर्नेमा वादीदावी पुग्ने ठहर्याएको पुनरावेदन

अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गर्नका लागि प्रत्यर्थी झिकाई पाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्तबमोजिम विद्वान् कानून व्यवसायीको तर्कपूर्ण बहसलाई मनन् गरी पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने नसक्ने, तथा पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन, सो सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचारगर्दा, रु.५०,०००।- लिएर दुई लाख रुपैयाँको लिखत गरिदिएको हो । साँवा ब्याज बुझाउने अवधि बाँकी हुँदै पेस गरेको फिराद दायर हुनै सक्तैन । पुनरावेदन अदालतले मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको समूचित मूल्याङ्कन नगरी लिखतबमोजिम साँवा ब्याज भराउने ठहर्याएको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी झुठा दावीबाट मुक्त गराइपाउँ भन्ने प्रतिवादी गंगाप्रसादको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो ।

३. प्रतिवादी गंगाप्रसाद मण्डलले मिति २०६३।७।३० मा गरिदिएको लिखित कपाली तमसुक हेर्दा रु.२,००,०००।- (दुई लाख) घर खर्च गर्नका लागि लिइएको ठीक साँचो हो भनी लिखत गरिदिएको पाइन्छ भने प्रतिवादीका वारेस हरेकृष्ण लाल कर्णले अ.बं. ७८ नं. बमोजिम बयान गर्दा लिखतमा लागेको सहीछाप मेरै हो, उक्त कपाली तमसुक सद्धे हो, किर्ते जालसाजी होइन भनी लिखतको औचित्य र व्यहोरालाई स्वीकार गरी मिति २०६७।२।२६ मा बयान गरेको पाइन्छ । निजले केवल रकमको अङ्कमा मात्र रु.२,००,०००।- को लेनदेन नभई रु.५०,०००।- को मात्र लेनदेन भएको हो भन्नेसम्मको मात्र जिकिर लिएको देखिन्छ ।

४. प्रतिवादीले रु.५०,०००।- मात्र लिएको भए किन दुई लाख रुपैयाँ घर खर्च गर्न ऋण लिएको ठीक साँचो हो भनी कपाली तमसुकको लिखत कागज गरिदिएको हो सो को वस्तुपरक आधार, कारण र

प्रमाण प्रतिवादीले प्रतिउत्तरपत्रमा खुलाउन सकेको देखिएन । जबर्जस्ती करकापमा कागज गराएको वा झुक्याई कागज गराएको हो भन्ने भनाइ पनि प्रतिवादीको रहेको देखिँदैन । गाउँघरको चलनअनुसार साँवाको चार गुणा बढी रकम उल्लेख गरी आपसी समझदारीमा लिखत गरिदिएको हो भन्ने प्रतिवादीको जिकिर मिसिल संलग्न स्वतन्त्र र वस्तुनिष्ठ प्रमाणले पुष्टि गरेको छैन । फगत अनुमानका आधारबाट मुद्दाको निर्णय गरिनु हुँदैन । एक पटक कुनै लिखतमा जानी बुझी मन्जुरी साथ सहिछाप हाली सकेपछि त्यो लिखतको व्यहोरालाई त्यस्तो होइन भनी भन्न मिल्ने कुरा होइन । प्रतिवादीले रु.२,००,०००/- लिएर तमसुक गरी दिएका हुन भन्ने वादीले लिएको दावीलाई वादीका वारेस मनोजकुमार ठाकुरले अ.बं.७८ नं.को बयान गर्दा प्रतिवादीले रु.२,००,०००/- लिएर लिखत गरी दिएका हुन् भनी दावीलाई पुष्टि हुने गरी बयान गरेको पाइन्छ । प्रतिवादीले वादीबाट रु.५०,०००/- मात्र लिइएको हो भन्ने तथ्यलाई पुष्टि र समर्थन गर्ने तथ्ययुक्त प्रमाण तथा देखीजान्ने साक्षीसमेत पेश गर्न सकेको देखिँदैन । तसर्थ लिखतबमोजिमको ऋण लिनु दिनु भएकै हो भनी मान्नुपर्ने देखिन आयो ।

५. हदम्याद सुरु हुनुपूर्व नै वादीको नालेस परेकाले फिराद दावी खारेज हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदकको जिकिरतर्फ विचार गर्दा लिखत मिति २०६३।७।३० मा तयार भएको र वादीको फिरादपत्र मिति २०६४।१।३ मा दायर भएको देखिन्छ । लिखतमा ६ महिनाको भाखा राखेको र ६ महिना पूरा हुन केही दिन पूर्व नै नालेस दर्ता गरेकाले भाखाभित्र नालेस गर्न नपाईने र फिरादपत्र खारेज हुनुपर्ने भन्ने नै पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो । लिखतमा ऋणीलाई ऋणको रकम बुझाउन भाखा दिएकामा सो अवधिसम्म धनीले ऋणीलाई रकम नमान्ने वाचा गरेकोसम्म हो ।

तर सो अवधिभित्र धनीलाई रकमको आवश्यकता पर्यो भने आफ्नो रकम मान्ने नहुने भनी प्रतिबन्धित गर्ने र त्यसरी मागेमा थैली भुस हुनेकुरा गर्नु न्यायोचित हुँदैन । ऋण लिएपछि साँवा ब्याज बुझाउनुपर्ने नै हुन्छ । साहुले ऋणमा लगानी गरेको रकममा साहुको हक स्वतः मेटिँदैन । मुद्दा गर्ने हदम्याद रहेसम्म साहुको नालेस गर्ने हक रहन्छ नै । भाखाभित्रै धनीले ऋणमा लगानी गरेको रकममा ऋणीलाई कचकच गर्न नहुने भन्नेसम्म कुरामा भाखाको अवधि समाप्त हुनुपूर्व नै नालेस परेको अब त्यतिकैमा ऋणमा लगानी गरेको रकममा साहुको हक नै नहुने आसामिले ऋण तिर्ने नपर्ने भन्ने होइन । साहुले ऋणमा लगानी गरेको रकममा लगानी गरेको मितिबाट कानूनले हदम्याद नसकेको अवस्थासम्म हक रही नै रहेको हुन्छ । लिखतको भाखापूर्व धनीको हक नपुग्ने, नालेस गर्न नपाइने, नालेस गरेमा लिखतको रकम ऋणीले बुझाउनु नपर्ने र थैली भुस हुने अर्थ लगाउन मिल्ने देखिएन ।

६. लिखत मिति २०६३।७।३० मा तयार भएको र ६ महिनाको भाखा २०६४।१।२९ सम्म पनि प्रतिवादीले ऋण वादी साहुलाई बुझाएको देखिँदैन । सो ६ महिनाको भाखा समाप्त भएपछिमात्र प्रतिवादी गंगाप्रसाद मण्डलको नाममा मिति २०६४।२।१९ मा म्याद तामेल भएको देखिन्छ । यसरी लिखत अनुरूपको ६ महिनाको भाखा नाघी सकेको र सो अवधिमासमेत प्रतिवादीले वादीलाई लिखत अनुरूपको रकम बुझाएको देखिएन । लिखतअनुसारको भाखाभन्दा अघि नै फिराद दायर हुँदैमा लिखत अनुरूपको प्रतिवादीको देवानी दायित्व समाप्त भयो भनी अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन । तथापि भाखा नाघेपछि म्याद प्रतिवादीको नाममा तामेल भएको स्थिति छ । के कतिको ऋण रकम हो भन्ने तर्फ पनि दुईलाख कारोबार भएको मिसिल संलग्न प्रत्यक्ष लिखत कपाली तमसुकबाट देखिएको

अवस्थामा रु.५०,०००।- मात्र ऋण लिएको भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर विश्वास लायक देखिएन।

७. अतः माथि विवेचित आधार र कारणसमेतबाट वादी दावी खारेज हुने ठहर्याएको सुरु धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०६४।३।२८ को फैसला उल्टी गरी वादी दावीबमोजिमको साँवा ब्याज वादीले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०६७।३।२४ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीबाट लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.जगदीश शर्मा पौडेल

इति संवत् २०७१ साल माघ १२ गते रोज २ शुभम्।
इजलास अधिकृतः- प्रेमप्रसाद न्यौपाने

निर्णय नं. १३४९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
फैसला मिति : २०७१।९।३।५
०६८-CR-११५०

मुद्दा : लागुऔषध।

पुनरावेदक/वादी : प्रहरी प्रतिवेदनले जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

विपक्षी/प्रतिवादी : गोरखा जिल्ला प्रोक गा.वि.स. वडा नं.३ घर भई हाल का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १५ स्वयम्भु वडिगालमा डेरा गरी बस्ने ओङ्गेन लामासमेत

- प्रतिवादीलाई पटकमा सजाय गर्न त्यस्तो अपराध भई अदालतबाट सजाय पाइसकेको हुनपर्ने अनिवार्य सर्तको रहेको देखिन्छ। एकै व्यक्तिउपर फरक वारदातमा एकै अदालतमा फरकफरक अभियोग दायर भई एकैदिन फैसला भएको अवस्थामा कुन वारदातको अभियोगमा पटक कायम गर्ने हो भन्ने कुरा कानूनले स्पष्ट गर्न सकेको पनि पाइँदैन भने सबै वारदातको कसुरमा सजाय थप गरी सजाय गर्न पनि मिल्ने देखिँदैन।
- पटक कायम गरी सजाय गर्न एकपटक उक्त ऐन अन्तर्गतको अपराधमा सजाय

पाइसकेको भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरी रहेकामा यी प्रतिवादीहरूलाई भिन्नभिन्न वारदातमा भिन्नभिन्न सजायको मागदावी लिई अभियोग दायर भई सबै अभियोगमा एकै पटक फैसला भएकै आधारमा पटक कायम गरी सजाय गर्न मिल्ने नदेखिने ।

(प्रकरण नं. २)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ता रमा पराजुली

विपक्षी/प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- लागुऔषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४(क), १४(१)(घ), १६ नं.

सुरू फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री प्रेमराज ढकाल

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री माधवप्रसाद चालिसे

मा.न्या. श्री प्रकाशकुमार ढुङ्गाना

फैसला

न्या.गोपाल पराजुली : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतमा दायर भई निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार रहेको छ ।

मिति २०६२।७।७ गतेका दिन अवैध लागुऔषध चरेस खरिद बिक्री एवम् ओसारपसारसमेतको कारोबार गरेको मुद्दामा ओङ्गेन लामा, अर्जुन ब्लोन, शुकराज आलेसमेतका तिनजना

पचास के.जी. लागुऔषध चरेससहित पक्राउ परी यस कार्यालयमा दाखिल हुन आएको र पक्राउमा परेका मध्ये ओङ्गेन लामाले स्वयम्भुमा डेरा गरी बस्छु भनी बताएको निजको डेरा कोठामा समेत लागुऔषधलगायतका अन्य प्रमाण लाग्ने चिजवस्तु फेला पर्न सक्ने सम्भावना भएकाले निजको डेरा कोठामा खान तलासी गरी अवैध चिजवस्तु फेला परे बरामद गरी दाखिला गर्नुहुन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको खान तलासीको लागि खटाएको पत्र ।

मिति २०६२।७।७ का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १५ स्थित वडिगाल भन्ने ठाउँमा रहेको ओङ्गेन लामाले भाडामा लिएको घर कोठा कानूनबमोजिम खान तलासी गर्दा निजको कोठाबाट काठका चौरासीवटा कलात्मक कचौराभिन्न फिट हुने गरी लुकाइराखेको अवस्थामा लागुऔषध चरेस ६ के.जी. चारसय एक ग्राम फेला परी बरामद भएको ठिक साँचो हो भन्नेसमेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०६२।७।७ गतेको दिन का.जि. धापासी गा.वि.स. वडा नं. ७ स्थित धापासीबाट ५० के.जी. लागुऔषध चरेससहित पक्राउ भई आएका प्रतिवादी ओङ्गेन लामाको डेरा कोठा खानतलासीको लागि आवश्यक मद्दतका साथ मलाई खटाई पठाइएकामा निजको डेरा कोठामा गई कानूनबमोजिम खानतलासी लिँदा सो कोठामा काठका कलात्मक कचौराहरू बनाई सो कचौराका पिंथमा लागुऔषध चरेस लुकाई तयारी अवस्थामा राखेको अवस्थामा चौरासी थान कचौराबाट ६ के.जी. चारसय ग्राम लागुऔषध चरेस र उक्त कचौराहरू समेत बरामद गरी यसै प्रतिवेदन साथ दाखिल गर्न ल्याएका छौं । निज पक्राउमा परेका ओङ्गेन लामाले उक्त लागुऔषध चरेस के कहाँबाट के कसरी ल्याई के कसरी काठको कचौरा बनाई कुन प्रयोजनको लागि कोठामा लुकाई राखेका

हुन निजबाट खुलाई कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन ।

बरामद भई आएको ६ के.जी. चारसय एक ग्राम लागुऔषध चरेस कानूनबमोजिम नमुनाको लागि तीन / तीन ग्रामका दरले निकाली सिलबन्दी गरिएको मुचुल्का ।

बरामद भै आएको ६ के.जी. चारसय एक ग्राम लागुऔषध चरेसमध्ये परीक्षणको लागि नमुना निकाली पठाएको छ प्राप्त भएपछि सो नमुना लागुऔषध चरेस हो होइन परीक्षण गरि पठाई दिन हुन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालालाई लेखेको पत्र ।

म विगत चार वर्षदेखि काठमाडौंमा आई ट्रेकिङ एजेन्सीमार्फत गाइडको रूपमा काम गर्दै आएको थिएँ । यसरी काठमाडौं बसी ट्रेकिङ एजेन्सीको काम गर्ने सिलसिलामा मेरो एक जना साथी भै बरोबर जसो भेटघाट भै रहने र निज मेरो कोठामा आउने जाने क्रममा एकदिन रामकुमार गुरुडले मैले चरेस खरिद गर्ने काम गर्न थालेको छु । तिमी पनि चरेस खरिद बिक्री गर्ने कार्यमा संलग्न हुन्छौं भने आर्थिक फाइदा हुन्छ, मसँग मिलेर काम गर आएको नाफा बाँडी लिउँला भनेकाले हुन्छ भनी सल्लाह गरेपछि निजको र मेरो पटकपटक भेट भई सल्लाह भएअनुसार निज राजकुमार गुरुडले हाल बरामद भै आएको लागुऔषध चरेस ल्याई कलात्मक कचौरा बनाई सो काठका कचौराहरूमा लुकाई तयार गरेपछि बिक्री गर्नुपर्छ भनी अह्राएअनुसार मैले पनि मेरो चिनेको साथी गंगा तामाडलाई त्यसो गर्न भनेपछि गंगा तामाडले पनि कोठामा चौरासी थान कलात्मक कचौरा बनाई लागुऔषध चरेस लुकाई तयार गरी मलाई ल्याई दिएका हुन् । सो लागुऔषध चरेस लुकाई तयार भएपछि राजकुमार गुरुडले चरेस लुकाएको कचौराहरू राखी राख, पछि म बाहिर बिक्रीको

लागि पठाउँछु भनेकाले मेरो डेरा कोठामा सञ्चय गरी राखेको हुँ । गंगा तामाडले कुन ठाउँमा चरेस लुकाई तयार गरे मलाई थाहा छैन, चरेस बिक्री गर्न पाएको भए आएको नाफा बाँडेर लिउँला भनी राजकुमार गुरुडले भनेको थियो । आर्थिक प्रलोभनमा परी लागुऔषध खरिद बिक्री तथा सञ्चयसमेतको कारोबारमा संलग्न भएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ओङ्गेन लामाको बयान कागज ।

मिति २०६२।७।७ गतेका दिन धापासीबाट अवैध लागुऔषध चरेस ५० के.जी. सहित पक्राउ परी आएका प्रतिवादी ओङ्गेन लामाको डेरा कोठाबाट कलात्मक काठका कचौराहरूभित्र लुकाई राखेको अवस्थामा फेला परेको ६ के.जी. चारसय एक ग्राम फेला परी बरामद हुँदा निज ओङ्गेन लामाको बयान हुँदा निजको पोलबाट खुल्न आएको काठका कचौरा बनाई लागुऔषध चरेस लुकाउने भनिएका गंगा तामाडलाई खोज तलास गरी पक्राउ गरी दाखिला गर्नु भनी खटाइएकामा सम्भावित एरियाहरूमा खोज तलास गर्दा ओङ्गेन लामाले चिनाएअनुसार बालाजु स्थित सुकुम्बासी टोलमा फेला परेका गंगा तामाडलाई पक्राउ गरी यसै साथ दाखिला गर्न ल्याएका छौं भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन ।

मलाई पोल गरी पक्राउ गराउने ओङ्गेन लामासँग मेरो काठमाडौंमा भेट भई परिचय भएको र यस्तै भेटघाटको क्रममा साथी ओङ्गेन लामासँग मैले एकजना राजकुमार गुरुड भन्ने मेरा साथीसँग मिली लागुऔषधको खरिद बिक्रीको काम गर्न लागेको छु । निजले मलाई काठका कचौराहरू बनाई सोभित्र लागुऔषध चरेस लुकाई तयार गर्ने काम गर्नास, तपाई पनि लागुऔषधको कारोबारमा संलग्न हुनुहुन्छ भने हुनुहोस् आर्थिक फाइदा हुन्छ भनेकाले मैले पनि हुन्छ भनी सरसल्लाह भई सोही अनुसार हाल मलाई

पोल गरी पक्राउ गराउने ओङ्गेन लामाले चरेस ल्याई मलाई दिई काठका कचौराहरू बनाई सो कचौराको पिंथमा लागुऔषध चरेस लुकाई तयार गर्ने काम गर्नास मेरो साथीले बाहिर पठाउने चरेस खरिद गर्ने ग्राहक खोजी कचौराहरूमा लुकाएको चरेस बिक्री गर्ने काम गर्छन । त्यसबाट आएको पैसाबाट तपाईंलाई पनि दिउँला भनेकाले मैले पनि हुन्छ भनी ओङ्गेन लामाबाट चरेस लिई मैले चिनेको डुक्पा लामालाई काठका कचौराहरू बनाई त्यस भित्र लागुऔषध चरेस लुकाई तयार गर भनी दिएको र निजले काठका कलात्मक चौरासी थान कचौराहरू बनाई सोको पिंथमा लागुऔषध चरेस लुकाई तयार गरी मलाई दिएको हो । यसरी साथी ओङ्गेन लामाले लागुऔषध चरेसको कारोबारमा संलग्न होउ भने अनुसार उक्त कारोबारमा संलग्न भएको हुँ । यस भन्दा अगाडि पनि एकपटक काठका ढ्याडग्राहरूमा चरेस लुकाई जापान पठाई देउ भनी कान्छा तामाडलाई भनेकामा कान्छा तामाडले मैले भनेअनुसार जापानमा चरेस पठाउन लाग्दा कान्छा तामाड पक्राउमा परेकाले म सोही बेला देखि फरार भएको हुँ । आर्थिक प्रलोभनमा परी लागुऔषध कारोबारको कार्यमा संलग्न भएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गंगा तामाडको बयान कागज ।

बरामदी लागुऔषध चरेस ६ के.जी. चारसय एक ग्राममध्येबाट नमुनाको लागि निकाली अन्य बाँकी रहेको लागुऔषध चरेस जलाई नष्ट गरेको ठिक साँचो हो भन्नेसमेतको नष्ट गरेको मुचुल्का ।

प्रतिवादी ओङ्गेन लामासमेतको संलग्नतामा सञ्चय गरी राखेको लागुऔषध चरेस ६ के.जी. चारसय एक ग्राममध्येबाट कानूनबमोजिम निकालिएको नमुना जाँच परीक्षणको लागि पठाइएकामा उक्त वस्तु परीक्षण गर्दा सो नमुना लागुऔषध चरेस हो भन्ने राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन ।

प्रतिवादी ओङ्गेन लामा र गंगा तामाडको कार्य लागुऔषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४(क) बमोजिमको निषेधित कसुर अपराध भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा १४(१)(घ) (४) बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाउँ र प्रतिवादी ओङ्गेन लामाउपर ५० के.जी. चरेस बरामद भएको मुद्दामा कारवाहीको लागि आजै अभियोगपत्र पेस भएको हुँदा उक्त ऐनको दफा १६ बमोजिम थप सजाय गरिपाउँ र अर्का प्रतिवादी गंगा तामाडको हकमा प्रहरी प्रतिवेदनले वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी कान्छा तामाडसमेत भएको लागुऔषध चरेस निकासी मुद्दा मिति २०६०।११।४ गते अदालतसमक्ष पेस गरिएको देखिँदा निजलाईसमेत ऐ. दफा १६ बमोजिम थप सजाय गरिपाउँ भन्ने मागदावी लिई दायर भएको अभियोगपत्र ।

मैले कुनै पनि लागुऔषधको सेवन गर्दिन साथै लागुऔषधको खरिद बिक्री कारोबार पनि गरेको छैन । गंगा तामाडले ८४ वटा काठका कचौरा ल्याई छोडेको हो । सो कचौराहरू मेरो कोठामा राखेको ८ महिना जति भयो । गंगा तामाडले राजकुमार गुरुड आएपछि दिनु भनी छोडी गएको थियो । तर राजकुमार गुरुड लिन पनि आएन गंगा तामाड पनि बीचमा आएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ओङ्गेन लामाले अदालतमा गरेको बयान ।

मैले लागुऔषध सेवन गर्दिन र खरिद बिक्री गर्ने सञ्चय गर्ने केही कारोबार गर्दिन । बरामदी मुचुल्काको बारेमा मलाई थाहा छैन । मलाई डुक्पा लामाले २०६१ साल फागुनमा यी कचौराहरू राजकुमार गुरुडलाई देउ भनी मलाई दिई छाडेको थियो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी गंगा तामाड गरेको बयान ।

मिति २०६२।०।७ मा ५० किलो चरेससहित पक्राउ परेका प्रतिवादी ओङ्गेन लामालाई बुझ्दा

निजले बताएअनुसार निजले डेरा गरी बस्ने का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. १५ बडिगालस्थित घरमा कानूनबमोजिम खान तलासी गर्दा निजको कोठाको विस्तरासहित भएको खाटमुनी सेतो प्लाष्टिक बोरामा लुकाई राखेको चौरासी ओटा कलात्मक काठका कचौराहरू फेला परेको र त्यसमध्ये एउटा कचौरालाई फोरी हेर्दा ला.औ. चरेस फेला परेको र सबै कचौरा फोरी हेर्दा सबैमा चम्का आकारका गोलो लागुऔषध भएको तत्काल एकमुष्ट तौल गर्दा ६ किलो चारसय एक ग्राम फेला परेको भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी झुपलाल खड्काले गरेको बकपत्र ।

मिति २०६२।७।७ गते प्रतिवादी ओङ्गेन लामा ५० के.जी. लागुऔषध चरेससहित पक्राउ परेपश्चात् निजको कोठाबाट तत्काल कानूनबमोजिम एकमुष्ट तौल गर्दा ६ किलो ४०१ ग्राम फेला परेको र निजको अन्य सामानहरू कुनै पनि हिनामिना नगरी बरामद भएको लागुऔषध फेला परेको ठिक हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्र.स.नि. किशोर खरेलले अदालतमा बकेको बकपत्र ।

यसमा प्रतिवादीहरू आरोपित कसुरमा इन्कारी रहे तापनि बरामद भएको कुरालाई स्वीकार नै गरेको, इन्कारीको पुष्ट्याइँको निमित्त साक्षी सबुत केही गुजार्न नसकेको, अनुसन्धानको क्रममा आरोपित कसुरमा साबित रहेको र उक्त साबिती बयानलाई बरामदी मुचुल्काका किशोर खनाललगायतले अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतले समर्थन गरेको हुँदा प्रतिवादीहरूले लागुऔषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ (क) को कसुर गरेको हुँदा ऐ. ऐनको दफा १४(१)(घ)(४) बमोजिम जनही १ वर्ष ३ महिना कैद र रु.१५,०००।- रूपैयाँ जरिवानासमेत हुने ठहर्छ । लागुऔषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १६ को मागदावीसम्बन्धमा यी प्रतिवादीहरूले पहिला कसुर

ठहर भइसकेपछि अर्को कसुर गरेको देखिन नआएको हुँदा उक्त दफाको दावी पुग्न सक्ने भन्नेसमेत व्यहोराको काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।११।९ मा भएको फैसला ।

प्रतिवादीहरू उपर दावी लिइएको लागुऔषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४ (१)(घ)(४) को कसुर ठहर भएको छ । उक्त ऐनको दफा १६ मा बारबार अपराध गर्नेलाई थप सजाय भन्दै यस ऐनअन्तर्गत अपराध गरेमा निजलाई पछिल्लो प्रत्येक पटकको निमित्त तोकिएको सजायमा थप सजाय गर्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । प्रतिवादीहरूमध्ये गंगा तामाङसमेत विरुद्ध प्र.ना.उ. ठाकुरप्रसाद ज्ञवालीसमेतको प्रतिवेदनले निजसमेत भएको लगाउको लागुऔषध चरेस मुद्दा मिति २०६०।११।१४ मा दायर भएकामा सो मुद्दामा निजहरूको कसुर ठहर भई सजाय भएको यसै गरी प्रतिवादी ओङ्गेन लामासमेतका विरुद्ध दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाका अतिरिक्त मिति २०६०।११।१४ मा दायर भएको लगाउका लागुऔषध चरेस मुद्दामा निजउपरको कसुर ठहर भएको अवस्थाबाट निजहरूले बारम्बार लागुऔषधसम्बन्धी अपराध गरेको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन । पटक कायम गर्ने सम्बन्धमा अभियोगदावी लिँदैमा पटक कायम नहुने तर अदालतको ठहर बोलेको मात्र पटक कायम गर्दै आएको देखिन्छ । तसर्थ माथि उल्लिखित प्रतिवादीहरूको मुद्दामा बोली सकेपछि पुनः सोही व्यक्तिको हकमा बोल्दा पटकमा सजाय गर्नुपर्दछ भन्ने कानूनी व्यवस्थासमेत रहेको अवस्थामा सोतर्फ नबोली प्रतिवादीहरूलाई ऐ. ऐनको दफा १६ नं. बमोजिम थप सजाय नगरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । प्रतिवादीहरूले ८४ वटा काठका कलात्मक कचौरामा राखिएको अवस्थामा लागुऔषध बरामद भएको भन्ने बरामदी मुचुल्का एवम् बयानसमेतबाट पुष्टि भएको देखिएको र सो तथ्यलाई फैसलाले समेत

स्वीकार गरेको देखिँदा उक्त बरामद भएका कचौराहरू जफतसमेत गरेको नदेखिँदा सो हदसम्म बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट मिति २०६४।१२।१ मा पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रतिवादीहरूलाई लागुऔषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(घ)(४) बमोजिम सजाय गरी ऐ. ऐनको दफा १६ बमोजिम थप सजायसमेत गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदावी भएकामा प्रस्तुत मुद्दाको अभियोगपत्र दायर हुनु अघि प्रतिवादीमध्ये गंगा तामाङउपर २०६०।११।४ मा दायर भएको लागुऔषध मुद्दा र प्रतिवादी ओङ्गेन लामाउपर २०६२।१२।२८ मा औषध मुद्दा दायर भई अघि दायर भएका मुद्दामा कसुर ठहर भई सजाय भइसकेको स्थितिमा प्रस्तुत मुद्दामा दफा १६ बमोजिम थप दावी लिएको अवस्थामा सोतर्फ कुनै विवेचना र विश्लेषण नगरी र बरामद मुचुल्कामा उल्लिखित चरेस लुकाउन प्रयोग गरेका काठका कचौराहरूका बारेमा केही नबोली भएको सुरु फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।१।१२ मा भएको आदेश ।

विभिन्न वारदात कायम गरी अभियोग दायर गरी एकै दिन फैसला भएको मुद्दामा पटके सजाय गर्न ऐनको दफा १६ ले निकाश दिएको देखिँदैन । तसर्थ पटके सजाय कायम गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । साथै प्रतिवादीहरूले लागुऔषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(क) को कसुर गरेको देखिँदै ऐ. ऐनको १४(१) (घ)(४) बमोजिम जनही एक वर्ष तीन महिना कैद र पन्ध्र हजार रुपैयाँ जरिवाना हुने ठहर्याई भएको सुरु

काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६३।११।९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । लागुऔषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १८ बमोजिम अपराधसित सम्बन्धित माल सामान जफत गर्नुपर्नेमा चरेस बरामद भएका चौरासी (८४) वटा काठका कलात्मक कचौरा जफत नगरेको हदसम्मको सुरु फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने भई ती बरामदी कचौराहरू जफत हुने ठहर्छ । लागुऔषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १६ बमोजिम थप सजायको हकमा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुन सत्तैन भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको २०६७।१।२५ को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी ओङ्गेन लामाबाट मिति २०६२।७।८ मा ६ के.जी. ४०१ ग्राम बरामद भएको यसै लगाउको स.वा.फौ. १४०७ को बरामदी मुचुल्काबाट मिति २०६२।७।७ गते ५० के.जी. प्रतिवादीहरू अर्जुन ब्लोन, ओङ्गेन लामा र शुक्रराज आलेसमेतबाट बरामद भएको लगाउको स.वा.फौ. १४०१ मा भएको बरामदी मुचुल्काअनुसार मिति २०६०।८।१३ मा प्रतिवादी गंगा तामाङसमेतबाट ११ के.जी. चरेस बरामद भएबाट वारदात मिति फरक फरक देखिएकामा मिति २०६३।११।९ मा उक्त तीनै थान मुद्दा एकै मितिमा फैसला भएको अवस्था छ । लागुऔषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १६ मा यस ऐनअन्तर्गत एकपटक सजाय पाइसकेको व्यक्तिले पुनः यसै ऐनअन्तर्गत अपराध गरेमा प्रत्येक पटकमा निमित्त ५ वर्षसम्म थप कैद र रु.१ लाख जरिवाना हुने व्यवस्था छ । वारदात एकपटक नभई पटकपटक गरेको भन्ने तथ्यमा विवाद नरहेको अवस्थामा पटक वारदातको विषयमा केबल मुद्दा एकै मितिमा फैसला भएको भन्ने आधारमा दफा १६ बमोजिम थप सजाय हुन नसक्ने होइन । दफा १६ को मनसायसमेत त्यो हो

होइन। अतः लागुऔषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १६ को व्याख्याको प्रश्न सन्निहित उक्त फैसलामा लागुऔषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १६ को गम्भीर व्याख्यात्मक त्रुटि हुन पुगेकाले फैसला बदर भागी हुँदा पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाले थप सजाय नगरेको हदसम्म त्रुटिपूर्ण भएकाले बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा मिसिलसमेत अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ता श्री रमा पराजुलीले प्रतिवादीलाई मृतक कायम गरी सजाय थप गरी सजाय गर्नुपर्नेमा सुरुले पटक कायम नगरी गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको नहुँदा अभियोग मागदावीअनुसार पटक कायम गरी सजाय हुनुपर्ने माग राखी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

यसमा प्रतिवादी ओङ्गेन लामाको डेरा कोठा खान तलासी गर्दा काठका कलात्मक कचौरा बनाई सो कचौराको पिंघमा लागुऔषध लुकाई तयारी अवस्थामा राखेको अवस्थामा चौरासी थान कचौराहरूबाट ६(छ) किलो चारसय एक ग्राम लागुऔषध चरेस र कचौरासमेत बरामद भएकामा “मेरो साथी रामकुमार गुरुडले म चरेस खरिद किनी गर्ने काम गर्छु तिमी पनि यसमा संलग्न हुन्छौं भने मसँग मिलेर काम गर नाफा बाँडी लिउँला भन्ने भनेकाले सल्लाहअनुसार रामकुमार गुरुडले बरामदी चरेस ल्याई कलात्मक कचौरा बनाई सो काठ कचौरामा लुकाई तयार गरेपछि बिक्री गर्नुपर्छ भनी मलाई अह्राएकाले मैले मेरो साथी गंगा तामाडलाई त्यसो गर्न लगाएको र निज गंगा तामाडले काठको

कचौरामा तयार पारी ल्याई मलाई दिएको र साथी रामकुमार गुरुडले चरेस लुकाएका कचौराहरू राखी राख पछि बाहिर बिक्रीको लागि पठाउँछु भनेकाले मैले सञ्चय गरी राखेको हुँ आर्थिक प्रलोभनमा मैले लागुऔषध खरिद बिक्री सञ्चयसमेतको कारोवारमा संलग्न भएको हुँ” भनी गरेको प्रतिवादी ओङ्गेन लामाको बयान र यिनै प्रतिवादीको बयान समर्थन हुने गरी गरेको प्रतिवादी गंगा तामाडको बयान तथा नमुना परीक्षण गर्दा सो नमुना लागुऔषध चरेस हो भन्ने विधी विद्वान् प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदनसमेतका आधारमा यी प्रतिवादीहरू ओङ्गेन लामा र गंगा तामाडको कार्य लागुऔषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४(क) बमोजिमको कसुरमा सोही ऐनको दफा १४(१)(घ)(४) बमोजिम हदैसम्म सजाय र प्रतिवादी ओङ्गेन लामाउपर ५० किलोग्राम चरेस बरामद भएको मुद्दामा छुट्टै अभियोगसमेत पेस भएकाले ऐन ऐनको दफा १६ बमोजिम थप सजाय र प्रतिवादी गंगा तामाडको हकमा कान्छा तामाडसमेत भएको लागुऔषध चरेस निकासी मुद्दामा पनि अभियोगपत्र साथ सुरु अदालतमा पेस गरेको हुँदा ऐनको दफा १६ बमोजिम थप सजायको मागदावी लिई अभियोगपत्र दायर भएकामा सुरुले उक्त ऐनको दफा १४(१)(घ)(४) बमोजिम जनही १ वर्ष ३ महिना कैद र रु.१५०००।- जरिवाना ठहर गरी र ऐनको दफा १६ को मागदावीसम्बन्धमा यी प्रतिवादीहरूले पहिला कसुर गरेको ठहर भई सकेपछि मात्र अर्को कसुर गरेको देखिन नआएकाले पटकमा सजाय गर्ने तर्फको दावी पुन सत्तैन भनी गरेको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परी बरामदी सामान जफत नगरेतर्फ सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी कैद तथा सजाय तर्फ सुरुको फैसला सदर ठहर्याई भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।१।२५

को फैसलाउपर प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको पाइयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा लागुऔषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४(क) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १४(१)(घ)(४) बमोजिम सजायको मागदावीसम्बन्धमा प्रतिवादीहरूलाई कसुर ठहर गरी सजाय गरेतर्फ सुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा चित्त बुझाई उक्त ऐनको दफा १६ बमोजिम थप सजाय नभएतर्फ प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको पाइयो । बारदात एकपटक नभै पटकपटक भएको भन्ने तथ्यमा विवाद नरहेको अवस्थामा पटकपटक गरी भएको बारदातको विषयमा एकै मितिमा फैसला भएको भन्ने आधारमा उल्लिखित लागुऔषध नियन्त्रण ऐन, २०६३ को दफा १६ बमोजिम थप सजाय नहुने हैन । सुरु तथा पुनरावेदन अदालतको फैसलामा उल्लिखित दफा १६ को कानूनी व्यवस्थाको व्याख्यात्मक त्रुटि रहेको छ भन्ने नै मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा १६ व्यवस्था हेर्दा “यस ऐनअन्तर्गत एकपटक सजाय पाइसकेको व्यक्तिले पुनः यसै ऐनअन्तर्गत अपराध गरेमा निजलाई त्यस्तो पछिल्लो प्रत्येक पटकको निमित्त तोकिएको सजायमा थप पाँच वर्ष कैद र एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत कानूनी प्रावधानलाई हेर्दा प्रतिवादीलाई पटकमा सजाय गर्न त्यस्तो अपराध भई अदालतबाट सजाय पाइसकेको हुनपर्ने अनिवार्य सर्तको रहेको देखिन्छ । एकै व्यक्तिउपर फरक वारदातमा एकै अदालतमा फरकफरक अभियोग दायर भई एकैदिन फैसला भएको अवस्थामा कुन वारदातको अभियोगमा पटक कायम गर्ने हो भन्ने कुरा कानूनले स्पष्ट गर्न सकेको पनि पाइँदैन भने सबै वारदातको कसुरमा सजाय थप गरी सजाय गर्न पनि मिल्ने देखिँदैन । यसरी कानूनले सजाय पाइसकेको भनी स्पष्ट व्यवस्था गरेकामा

प्रतिवादीको सुविधामा असर पुग्ने गरी अदालतले अन्यथा अर्थ गरी सजाय गर्न पनि मिल्ने पनि हुँदैन । यी प्रतिवादीहरू उपर अभियोग दायर हुँदा र दायर भएको अभियोगबमोजिम सुरु फैसला हुँदाका अवस्थासम्म प्रतिवादीहरूका यस्तै अन्य अपराधमा कसुर ठहर भई सजाय पाएको भन्ने पनि देखिँदैन । लागुऔषधसम्बन्धी कसुर सजायको व्यवस्था गर्ने उक्त ऐनको अपराधको पटक र सजाय कायम गर्नेसम्बन्धमा त्यस्तो पटक कायम गरी सजाय गर्न एकपटक उक्त ऐन अन्तर्गतको अपराधमा सजाय पाइसकेको भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरी रहेकामा यी प्रतिवादीहरूलाई भिन्नभिन्न वारदातमा भिन्नभिन्न सजायको मागदावी लिई अभियोग दायर भई सबै अभियोगमा एकै पटक फैसला भएकै आधारमा पटक कायम गरी सजाय गर्न मिल्ने देखिँदैन । यी प्रतिवादीमध्ये ओङ्गेन लामाबाट मिति २०६२।७।७ मा निजको घर डेरा खानतलासी गर्दा ६ के.जी. लागुऔषध चरेस बरामद भएको भन्ने आधारमा र प्रतिवादी गंगा तामाङलाई मिति २०६०।८।१३ मा निजसमेतबाट ११ के.जी. चरेस बरामद भएको र यसै मुद्दाका प्रतिवादी ओङ्गेन लामाले पोल गरेको आधारमा छुट्टाछुट्टै मुद्दा दायर भएको भई वारदात मिति फरक भएको आधारमा कसुरको पटक कायम हुनुपर्छ भन्ने वादी पक्षको जिकिर भएपनि लागुऔषध नियन्त्रण गर्ने सम्बन्धमा बनेको विशेष ऐनले नै खत पटक कायम गर्ने सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था गरी अदालतबाट कसुरदार ठहर भई सजाय भइसकेको हुनुपर्ने भन्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था गरेको हुँदा अभियोग दावीअनुसार फरकफरक वारदातबाट फरकफरक अभियोग दायर भएकै आधारमा प्रतिवादीहरू उपर दायर भएका २०६३/६४ को स.फौ.नं. १४०७ को लागुऔषध मुद्दा र ०६३/६४ को बा.फौ.नं. १४११ को लागुऔषध मुद्दा साथै प्रस्तुत मुद्दा पनि एकैदिन फैसला भएको आधारमा

मात्र प्रस्तुत मुद्दा फैसला हुनुअघि यस्तै कसुरमा सजाय नपाएका यी प्रतिवादीहरूलाई पटकेमा थप सजाय हुनुपर्छ भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकिरसित सहमत हुन सकिएन। तसर्थ सुरुले लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४(क) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १४(१)(घ) बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई जनही एक वर्ष तीन महिना कैद र पन्ध्र हजार जरिवाना गर्ने गरी गरेको सुरुको फैसला सदर गरी बरामद भएका कचौरासमेत जफत हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६७।९।२५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुम्न सकैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या.दीपकराज जोशी

इति संवत् २०७१ साल पुस ३ गते रोज ५ शुभम्।
इजलास अधिकृत: उमानाथ गौतम

निर्णय नं. १३५०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्द कुमार उपाध्याय
आदेश मिति : २०७१।७।१८।३
०७१-WO-०१५६

विषय : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : पाल्पा जिल्ला अगाहाराखोला गाउँ विकास
समिति जन्म भई हाल रूपन्देही जिल्ला अमवा
गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने कोमल
कार्की

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- कोही कसैलाई कानूनको विपरीत आफूले गरिरहेको काम कार्यवाहीलाई असर पार्ने गरी आर्थिक दायित्व थुपारेका र त्यसबाट निवेदकलाई क्षती पुग्न गएमा सरकार र आफ्नाबीचको कारोवारबाट करारीय दायित्वको अवस्था सिर्जना भएको खण्डमा त्यसको उचित उपचार माग्ने छुट्टै व्यवस्था हुन सक्छ तर रिट क्षेत्रबाट आर्थिक दायित्वको विषयमा विवेचना गरी सुविधा दिने वा नदिने गरी आदेश गर्न मिल्ने नहुने।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ता किरण पौडेल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४(१)
- विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ४
- जलविद्युत् आयोजना अनुमतिपत्रसम्बन्धी निर्देशिका, २०६८

आदेश

न्या.गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यस अदालतसमक्ष परेको प्रस्तुत रिट निवेदनको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :-

म निवेदकले दोलखा जिल्ला, चिलंखा विगु बाबरे गाउँ विकास समितिबाट बग्ने सागुखोलामा जलविद्युत् उत्पादन गर्ने उद्देश्यले सागुखोला साना जलविद्युत् आयोजनाको लागि विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४ तथा ऐ. नियमावली, २०५० को नियम ४ बमोजिम विपक्षीमध्येको विद्युत् विकास विभागमार्फत नेपाल सरकार, जलस्रोत मन्त्रालयका सचिवसमक्ष निवेदन गरेको थिएँ। मैले उक्त सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि निवेदन गर्दा विद्युत् नियमावली, २०५० बमोजिम तोकिएको दस्तुर रु.५०,०००।- प्रत्यर्थीमध्येको विद्युत् विकास विभागको चल्ती खातामा जम्मा हुने गरी मिति २०६४।८।१४ मा नेपाल राष्ट्र बैङ्कमार्फत धरौट रकम बुझाइसकेको छु। द.नं. ४१६८ मिति २०६४।३।१ को निवेदनमा सर्वेक्षण गर्ने अवधि २ वर्षको भनी लेखिएबमोजिम मैले सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि तोकिएबमोजिमको उक्त दस्तुर बुझाई सकेको

अवस्थामा सोही दस्तुरको आधारमा उक्त विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४(२) बमोजिम तोकिएको समयमा सोही बखत सर्वेक्षण अनुमतिपत्र दिनुपर्नेमा नदिइ प्रक्रियागतरूपमा पुनः मिति २०६७।६।१ मा थप प्रोजेक्ट डकुमेन्ट पेस गर्नका लागि पत्र पठाइएको थियो। उक्त विभागबाट मिति २०६७।६।१ मा प्राप्त पत्रअनुसार सो आयोजना सम्बन्धमा भए गरेका थप आवश्यक कागजातहरू संलग्न गरी मिति २०६७।७।३ मा विद्युत् विकास विभागमा निवेदन गरेको थिएँ। सो बखत मैले निवेदन गर्दा उक्त प्रत्यर्थी विद्युत् विकास विभागबाट तोकिएबमोजिमको क्षमता बृद्धिवापत लाग्ने थप दस्तुर रु.१५,०००।- समेत मिति २०६७।७।३ मा नेपाल राष्ट्र बैङ्कमार्फत विद्युत् विकास विभागको नाममा धरौटीको रूपमा जम्मा गरी सकेको थिएँ। माथि लेखिएअनुसार विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण कागजात र दस्तुरसमेत बुझाई सकेको अवस्थामा विपक्षीहरूले मेरो मागबमोजिम सागुखोला साना जलविद्युत् आयोजनाको सर्वेक्षण अनुमतिपत्र तोकिएको म्यादा ३० दिनभित्र दिइ सक्नुपर्नेमा नदिइ ढिलाइ गरियो। यसै क्रममा नेपाल सरकार, उर्जा मन्त्रालयको मिति २०६९।६।१५ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिमको संशोधित थप दस्तुरसमेत बुझाउनुपर्ने गरी मिति २०६९।१।११ गतेको गोरखापत्र दैनिकमा सूचनासमेत प्रकाशित गरेको थियो। विपक्षी नं. २ बाट उक्त मिति २०६९।१।११ को गोरखापत्रमा प्रकाशित संशोधित थप दस्तुर र जलविद्युत् आयोजना अनुमतिपत्रसम्बन्धी निर्देशिका, २०६८ बमोजिम आवश्यक विवरणहरू बुझाउनु भनी प्रकाशित गरेको सूचनाबाट मलाई साविकबमोजिमको कार्य गर्नबाट आर्थिक व्ययभार बढाएको हुँदा उक्त सूचनाले विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४ र ५ विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम २४ र २५ तथा

कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४ र औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा २० समेतको कानूनी अधिकार तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च), १३, १८, १९ समेतद्वारा प्रदत्त संवैधानिक हकसमेतमा आघात परेको हुँदा प्रत्यर्थीहरूको उक्त कथित निर्णय तथा सूचनालगायतका सम्पूर्ण गैरकानूनी काम कारवाहीहरू बन्द गरिपाउँ भनी सम्मानित अदालतसमक्ष रिट नं. ०६९-WO-१०२२ को रिट निवेदन दर्ता गरेको थिएँ। उक्त रिट निवेदन मागबमोजिम इन्साफ हुँदा “नेपाल सरकारको मिति २०६९।६।१५ को राजपत्रको सूचनाबमोजिमको थप दस्तुर लिने निर्णयलाई अन्यथा भन्न मिलेन। यस्तो अवस्थामा विद्युत् विकास विभागले थप दस्तुर माग्नु पाइने नै हुँदा निवेदकहरूले अनुमतिपत्र प्राप्त गर्नको लागि थप दस्तुर बुझाउनुपर्ने नै देखियो” भनी रिट निवेदन खारेज हुने ठहरी मिति २०७०।७।२५।२ मा आदेश भएको थियो।

म निवेदकले आवश्यक कागज प्रमाणहरू संलग्न गरी दस्तुरसमेत बुझाइसकेको अवस्थामा विपक्षीहरूबाट निकै लामो समयसम्म विनाकारण ढिला गरी मलाई पेसा व्यवसाय गर्न पाउने हकमा समेत प्रत्यक्षरूपमा आघात पुर्याई सर्भेक्षण अनुमतिपत्र दिन ढिला गरी बद्नियतपूर्ण तरिकाबाट उक्त मिति २०६९।६।१५ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनामा उल्लेख गरी सो सूचनाअनुसार हुने थप दस्तुर माग गर्न मिल्ने अवस्था नै थिएन, तापनि म निवेदकले सम्मानित सर्वोच्च अदालतको आदेशअनुसार बुझाउनु पर्ने संशोधित नियमावली अनुसारको थप दस्तुरको दुई वर्षको दस्तुर रु.१९,३५,०००।- मध्ये रु.१०,००,०००।- विद्युत् विकास विभागमा मिति २०७०।७।२९ मा र बाँकी थप दस्तुर रु.९,३५,०००।-मिति २०७०।८।२७ मा बुझाएकामा

भौचर जम्मा गर्दा बुझी सेवाबापतमा प्रत्यर्थी विभागको खातामा धरौटी रकम जम्मा गरी उक्त विभागले सो धरौटीलाई स्वीकार गरी बुझी मेरो निवेदनसमेत दर्ता गरेको हुँदा मैले उक्त आयोजनाको लागि अन्य थप कार्यहरू नियमितरूपमा गरी आएको भन्ने स्पष्ट छ। उक्त विभागमा मैले सो आयोजनाको लागि लगातार निकै लामो समयसम्म दत्तचित्त भई मिहिनेत गरेको र सुरुमा दरखास्त गर्नु अघि नै सर्वेक्षणको लागि अनुमानित खर्चबापत रु.१५,८०,०००।- समेत तत्काल बैङ्क स्टेटमेन्टसहित पेस गरेको थिएँ। सोभन्दा बाहेक पनि विभिन्न समय र स्थानमा मैले आर्थिक व्ययभारसमेत गरी तुलो लगानी गरिसकेको उक्त आयोजनाको लागि पहिलो आवेदनकर्तासमेत म निवेदक नै भएको हुँदा सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी निवेदन गरेको थिएँ। मैले पछिल्लो पटक मिति २०७१।३।३० मा विद्युत् विकास विभागमा निवेदन गर्न जाँदा उक्त विभागले मिति २०६९।१।११ मा प्रकाशित सूचनामा तोकिएको म्यादभित्र नपुग दस्तुर र आवश्यक विवरण पेस नगरेको हुनाले मिति २०७१।३।१ को निर्णयानुसार दरखास्त रद्द गरिएको व्यहोरा जानकारी गराइन्छ भन्ने व्यहोरा जानकारी गराइएकोबाट म निवेदकले उक्त आयोजनाको लागि मिति २०६४।८।१४ देखि आजसम्ममा निकै लामो समयसम्म गरेको लगानी मिहिनेतसमेत खेर गई निकै तुलो आर्थिक क्षति हुने स्थिति भएकाले विपक्षीहरूको उक्त कार्यबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) द्वारा प्रदत्त पेसा व्यवसाय गर्न पाउने हकको साथै धारा १३, १८ र १९ समेतद्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परेकाले यो निवेदन गर्न आएको छु।

सम्मानित अदालतमा दायर गरेको रिट नं. १०२२ मा भएको आदेशअनुसार मैले थप दस्तुरसमेत

बुझाई उक्त विभागले मेरो दस्तुर स्वीकार गरी बुझी लिई मलाई रसिदसमेत दिइसकेको अवस्थामा विपक्षीहरूको मिति २०७१।३।१ को गैरकानूनी निर्णयबाट मेरो कानूनी अधिकार तथा संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परेको छ । परिवर्तित दस्तुर बुझाउनुपर्ने गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०७०।७।२५ मा भएको आदेशअनुसार संशोधित नियमावलीबमोजिम लाग्ने सम्पूर्ण दस्तुर विद्युत् विकास विभागले बुझिलिई सकेको अवस्थामा उक्त विभागले बुझिलिएको दस्तुर अवधिसम्म उक्त आयोजनाका सम्बन्धमा अन्यथा निर्णय गर्न मिल्दैन । विना कारण मलाई सुनुवाइको मौकासम्म पनि नदिई मेरो पेसा व्यवसाय गर्न पाउने मौलिक हकमा नै प्रत्यक्षरूपमा आघात पुर्याउने गरी मेरो दरखास्त नै रद्द गर्ने गरी भएको निर्णय गैरसंवैधानिक, प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त एवम् प्रचलित न्यायिक परिपाटीसमेतको विपरीत छ । मबाट परिवर्तित व्यवस्था अनुसार दुई वर्षको दस्तुर रु.२०,००,०००।- बीस लाख तथा आवश्यक कागजातहरू समेत बुझिलिई मेरो निवेदन दर्ता गरिसकेको अवस्थामा बिनाकारण झुठ्ठा आधार देखाई मेरो दरखास्त नै रद्द गर्ने गरी भएको उक्त मिति २०७१।३।१ को निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त मिति २०७१।३।१ को निर्णयलगायतका कामकारवाही एवम् सूचना उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी म निवेदकले पेस गरेको निवेदनबमोजिम म निवेदकलाई उक्त सागुखोला साना जलविद्युत् आयोजनाको विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र जारी गर्नु गराउनु भन्ने विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेशलगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जासमेत जारी गरिपाउँ । साथै मैले विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी उक्त मिति २०६४।१।३ मा तत्काल प्रचलित कानून तथा नियमबमोजिम लाग्ने

दस्तुरसमेत बुझाई निवेदन दर्ता गरिसकेको र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०७०।७।२५ मा भएको आदेश र विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४ तथा ऐ. नियमावली, २०५० को नियम २४ बमोजिम लाग्ने बृद्धी दस्तुर रकमसमेत मिति २०७०।७।२९ र मिति २०७०।८।२७ मा बुझाई सकेकामा प्रत्यर्थीबाटै भएको ढिलाईबाट मलाई सर्वेक्षण अनुमतिपत्र निदई निकै लामो समयसम्म अन्धोलमा परिएकाले म निवेदकको हकमा अन्यथा असर पर्ने गरी कुनै पनि कामकारवाही तथा उक्त निर्णयसमेत कार्यान्वयन गर्ने गराउने कार्यसमेत नगर्नु नगराउनु भन्ने अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको कोमल कार्कीको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी गर्नु नपर्ने हो, जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको एकएक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूको नाउँमा सूचना पठाई लिखित जवाफ पेस भए वा सो को अवधी व्यतित भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु । निवेदकद्वारा अन्तरिम आदेशसमेतको माग भएको सन्दर्भमा विचार गर्दा, अन्तरिम आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने भनी निष्कर्षमा पुग्न विपक्षीहरू समेतलाई राखी छलफल गर्न उपयुक्त देखिएकाले मिति २०७१।५।२९ मा छलफल हुने पेसी तारेख तोकी सो को जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।५।२० को आदेश ।

जलविद्युत् आयोजना अनुमतिपत्रसम्बन्धी निर्देशिका, २०६८ को दफा ४(२) मा "दरखास्त साथ पेस गर्नुपर्ने आवश्यक सम्पूर्ण कागजात पेस गर्न प्रबर्द्धकलाई पैंतीस दिनको समयवाधि दिइनेछ । यसरी

तोकिएको समयावधिमा आवश्यक कागजात पेस नगर्ने प्रवर्द्धकको दरखास्त रद्द गरिनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । प्रवर्द्धकले प्रस्तावित विद्युत् परियोजनासँग सम्बन्धित दरखास्तसाथ पेस गर्नुपर्ने आवश्यक कागजात र नपुग दस्तुर पेस नगरेकाले विद्युत् विकास विभागले अनुमतिपत्रको लागि थप दस्तुर तथा आवश्यक विवरण बुझाउन मिति २०६९।१।११ मा सार्वजनिक सूचना जारी गरेको थियो । उक्त सूचनामार्फत तोकिएको समयावधिभित्र थप दस्तुर र विवरणहरू नबुझाउने प्रवर्द्धकको दरखास्त रद्द भई जाने व्यहोरासमेत जानकारी गराइएको थियो । सोही सूचनाअनुसारको समयावधिभित्र प्रवर्द्धकले प्रस्तावित विद्युत् परियोजनासँग सम्बन्धित दरखास्त साथ पेस गर्नुपर्ने आवश्यक कागजात र नपुग दस्तुर पेस नगरेकाले विद्युत् विकास विभागको मिति २०७१।३।११ को निर्णयअनुसार विपक्षी रिट निवेदकको दरखास्त रद्द गरिएको हो । प्रचलित कानूनअनुसार भएको कानूनसम्मत काम कारवाहीले निवेदकको संविधान प्रदत्त कुनै पनि मौलिक तथा कानूनी हक हनन् नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको विद्युत् विकास विभागको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफ ।

विद्युत् उत्पादनको लागि सर्वेक्षण अनुमतिपत्र प्राप्त गर्न दरखास्त दिँदैमा र दस्तुर बुझाउँदैमा अनुमतिपत्र जारी गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छैन । विद्युत् उत्पादनको लागि सर्वेक्षण अनुमतिपत्रप्राप्त गर्नको लागि अनुमतिपत्र जारी गर्ने सम्बन्धमा नियमावलीको नियम १२ बमोजिम प्रस्तावित विद्युत् उत्पादन परियोजनासँग सम्बन्धित विवरणहरू खुलाई अनुसूची-६ बमोजिमको ढाँचामा नियम २४ को उपनियम (१) बमोजिम लाग्ने दस्तुर बराबरको रकम विद्युत् विकास विभागका नाममा रहेको धरौटी खातामा जम्मा गरी दरखास्त दिनुपर्ने र

यसरी प्राप्त दरखास्त उपर नियमावलीको नियम १५ बमोजिम प्रस्तावित विद्युत् उत्पादन परियोजनासँग सम्बन्धित पेस गर्नुपर्ने आवश्यक कागजात, विवरण वा प्रतिवेदन पेस गरे नगरेको सम्बन्धमा आवश्यक जाँचबुझ गरी पेस गरेको नपाइएमा निर्देशिकाको दफा ४ को उपदफा (२) बमोजिम “दरखास्तसाथ पेस गर्नुपर्ने आवश्यक सम्पूर्ण कागजात पेस गर्न प्रवर्द्धकलाई पैंतीस दिनको समयावधि दिइनेछ । यसरी तोकिएको समयावधिमा आवश्यक कागजात पेस नगर्ने प्रवर्द्धकको दरखास्त रद्द गरिनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । ऐनको दफा ४ बमोजिम रीतपूर्वकको दरखास्त विपक्षीबाट पेस नभएको कारणबाट विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि रिट निवेदकले दिएको दरखास्त रद्द गर्ने निर्णय गरिएको हो । निवेदकको मौलिक हक तथा अन्य प्रचलित नेपाल कानूनद्वारा प्रदत्त कानूनी हक हनन् नभएकाले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको उर्जा मन्त्रालयको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस भएको प्रस्तुत निवेदनमा प्रत्यर्थीतर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् सह-न्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले जलविद्युत् आयोजना अनुमतिपत्रसम्बन्धी निर्देशिका, २०६८ मा दरखास्त साथ पेस गर्नुपर्ने आवश्यक कागजात पेस गर्न पैंतीस दिनको समयावधि दिइने र तोकिएको समयावधिमा कागजात पेस नगर्ने प्रवर्द्धकको दरखास्त रद्द गरिने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । विद्युत् विकास विभागले अनुमतिपत्रको लागि थप दस्तुर तथा आवश्यक विवरण बुझाउन मिति २०६९।१।११ मा प्रकाशित गरेको सार्वजनिक सूचनामा तोकिएको समयावधिभित्र रिट निवेदकले प्रस्तावित जलविद्युत् परियोजनासँग सम्बन्धित कागजात र नपुग दस्तुर पेस नगरेकाले विद्युत् विकास

विभागको निर्णयानुसार निवेदकको दरखास्त रद्द गरिएको हो । निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था छैन भन्नेसमेत प्रस्तुत गर्नु भएको बहस सुनियो ।

प्रस्तुत निवेदन अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा छलफलको लागि पेस हुन आएको भए तापनि लिखित जवाफ प्राप्त भैसकेको अवस्था हुँदा पूर्ण सुनुवाइ गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा मैले सागुखोला साना जलविद्युत् आयोजनाको लागि विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतीपत्र पाउँ भनी निवेदन गरी रु.५०,०००।- धरौटीसमेत बुझाई सकेको थिएँ । मैले मिति २०६४।३।१ मा उक्त निवेदन दिएको भए तापनि विद्युत् विकास विभागबाट थप डकुमेन्ट माग भएबमोजिम आवश्यक कागजात संलग्न गरी मिति २०६७।७।३ मा निवेदन गरी क्षमता बृद्धिवापत लाग्ने थप दस्तुर रु.१५,०००।- समेत धरौटी बुझाएको थिएँ । दस्तुर बुझाएको तीस दिनभित्र सर्वेक्षण अनुमतीपत्र दिइ सक्नुपर्नेमा नदिइ ढिलाइ गरिएको थियो । यसै क्रममा अनुमतीपत्रको लागि थप दस्तुर बुझाउनुपर्ने गरी २०६९।१।११ गतेको गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएकामा उक्त सूचनासँग सम्बन्धित काम कारवाहीहरू बदर गरिपाउँ भनी मैले ०६९-WO-१०२२ नं. को निवेदन दायर गरेको थिएँ । सो निवेदन खारेज गर्ने गरी सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०७०।७।२५ मा आदेश भैसकेपछि संशोधित नियमावली अनुसारको थप दस्तुर रु.१९,३५,०००।- समेत धरौटी बुझाई सकेको छु । मैले सर्वेक्षण अनुमतीपत्र पाउँ भनी विद्युत् विकास विभागमा पुनः निवेदन गर्दा मिति २०६९।१।११ मा प्रकाशित सूचनामा तोकिएको म्यादभित्र नपुग दस्तुर र आवश्यक

विवरण पेस नगरेको हुनाले दरखास्त रद्द गरिएको भन्ने व्यहोरा जानकारी गराइयो । मैले थप दस्तुरसमेत बुझाई सकेको अवस्थामा मेरो दरखास्त रद्द गर्ने गरी गरिएको विद्युत् विकास विभागको मिति २०७१।३।१ को निर्णय त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सागुखोला साना जलविद्युत् आयोजनाको विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतीपत्र जारी गर्नु गराउनु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन माग दावी भएकामा मिति २०६९।१।११ को सूचनामा तोकिएको समयावधिभित्र निवेदकले प्रस्तावित विद्युत् परियोजनासँग सम्बन्धित दरखास्त साथ पेस गर्नुपर्ने आवश्यक कागजात र नपुग दस्तुर पेस नगरेकाले निवेदकको दरखास्त रद्द गरिएको हो भन्नेसमेत लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ ।

३. सागुखोला साना जलविद्युत् आयोजनाको लागि विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतीपत्र पाउँ भनी विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४ तथा ऐ. नियमावली, २०५० को नियम ४ बमोजिम यी निवेदकले विद्युत् विकास विभागमार्फत जलस्रोत मन्त्रालयका सचिवसमक्ष मिति २०६४।३।१ मा निवेदन दिएको भन्ने देखिन्छ । उक्त अनुमतिपत्रबापतको दस्तुर रु.६५,०००।- निवेदकले मिति २०६४।८।४ र मिति २०६७।७।३ मा धरौटी राखिसकेपछि मिति २०६९।६।१५ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिमको संशोधित थप दस्तुर बुझाउनुपर्ने गरी मिति २०६९।१।११ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएकामा उक्त सूचनासँग सम्बन्धित काम कारवाही बदर गरिपाउँ भनी आफूले दायर गरेको ०६९-WO-१०२२ नं. को निवेदन खारेज गर्ने गरी यस अदालतबाट मिति २०७०।७।२५ मा आदेश भएको तथ्यलाई निवेदक स्वयम्ले स्वीकार गरेको देखिन्छ ।

४. सागुखोला साना जलविद्युत् आयोजनाको लागि विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी निवेदकले दिएको दरखास्त रद्द गर्ने गरी विद्युत् विकास विभागबाट भएको मिति २०७१।३।१ को निर्णय त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने नै निवेदकको मुख्य दावी रहेको हुँदा यससम्बन्धी कानूनी व्यवस्थासम्बन्धमा हेर्दा विद्युत् ऐन, २०४९ को दफा ४(१) मा “ विद्युत्को सर्वेक्षण, उत्पादन, प्रसारण वा वितरण गर्ने चाहने व्यक्ति वा सङ्गठित संस्थाले सम्बन्धित विषयको आर्थिक, प्राविधिक र वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तथा तोकिएबमोजिमका विवरणहरू खुलाई तोकिएको अधिकारीसमक्ष अनुमतिपत्रको लागि दरखास्त दिनुपर्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ। साथै विद्युत् नियमावली, २०५० को नियम ४ मा विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि दरखास्त दिँदा अनुसूची-२ बमोजिमको ढाँचामा दिनुपर्ने भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ।

५. उपरोक्त कानूनी प्रावधानबमोजिम निवेदकले विद्युत् उत्पादन सर्वेक्षण अनुमतिपत्र पाउँ भनी मिति २०६४।३।१ मा दरखास्त दिइ विद्युत् नियमावली, २०५० बमोजिम तोकिएको दस्तुर रु.६५,०००।- धरौटी राखेको भन्ने देखिन्छ। यसै क्रममा सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको दस्तुर बृद्धि गर्ने गरी ऊर्जा मन्त्रालयले मिति २०६९।६।१५ को राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेको र उक्त सूचनाबमोजिमको संशोधित थप दस्तुरसमेत बुझाउनुपर्ने गरी मिति २०६९।१।११ को गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित भएकामा उक्त मिति २०६९।६।१५ को राजपत्रको सूचनाबमोजिमको थप दस्तुर लिने निर्णयलगायतका काम कारवाही बढेर गरिपाउँ भनी यी निवेदकले यस अदालतमा ०६९-WO-१०२२ नं. को रिट निवेदन दायर गरेकामा उक्त रिट निवेदन खारेज गर्ने गरी यस

अदालतबाट मिति २०७०।७।२५ मा फैसला भएको अवस्था देखियो।

६. मिति २०६९।१।११ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनामा “विद्युत् उत्पादनको सर्वेक्षण अनुमतिपत्रको लागि दरखास्त दिएका तर अनुमतिपत्र जारी भई नसकेको प्रवर्द्धकहरूले मिति २०६९।६।१५ को नेपाल राजपत्र (खण्ड-६२, सङ्ख्या २७, भाग ५) मा प्रकाशित सूचनाअनुसार संशोधन भएको अनुमतिपत्र दस्तुरबमोजिम थप हुन आउने नपुग थप दस्तुर एवम् जलविद्युत् आयोजना अनुमतिपत्रसम्बन्धी निर्देशिका, २०६८ बमोजिमका आवश्यक विवरणहरू यो सूचना प्रकाशित भएको मितिले ३५ दिनभित्र बुझाउनु हुन” भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको भन्ने लिखित जवाफबाट देखिन्छ। अदालतले कानूनमा भएको व्यवस्थाको पालना भयो कि भएन वा थप दस्तुर लिने भन्ने निर्देशिकाको व्यवस्था यी निवेदकका हकमा असर पर्ने गरी लागू गरिएको हो वा समग्र सबैका हकमा लागू हुने हो भन्ने सम्बन्धमा पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ। मूलतः कुनै निर्देशिकाले तोकेको कुनै व्यवस्था संविधान तथा कानूनको प्रतिकूल भएको छ भन्ने देखाउने दायित्व पनि निवेदकमा रहन जाने हुन्छ। यिनै निवेदकले यसै विषयमा दिएको ०६९-WO-१०२२ नं. को रिट खारेज भइसकेपछि पुनः सोही विषयमा प्रस्तुत रिट दिएको देखिन्छ। कोही कसैलाई कानूनको विपरीत आफूले गरिरहेको काम कार्यवाहीलाई असर पार्ने गरी आर्थिक दायित्व थुपारेका र त्यसबाट निवेदकलाई क्षति पुग्न गएमा सरकार र आफ्नाबीचको कारोवारबाट करारीय दायित्वको अवस्था सिर्जना भएको खण्डमा त्यसको उचित उपचार माग्ने छुट्टै व्यवस्था हुन सक्छ तर रिट क्षेत्रबाट आर्थिक दायित्वको विषयमा विवेचना गरी सुविधा दिने वा नदिने गरी आदेश गर्न मिल्ने हुँदैन। जबसम्म निर्देशिका संविधान तथा कानूनको

प्रतिकूल भएको छ भन्ने ठहर हुँदैन तबसम्म निर्देशिकाले तोकेको दायित्वबाट निवेदकले उन्मुक्ति पाउने अवस्था रहन सक्तैन । सरकारद्वारा लाइसेन्स दिने दस्तुर बढाउने घटाउने व्यवस्था व्यक्ति लक्षित हुनु हुँदैन तर समग्रमा दस्तुर बढाउने वा घटाउने विषयको औचित्य पुष्टि हुने गरी निर्माण भएको निर्देशिकालाई अन्यथा गर्न सकिने अवस्था रहँदैन । निवेदकले मिति २०६९।११।११ को गोरखापत्रमा प्रकाशित सूचनाको म्याद ३५ दिनभित्र थप दस्तुर बुझाएको नभै थप दस्तुर रु.१९,३५,०००।- मध्ये रु.१०,००,०००।- मिति २०७०।०।२९ मा र रु.९,३५,०००।- मिति २०७०।८।२७ मा धरौटी रकम बुझाएको हो भनी निवेदनमै स्वीकार गरेको देखिन्छ । मिति २०६९।११।११ मा प्रकाशित सूचनामा तोकिएको म्यादभित्र आफूले नपुग दस्तुर नबुझाएको भन्ने तथ्यलाई निवेदक स्वयम्ले स्वीकार गरेको अवस्था हुँदा तोकिएको म्यादभित्र नपुग दस्तुर र आवश्यक विवरण पेस नगरेको भन्ने आधारमा निवेदकको दरखास्त रद्द गर्ने गरी भएको विद्युत् विकास विभागको मिति २०७१।३।१ को निर्णय कानूनसम्मत देखिन आयो ।

७. अतः माथि विवेचना गरिएका आधार कारण र प्रमाणबाट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नदेखिँदा प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक १८ गते रोज ३ शुभम् ।
इजलास अधिकृत : कृष्णप्रसाद पौडेल

निर्णय नं.१३५१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७१।०।५।५
०६७-CI-०७९७

मुद्दा: अंश चलन ।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : जिल्ला सुनसरी, इनरुवा
नगरपालिका वडा नं. २ बस्ने दुर्गादेवी साह
तेली

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : जिल्ला सुनसरी, इनरुवा नगरपालिका
वडा नं. २ बस्ने तपेश्वर साह

- मुद्दा पर्नुअघिसम्म यी वादी प्रतिवादी सगोलमै रहेको अवस्था भएको र वादीको समेत प्रयासबाट छोरीबाट बकस पाएको जग्गामा घरसमेत बनाई सगोलमै बसीएको अवस्था देखिँदा त्यस्तो सम्पत्ति प्रतिवादीहरूको मात्र अर्जनको हो भन्ने मानी प्रतिवादी जिकिरसित सहमत भई वादीलाई अंश जस्तो नैसर्गिक हकबाट बञ्चित गर्ने अवस्था हुन नसक्ने ।
- परिवारका कोही सदस्य सबल र कोही दुर्बल हुनु सामान्य कुरा हो । परिवारका सगोलका सदस्यमध्ये कसैको पैतृक सम्पत्ति हुँदा वा नहुँदा वा कोही सबल र कोही दुर्बल हुँदा सगोलका परिवारका

सदस्य एकै घर परिवारमा रही बसेको अवस्थामा आर्जन भएको सम्पत्तिमा परिवारका कुनै सदस्यको मात्र हक हुन्छ भनी अर्थ गर्नु कदापी न्यायोचित हुन सक्तैन । परिवारका कुनै सदस्यको पैतृक सम्पत्ति नहुँदैनमा सगोलमा आर्जित सम्पत्तिमा अंश भाग लाग्न सक्तैन भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६४, अङ्क २, पृष्ठ १४०
- स.अ.बुलेटिन, अङ्क ५, वर्ष २४, पृष्ठ २४

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं.

सुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री हरिबहादुर बस्नेत

मा.न्या. श्री द्वारिकामान जोशी

फैसला

न्या.गोपाल पराजुली : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार यस अदालतमा दायर भै निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ ।

म वादीको एकमात्र श्रीमती दुर्गादेवी हुन । हामीबाट एक छोरा एक छोरीको जायजन्म भएकामा छोरा मनोज र छोरी ममताको विवाह भई सकेकामा म वादी, पत्नी र छोरा गरी ३ अंशियार हौं, हामी सगोलमा बसी आएका छौं । म वादीले इनरूवा बजारमा ग्लास

कर्नरको पसल गरी कमाई पत्नीका नाममा घडेरी किनी घर बनाई बसी आएको र सगोलबाटै उद्योग खोली गाडी, मोटरसाइकल किनी आएकामा पारिवारिक विवाद भै २०६१ सालमा दे.दा.नं. ९२० को अंश चलन मुद्दा गरेको थिएँ । उक्त मुद्दामा सगोलमा बस्ने गरी मिलापत्र भएको थियो । मिति २०६३।६।२२ गते प्रमाणका मानिस राखी अंशबन्डा गरी दिनु भन्दा अंश दिन इन्कार गरेकाले घरमा भएका विभिन्न सामान रुख, विरूवा, टेबुल, फर्निचरलगायतका दुर्गादेवीका नाममा दर्ता रहेको इनरूवा नगरपालिका वडा नं. २ को कि.नं. १९१,१३९ को ०-०-१५ जग्गा र त्यसमा भएको घर र अन्य जग्गाहरू समेतबाट ३ भागको १ भाग अंश पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको मिति २०६३।८।२४ को फिरादपत्र ।

पति पिताको साथमा कुनैपनि पैतृक सम्पत्ति नभएको पिताले आफ्ना दाजुभाइउपर अंश चलन मुद्दा गरेकामा कुनै अचल सम्पत्ति नभएकाले अंश पाउनुभएको थिएन, म मनोज साहले रु.१२,०००।-सापट मागी हामी दुवै प्रतिवादीले २०५४ सालमा आफ्नै प्रोप्राइटरमा ग्लास कर्नरको व्यवसाय थाली हाम्रो लगनशीलताले व्यवसाय सफल हुँदै जाँदा र २०५७ सालमा छोरी ममताले ०-०-१० जग्गा बकसपत्र गरी दिएपछि व्यवसायबाट आएको पैसाले बिस्तारै घर बनाई बसोबास गरी आएका छौं । उक्त व्यवसायबाटै हामी प्रतिवादीमध्येकी आमाका नाममा अन्य स-साना घडेरी जग्गाहरू किनेका हौं वादीसमेतको सगोलको आर्जनको तथा वादीको अंश लाग्ने कुनैपनि सम्पत्ति हामी जिम्मा नभएकाले वादीलाई हामीले अंश दिनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको

मिति कायम गरी सो भन्दा अधिको बन्डा गर्नुपर्ने श्री सम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी दाखेल गराउनु भन्नेसमेत व्यहोराको आदेश भई दुवै पक्षबाट तायदाती फाँटवारी दाखेल भै मिसिल सामेल रहेको ।

फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी माग गरेको तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित वादी प्रतिवादीहरूको नाममा रहेको श्रीसम्पत्तिलाई (प्रतिवादी दुर्गादेवी साहु तेलीको नाममा रहेको बकसपत्रबाट पाएको कि.नं. १३९ र कि.नं. १९२ बाहेक) तथा तायदाती फाँटवारीमा उल्लेख नभएको कि.नं. १९१ को सम्पत्तिलाई (जग्गालाई) ३ भाग लगाई सो को १ भाग वादीले प्रतिवादीहरूबाट अंश दिलाई भराई, वादीले भराई पाउने सम्पत्तिलाई चलनसमेत चलाई लिन पाउने ठहर्छ । तायदाती फाँटवारीमा ऋणसमेत उल्लेख भएको देखिएकाले ऋणका हकमा साहुको उजुरी परेका बखत कानूनबमोजिम हुने ठहर्छ भन्नेसमेत सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।९ को फैसला ।

सुरुले कि.नं. १३९ र १९२ को जग्गा वाहेक अरु सम्पत्ति ३ भागको १ भाग अंश ठहर गरेपनि फैसलाको तपसिल खण्डमा सगोलमा म पुनरावेदकले निर्माण गरेको घरमा म पुनरावेदको अंश ठहर गरेको छैन । मैले तायदातीमा देखाएको २ तले पक्की घर निर्माण गरेको र उक्त घरहरू सगोलको भएकाले उक्त घरमा मलाई अंश हकबाट बञ्चित गरी सुरुले गरेको फैसला प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी अ.बं. १८४(क) नं. विपरीत त्रुटिपूर्ण फैसला भएकाले वादी दावीबमोजिम ठहर नगरेको हदसम्म उल्टी गरी पुनरावेदन जिकिरबमोजिम इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन जिकिर ।

प्रतिवादीले निजी तवरबाट बकस पाएको

हो होइन, त्यसतर्फ विवेचना नै नभई भएको सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने भएकाले प्रत्यर्थीलाई छलफलका लागि झिकाउने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको आदेश ।

यी वादी प्रतिवादीबीच नातामा विवाद नरहेको, कि.नं. १३९ को जग्गा र सोमा बनेको घर प्रत्यर्थी दुर्गादेवीका नाममा सगोलमा रहेको अवस्थामा छोरी ममता साहबाट हालै देखिको बकसपत्र पाएको मिसिल संलग्न लिखतको प्रतिलिपिबाट देखिन आएकाले सगोलको परिवारबाट पाएको बकसपत्रको सम्पत्तिलाई मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. अनुसार निजी आर्जन मानी बन्डा नलाग्ने भन्न कानूनसम्मत पनि नदेखिँदा सो कि.नं. १३९ को घर जग्गा बन्डा नलाग्ने गरी भएको सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०६५।३।९ को फैसला सो हदसम्म केही उल्टी भै उपरोक्त घरजग्गाबाट पनि यी पुनरावेदक वादीले अंश छुट्टयाई लिन पाउने ठहर्छ भन्नेसमेत पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६६।८।९ को फैसला ।

विपक्षी वादी मेरा पति हुनुहुन्छ त्यसमा विवाद छैन । मेरा नाउँ दर्ताको कि.नं. १३९ को जग्गा र त्यसमा भएको घर मेरी छोरी ममताले बकसपत्र दिएको विषयलाई फैसलामा सगोलको परिवारबाट पाएको बकसपत्रको सम्पत्तिलाई मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. अनुसार निजी आर्जन मानी बन्डा नलाग्ने भन्न कानूनसम्मत नदेखिने भनी मिसिल संलग्न प्रमाण एवम् मैले पाएको बकसपत्रको लिखतमा नै निज छोरीका पति सन्तोषकुमारको नाउँ उल्लेख भएबाट निज छोरी ममता हाम्रो सगोलकी परिवार तथा अंशियार नभै विवाह भै गे सकेकी छोरीले आमा म पुनरावेदकलाई बकसपत्र गरी जग्गा दिएको

हुँदा उक्त जग्गा मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. तथा स्त्री अंशधनको महलको १,५ (१) नं. बमोजिम आफूखुश गर्न पाउने बन्डा गर्न कर नलाग्ने निजी आर्जनको सम्पत्ति रहे भएको कुरा प्रस्ट हुँदाहुँदै विवाह भएको छोरीलाई पनि एकासगोलको परिवार मानी निजबाट बकसको सम्पत्ति भनी बन्डा लगाइदिने गरी भएको फैसला मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. एवम् स्त्री अंशधनको महलको १,४,५ नं. विपरीत भै कानूनी त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर ।

पुनरावेदक प्रतिवादी दुर्गादेवी साह तेलीले बकपत्रबाट प्राप्त गरेको कि.नं. १३९ को जग्गासमेत बन्डा लाने गरी प्रमाणको सही मूल्याङ्कन नगरी भएको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला फरक पर्न सकिने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाउने गरी भएको यस अदालतको मिति २०६८।२।५ को आदेश ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरियो ।

यसमा यी पुनरावेदकवादीले प्रत्यर्थी प्रतिवादीबाट वादीकी पत्नी दुर्गादेवी नामको कि.नं., १९१, १३९, १९२ को जग्गाहरू र सो जग्गाहरू मध्येमा बनेको घरसमेतबाट ३ भागको १ भाग अंश पाउँ भनी फिराद दिएकामा सुरुले प्रतिवादीले बकसपत्र बाट पाएको जग्गा र सोमा बनेको घर बन्डा नलाग्ने र कि.नं. १९१ को जग्गाबाट मात्र वादीले अंश पाउने ठहर गरी गरेको फैसलाउपर वादीको पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरले सुरुको फैसला केही उल्टी गरी कि.नं १३९ मा बनेको घर जग्गासमेतबाट

वादीले अंश पाउने ठहर्याई गरेको फैसला उपर चित्त नबुझाई प्रतिवादीहरूको प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको पाइयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा तायदाती फाँटवारीमा उल्लिखित कि.नं. १३९ को जग्गा विवाहित छोरीबाट बकस पाई आफ्नै आर्जनबाट घरसमेत बनाएकाले सो घर जग्गा आफूखुस गर्न पाउने बन्डा गर्न कर नलाग्ने निजी आर्जनको भएकाले बन्डा हुनुपर्ने हैन भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर देखिन्छ । यी पुनरावेदक र प्रत्यर्थी वादी एकाघर सगोलका लोम्ने स्वास्नी नाताका अंशियारमा भएकामा विवाद रहेन । अंशको फाँटवारीमा पेस हुन आएको सुनसरी जिल्ला इनरुवा नगरपालिकाको कि.नं. १३९ को ०-०-१० को जग्गा यी पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नी छोरी ममताबाट हालैको बकसपत्रबाट पाएको भन्ने पनि मिसिल संलग्न पारित हालैको बकसपत्रको प्रतिलिपिबाट देखिन आउँछ । तथापि उक्त जग्गा आफ्नोसमेतको प्रयासबाट छोरीबाट प्राप्त भएको भनी वादीले लिएको जिकिरलाई यी प्रतिवादी पुनरावेदकले अन्यथा भन्न सकेको छैन भने प्रतिवादीहरूले उक्त जग्गामा बनेको घर प्रतिवादीहरूले मात्र कमाएको सम्पत्तिबाट बनाएको हो भन्ने जिकिर लिए तापनि यी वादी प्रतिवादी सगोलमा रहि बसेको अवस्थामा आर्जन गरी कमाएको सम्पत्तिबाट बनाएकामा वादी प्रतिवादी सहमत नै रहेको देखिन्छन । वादीको कुनै पनि पैतृक सम्पत्ति थिएन निजले आफ्ना दाजुभाइबाट अंश मुद्दा गरी कुनै चल अचल प्राप्त नगरेकाले सो सम्पत्ति हामी प्रतिवादीहरूले बकसपत्रसमेतबाट पाएको आफ्नो निजी आर्जनको हो भन्ने पनि प्रतिवादीको जिकिर देखिन्छ । मुद्दा पर्नु अघिसम्म यी वादी प्रतिवादी सगोलमै रहेको अवस्थामा भएको र वादीको समेत

प्रयासबाट छोरीबाट बकस पाएको जग्गामा घरसमेत बनाइ सगोलमै बसी आएको अवस्था देखिँदा त्यस्तो सम्पत्ति प्रतिवादीहरूको मात्र अर्जनको हो भन्ने मानी प्रतिवादी जिकिरसित सहमत भै वादीलाई अंश जस्तो नैसर्गिक हकबाट वञ्चित गर्ने अवस्था हुन सक्तैन । परिवारका कोही सदस्य सबल र कोही दुर्बल हुनु सामान्य कुरा हो । परिवारका सगोलका सदस्यमध्ये कसैको पैतृक सम्पत्ति हुँदा वा नहुँदा वा कोही सबल र कोही दुर्बल हुँदा सगोलका परिवारका सदस्य एकै घर परिवारमा रही बसेको अवस्थामा आर्जन भएको सम्पत्तिमा परिवारका कुनै सदस्यको मात्र हक हुन्छ भनी अर्थ गर्नु कदापि न्यायोचित हुन सक्तैन । परिवारका कुनै सदस्यको पैतृक सम्पत्ति नहुँदा सगोलमा आर्जित सम्पत्तिमा अंश भाग लाग्न सक्तैन भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १८ नं. ले मानो नछुट्टिई सँग बसेको अंशियार छन् भने जुनसुकै अंशियार सगोलको सम्पत्तिबाट वा खेती व्यापार आदिबाट बढेबढाएको सगोलको आर्जन र लगाएको ऋण बराबर भाग लाग्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको देखिएको र यी वादी प्रतिवादी अंश मुद्दा पर्नुभन्दा अघिल्लो दिनसम्म सगोलमै रहेको देखिएको एवम् सोही अवस्थामा छोरीबाट हालैको बकसपाएको जमिनमा सगोलकै आर्जनको सम्पत्तिबाट घर बनाएको देखिएकाले त्यस्तो घर जग्गासमेतमा प्रतिवादीहरूले निजी तबरले बकस पाएको अर्थ गरी यी वादीको अंश लाग्दैन भन्ने अर्थ गर्नु न्यायोचित नहुनुको साथै मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १८ नं. को कानूनी व्यवस्थाको मर्म र भावनाको प्रतिकूल हुन जाने देखिन्छ । लोग्नेको अवस्था सुदृढ भएकामा लोग्नेबाट र स्वास्नीको अवस्था सुदृढ भएकामा स्वास्नीबाट तिनीहरूको आयस्थामा हिस्सेदार हुन पाउनु नै

वर्तमान अंशबन्डासम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र वर्तमान नेपाली पारिवारिक कानूनको मर्म हो भन्ने बुझ्न जरूरी हुन्छ । यी वादी प्रतिवादीबीच प्रस्तुत मुद्दाबाट मुद्दा परेको अघिल्लो दिन अर्थात् २०३३।८।२५ मा मानो छुट्टिएको देखिएको, मेरोसमेत प्रयासबाट छोरीबाट बकस पाएको भन्ने वादीको दावी भै त्यस्तो दावीलाई तथ्ययुक्त प्रमाणबाट खण्डन नहुनुको साथै छोरीले गरी दिएको बकसपत्रमा समेत सगोलका बाबुआमा भाइमध्ये आमालाई मात्र निजी तबरले प्रयोग गर्ने गरी बकस दिएको भन्ने पनि नदेखिएको र यी वादी प्रतिवादी सगोलमा रहँदाकै अवस्थामा बकसपत्रबाट प्राप्त जग्गामा घर बनेको अवस्थामा सो सम्पत्तिमा यी वादीको अंश लाग्दैन भन्न मिल्ने देखिएन । यस्तै सन्दर्भमा सगोलमा रहँदाको अवस्थामा घर बनेकाले त्यस्तो घर सम्पत्तिमा निजी सम्पत्ति हो भन्न सकिने प्रमाणको अभावमा सगोलका अंशियारको भाग लाग्ने नै देखिन्छ भनी भरतराज जोशी विरुद्ध ज्ञानुबाबु जोशीसमेत भएको अंश मुद्दामा (स.अ. बुलेटिन अड्क ५, वर्ष २४, पृ. २४) साथै “अंश पाउने कुरामा आफ्नो निजि आर्जन स्वरूप पाएको बकसपत्रको सम्पत्ति अरुलाई भाग नलाग्ने तर आफूले अंश दिनुपर्ने हुन आएको अवस्थामा मैले सो सम्पत्ति बकस पाएको हो म कसैलाई दिन्न भन्न पाउने अवस्था आउँदैन” भनी सावित्रीसमेत विरुद्ध पार्वती थापासमेत भएको अंश चलन मुद्दामा (नेकाप २०६४, अड्क २, पृ. १४०) यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको परिप्रेक्ष्यमा वादी दावीको कि.नं. १३९ को जग्गा घर जग्गामा समेतबाट वादीलाई अंश दिनुपर्नेसमेत ठहर गरी गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६६।८।१ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत

मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमति छ।
न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७१ साल कात्तिक ५ गते रोज ५ शुभम्।
इजलास अधिकृत- उमानाथ गौतम

निर्णय नं.९३५२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७१।८।२४।४
०६७-CR-१२११

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान।

पुनरावेदक/प्रतिवादी : रोल्पा जिल्ला, लिवाङ्ग
गा.वि.स. वडा नं. ४ घर भई कारागार कार्यालय,
रोल्पामा कैदमा रहेका जोखबहादुर वि.क.

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : सुप्रा परियारको जाहेरीले नेपाल सरकार

- सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणको रूपमा लिन मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा प्रमाण ऐन,

२०३१ को दफा ३८ को साक्षी हुन सक्ने व्यक्तिमा मतियारलगायत जुनसुकै व्यक्ति साक्षी हुन सक्ने भनी उल्लेख गरिएको हुँदा सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने देखिने।

- वारदातसँग सार्थक सम्बन्ध रहेकी सहअभियुक्त रिसा परियारको पोल यी प्रतिवादी विरुद्धको प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा रहेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणमा लिन मिल्ने देखिने।

(प्रकरण नं. ५)

- विवाहित पुरुषले अन्य विवाहित महिलासँग निजको लोग्नेको अनुपस्थितिमा अवैध यौन सम्बन्ध कायम गरी आफ्नो वीर्यबाट निज महिलालाई गर्भधारण गराएकामा उक्त गर्भको सम्बन्धमा निज महिलाले सामाजिकरूपमा बहिस्कृत हुनुपर्ने र लामो समयसम्म सामाजिक लान्छनाको कारण आफ्नो इज्जत र प्रतिष्ठामा लागेको दाग बोकी हिँडनुपर्ने हुन्छ। यसको कारण महिलाले एकपटक नभई पटकपटक आफूलाई समाजको अगाडि परीक्षण गर्नुपर्ने हुँदा सोही कारण निजको मानसिक अवस्थामा समेत विचलन आउन सक्दछ। लामो समयको सामाजिक तिरस्कार तथा लोक लाजबाट बच्न आपराधिक कार्यको परिणामका सम्बन्धमा कुनै सोच विचारै नगरी शिशु जन्मनासाथ शिशुलाई जन्म दिने आमाले गरेको हत्यामा ऐन अनुसार सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने अवस्था र परिस्थितिलाई समेत विचार गरी सजायमा

कमी गर्न अ.बं. १८८ नं को प्रयोग विचारणीय हुन सक्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

- पुरुषप्रधान हाप्रो समाजमा विद्यमान सामाजिक संरचना र मानिआएको परम्परागत मान्यताका कारण पनि पुरुषलाई सामाजिक लोकलाजको अवस्थाबाट गुञ्जनुपर्ने अवस्था नआउने हुँदा सामाजिक लोकलाजको अवस्थाबाट खासगरी पुरुष नभई महिला नै गुञ्जनुपर्ने हुन्छ, यस्तो अवस्थामा सोही बहानामा जातक शिशुको हत्या गर्ने पुरुषलाई सजायमा कमी वा छुट दिनु न्यायिक स्वविवेकको सही प्रयोग मान्न नसकिने ।

- सामाजिकरूपमा लान्छना सही नौ महिनासम्म अवैध गर्भलाई आफ्नो पेटमा राखी जीवित बच्चा जन्माउने आमाको विरोधका बावजुद घरबार बिग्रने बहानामा बच्चा मार्ने कार्यमा संलग्न यी प्रतिवादीलाई ऐन अनुसार तोकिएको सजायमा कमी वा छुट दिनु विद्यमान दण्ड नीतिको समेत प्रतिकूल हुने देखिने ।

(प्रकरण नं. ८)

निवेदक/प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता भोजराज आचार्य

प्रत्यर्था/वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं. १८८ नं.
- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १, १३(३), १७(३) नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री राजकुमार खतिवडा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या. श्री विश्वनाथ जोशी

मा.न्या.श्री सलाहुद्दीन अख्तर सिद्धिकी

फैसला

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : पुनरावेदन

अदालत, तुलसीपुरबाट मिति २०६७।१०।२५ मा भएको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुरावेदनको रोहमा दायर भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार रहेको छ :

जाहेरी दरखास्त:

मेरो छिमेकी रिसा परियारले मिति २०६५।१०।१ गते बच्चा जन्माएको जस्तो किसिमको निजको शारीरिक अवस्था देखिएको र निज बिरामी छु भनी बहाना बनाएकाले शङ्का मानी मसमेत गाउँका महिलाले तिप्रो पति घरमा छैनन् तिमीले को कसको गर्भ बोकी बच्चा जन्माएकी छौ भनी निजलाई सोधपुछ गर्दा मेरो माहिलो भिनाजु जोखबहादुर वि.क. सँग अवैधरूपमा शारीरिक यौन सम्पर्क हुन गई निजको वीर्यबाट मेरो पेटमा गर्भ रहेको र मिति २०६५।१०।१ गते बिहान ६:०० बजे बच्चा जन्माउने व्यथा लागी बाख्रा गोठमा स्त्री जातको शिशुको जन्म दिएको थिएँ । शिशुको जन्म भएपश्चात् छोरी सुनमायालाई भिनाजु जोखबहादुर वि.क.लाई बोलाउन पठाई निज आएपछि दुवैजना मिली बच्चा मार्ने मनसाय लिई सालनालसहितको बच्चालाई कपडाले लपेटी बाख्रा गोठको पेटमा राखेका हौं भनी बताएको हुँदा वारदातमा संलग्न व्यक्तिहरूलाई कानूनबमोजिम कारवाही

गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सुप्रा परियारको तर्फबाट जिल्ला प्रहरी कार्यालय, रोल्पामा परेको जाहेरी दरखास्त ।

अनुसन्धानसँग सम्बन्धित कागजातहरु:

जिल्ला रोल्पा, लिवाङ्ग गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ स्थित घटनास्थलमा २ फिट अग्लो दिवालको माथि दक्षिण टाउको, उत्तर खुट्टा गरी खेरो पछ्यौरा र पुरानो कपडाहरुले बेरी छोपी राखेको अवस्थामा स्त्री जातक नवजात शिशुको लास रहेको भन्ने घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०६४ साल फागुन महिनामा मेरो माहिलो भिनाजु जोखबहादुर वि.क. सँग आफ्नै घरमा १ पटक शारीरिक सम्पर्क भएको र पुनः मिति २०६५ साल वैशाख महिनामा अर्को पटक यौन सम्पर्क भई निजको वीर्यबाट मेरो पेटमा गर्भ रहन गएको हुँदा सो कुरा पटकपटक निज भिनाजुलाई बताएको थिएँ । भिनाजुले जे पछ म तिमीलाई बेहोर्छु भनी बताएको हुँदा गर्भपतन नगराई मिति २०६५।१०।१ गते बिहान ६ बजेको समयमा जीवित बच्चा जन्माई सकेपछि मेरो जेठी छोरी सुनमाया परियारलाई जोखबहादुर वि.क.लाई बोलाई ल्याउ भनी पठाएकी थिएँ । खबर पाएपछि आएका निज जोखबहादुर वि.क.ले मैले जीवित जन्माएको स्त्री जातक नवजात शिशुको घाँटी च्यापी मारी दिएका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रिसा परियारले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

मिति २०६४ साल फागुनको अन्तिमतिर साँझमा निज रिसा परियारले रक्सी ल्याई मलाई दिइन् र आफूले पनि खाइन् । त्यसपछि हामी दुवैजनाको सहमतिबाट मैले निजसँग यौन सम्पर्क गरेको हुँ । मिति २०६५ असारमा पुनः दोस्रो पटक निजसँग शारीरिक

सम्पर्क भएको थियो । मिति २०६५ साल माघ १ गते बिहान रिसा परियारकी छोरी सुनमाया परियार मलाई बोलाउन आएकी होइनन् र म पनि उक्त स्थानमा गएको पनि होइन । निज रिसा परियारले जन्माएको बच्चालाई मैले देख्दा पनि नदेखेको हुँदा मैले मार्ने कुरै आउँदैन, उक्त व्यहोरा झुट्टा हो भन्नेसमेत व्यहोराको जोखबहादुर वि.क.ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

Hydrostatic Test गरी फोक्सोको टुक्रा पानीको घोलमा राख्दा सो टुक्रा पानीमा तैरियो, यसबाट जन्मेर श्वासप्रश्वास गरेपछि मात्र बच्चाको मृत्यु भएको प्रमाणित हुन्छ । बच्चाको मृत्युको कारण Asphyxia due to strangulation भनी उल्लेख भएको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

मिति २०६५।१०।१ गते माघे संक्रान्ति परेको कारण म मेरो घरमा थिएँ । सोही दिन रिसा परियार बिरामी भई गाउँको सुप्रा परियारसमेतका महिलाहरुले निजलाई उपचार गराउन रेउघा अस्पतालमा लगी उपचार गराउने क्रममा निज रिसा परियारले बच्चा जन्माएकी हुन् । निजलाई घरमा ल्याई को कसको गर्भ बोकी बच्चा जन्माएकी हो भनी सोध्दा निजले भिनाजु जोखबहादुर वि.क.को गर्भ बोकी बच्चा जन्माएको र भिनाजु जोखबहादुर वि.क.ले आफूले जन्माएको बच्चाको घाँटी च्यापी मारेका हुन् भनी बताएकी थिइन । निज रिसाले श्रीमान् घरमा नभएको अवस्थामा परपुरुषको गर्भधारण गरी मास पुर्याई बच्चा जन्माई मारेकी र उक्त वारदातमा निजसँग को को संलग्न छन् आफूलाई थाहा नभएको भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा बुझिएका नौमाली परियार, रिसा वि.क., कमिनी घर्ति र सेतु घर्तीसमेतको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै घटना विवरण कागज ।

मिति २०६५।१०।१ गते बिहानको समयमा

म मेरो घरमा नै बसिरहेकी थिएँ। सोही बिहान मेरी आमा रिसा परियारले जीवित बच्चालाई जन्मदिनुभएको थियो। मेरो आमा रिसा परियारले बच्चा जन्माई सकेपछि तँ गएर माहिलो भिनाजु जोखबहादुर वि.क.लाई बोलाएर लिएर आइज भन्नुभएकाले म बोलाउन गई लिएर आएको हुँ। माहिला बुबा जोखबहादुर वि.क. हाम्रो घरमा आएपछि आमा र माहिलो बुबाबीच खास कुरा भयो। त्यसपछि माहिलो बुबा जोखबहादुर वि.क.ले बच्चालाई कपडामा लपेटी बाख्रा गोठमा राखी निज गाउँतिर लागेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको सुनमाया परियारले गरेको घटना विवरण कागज।

अभियोगपत्रः

जाहेरी व्यहोरा समर्थित हुने गरी मौकामा लेखाउने व्यक्तिहरूले गरीदिएको घटना विवरण कागज, प्रतिवादी रिसा परियारले प्रतिवादी जोखबहादुरउपर पोल गरी लेखाइदिएको बयान कागज, प्रतिवादी जोखबहादुरले बच्चा मारेको तथ्यमा इन्कार रहे पनि रिसासँग यौन सम्पर्क गरेको कुरा स्वीकार गरी बयान गरेको, वारदातको दिन बिहान ७ बजेतिर आफ्नो पति घरबाहिर गएको भनी प्रतिवादी जोखबहादुरको श्रीमतीले लेखाइदिएको कागज, प्रतिवादी रिसा परियारको छोरी सुनमाया परियारले जोखबहादुरलाई बोलाउन गई घरमा ल्याएको भनी गरिदिएको कागजसमेतका मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी रिसा परियार र प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क.को संलग्नतामा नवजात शिशुलाई कर्तव्य गरी मारेको तथ्य खुल्न आई प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. विपरीत १३(३) नं. को कसुर वारदात गरेको तथ्य पुष्टि हुन आएकोले प्रतिवादी रिसा परियार र जोखबहादुर वि.क.लाई ऐ. महलको दफा १३(३) नं. अनुसार

हदैसम्मको सजायको माग दावी लिई जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, रोल्पाको तर्फबाट रोल्पा जिल्ला अदालतसमक्ष दायर हुन आएको अभियोगपत्र।

प्रतिवादीहरूको अदालतमा भएको बयानः

प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क.ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष झुठो बयान गरेका हुन्। मैले बच्चा जन्माएपछि छोरीलाई बोलाउन पठाउँदा उनी मेरो घरमा आई मैले जीवित जन्माएको बच्चालाई नमार भन्दाभन्दै घाँटी च्यापेर मारी दिएका हुन्। बढी कुरा गरे तिमीहरूलाई पनि मारी दिन्छु भनी धम्की दिएकाले हामी डरायौँ भनी रिसा परियारले सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतसमक्ष गरेको बयान।

मैलेसमेत जीवित जन्मेको बच्चालाई मारी फालेको भन्ने कुरा बेठिक हो। रिसा परियारको छोरी सुनमाया परियार मलाई बोलाउन आएकी पनि होइनन् र म उक्त स्थानमा जाँदा पनि गइन। निज रिसा परियारले जन्माएको बच्चालाई मैले देखेको पनि नहुँदा मैले मार्ने कुरै आउँदैन। प्रतिवादीमध्येकी रिसा परियारले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष तथा यस अदालतमा गरेको बयान झुठ्ठा हो भन्नेसमेत व्यहोराको जोखबहादुर वि.क. ले सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतसमक्ष गरेको बयान।

विभिन्न व्यक्तिहरूको जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्रः

मैले हेर्दा बच्चा मृत अवस्थामा कपडाले बेरेको थियो। बच्चालाई कसले किन मार्नु पर्यो, त्यो मलाई थाहा भएन, जन्म दिनेलाई नै थाहा होला। रिसा परियारले बिरामी भएको जस्तो बहाना गरेकीले स्वास्थ्य चौकीमा जँचाउन पठाएको र निजको धेरै खुन बगेकाले कसको गर्भ हो भनी सोधपुछ गर्दा जोखबहादुर

वि.क.को गर्भ बोकेकी थिएँ भनेर रिसा परियारले भनेकी हो भन्ने जाहेरवाला सुप्रा परियारले गरेको बकपत्र ।

मिति २०६५।१०।१ गते माघे संक्रान्तिका दिन म रिसाको घरमा जाँदा रिसा घरमा थिइन् । छोरीलाई खिचडी दिएर म घर फर्केँ, रिसा बिरामी भएपछि सुप्रा, नौमालीसमेतले अस्पतालमा लगेर गएका थिएँ, साँझ घरमा केरकार गर्दा भिनाजु जोखबहादुर वि.क.ले बच्चालाई मारेका हुन् भनी रिसा आफैँले भनेकी हुँदा थाहा पाएको हुँ भन्ने प्रतिवादी रिसा परियारको साक्षी सुकमती परियारले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी जोखबहादुर र रिसा परियारको सम्बन्ध मलाई थाहा छैन । मिति २०६५।१०।१ गते जोखबहादुरलाई निजकै घरमा देखेको हुँ । प्रतिवादी जोखबहादुरले बच्चा मारेका होइनन् । मेरो घर र जोखबहादुरको घर आमुन्ने सामुन्नेमा छ । रिसाको दिदीको छोरी सुरुमा रिसाको घरमा बस्थिन् त्यसपछि जोखबहादुरको घरमा बसेको हुँदा त्यसै रिसाइबिले पोल गरेको हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको जोखबहादुर वि.क.का साक्षी भक्तबहादुर श्रेष्ठले गरेको बकपत्र ।

साली भिनाजु ठट्टा मस्करी गर्छन् भन्नेसम्म गाउँमा सुनेको हुँ । जोखबहादुर माघे संक्रान्तिका दिन बिरामी भई घरमा सुतेका थिएँ, घटनास्थलमा गई बच्चा मारी अपराध गरेको होइनन् । मेरो घर र जोखबहादुरको घर १० मिनेट टाढा पर्छ । म गाउँतिर जाँदा निजलाई घरमा नै सुतेको देखेको हुँ भन्ने जोखबहादुर वि.क. को साक्षी चन्द्री सुनारले गरेको बकपत्र ।

माघे संक्रान्तिका दिन मेरो लोग्ने घरबाट कतै निस्कैका छैनन्, अरु दिन भने लोग्नेले काठको काम गर्ने हुँदा गाउँमा काम गर्न जान्थे । माघे संक्रान्तिका दिन भने मेरो लोग्नेले घर छाडेका छैनन् । मेरो लोग्ने रिसाको घरमा आउजाउ नगर्ने हुँदा रिसा परियारको बयान व्यहोरा झुट्टा हो भन्नेसमेत व्यहोराको घटना

विवरण कागज गर्ने विषा वि.क.को बकपत्र ।

सुरु जिल्ला अदालतको फैसला:

प्रतिवादी जोखबहादुर वारदातमा संलग्न रहेको तथ्यमा इन्कार रही बयान गरे तापनि रिसा परियारसँग पटकपटक यौन सम्पर्क गरेको कुरा स्वीकार गरी बयान गरेका र प्रतिवादी रिसा परियारको बयानमा बच्चालाई नमारौँ भन्दा तेरोमेरो घरबार बिग्रन्छ बच्चा मार्नुपर्छ भन्ने धाकधम्की दिएको भन्ने उल्लेख भएको हुँदा प्रतिवादी रिसा परियारको बयान, घटनाको प्रत्यक्षदर्शी सुनमाया परियारको भनाई, लासको अवस्था र शव परीक्षण प्रतिवेदनसमेतले घटनामा प्रत्यक्ष संलग्न रहेको देखिएका प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क.ले नवजात शिशुको घाँटी थिची हत्या गरेको पुष्टि भएको हुँदा निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं.बमोजिमको कसुरमा ऐ महलको ऐ नम्बरबमोजिम सर्वस्व सहित जन्मकैद हुने र प्रतिवादी रिसा परियारले बच्चाको घाँटी थिची हत्या गर्दाका बखत रोक्न प्रयास नगरी हेरी बसी ज्यान मार्ने मत सल्लाहमा पसेको देखिँदा निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १७(३) नं.बमोजिम ३ वर्ष कैद हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको रोल्पा जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१०।१३ को फैसला ।

प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र:

मेराउपर किटानी जाहेरी नपरेको, मैले मौकामा तथा अदालतमा समेत इन्कारी बयान गरेको, मेरो इन्कारी बयान मेरा साक्षीको बकपत्रबाट समर्थित भएको, जाहेरवाला तथा मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूको बकपत्रबाट समेत मलाई उन्मुक्तिप्राप्त भएको, लास जाँच एवम् शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनको

रिपोर्ट अनुसार पनि म दोषी नदेखिएको समेतका आधार प्रमाणबाट म निर्दोष हुँदाहुँदै सहअभियुक्त रिसा परियारको झुट्टा पोल तथा प्रत्यक्षदर्शी भनिएकी सहअभियुक्तकी छोरी सुनमाया परियारको काल्पनिक आरोपबाट मलाई कसुरदार ठहर्याई सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने गरी सुरु अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क.को तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरसमक्ष परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादी जोखबहादुरको करणीबाट रहेको अवैध गर्भबाट मिति २०६५।१०।१ गते नवजात शिशुको जन्म भएपछि भिनाजु जोखबहादुर मेरो घरमा आई मेरो तथा आफ्नो घर बिग्रने बहानामा अप्रत्याशितरूपमा मलाई शिशुको बचाउको लागि रोक्ने छेक्ने र बचाउको प्रयास गर्नेसमेत समय नै नदिई तत्कालै नवजात शिशुको घाँटी थिची हत्या गरेको अवस्थामा बच्चाको हत्या हुँदा रोक्ने प्रयास नगरेको भनी मनोमानी र गलत अर्थ लगाइ मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १७(३) नम्बरको कसुरमा ३ वर्ष कैद हुने ठहराई सुरु अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी आरोपित कसुरबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रिसा परियारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरसमक्ष परेको पुनरावेदनपत्र ।

पुनरावेदन अदालतको आदेशः

यसमा प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क.ले कसुर गरेकामा इन्कार रही बयान गरेका र बच्चा जन्माउने प्रतिवादी रिसा परियारले पनि बच्चा मार्नमा आफ्नो संलग्नता नभएको भनी बयान गरेको देखिएको अवस्थामा रोल्पा जिल्ला अदालतको फैसला फरक

पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलको लागि पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, तुलसीपुरलाई जानकारी दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको विपक्षी झिकाउने आदेश ।

पुनरावेदन अदालतको फैसला

प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क. आफू कसुरमा इन्कार रहे तापनि रिसा परियारसँग निजको लोग्नेको अनुपस्थितिमा अवैध यौन सम्पर्क गरेको कुरामा साबित भएका र सोही अवैध यौन सम्पर्कका कारण रिसा परियारको कोखबाट नवजात शिशुको जन्म भएको कुरामा विवाद देखिएन । प्रतिवादी रिसा परियारले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतमा समेत बयान गर्दा नवजात शिशुलाई प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क.ले नै घाँटी थिची मारी दिएका हुन् भनी किटानी बयान गरी दिएको देखिन्छ । साथै वारदातस्थलमा नै मौजुद रहेकी सुनमाया परियारले बयान गर्दा माहिला बाबु जोखबहादुरले नवजात शिशुलाई कपडामा लपेटी बाख्राको गोठमा लगी राखी दिएका हुन् भनी किटानी बकपत्र गरी दिएको देखिन्छ । प्रतिवादी जोखबहादुरको घर र वारदात स्थल १५/२० मिनेटमा नै पुग्न सकिने दूरीमा रहेको हुँदा निज अन्यत्र थिएँ भन्ने भनाइ युक्तिसङ्गत देखिएन । अतः सुरु जिल्ला अदालतले प्रतिवादी जोखबहादुरलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम कसुरदार ठहर्याई गरेको फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने र प्रतिवादी रिसा परियारको हकमा आफू कसुरमा इन्कार रहे भए तापनि अवैध सन्तान जन्माई सकेपछि आफूसँग अवैध सम्बन्ध राख्ने भिनाजु जोखबहादुर वि.क.लाई आफ्नो घरमा बोलाई आपसमा कुराकानी गरी नवजात शिशुको हत्या

भएको देखिएको हुँदा अपराधमा निजको संलग्नता थिएँन भनी अनुमान गर्न सकिने अवस्था नहुँदा निज रिसा परियारलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १७(३) नम्बरबमोजिम सजाय गर्ने सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्छ। शिशुलाई मार्नुपर्ने मुख्य कारण सामाजिक लोकलाज तथा दुवैतर्फको घर परिवार बिग्रनबाट बच्न बचाउनका लागि देखिएको हुँदा निज प्रतिवादी जोखबहादुरलाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं.बमोजिम सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने भई वारदातको अवस्था र परिस्थितिलाई मध्यनजर गरी निजलाई मुलुकी ऐन, अ.बं. १८८ नं.बमोजिम कैद वर्ष १०(दश) सजाय हुन मनासिब हुने भनी रायसमेत व्यक्त भई भएको पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको मिति २०६७।१०।२५ को फैसला।

प्रतिवादी जोखबहादुर वि क को पुनरावेदनपत्र

घटनास्थल तथा लासजाँच मुचुल्कामा उल्लेख भएको ५ से.मी को सट्टा ५० से.मी को डाम भनी जिल्ला अदालतको फैसलामा उल्लेख गरिएको छ। मैले प्रतिवादी रिसालाई दुईपटक मात्र करणी गरेको र घटना घटेको दिन निज रिसाको छोरी मलाई बोलाउन नआएको र म उक्त स्थानमा नगएको हुँदा मैले शिशु हत्या गर्ने कुरा नै हुँदैन। प्रत्यक्षदर्शी भनिएकी सुनमाया परियारको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान एकथरी र अदालतसमक्ष भएको बयान अर्कोथरी भई विरोधाभाषपूर्ण छ, निज रिसाकी छोरी भएको हुँदा आफ्नी आमालाई बचाउन उनले आमाले भनेबमोजिम लेखाइदिन सक्ने अवस्था छ। घटना विवरण कागज गर्ने कमेनी घर्ती र नौमली परियारले बच्चा यसले मारेको भनी एकिन भन्न सकेका छैनन्। जाहेरवाला सुप्रा परियारले मप्रति शङ्कासमेत नगरी अदालतमा बयान गरेकी छन्। लास प्रकृति मुचुल्कामा

घाँटीमा साल बेरिएको डाम रहेको भन्ने उल्लेख भएको र शव परीक्षण प्रतिवेदनमा Asphyxia due to strangulation भन्ने रहेको अवस्थामा प्रत्यक्षदर्शी भनिएकी सुनमाया परियारको विरोधाभाषपूर्ण भनाइ र बकपत्र म विरुद्धको प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा रहन नसक्ने हुँदा शङ्का र अनुमानको भरमा ज्यान जस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अभियोगमा सजाय गर्ने गरी गरिएको सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी जोखबहादुरको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष परेको पुनरावेदनपत्र।

यस अदालतको ठहर

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री भोजराज आचार्यले सहअभियुक्तको पोललाई मात्र आधार बनाई कसुर गरेको निष्कर्षमा पुग्न मिल्दैन। भर्खर जन्मिएको बच्चाको सालनाल घाँटीमा बेरिई मृत्यु हुनसक्ने अवस्थामा घटनास्थल तथा लास जाँच मुचुल्कामा नभएको व्यहोरालाई आधार मानी सुरु तथा पुनरावेदन तहबाट निर्णय भएको छ। नवजात शिशु जन्मिएको समयमा पुनरावेदक प्रतिवादी रिसा परियारको घरमा गएका छैनन्, प्रत्यक्षदर्शी भनिएकी सुनमाया परियारको विरोधाभाषपूर्ण भनाइलाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन। मौकामा बुझिएका मानिसले समेत एकिनसाथ यी पुनरावेदक प्रतिवादीले नवजात शिशु मारेको भनी उल्लेख गर्न नसकेका र लास प्रकृति मुचुल्कामा घाँटीमा साल बेरिई डाम रहेको भन्ने उल्लेख भएको अवस्थामा सुरु फैसला सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत,

तुलसीपुरको फैसला फरक पर्न सक्ने अवस्था रहेको हुँदा विपक्षी झिकाउने आदेश हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

यसमा रिसा परियारले आफ्नो भिनाजु जोखबहादुर वि.क.सँग अवैध शारीरिक सम्बन्ध कायम गरी मिति २०६५।१०।१ मा स्त्री जातको शिशुलाई जन्मदिई दुवैको सल्लाहमा शिशु मार्ने मनसाय लिई सालनालसहित कपडाले लपेटी राखेको हुँदा कारवाही गरिपाउँ भनी सुप्रा परियारको जाहेरी दरखास्त परेपश्चात् प्रस्तुत मुद्दामा अनुसन्धान प्रारम्भ भै पेस भएको अभियोग माग दावी अनुसार सुरु जिल्ला अदालतले ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद गरेकामा पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरबाट समेत उक्त फैसला सदर भएपश्चात् यस अदालतमा यी प्रतिवादीको उल्लिखित फैसला उल्टी हुनुपर्ने जिकिरसहित पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दामा विद्वान् कानून व्यवसायीको बहस सुनी पुनरावेदनपत्र सहितको मिसिल संलग्न कागजातको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिले नमिलेको सम्बन्धमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

१. बच्चाको मृत्यु स्वाभाविक वा कर्तव्य कसरी भएको हो ? पुनरावेदक प्रतिवादीको वारदातमा संलग्नता छ छैन ?
२. प्रतिवादी विरुद्धको अभियोग स्वतन्त्र प्रमाणहरूबाट समर्थित भएको छ, छैन ? सह अभियुक्तको पोललाई प्रमाणको रूपमा लिन मिल्छ, मिल्दैन ?
३. सुरु फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन ?

४. यी प्रतिवादीलाई अ.बं. १८८ नं. अनुसार सजाय कम गर्ने गरी पेस भएको राय सदर हुने हो होइन ?

२. यसमा पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा घटनास्थल एवम् लासजाच मुचुल्कामा जातक शिशुको मुख खुला रही जिब्रो बाहिर देखिएको, घाँटीमा ५ सेन्टिमिटरको नीलडाम देखिएको, जिल्ला अस्पतालको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण Asphyxia due to strangulation तथा जन्मेर स्वासप्रस्वास भएपछि मात्र जातक शिशुको मृत्यु भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । सुरु अदालतसमक्ष बयान गर्दा सहअभियुक्त रिसा परियारले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरेको बयानमा एकरूपता हुने गरी जीवित जन्मिएको शिशुलाई आफ्नो साथबाट खोसी भिनाजु जोखबहादुरले मारिदिएको भनी उल्लेख गरेकी र घटनाको प्रत्यक्षदर्शी सुनमाया परियारले मौकाको कागज तथा सुरु अदालतसमक्ष गरेको बयानमा मिति २०६५।१०।१ गते आमा रिसा परियारले घरमै बच्चा जन्माउनु भएको हो, म आमाले भने अनुसार माहिलो बुबालाई बोलाउन गेकामा माहिलो बुबा जोखबहादुर घरमा आई बच्चाको घाँटी चेपी मारेर कपडामा लपेटी बाखा गोठमा लगेर राख्नुभएको हो भन्ने व्यहोरा लेखाई दिएको देखिँदा लास जाँच मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन, प्रत्यक्षदर्शी तथा सहअभियुक्तको भनाइबाट समेत जातक बच्चाको मृत्यु स्वाभाविक नभइ कर्तव्यबाट भएको देखिन आयो ।

३. प्रस्तुत मुद्दाको सहअभियुक्त रिसा परियारले नातामा भिनाजु पर्ने प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क.सँग यौन सम्पर्क भएको कारण रहन गएको गर्भबाट मिति २०६५।१०।१ गते बच्चा जन्माएको

र बच्चा जन्मी सकेपश्चात् आफ्नी जेठी छोरी सुनमायालाई जोखबहादुरलाई लिन पठाएको र केही समयपछि जोखबहादुर आफू भएको ठाउँमा आई जीवित जन्मिएकी शिशुको घाँटी च्यापी मारिदिएको भनी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गरेको र सोही व्यहोरा समर्थित हुने गरी अदालतसमक्ष बयान गरेको पाइन्छ। घटनाको प्रत्यक्षदर्शीको रूपमा घटना विवरण कागज गर्ने सुनमाया परिवारले आमा रिसाले भनेअनुसार आफू माहिलो बुबा जोखबहादुर वि.क.लाई बोलाउन गएको र खबर पाएपछि निज बुबा आफ्नो घरमा आएको भनी व्यहोरा लेखाई दिएको देखिन्छ। यी प्रतिवादीले जातक बच्चा जन्माउने रिसा परिवारसँग यौन सम्पर्क गरेको तथ्य स्वीकार गरी वारदातस्थलमा आफू नगएको र घटनामा पनि संलग्न नभएको भनी बच्चा मारेको कसुरमा अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा सुरु अदालतसमक्ष इन्कारी बयान गरे तापनि प्रत्यक्षदर्शी र सहअभियुक्तको बयान तथा बकपत्रबाट यी पुनरावेदक वारदातस्थलमा उपस्थित रही नवाजात शिशुको कर्तव्य गर्ने कार्यमा संलग्न रहेको देखिन आयो।

४. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा जाहेरवाला सुप्रा परिवारको जाहेरी परेपछि प्रतिवादीद्वय जोखबहादुर वि.क. र रिसा परिवारउपर अनुसन्धान हुँदा अनुसन्धानको क्रममा घटना विवरण कागज गर्ने सुनमाया परिवारले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा स.ज. ७ मा माहिलो बुबाले बच्चाको घाँटी चेपी मारेर कपडाले लपेटी बाखाको गोठमा लगेर राखेका हुन् भनी लेखाई दिएको देखिन्छ। साथै जीवित बच्चा जन्म दिने सहअभियुक्त रिसा परिवारले यी प्रतिवादीले आफ्नो गर्भको सालनाल झर्नासाथ बच्चा लिई मारिदिएको हो भनी यी प्रतिवादीउपर किटानी व्यहोरा लेखाई दिएको देखिन्छ। प्रत्यक्षदर्शी र सहअभियुक्तले

प्रतिवादी जोखबहादुरले घाँटी थिची हत्या गरेको भनी लेखाइदिएको र शिशुको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृत्युको कारण Asphyxia due to strangulation भन्ने उल्लेख भएको देखिँदा प्रस्तुत वारदातमा यी पुनरावेदक प्रतिवादीको संलग्नता रहे भएको देखिएको र मिसिल संलग्न घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का, घटना विवरण कागज, शव परीक्षण प्रतिवेदन, सहअभियुक्त तथा प्रत्यक्षदर्शीको अदालतसमक्ष भएको बयान तथा बकपत्रसमेतका स्वतन्त्र सबुद प्रमाणहरूबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादी विरुद्धको अभियोग समर्थित भएको देखियो।

५. सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणको रूपमा लिन मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३८ को साक्षी हुन सक्ने व्यक्तिमा मतियारलगायत जुनसुकै व्यक्ति साक्षी हुन सक्ने भनी उल्लेख गरिएको हुँदा सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न मिल्ने देखियो। वारदातका समयमा वारदातस्थलमा रहेकी सहअभियुक्त रिसा परिवारले आफूसमेतको उपस्थितिमा यी प्रतिवादीले यसरी बच्चाको हत्या गरेका हुन् भनी आफ्नो र पुनरावेदकबीचको यौन सम्बन्ध, गर्भधारण र नवजात शिशुको हत्यासमेतको सम्पूर्ण यथार्थ व्यहोरा उल्लेख गरी अनुसन्धान अधिकारी तथा अदालतसमक्ष बयान गरेको र निजले पोल गरेअनुसारको व्यहोरा प्रमाणित हुने गरी बच्चाको शव परीक्षण प्रतिवेदनमा मृत्युको कारणसमेत उल्लेख भएको देखिँदा सहअभियुक्तको यी पुनरावेदक प्रतिवादी विरुद्धको पोल सत्यतामा आधारित रहेको देखियो। वारदातसँग सार्थक सम्बन्ध रहेकी सहअभियुक्त रिसा परिवारको पोल यी प्रतिवादी विरुद्धको प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा रहेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणमा लिन मिल्ने देखियो।

६. तेस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी रिसा परियारको बयान, घटनाको प्रत्यक्षदर्शी सुनमाया परियारको सिलसिलेवार भनाइ, घटनास्थल तथा लास जाँच मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदनलगायतका आधार र कारणबाट यी प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क.ले नवजात शिशुको घाँटी थिची हत्या गरेको पुष्टि भएको हुँदा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. को कसुरमा ऐ. नम्बरबमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्ने सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको मिति २०६७।१०।२५ को फैसला मिलेकै देखिन आयो।

७. अब चौथो प्रश्न यी प्रतिवादीलाई सजायमा कमी गर्ने गरी व्यक्त भएको राय सदर हुन सक्ने वा नसक्नेतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरबाट सुरु फैसला सदर गर्दै सामाजिक लोकलाजको कारण वारदात हुन गएको हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. १८८ नं. अनुसार सजायमा कमी गर्ने गरी राय पेस भएको पाइन्छ। यसमा विवाहित पुरुषले अन्य विवाहित महिलासँग निजको लोम्नेको अनुपस्थितिमा अवैध यौन सम्बन्ध कायम गरी आफ्नो वीर्यबाट निज महिलालाई गर्भधारण गराएकामा उक्त गर्भको सम्बन्धमा निज महिलाले सामाजिकरूपमा बहिस्कृत हुनुपर्ने र लामो समयसम्म सामाजिक लान्छनाको कारण आफ्नो इज्जत र प्रतिष्ठामा लागेको दाग बोकी हिँडनुपर्ने हुन्छ। यसको कारण महिलाले एकपटक नभई पटकपटक आफूलाई समाजको अगाडि परीक्षण गर्नुपर्ने हुँदा सोही कारण निजको मानसिक अवस्थामा समेत विचलन आउन सक्दछ। लामो समयको सामाजिक तिरस्कार तथा लोक लाजबाट बच्न आपराधिक कार्यको परिणामका सम्बन्धमा कुनै सोच विचारै नगरी शिशु जन्मनासाथ शिशुलाई जन्म दिने आमाले गरेको हत्यामा ऐनअनुसार सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने अवस्था

र परिस्थितिलाई समेत विचार गरी सजायमा कमी गर्न अ बं १८८ नं को प्रयोग विचारणीय हुनसक्दछ।

८. पुरुषप्रधान हाम्रो समाजमा विद्यमान सामाजिक संरचना र मानिआएको परम्परागत मान्यताका कारण पनि पुरुषलाई सामाजिक लोकलाजको अवस्थाबाट गुञ्जनुपर्ने अवस्था नआउने हुँदा सामाजिक लोकलाजको अवस्थाबाट खासगरी पुरुष नभई महिला नै गुञ्जनुपर्ने हुन्छ, यस्तो अवस्थामा सोही बहानामा जातक शिशुको हत्या गर्ने पुरुषलाई सजायमा कमी वा छुट दिनु न्यायिक स्वविवेकको सही प्रयोग मान्न सकिँदैन। प्रतिवादी जोखबहादुरले अवैध यौन सम्बन्ध राख्ने बेलामा परेको आफूले व्यहोर्ने भनी महिलालाई दिएको वाचा निजकै वीर्यबाट जीवित जन्मिएको शिशुको कारण पूरा गर्नुपर्ने भयो भनी आफ्नो पूर्व वचनबाट पछि हट्ने मनसायले नवजात जातक शिशुलाई जन्मनेबित्तिकै निजको बाँच्न पाउने अधिकारको समेत हनन् हुने गरी गरिएको हत्यालाई क्षमाशील कार्य मान्न सकिँदैन। सामाजिकरूपमा लान्छना सही नौ महिनासम्म अवैध गर्भलाई आफ्नो पेटमा राखी जीवित बच्चा जन्माउने आमाको विरोधका बाबजुद घरबार बिग्रने बहानामा बच्चा मार्ने कार्यमा संलग्न यी प्रतिवादीलाई ऐन अनुसार तोकिएको सजायमा कमी वा छुट दिनु विद्यमान दण्ड नीतिको समेत प्रतिकूल हुने देखियो। तसर्थ यी प्रतिवादीलाई अ.बं. १८८ नं अनुसार सजायमा कमी गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरबाट सिफारिस भइआएको रायलाई मनासिब मान्न मिलेन। निज प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क. लाई पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरले १० (दश) वर्ष मात्र कैद सजाय गर्न मनासिब हुने भनी व्यक्त राय न्यायको दृष्टिले उपयुक्त नदेखिँदा सदर हुन सक्तैन।

९. तसर्थ माथि विभिन्न प्रकरणहरूमा

विवेचित आधार र कारणहरूबाट प्रतिवादी जोखबहादुर वि.क. लाई सर्वस्वसहित जन्म कैद गर्ने गरी सुरु रोल्पा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर गर्ने पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको मिति २०६७।१०।२५ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. दीपकराज जोशी

इति संवत् २०७१ साल मङ्सिर २४ गते रोज ४ शुभम्।
इजलास अधिकृत: चन्द्रप्रकाश तिवारी

निर्णय नं.१३५३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपकराज जोशी
माननीय न्यायाधीश श्री ओम प्रकाश मिश्र

फैसला मिति : २०७१।११।३।१
०६७-CI-१३३७

मुद्दा : जिउनी जग्गामा हक कायम

पुनरावेदक/प्रतिवादी : पाँचथर जिल्ला, फिदिम गाउँ विकास समिति वडा नं. १ घर भई भेडेटार प्रहरी चौकी धनकुटामा कार्यरत वर्ष ४७ को मानबहादुर विश्वकर्मा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/वादी : पाँचथर जिल्ला, फिदिम गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने पदमबहादुर विश्वकर्मा

०६७-CI-१३३८

पुनरावेदक/वादी : पाँचथर जिल्ला, फिदिम गाउँ विकास समिति वडा नं. १ बस्ने पदमबहादुर विश्वकर्मा

विरुद्ध

प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : पाँचथर जिल्ला, फिदिम गाउँ विकास समिति वडा नं. १ घर भई भेडेटार प्रहरी चौकी धनकुटामा कार्यरत वर्ष ४७ को मानबहादुर विश्वकर्मा

- अंश र अपुताली फरकफरक प्रयोजनका लागि व्यवस्थित साम्पत्तिक अधिकार भएको हुँदा पहिले अंश लिएको आधारमा अपुतालीको २ नं. अनुसार सबै हकवालाले समानरूपमा प्राप्त गर्न सक्ने अपुताली हकबाट अंशियारको रूपमा रहेका कुनैपनि हकवालालाई बञ्चित गर्न मिल्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता माधव बास्कोटा र विद्वान् अधिवक्ता सुरज अधिकारी

प्रत्यर्थी/वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता चन्द्रप्रसाद घिमिरे

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अपुतालीको महलको २, ७ र ११ नं.

- मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको महलको १ नं.

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या. श्री महेन्द्रराज गौतम

पुनरावेदन अदालतमा फैसला गर्ने :

मा.न्या. श्री मोहनबहादुर कार्की

मा.न्या.श्री रेवन्तबहादुर कुँवर

फैसला

न्या.दीपकराज जोशी : पुनरावेदन अदालत, इलामबाट मिति २०६७।१।१३ मा भएको फैसला उपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदनको रोहमा दायर भै पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

पिता धनबहादुर विश्वकर्माका ४ भाइ छोराहरूमा जेठा रामचन्द्र, माहिला नरबहादुर, साहिँला म फिरादी पदमबहादुर र कान्छा विपक्षी मानबहादुर हुन् । पिता धनबहादुर जीवित छँदै हामी चारै भाइ अंशियारले आ-आफ्नो भागको अंश हक कानूनबमोजिम नरमगरम मिलाई बाँडफाँड गरी बन्डा गरी लियोँ । दाजु रामचन्द्रले हामीभन्दा अघि २०३२।२।१३ गते नै अंश हक बुझी सकेको हुँदा स्व. पिता धनबहादुरका नाममा जिउनी रहेको पाँचथर, फिदिम-१(क) कि.नं. १६९० को जग्गामा हामी तीनै भाइ विपक्षी मानबहादुर, फिरादी पदमबहादुर र दाजु नरबहादुर विश्वकर्मासमेतको हक हुने हुँदा हामीहरूको नाउँमा गोश्वारा हक कायम गरी हाम्रा नाममा ख्रेस्ता जनिने गरी मालपोत कार्यालय, पाँचथरबाट दा.खा. नामसारी हुने गरी निर्णयसमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी पदमबहादुर विश्वकर्माको तर्फबाट मिति २०६५।६।६ मा सुरु पाँचथर जिल्ला अदालतसमक्ष परेको फिरादपत्र ।

यी फिरादीले आफूले प्राप्त गरेको आफ्नो

अंशको जग्गा बिक्री गरिसकेको छन् । म साबालक भई मिति २०५५।१२।१७ मा मेरो पाउने अंश भाग पिता धनबहादुरले बन्डा पास गरिदिनु भएकामा यी फिरादीले यसै सम्मानित अदालतमा उजुर गरी कारवाही हुँदा मिति २०३४।१।१८ को घरसारको बन्डापत्र कागजलाई किर्ते जालसाजी हो भनी बयान गरेबाट त्यसमा रेखा जाँचसमेत भै यी वादीलाई किर्ते जालसाजतर्फ जरिवाना हुने ठहरी मिति २०५७।७।२१ मा फैसला भएको र सो फैसला अन्तिम भएर बसेको हुँदा उक्त मिति २०३४।१।१८ गतेको बन्डापत्रअनुसार मैले एकलौटी हक पाउने विवादित कि.नं. १६९० को जिउनी जग्गामा यी फिरादीले अनावश्यक विवाद खडा गरेको हुँदा फिरादीको दावी झुठ्ठा ठहर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मानबहादुर विश्वकर्माको तर्फबाट परेको प्रतिउत्तरपत्र ।

पाँचथर जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१०।१७ गतेको आदेशअनुसार बुझिएका वादीका साक्षी शम्भुनाथ फुयाल, नरबहादुर धमला विश्वकर्मा र भक्तिमान राईले फिराद दावीबमोजिम जिउनी जग्गा ३ भाइले बराबरी बाँडी खान पाउने हो भन्ने र प्रतिवादीका साक्षी गजाधर भट्टराई र हर्क मोक्तानले २०३४ सालको बन्डापत्रअनुसार जिउनी जग्गा प्रतिवादी मानबहादुरले एकलौटी खान पाउने हो भन्नेसमेत व्यहोरा उल्लेख गरिदिएको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

पाँचथर जिल्ला अदालतको मिति २०६४।१०।१७ गतेको आदेशअनुसार वादीले पेस गरेको मिति २०३२।२।१६ र २०५६।३।२५ गतेको सक्कल लिखतसमेत थान २ र प्रतिवादीले पेस गरेको मिति २०३४।१।१८ गतेको बन्डापत्र सक्कल कागज मिसिल सामेल रहेको ।

मालपोत कार्यालय, पाँचथरको च.नं. २५८

मिति २०६५।१०।१२ गतेको पत्रसाथ प्राप्त मिति २०५५।१२।१७ गतेको र.नं. १९८० को अंशबन्डाको लिखतको प्रमाणित प्रतिलिपि मिसिल सामेल रहेको ।

अंशबन्डाको १५ नं. ले जिउनी पनि एक प्रकारको अंश नै हुने र आफ्नो अंश हकको जग्गा शेषपछि यसले खानु भनी दिन कानूनले निषेध नगरेको स्थितिमा तत्काल प्रचलित कानूनबमोजिम मान्यता प्राप्त मिति २०३४।१।१८ को बन्डापत्रले किटान गरी प्रतिवादीलाई उक्त जिउनी जग्गा प्रदान गरेकाले पछि पारित भएको बन्डापत्रमा जिउनीसम्बन्धी कुनै कुरा उल्लेख नभएकै कारणले मात्र पूर्वबन्डाबमोजिमको सर्त फेरबदल भएको भनी तर्क गर्न नमिल्ने हुन्छ । अधिको मितिमा बाबुआमाको शेषपछि एकलौटी खानु भनी आफूसमेतले लिखित मन्जुरी व्यक्त गरी सकेको अवस्था सिद्ध भएपछि सोही जग्गामा आफ्नोसमेत हक लाग्ने हो भन्नलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले वादी विबन्धित हुने हुनाले जिउनी जग्गामा हक कायम हुनुपर्छ भन्ने वादीको फिराद दावी पुन सत्कैन भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु पाँचथर जिल्ला अदालतको मिति २०६५।१।२२ गतेको फैसला ।

विपक्षीले जिकिर नै नलिएको तथ्यमा प्रवेश गरी सुरु अदालतबाट मिति २०५५।१२।१७ को बन्डापत्र लिखतलाई मिति २०३४।१।१८ को बन्डापत्रको पूरक लिखतको रूपमा लिइएको छ, उक्त लिखत सुरु अदालतमा आधार लिए जस्तो पूरक लिखत नभई स्वतन्त्रका अस्तित्व भएको लिखत हो । पछिल्लो लिखतमा नभएको व्यहोरा फैसलाको आधार हुन सक्तैन । बाबुबाजेको सम्पत्तिमा अपुताली परेपछि लिखत नभएकामा सबैको बराबर हक हुने हो । प्रस्तुत मुद्दामा २०३४ सालको घरसारको बन्डापत्र र लिखत पारित भएको २०५५ सालको बन्डापत्र, रजिस्ट्रेसनको ३४ नं., अपुतालीको ३ नं., अंशबन्डाको ३० नं. को

अन्तिम वाक्यांशसमेतको व्याख्याको प्रश्न समावेस रहेकामा सुरु अदालतबाट उल्लिखित कानूनी प्रश्नको व्याख्या र विवेचना नगरी फैसला गरिएको छ । दावी तथा जिकिरमा उठाइएका कानूनी प्रश्नको निरूपण नै नगरी तथा विबन्धन नै लागू नहुने अवस्थामा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरू समेतको प्रतिकूल हुने गरी भएको सुरु फैसला बदर उल्टी गरी मेरो सुरु फिराद मागदावीबमोजिम हुने गरी निर्णय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका तर्फबाट पुनरावेदन अदालत, इलामसमक्ष परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा मिति २०५५।१२।१७ को पारित बन्डापत्र लिखतले बाबुको जिउनी भाग अपुताली प्रत्यर्थीले मात्र एकलौटी खान पाउने सर्त उल्लेख भएको नदेखिएको अवस्थामा सुरुको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका लागि अ.बं. २०२ नं. र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६६।७।११ को आदेश ।

अंश र जिउनी दुई अलग-अलग शब्द भए तापनि जिउनीलाई अंश भन्दा भिन्दै हो भनी मान्न नमिल्ने, अघि अंशबन्डा गरी भिन्न भए पनि आफ्नो पिताको अपुतालीमा सबै छोराहरूको समान हक हुने अवस्थामा पिता धनबहादुर स्वर्गे हुँदा निज कुनै छोरासँग बसेको नदेखिँदा अपुतालीको २ नं. बमोजिम चारवटै छोराहरू उक्त सम्पत्तिको समान हकदार भएको स्पष्ट देखिँदा मिति २०३४।१।१८ को बन्डापत्रलाई मिति २०५५।१२।१७ को बन्डापत्रले निरन्तरता नदिएको अवस्थामा पिता धनबहादुरको अपुतालीमा चार भाग लगाई सोको १ भागमा पुनरावेदक वादीको हक कायम हुने ठहर गर्नुपर्नेमा फिराद दावी पुन नसक्ने ठहराई सुरु पाँचथर जिल्ला अदालतबाट मिति

२०६५।१।१।२२ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६७।१।१३ को फैसला।

मिति २०३४।१।१८ को बन्डापत्रमा उल्लेख भएअनुसार कि.नं.१६९० को ०-६-३-० रोपनी जग्गा मेरो मात्र एकलौटी हक हुने भनी सुरु अदालतबाट फैसला भएकामा मिति २०५५।१२।१७ को बन्डापत्रले मिति २०३४।१।१८ को बन्डापत्रलाई निरन्तरता नदिएको हुँदा जिउनी जग्गामा ४ जना अंशियारको समान अंश भाग लाग्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन। सबुद कायम रहेको मिति २०३४।१।१८ को बन्डापत्र बदर नभै सदर कायम रही रहेको अवस्थामा त्यसको भावना विपरीत जिउनी जग्गामा बन्डा लगाई दा.खा. नामसारी गर्ने गरी भएको फैसला उल्टी गरी सुरु फैसला सदर कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी मानबहादुर विश्वकर्माको तर्फबाट मिति २०६७।१।१२ मा पुनरावेदन अदालत, इलाममार्फत यस अदालतसमक्ष परेको पुनरावेदनपत्र।

हामीमध्येका जेठा दाजु रामचन्द्रले मिति २०३२।२।१३ मा अंश बुझी सकेको र दाजुले आफूलाई जिउनी हकको जग्गा चाहिँदैन भनी हक नखोजेको अवस्थामा ४ भागको १ भाग कायम हुने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको नहुँदा उक्त जिउनी जग्गालाई ३ भाग लगाई उक्त ३ भागको एक भाग दिलाई दा.खा. नामसारीसमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदक वादी पदमबहादुर विश्वकर्माको तर्फबाट मिति २०६७।१।१५ मा पुनरावेदन अदालत, इलाममार्फत यस अदालतसमक्ष परेको पुनरावेदनपत्र।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत

मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री माधव बास्कोटा र विद्वान् अधिवक्ता श्री सुरज अधिकारीले मिति २०३४।१।१८ को बन्डापत्र लिखतमा बाबु आमाको जिउनी कान्छा छोरा यी पुनरावेदक मानबहादुरले पाउने भनी उल्लेख भएको र मिति २०५५।१२।१७ को बन्डापत्रले त्यसलाई निष्क्रिय नगरेको अवस्थामा उक्त बन्डापत्रको वैधानिकता जीवित साबुद रहेको मान्नुपर्नेमा सोको विपरीत जिउनी जग्गामा चार भाग लाग्ने गरी सुरु फैसला उल्टी गर्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला न्यायको रोहमा उपयुक्त नदेखिँदा उक्त फैसला उल्टी भई सुरु फैसला सदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो। त्यसैगरी पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री चन्द्रप्रसाद घिमिरेले मिति २०५५।१२।१७ मा भएको बन्डापत्र लिखतमा वादी मानबहादुरले जिउनी जग्गा एकलौटी खानु भनी उल्लेख नभएको हुँदा मिति २०३४।१।१८ को लिखतको निरन्तरता भएको मान्न मिल्दैन, लिखतमा नै यसले खानु भनी उल्लेख नभएको अवस्थामा पिताको सम्पत्तिमा सबै छोराहरूको बराबर हक लाग्ने अवस्था भएको हुँदा जिउनी जग्गामा ४ भाग लाग्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर सुनी दावीअनुसार पिताको जिउनीमा अंश भाग नलाग्ने गरी भएको सुरु फैसला उल्टी गरी उक्त जिउनी जग्गामा ४(चार) भाइ छोराहरूको समान हक लाग्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला मिले नमिलेको सम्बन्धमा मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण गरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

(क) अंशबन्डाको दुई लिखत कागज कायम रहेको

- अवस्थामा कुन कागजको प्रमाणिक महत्त्व बढी हुन्छ ?
- (ख) अंश र अपुतालीसम्बन्धी अधिकार एउटै वा फरक कस्तो अधिकार हो ? पहिले अंश लिएको आधारमा मात्र कुनै अंशियारलाई अपुताली हक प्राप्त गर्नबाट बञ्चित गर्न मिल्छ, मिल्दैन ?
- (ग) पुनरावेदन अदालत इलामको फैसला मिलेको छ छैन ? पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुन गर्न सक्ने हो, होइन ?

२. यसमा पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा स्व. धनबहादुर वि.क.को हक स्वामित्वमा रहेको हाल कायम कि.नं. १६९० को ०-६-३-० रोपनी जिउनी जग्गा बाबुको जीवनकालभरी बाबुआमाकै सँगसाथमा रहने र बाबुआमाको शेषपछि कान्छा भाइ मानबहादुरले लिई खाएमा मन्जुर भएको भनी पुनरावेदक वादी पदमबहादुर विश्वकर्मासमेत मन्जुर भई मिति २०३४।९।१८ मा घरसारको अंशबन्डाको लिखत भएको पाइन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादी मानबहादुर बालिग भएपश्चात् पुनः मिति २०५५।१२।१७ मा मालपोत कार्यालय, पाँचथरमा मानबहादुर र निजका पिता धनबहादुरका बीच अर्को बन्डापत्रको लिखत भएकामा उक्त लिखतमा बाबुको जिउनी भाग बाबुकै जिम्मा राख्ने भन्ने पेटबोलीमा व्यहोरा उल्लेख भएपनि निजहरूको शेषपछि उक्त सम्पत्ति कसले खाने भन्ने उल्लेख भएको पाइँदैन ।

३. यसरी मानबहादुर र निजका पिता धनबहादुरका बीच दुई पटक बन्डापत्रको लिखत भएकामा पहिलो लिखतमा बाबुको जिउनी यसले खाने भनी स्पष्टरूपमा उल्लेख गरिएको भएपनि दोस्रो लिखतमा त्यस्तो सर्त बन्देज रहे भएको देखिँदैन ।

पुनरावेदक मानबहादुरले २०३४ सालको लिखतको आधारमा बाबुबाट सम्पत्ति पाएको नभई २०५५ सालको बन्डापत्रको लिखतअनुसार आफ्नो अंश भाग पाएको देखिँदा प्रस्तुत विवादमा २०५५।१२।१७ मा भएको लिखतको महत्त्व पुरानो लिखतभन्दा बढी हुने देखियो । यसरी जुन बन्डापत्रको लिखतको आधारमा पुनरावेदक प्रतिवादी मानबहादुर वि.क.ले अंश बापतको सम्पत्ति प्राप्त गरेका हुन् सोही लिखतमा बाबुको जिउनी बाबुको स्वर्गपश्चात् यसले पाउने भन्ने स्पष्ट उल्लेख नभएको अवस्थामा अघिल्लो लिखतको व्यहोरालाई प्रमाणिक महत्त्व दिई निर्णय गर्न मिल्ने देखिएन । समान अवस्थाका दुई लिखतको विद्यमानता रहेको अवस्थामा जुन लिखतले पक्षको अधिकारको सिर्जना गरेको देखिन्छ सोही लिखतले नै आधिकारिक मान्यता पाउने हुन्छ । यसमा पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नो अंश हक प्राप्त गरेको लिखत मिति २०५५।१२।१७ को अंशबन्डाको लिखत देखिएको र उक्त लिखतमा जिउनी जग्गा बाबुको शेषपछि यसले खाने भनी उल्लेख नभएको देखिँदा अंशबन्डाको सम्बन्धमा भएको पहिलो लिखत कागजको भन्दा पछिल्लो लिखतको प्रमाणिक महत्त्व बढी हुने देखियो ।

४. दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा मुलुकी ऐन, अंशबन्डा र अपुतालीको महलमा उल्लिखित कानूनी व्यवस्था हेर्नुपर्ने देखियो । अंशबन्डाको १ नं. मा "यो नम्बर प्रारम्भ भएपछि अंशबन्डा गर्दा यस महलका अन्य नम्बरहरूको अधीनमा रही बाबु, आमा, लोम्ने, स्वास्नी, छोराछोरीहरूको जीयजीयको अंश गर्नुपर्दछ ।" भन्ने रहेको छ भने अपुतालीको २ नं. मा "यस महलको अन्य नम्बरहरूको अधीनमा रही अपुताली पर्दा मर्नेको लोम्ने स्वास्नी छोरा, अविवाहिता छोरी, छोराको छोरा वा निजको अविवाहिता छोरी भएसम्म अरुले अपुताली पाउँदैन..." यसैगरी

अपुतालीको ७ नं. मा "भिन्न भई बसेका लोग्ने स्वास्नी छोरा, अविवाहिता छोरी वा छोराको छोरा वा अविवाहिता छोरीले हेरचाह नगरी एकै बाबुबाट जन्मिएका दाजुभाइ वा दिदीबहिनीले स्याहार सम्भार गरी पालेका रहेछन् भने त्यसरी पालेका दाजुभाइ वा दिदीबहिनीको अपुताली पाल्ने दिदीबहिनी वा दाजुभाइले पाउँछन् । अरूले पाउँदैन ।" साथै अपुतालीको ११ नं. मा "यस महलको अन्य नम्बरहरूमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अपुताली पर्दा मर्नेको स्याहार सम्भार नजिकको हकवालाले नगरी अन्य व्यक्तिले गरेको रहेछ भने त्यस्तो व्यक्तिको अपुतालीको सबै चल अचल सम्पत्ति स्याहार सम्भार गर्नेले पाउँछ ।" भन्नेसमेतको कानूनी व्यवस्था प्रचलनमा रहेको पाइन्छ ।

५. माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था अनुसार अंश र अपुताली एउटै नभै फरकफरक अधिकार भन्ने देखियो । अंश अंशियारहरूकाबीच जीयजीयको रूपमा गर्नुपर्ने हुँदा व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकारको रूपमा रहेको देखियो । तर अपुताली अंश जस्तो अधिकार नभई सम्पत्तिको स्वामीको स्याहार सम्भार गरेको आधारमा स्याहार गर्ने व्यक्तिले प्राप्त गर्ने साम्पत्तिक अधिकार मात्र हो भन्ने स्पष्ट हुन आयो । यस्तो अधिकार हकवाला भएको नाताले स्वतः प्राप्त हुन नसक्ने भै यसमा सेवा टहल गर्नेले प्रमाण गुजारी त्यस्तो हकमा अधिकार स्थापित गर्नुपर्ने हुन आउँछ । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादी दुवैले आफूले बाबुको स्याहार सम्भार गरेको भनी दावी जिकिर नलिएको र हकवालाबाहेक बाहिरका मानिसले समेत आफूले सेवा टहल गरेको भनी विवादित सम्पत्तिमाथि दावी गरेको नदेखिँदा अपुतालीको २ नं. अनुसार मर्नेको छोराहरूले अपुताली पाउने देखियो । पुनरावेदकहरूसहित स्वर्गीय धनबहादुरका ४ भाइ छोराहरूमध्ये कसैले पनि आफूले बाबुको

अपुताली नखाने भनी लिखत कागज गरिदिएको नदेखिँदा निजहरू अपुताली खाने अधिकारप्राप्त व्यक्तिको रूपमा देखिए । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी पदमबहादुरले आफ्ना दाजु रामचन्द्रले मिति २०३२।२।१३ मा अंश बुझी जिउनी हकको जग्गा चाहिँदैन भनी हक नखोजेको भनी जिकिर लिएकामा निजले अंश बुझेको देखिए पनि जिउनी हक नखोजेको भन्ने लिखत कागज मिसिल संलग्न रहेको भएको पाइँदैन । यस्तो अवस्थामा पुनरावेदक मात्रको कथनकै आधारमा अरू छोराहरूले जिउनी हक नखोजेको भनी मान्न सकिएन अंश र अपुताली फरकफरक प्रयोजनका लागि व्यवस्थित साम्पत्तिक अधिकार भएको हुँदा पहिले अंश लिएको आधारमा अपुतालीको २ नं. अनुसार सबै हकवालाले समानरूपमा प्राप्त गर्न सक्ने अपुताली हकबाट अंशियारको रूपमा रहेका कुनैपनि हकवालालाई वञ्चित गर्न मिल्ने देखिएन ।

६. माथि पहिलो र दोस्रो प्रश्नमा विवेचना हुँदाका बखत अंशबन्डाका सम्बन्धमा रहेका दुई लिखतमध्ये अधिकारको सिर्जना गर्ने लिखतले मान्यता पाउने र पहिले अंशलिई भिन्न भैसकेको आधारमा अपुतालीको हकबाट कुनै पनि हकवाला वञ्चित हुन नपर्ने भनी विवादित प्रश्नको निरूपण भएको देखिँदा सुरु फैसला उल्टी गरी स्व. धनबहादुर वि.क. को जिउनी अपुतालीमा निजका ४ भाइ छोराहरूको समान हक हुने भनी भएको मिति २०६७।१।१३ को पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिन आयो ।

७. तसर्थ माथि विवेचित आधारमा सुरु फैसला उल्टी हुने गरी स्व. धनबहादुरका चार भाइ छोराहरूमा बाबुको जिउनीबापतको सम्पत्ति बराबर हक लाग्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६७।१।१३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । सुरु फैसला सदर कायम गरिपाउँ भन्ने

पुनरावेदक प्रतिवादी र जिउनी जग्गामा ३ भागमात्र कायम गरिपाउँ भन्ने पुनरावेदक वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
ओमप्रकाश मिश्र

इति संवत् २०७१ साल फागुन ३ गते रोज १ शुभम् ।
इजलास अधिकृत: चन्द्रप्रकाश तिवारी

निर्णय नं.१३५४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
फैसला मिति : २०७१।१।२५।२
२०६८-CR-०८८६

मुद्दा :- कर्तव्य ज्यान

पुनरावेदक/वादी : भूपालमान थापाको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

विपक्षी/प्रतिवादी : मोरङ जिल्ला विराटनगर उप.म.न.पा. वडा नं. १ घर भई काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा. वडा नं. ७ चावहिल गंगाहिटी बस्ने मुरारी धमलासमेत

२०६८-CR-१२३६

पुनरावेदक/प्रतिवादी : विश्वनाथ धमलाको छोरा मोरङ जिल्ला विराटनगर उप.म.न.पा.वडा नं.१ घर भई काठमाडौं जिल्ला का.म.न.पा.वडा नं.७ चावहिल गंगाहिटी बस्ने मुरारी धमला

विरुद्ध

विपक्षी/वादी : भूपालमान थापाको जाहेरीले नेपाल सरकार

- प्रतिवादीकै मनसाययुक्त जानाजानको **reckless and willful** उक्साहटले प्रस्तुत वारदात निर्माणमा प्रमुख भूमिका खेलेको हुँदा उक्त कार्यको दायित्वबाट प्रतिवादीलाई उन्मुक्ति दिँदा अपराधीलाई सजाय गर्ने फौजदारी न्यायशास्त्रको उद्देश्य पराजित हुनेहुँदा मृतकको जीवनलीला समाप्त गर्ने कुरामा निर्णायक भूमिका निर्वाह गर्ने प्रतिवादीलाई उन्मुक्ति (**clean chit**) दिने कुरालाई फौजदारी न्यायले स्वीकार गर्न नसक्ने भएबाट प्रतिवादीको मनसाययुक्त **reckless fault** र मृतकको मृत्युको परिणाम **result** बीचको सम्बन्ध **connection** स्थापित गरेको अवस्थामा उक्त **chain of causation** लाई कुनै **intervening acts or events** ले भङ्ग गरेको नदेखिने ।

(प्रकरण नं.२३)

- नारीसुलभ स्वभावले गर्दा एउटी महिलाले सबै इतिवृत्तिको जानकारी लिएर नै विवाहको निर्णय गर्छन् भन्न सकिन्न । कतिपय अवस्थामा निजहरूले स्वेच्छापूर्वक निर्णय गर्ने अवसर पनि

पाउँदैनन् । यस बारे दुइदुई तहले प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी गरेको निष्कर्षलाई कोरा अनुमानको आधारमा मात्रै यस अदालतले अन्यथा गर्नु उपयुक्तसमेत नहुने ।

(प्रकरण नं.२५)

पुनरावेदक/वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता रेवती त्रिपाठी तथा विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता दुर्गा खड्का

विपक्षी/प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू सर्वश्री लवकुमार मैनाली, भीमार्जुन आचार्य र सुवास आचार्य

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको १०, १३(३), ४१, १८८ नं.

सुरू काठमाडौं जिल्ला अदालतमा फैसला गर्ने :

मा.जि.न्या श्री नारायणप्रसाद श्रेष्ठ

पुनरावेदन अदालत पाटनमा फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या. श्री केशरीराज पण्डित

मा.न्या. श्री डा. कुलरत्न भुर्तेल

फैसला

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

मिति २०६५।२।९ गते राति मादक पदार्थ सेवन गरी आएका पिता मुरारी धमलाले आमा अम्बिका धमलालाई शरीरमा आगो लगाई, मैले गाउँलेलाई बोलाउन खोज्दासमेत बोलाउन नदिएपछि मैले एक

बाल्टिन पानी खन्याई आगो निभाइ उपचारको निम्ति वीर अस्पतालमा उपचार गराई रहेको हुँदा कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको ऋचा धमलाको जाहेरी दरखास्त ।

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. ७ गंगाहिटी स्थित मुरारी धमलाको दक्षिण मोहडाको भुइँतल्लासहितको साढे तीन तल्ले पक्की घरमा माथिल्लो तल्लामा बैठक कोठामा रहेको गलैचा केही जलेको, किचनको भुइँमा कागजको जलेको टुक्रा रहेको भन्नेसमेत व्यहोराको घटनास्थल मुचुल्का ।

मेरो श्रीमान् मुरारी धमलाले म जेठी श्रीमती हुँदाहुँदै अर्को विवाह गरी बाहिर बस्दै आएका थिए, मिति २०६५।२।९ गते राति श्रीमान् आई विभिन्न बहानामा झगडा गरिरहेका थिए, खाना तताउन भनी ग्याँस बाल्दा श्रीमान्ले एक्कासी पछाडिबाट मेरो जिउमा मट्टितेल खन्याई बलिरहेको ग्यासमा कागजको टुक्रा सल्काई मेरो जिउमा आगो लगाएको र म आत्तिएर कराउँदै जाँदा छोरीले आएर मेरो शरीरमा पानी खन्याई दिई उपचारको लागि अस्पतालमा लगेको हो, मलाई शरीरमा मट्टितेल खन्याई मार्ने नियतले आगो लगाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको अम्बिका धमलाको कागज ।

अम्बिका धमला र मुरारी धमला मेरो बहिनी ज्वाइँ हुन, ज्वाइँले मादक पदार्थ सेवन गरी आउने, बहिनीलाई कुटपिट गर्ने, ज्यान मार्ने धम्की दिने जस्ता कार्य गरेको भन्ने कुरा मलाई बहिनीले फोनमार्फत पहिलेदेखि नै भनेको भएपनि श्रीमान् श्रीमतीको आपसी मामला भनी केही बोलेको थिइन, तर आगो लगाई उपचारको क्रममा अस्पतालमा भएको कुरा सुनेपछि बहिनी र भान्जीसँग सोधपुछ गर्दा ज्वाइँ मुरारी धमलाले नै मार्ने नियतले शरीरमा मट्टितेल खन्याई आगो लगाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको भुपालमान

थापाको जाहेरी दरखास्त ।

मृतक अम्बिका धमलाको शरीर आगोले जलेकोसमेत देखिएको भन्नेसमेत व्यहोराको लास जाँच प्रकृति मुचुल्का ।

बुबा मुरारी धमलाले नै आमा अम्बिका धमलालाई आगो लगाई जलाई मृत्यु भएको हो भन्ने व्यहोराको ऋचा धमलाको कागज ।

मृतक अम्बिका धमला आगोले जली घाइते भएको कारणले मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको शवपरीक्षण प्रतिवेदन ।

मैले जेठी श्रीमतीको सल्लाहमा कान्छी श्रीमती विवाह गरेको हो, पहिले राम्रै भएपनि पछि नराम्रो भए पछि मैले भविष्यको चिन्ताले कान्छी श्रीमतीलाई डेरामा राखेको हो, घटना भएको राति मैले घरमा खाना खान्छु भनेको पनि होइन, श्रीमतीले धेरै किचकिच गरी भनेर केही नबोली सुतिरहेको थिए, केही वेरपछि श्रीमती जोडले कराएको आवाज आएपछि हेर्दा श्रीमतीको जिउमा आगो लागेको देखी सिरकले ढाकी आगो निभाएँ र पछि छोरीसमेत आउँदा पानी हालेर आगो निभाएको र तत्काल उपचारको लागि लागेको हो । मृतकको शरीरमा के कसरी लागेको हो मलाई थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुरारी धमलाको प्रहरीमा भएको बयान ।

समाचारबाट र अम्बिका धमलाको छोरीबाट मुरारी धमलाले अम्बिका धमलालाई मट्टितेल खन्याई आगो लगाई आगोले जलाएको थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको मञ्जु काफ्लेको कागज ।

मुरारी धमलाको श्रीमती अम्बिका धमला आगोले जली घाइते भई अस्पतालमा उपचार गराइरहेको थाहा पाएको हुँ । मुरारी धमलाको कान्छी श्रीमतीबाट छोरा भएको सुनेपछि मृतक आफैँ सङ्कुचित विचारमा परी आफैँ आत्महत्याको प्रयास

गरी उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हो भन्ने कुरामा विश्वास लाग्छ । मुरारी धमलाले मारेको हो भन्ने कुरामा विश्वास लाग्दैन भन्नेसमेत व्यहोराको नारायणप्रसाद पौडेल र कविर महर्जनको कागज ।

अम्बिका धमलासँग अस्पतालमा गई सोध्दा मुरारी धमलाले नै शरीरमा मट्टितेल खन्याई आगो लगाएको र बचाउने कुनै प्रयास नगरी उल्टै ढोकाको पर्दामा हात बाँधी दिएको भनेकोसमेत हुँदा निज मुरारी धमलाले नै अम्बिका धमलालाई शरीरमा मट्टितेल खन्याई आगो लगाएको कारणबाट मृत्यु भएकामा पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको भगवती आचार्य, गंगा सुवेदी र अंजु शर्माको कागज ।

प्रतिवादी मुरारी धमलाले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. विपरीत १३(३) नं. को कसुर अपराध गरेको हुँदा, निज मुरारी धमलालाई ऐ. ऐनको १३(३) नं. बमोजिम र प्रतिवादी मुरारी धमलाले मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको ९ नं. विपरीत र प्रतिवादी ममता धमलाले मुलुकी ऐन, विहावरीको महलको १० नं. अनुसारको कसुर गरेको हुँदा निजहरुलाई ऐ. ऐनको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोग दावी ।

कान्छी श्रीमतीलाई विवाह गरेपश्चात् मिलेर सँगै बसेका थिए, पछि घर व्यवहार नमिली झगडा भएकाले भविष्यको चिन्ताले कान्छी श्रीमतीलाई छुट्टै डेरामा राखेको हो, वारदातको राति म घरमा आएपश्चात् श्रीमतीले मलाई कचकच गरी रही । म सिरक ओडेर सुतिरहेँ, उस्ले म मर्छु भन्दै थिई, एकछिन पछि चिच्चाएको आवाज आयो, हेर्दा अम्बिकाको शरीरमा आगो लागिरहेको थियो मैले आगो निभाउने कोसिस गरेको थिएँ, त्यतिकैमा छोरी ऋचासमेत आई आगो निभाइ उपचारको लागि अस्पतालमा लगिएकामा त्यहीँ मृत्यु भएको हो, मैले श्रीमतीको शरीरमा

मड्डितेल खन्याई आगो लगाएको होइन, मैले अभियोग दावीबमोजिम कसुर अपराध गरेको छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुरारी धमलाले अदालतमा गरेको बयान ।

मैले प्रतिवादी मुरारी धमलासँग २०५८।२।१२ गते विवाह गरेको हो, मलाई मेरो श्रीमान्ले अर्को विवाह गरेको भन्ने थाहा थिएन, विवाहपश्चात् घर लगेपछि मात्र घरमा अर्को श्रीमती छन भन्ने थाहा भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ममता धमलाले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी मुरारी धमलाले मलाई पछाडिबाट मड्डितेल खन्याएर ग्याँसमा पत्रिका सल्काएर आगो लगाई दिएको र बाँच्ने प्रयास गर्दासमेत पर्दाले हात बाँधिदिएको हुँदा यस्तो भएको हो भनी अम्बिका धमलाले मलाई भनेको हुँदा मुरारी धमलालाई सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको गंगा सुवेदीको बकपत्र ।

मृतक अम्बिका धमला मेरी बहिनी हुन, बहिनी र ज्वाइँको बीचमा झैझगडा हुने गरेको मलाई धेरै पटक थाहा छ । आगो लगाएको बारेमा सोध्दा मलाई ज्वाइँले नै आगो लगाएको भनी भनेको हुँदा र घटनाको प्रकृति हेर्दा प्रतिवादीले नै मारेको हुनुपर्छ । घटना भएको समयमा म आफू त्यहाँ थिइन भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला भूपालमान थापाको बकपत्र ।

मेरो आमाको शरीरमा कसरी आगो लागेको मलाई थाहा भएन, मेरो बुबा मुरारी धमलाले ग्यास पडकेर आगो लागेको भनेपनि मेरो आमाको शरीरमा मड्डितेल गन्हाइरहेको थियो र आमाले पनि बुबाले मेरो शरीरमा मड्डितेल खन्याई आगो लगाई दिएको र बाच्ने प्रयास गर्दा बाँच्न नदिएकाले मेरो आमा तथा मलाईसमेत बुबा र उनकी कान्छी श्रीमतीले मार्ने धम्की दिएको हुँदा निज प्रतिवादी मुरारी धमलाले नै आमा अम्बिका धमलाको शरीरमा मड्डितेल खन्याई आगो

लगाई मारेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला ऋचा धमलाको बकपत्र ।

घटना मैले देखेको होइन, अस्पतालमा बिरामीलाई सोध्दा मेरो श्रीमान् मुरारी धमलाले नै मलाई आगो लगाई दिएको हो भनी भनेको भन्नेसमेत व्यहोराको अन्जु शर्मा, भगवती आचार्यको बकपत्र ।

मुचुल्का कागजमा भएको सहीछाप मेरो हो, उक्त मुचुल्का कागजमा भएको व्यहोरा मसमेत भएको बेला अम्बिका धमलाले बोलेको हो, उक्त मुचुल्का सोही समयमा प्रहरीले तयार गरी मसमेतका व्यक्तिले सही गरेको हो, मृतकले मेरो श्रीमान्ले मलाई पछाडिबाट मेरो शरीरमा मड्डितेल खन्याई आगो लगाएको हो भनी मलाई जानकारी गराउनु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रदिप डङ्गोलको बकपत्र ।

अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष अम्बिकाले मेरो रोहबरमा कागज गरेका हुन्, खाना तताउन भनी भान्छा कोठामा गएको बेलामा श्रीमान्ले पछाडिबाट मड्डितेल खन्याई कागजबाट ग्यासको आगो सल्काई शरीरमा आगो लगाएको, आगो लगाएको भनी कराउदै जाँदा बाहिरबाट चुक्कुल लगाई दिएको र छोरी आई आगो निर्भाई दिएको भनी भनेकी थिइन भन्नेसमेत व्यहोराको गौरा सुवेदीको बकपत्र ।

अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष मसमेतको रोहबरमा पीडित अम्बिका धमलाले कागज गरी दिएको हुन भन्नेसमेत व्यहोराको मुना थापाको बकपत्र ।

प्रहरीमा भएको कागजमा सहीछाप मेरो हो, मलाई झुक्याई सहीछाप गराएको हो, मलाई थाहा भएअनुसार मृतकको मृत्यु मुरारी धमलाको कर्तव्यको कारणले नभई आफैँले मड्डितेल छर्की आगो लगाएको कारणबाट भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको अरुणकुमार गौतमको अदालतमा भएको बकपत्र ।

मृतकको मृत्यु सौता ममताबाट छोराको

जन्म भएपछि आवेशमा आई मृतक आफैँले मट्टितेल छर्की आगो लगाएको कारणबाट भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुरारी धमलाला साक्षी पुष्कर थापा र नरेशकुमार न्यौपानेको बकपत्र ।

प्रतिवादी ममता धमलाले मुरारी धमलालाको अर्को श्रीमती भएको थाहा नपाई विवाह गर्नुभएकाले अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी ममता धमलालाको साक्षी सुमन भिन्डाले गरेको बकपत्र ।

परीक्षणका लागि प्राप्त नमुनामा अति ज्वलनशील पदार्थ पाइयो भन्नेसमेत व्यहोराको विशेषज्ञ योगबहादुर पाल र प्रभात ढुङ्गानाको बकपत्र ।

प्रतिवादी मुरारी धमलालाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहर्छ, दण्ड सजायको महलको ८ नं. अनुसार एकै जनाले धेरै पटक सर्वस्वसहित जन्मकैद वा जन्मकैदमध्ये ठूलो सजाय भएपछि सानो सजाय हुने खत वा सो सजायहरूमध्ये कुनै सजाय भएपछि अरु सानो सजाय हुने खत नखापिने भएको हुँदा सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहरेकाले प्रतिवादी मुरारी धमलालाई विहावरीको महलको १० नं. बमोजिम सजाय हुने हो वा होइन भन्नेसम्बन्धमा केही बोलिरहन परेन, प्रतिवादी ममता धमलालाई विहावरीको महलको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको अभियोग दावी नपुग्ने ठहर्छ । मिसिलबाट प्रतिवादी मुरारी धमलालाई सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को हुने भै निज प्रतिवादीलाई बाह्र वर्ष कैदको सजाय हुनु उपयुक्त देखिएको हुँदा प्रतिवादी मुरारी धमलालाई बाह्र वर्ष कैद हुनको लागि अ.बं. १८८ नं. अनुसार राय व्यक्त गरेको छु भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६७।३।२३ मा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला ।

मृतकले मर्नुपूर्व भनेको कुराको विश्वसनीयता माथि शङ्का गर्नुपर्ने अवस्था आएमा निजको कथन प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्दैन, मैले मृतकलाई आगो लगाई मारेको हैन भन्ने सत्यतालाई स्वयम् जिल्ला अदालतसमेतले स्वीकार गरिसकेको अवस्थामा आफ्नै निष्कर्षविपरीत जिल्ला अदालतले मलाई कसुरदार कायम गरी गरेको फैसला निर्विवादरूपमा त्रुटिपूर्ण एवम् बदरभागी छ, मैले गरेको इन्कारी बयान मिसिल संलग्न प्रमाणबाट समर्थित हुन नसकेको र मेरो निर्दोषिताको रूपमा रहेको भौतिक प्रमाणमा मट्टितेल भएको माउन्टेन ड्युको बोतलमा पाइएको औंठाछापसँग मेरो औंठा छाप आपसमा नमिलेकोलाई मेरो विरुद्धको प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरिएको छ । मेरो विरुद्ध वादी पक्षले आफ्नो अभियोग दावीलाई पुष्टि गराउनको निमित्त कुनैपनि स्वतन्त्र र विश्वसनीय प्रमाणहरू पेस गर्न सकेको छैन । मिति २०६५।२।१३ र २०६५।२।१४ को प्रमाणमा लिइएको मृतकले गरिदिएको कागज कपोलकल्पित र आधारहीन रहेको हुँदा सोको आधारमा भएको सुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सफाई दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी मुरारी धमलालाको पुनरावेदनपत्र ।

प्रस्तुत वारदात भवितव्य हो कि भन्ने जस्तो देखिन आई सोही कुरामा चित्तमा लागी सजाय गर्दा चर्को पर्ने भएमा मात्र अ.बं. १८८ को प्रयोग गर्नुपर्नेमा प्रस्तुत वारदात भवितव्य होइन भन्ने कुरा प्रतिवादीको छोरी ऋचा धमलालाको मौकाको कागज र बकपत्रसमेतबाट खुल्न आएको अवस्थामा मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको कुनै मूल्याङ्कन र विवेचना नगरी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम बाह्र वर्ष कैद गर्ने भनी राय लगाई फैसला भएको र मिसिल संलग्न प्रमाणबाट प्रतिवादीले ममता धमलालासँग दोस्रो विवाह गरी बहुविवाह गरेको देखिँदादेखिँदै प्रतिवादीलाई बहुविवाहको कसुर

ठहर गरी सजायको हकमा व्याख्या गर्नुपर्नेमा सोतर्फ केही नबोली प्रतिवादीलाई ठूलो सजाय सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहरेकाले विहावरीको सजाय हुने वा होइन भन्ने सम्बन्धमा केही बोली रहनु परेन भनी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ, साथै ममता धमलाले प्रतिवादीसँग बहुविवाह गरेको प्रस्ट हुँदाहुँदै निजलाई सफाइ दिने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग मागदावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यवहाराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

अभियोगबाट सफाइ पाउनु पर्छ भनी प्रतिवादी मुरारी धमलालाई जन्म कैदको सजाय गरी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १२ वर्ष कैद हुन व्यक्त गरेको राय र प्रतिवादीलाई बहुविवाहमा सजाय नगरेको मिलेन भनी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको देखिँदा अ.बं. २०२ नं. प्रयोजनार्थ दुवै पक्षको पुनरावेदन एक अर्काको जानकारी गराई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०६८।२।१७ पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश ।

नेपाल सरकारको पुनरावेदनमा प्रतिवादी श्रीमती ममता धमलालाई विपक्षी बनाएको हुँदा निजलाई समेत छलफलको निमित्त अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ झिकाई, निजले अदालतमै म्याद बुझिपाउँ भनी आज इजलाससमक्ष निवेदन दिएकी हुँदा निजलाई अदालतमै म्याद बुझाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने मिति २०६८।२।३१ को पुनरावेदन अदालत, पाटनको आदेश ।

मृतक अम्बिकाले मर्नुभन्दा पहिले होसमा छँदै व्यक्त गरेको उक्त कथन सो कागजमा रोहबरमा बस्ने अस्पतालकी परिचारिका गौरा सुवेदी, मुना थापा र प्रदिप डंगोलले अदालतमा उपस्थित भै स्पष्टसँग बकपत्र गरी पुष्टि गरिदिएको देखिन्छ । मर्ने व्यक्ति अम्बिका धमला आगोले जलेर नाजुक अवस्थामा

पुगेको स्थितिमा अस्पताल पुर्याइएको र त्यहाँ उपचारको क्रममा होसमा रहेको बेला निजले आफूलाई आफ्नै पति मुरारी धमलाले मडितेल खन्याई आगो लगाई दिएको हो भनी पटकपटक व्यक्त गरेको भन्ने देखिएकाले निज अम्बिका धमलाको उक्त अभिव्यक्ति प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० को उपदफा (१) को खण्ड (क) मा उल्लेख भएको "कुनै घटना वा अवस्था प्रत्यक्षरूपम देख्ने वा थाहा पाउने व्यक्तिले मौकामा व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन हुन्छ" भन्ने कानूनी प्रावधानअन्तर्गत प्रमाण ग्राह्य देखिएको छ । यसका साथै मृतक अम्बिका धमलाको मृत्युपूर्वको उक्त अभिकथन सोही ऐनको दफा ११ मा रहेको "कुनै मरेको व्यक्तिले आफू मर्न लागेको अवस्थामा होस छँदै आफ्नो मृत्युको कारणका सम्बन्धमा व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन हुन्छ" भन्ने कानूनी प्रावधानअन्तर्गत समेत प्रमाणमा लिनपर्ने देखिएको छ ।

मृतक अम्बिका एवम् प्रतिवादी मुरारीले छोरी ऋचाले घटनाको तत्कालै दिएको जाहेरी दरखास्त र अदालतमा उपस्थिति भई गरेको बकपत्रमा समेत आमा अम्बिकालाई बाबु मुरारीले आगो लगाई दिएको हो भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । आमाको शरीरमा अरु नै कारणले आगो लागेको र सो आगलागीकै कारणबाट आमाको मृत्यु भएको स्थितिमा मृतक तथा प्रतिवादीको छोरी ऋचाले आफ्ना पितामाथि असत्य दोषारोपण गर्नुपर्ने कुनै कारण मिसिलबाट देखिएको छैन । त्यस स्थितिमा मृतक तथा प्रतिवादीको छोरी ऋचाको अभिव्यक्तिलाई समेत प्रमाण ऐन, २०३१ को उपर्युक्त दफा १० अन्तर्गत प्रमाणको रूपमा लिनुपर्ने देखिएको छ । यसै गरी अनुसन्धानको क्रममा बुझिएको व्यक्तिहरू भगवती आचार्य, अन्जु शर्मा र गंगा सुवेदीले अदालतमा उपस्थित भई आफूहरू अम्बिकालाई भेटन अस्पताल जाँदा निजले पनि मुरारीले आगो लगाई

दिएको भनी बताएकी थिइन् भनी बकपत्र गरेकोसमेत पाइएको छ । मिसिलबाट देखिएको मृतक अम्बिकाले मर्नु अगावै होस छँदै व्यक्त गरेको अभिव्यक्ति, जाहेरवाला ऋचा धमलाको जाहेरी र बकपत्र तथा मौकामा बुझिएको भगवती आचार्यसमेतका व्यक्तिको बकपत्रसमेतबाट प्रतिवादी मुरारी धमलाले आफ्नी जेठी पत्नी अम्बिका धमलाको ज्यान मार्ने मनसायले मट्टितेल जस्तो ज्वलनशील पदार्थ निजको शरीरमा खन्याई आगो लगाई दिएको र सोही आगोले जलेको चोटको कारणबाट मृतक अम्बिका धमलाको अकाल मृत्यु भएको भन्ने स्पष्ट देखिन आएको प्रतिवादी मुरारी धमलाले अभियोगदावी अनुसार कसुर गरेको ठहराएको सुरुको फैसला मिलेकै देखिँदा उक्त फैसला उल्टी हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

प्रतिवादीलाई कानूनबमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्दा चर्को पर्ने देखिएकाले अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १२ वर्ष कैद गर्दा पर्याप्त हुने भन्ने सुरुले व्यक्त गरेको रायसम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दाको वारदात मृतक अम्बिका बस्ने गरेको घर कोठामा भएको भन्ने देखिएको छ । प्रतिवादी आफैँ मृतकको कोठामा पुगेका छन् । मृतकले होस छँदै व्यक्त गरेको कागजबाट प्रतिवादी आफैँले जेठी र कान्छी पत्नीको विषयलाई लिएर विवाद सिर्जना गरेको भन्ने देखिएको छ । घटनाको बखत मृतकको कारणबाट प्रतिवादीले आत्मसंयम गुमाउनुपर्नेसम्मको कुनै अवस्था सिर्जना भएको र त्यसरी आत्मसंयम गुमाउन पुगेको कारणबाट प्रतिवादीले मृतकउपर आक्रमण वा चोट प्रहार गरेको र त्यसको परिणाम स्वरूप अनपेक्षितरूपमा मृतकको मृत्यु हुन पुगेको भन्ने अवस्थासमेत यसमा देखिएको छैन । प्रतिवादी आफैँले विवाद सिर्जना गरी जेठी श्रीमतीको शरीरमा ज्वलनशील पदार्थ खन्याई आगो

लगाई दिएको कारणबाट घटनाको एक हप्तासम्म आगोले पोलेको घाउको पीडाबाट छटपट्याउदै मृतकको मृत्यु भएको भन्ने देखिएको छ । यसप्रकार प्रतिवादीले सनियत आगो लगाई दिएको कारणबाट मृतकको अकाल मृत्यु भएको भन्ने देखिन आएको स्थितिमा कानूनबमोजिम हुने सजायमा प्रतिवादीलाई सहूलियत वा सुविधा दिई सजाय कम गर्नुपर्ने अवस्था देखिन आएन । अतः प्रतिवादी मुरारी धमलालाई सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को हुने भै निज प्रतिवादीलाई बाह्र वर्ष कैदको सजाय हुनु उपयुक्त देखिएको भनी प्रतिवादी मुरारी धमलालाई बाह्र वर्ष कैद हुनको लागि अ.बं. १८८ नं. अनुसार व्यक्त गरेको माननीय जिल्ला न्यायाधीशको रायसँग सहमत हुन सकिएन ।

प्रतिवादी मुरारी धमलाले विहावरीको ९ नं. विपरीत कसुर गरेको हुँदा विहावरीको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा मुलकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ८ नं. मा "एकै जनाले धेरै पटक सर्वस्वसहित जन्मकैद र जन्मकैद वा अरु सजाय हुने खत गरेको भए पनि कुनै खतमा सर्वस्वसहित जन्मकैद र जन्मकैदमध्ये ठूलो सजाय भएपछि सानो सजाय हुने खत खापिदैन ।" भन्ने व्यवस्था रहेको हुँदा प्रतिवादी मुरारी धमलालाई सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहरेकाले निजलाई विहावरीको १० नं. बमोजिम सजाय हुनुपर्ने देखिन आएन ।

प्रतिवादी ममता धमलाको हकमा विचार गर्दा निजले अदालतमा गरेको इन्कारी बयान र प्रतिवादी ममता धमलाले प्रतिवादी मुरारी धमलाको मृतक अम्बिका पहिलो श्रीमती भएको जानिजानी विवाह गरेको भन्ने देखिनेसम्म विश्वसनीय प्रमाण वादी पक्षबाट पेस गर्न सकेको नदेखिएकाले प्रतिवादी ममता धमलालाई

विहावरीको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

माथि विवेचना गरिएअनुसार प्रतिवादी मुरारी धमलालाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने र प्रतिवादी ममता धमलालाई विहावरीको १० नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी पुग्न नसक्ने ठहराएकोसमेत सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६७।३।२३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादी मुरारी धमला र वादी पक्षको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भनी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६८।५।२० मा भएको फैसला।

प्रतिवादी मुरारी धमलाले दुई अलगअलग कसुर अपराध गरेकामा सोहिबमोजिम अलगअलग कानूनबमोजिम सजायको मागदावी लिई अभियोगपत्र दर्ता भएपछि सो सबै दावीका सम्बन्धमा स्पष्टसँग फैसलामा उल्लेख गर्नुपर्नेमा एउटा ठूलो कसुरमा सजाय भइसकेको हुँदा सानो सजाय नखापिने भनी कसुरै कायम नगरी गरिएको फैसला कानूनतः त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला निजको हकमा सो हदसम्म बदर गरी निज प्रतिवादी मुरारी धमलालाई बहुविवाह गरेको कसुरमा समेत सजाय गरिपाउँ।

प्रतिवादीमध्ये मुरारी धमलाको उमेर ४४ वर्ष र ममताको २५ वर्ष भई निजहरू बीच उमेरको फरक करिब २० वर्षको देखिन्छ। आफूभन्दा २० वर्ष जेठो व्यक्ति निज प्रतिवादी मुरारी धमलाको घरमा श्रीमती हुँदैन भनी अनुमान गर्नु हाम्रो समाजमा विश्वासलायक कुरा हुँदैन। तसर्थ आफूउपर लागेको कसुरबाट बचनमात्र निज प्रतिवादीले बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रहँदा कसुरबाट उन्मुक्ति दिन मिल्दैन। त्यसैले २०

वर्ष जेठो व्यक्तिसँग वैवाहिक नाता जोड्ने प्रतिवादी ममता धमलासमेतलाई कसुर कायम गरिनुपर्नेमा वादी पक्षले प्रमाण पेस गरेन भनी प्रतिवादीलाई सफाइ दिएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादी मुरारी धमलालाई बहुविवाहतर्फसमेत र प्रतिवादी ममता धमलालाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारले यस अदालतसमक्ष दायर गरेको पुनरावेदनपत्र।

कथित मृत्युकालीन घोषणाको कागजको व्यहोराबाटै उक्त कागज गर्दा मृतकले सत्य बोलेको नभै म पुनरावेदकसँग प्रतिषोध लिने र मलाई फसाउने हो भन्ने प्रस्ट हुन्छ। वादी नेपाल सरकारले आफ्नो प्रमाण भनी मिसिल सामेल गरेको र आगो लागेपश्चात् सबैभन्दा पहिले तयार गरिएको उल्लेखित लिखतमा मृतकको शरीरमा आगो लाग्नाको कारणसम्बन्धमा मेरो अपराधिक संलग्नता (Actus Reus) कहीं उल्लेख गरिएको छैन। जाहेरवालीको जाहेरी दरखास्त र बकपत्र दुवैमा मैले मृतकको शरीरमा आगो लगाएको देखेको हुँ भन्ने कुरा जाहेरवाली स्वयम्ले देखेर लेखाएको नभै मृतकले भनेको आधारमा लेखिएको भन्ने स्पष्ट थाहा हुन्छ। बुझिएका कुनै पनि व्यक्तिहरूले मैले मृतकको शरीरमा आगो लगाएको देखेको हुँ वा त्यो यति कारणबाट मैले नै आगो लगाएको भनी साक्षीको हैसियतबाट लेखाउन सकेको पाइँदैन। मृतकको शरीरमा यो यसरी आगो लागेको हो भन्ने घटनाको सम्बन्धमा निज जाहेरवाली प्रत्यक्ष देख्ने व्यक्ति होइनन्। मैले कुनै पनि कसुर नगरेको प्रमाणित हुँदाहुँदै पनि मलाई कसुरदार ठहर गरी पुनरावेदन अदालतले गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण भएकाले उक्त फैसला बदर गरी दावीबाट सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादीमध्येको मुरारी धमलाले यस अदालतसमक्ष दायर गरेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी मुरारी धमलाको समेत पुनरावेदन परेको देखिँदा अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पुनरावेदक प्रतिवादीलाई जानकारी गराई प्रतिवादीको पुनरावेदनका सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिनु र नेपाल सरकारले प्रत्यर्थी कायम गरेको ममता धमलालाई झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७१।५।८ मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरियो। पुनरावेदक मुरारी धमलाका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू सर्वश्री लवकुमार मैनाली, भीमार्जुन आचार्य तथा सुवास आचार्यले पुनरावेदक मुरारीले अभियोगपत्रमा उल्लेख भएबमोजिम मृतकको शरीरमा पछाडिबाट मडितेल खन्याई आगो लगाएको भए पछाडिपट्टी मुख्य घाउ हुनुपर्नेमा सो नदेखिएको, मृतकले गर्नुभएकी भनिएको मृत्युकालीन घोषणापत्रका व्यक्तिहरूको कथन आपसमा नमिले नभिकेको, मेरो पक्षले दोस्रो विवाह गरेको र त्यसबाट छोरासमेत जन्मेको कारणबाट मृतक जेठी श्रीमती र निजबाट जन्मेको जाहेरवाला छोरीले पुनरावेदकसँग रिसझिबि लिएका र ती सबैको सामूहिक प्रभावले मृतकमा आत्महत्या गर्ने मानसिकता जन्मेकाले निज आफैँले घटना घटाएकी र त्यसपछि नारीजन्य स्वभावले गर्दा पुनरावेदकप्रति प्रतिशोध राखी मृतकउपर झुट्टा दोषारोपण गरेकी, यस्ता घटनाक्रम समाजमा हुने गरेको तथ्याङ्क रहेको र मनोविज्ञानबाट यसप्रकारको आत्महत्याको सम्भावना उच्च देखिएको, वस्तुस्थितिका तटस्थ मानिसहरूले पुनरावेदकले जेठी श्रीमती र उनीबाट जन्मेका सन्तानलाई माया गरेर राखेको कुरा व्यक्त

गरेको, पुनरावेदकले घाइते श्रीमतीको उपचार गराएको लगायतका प्रमाणहरूमा ध्यान नदिई कानूनको रीत नपुगेको मृतकको बनावटी कागजलाई आधार बनाई पुनरावेदकलाई कसुरदार ठहराएको फैसलाहरू उल्टी गरी अभियोगदावीबाट सफाई दिलाई पाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो। वादी नेपाल सरकार तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री रेवती त्रिपाठी तथा विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री दुर्गा खड्काले प्रतिवादी मुरारी धमला विरुद्धको मृतकको कागज मात्र होइन मृतकले सो कागजमा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादीले नै आफूलाई आगो लगाइदिएको कुरा निजलाई भेट्नजाने व्यक्तिहरू समेतलाई भनेकी ती सबले मृतक विरुद्ध झुट्टा कुरा गर्नुपर्ने कुनै कारण नरहेकोसमेतको प्रमाणबाट यी प्रतिवादीले घटनाको दिन मृतक बसेको घरमा आई निहुँ खोजी झगडा गरी मडितेल खन्याई आगो लगाई हत्या गरेको तथ्य प्रस्तुत मुद्दाको घटनाक्रम तथा मृतकको मृत्युकालीन घोषणासमेतबाट पुष्टि भएको हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट निजलाई हदैसम्म सजाय गर्ने गरी भएको फैसला सदर कायम राखी पाउँ भनी प्रतिवादी मुरारी धमलाको विरुद्धमा तथा प्रतिवादी ममता धमलाले गर्नुभएको बहस सुनियो।

अब पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने नपुग्ने तथा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६८।५।२० मा भएको फैसला मिलेको छ छैन यसमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा *Nemo moriturus praesumitur mentire* (a man will not meet his maker with a lie in his mouth) अर्थात् मर्न लागेको व्यक्ति सृष्टिकर्ता भगवानको अगाडि झुठो बोलेर मर्न चाहँदैन भन्ने रोमन उक्ति तथा Truth sits upon the lips of a dying person भन्ने अंग्रेजी

उखानको आधारमा मृत्युपूर्वको कथनलाई प्रमाणमा ग्रहण गर्न थालिएको हो । R.V. Woodlock मा When every motive to falsehood is silenced and the mind is induced by the most powerful consideration to speak the truth को अवस्थामा मर्न लागेको व्यक्ति पुग्ने हुँदा निजमा लोभ इर्ष्या द्वेष केही रहँदैन र निजबाट सत्य उजागर हुन्छ भनी उल्लेख भए तापनि मृत्युकालीन घोषणा आफैँमा निश्चयात्मक प्रमाण हुँदैन । मृत्युकालीन घोषणालाई पनि अन्य प्रमाणले समर्थन गर्नुपर्छ । मृत्युकालीन घोषणा र साक्षीहरूको बकपत्रका बीचमा मृतकको बकपत्र हुन नसक्ने तर अन्य साक्षीहरूले निजहरूको भनाइलाई अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गर्नुपर्ने भन्ने बाहेक थप कुनै भिन्नता हुँदैन । यस मुद्दामा मृतकको मृत्युकालीन घोषणाको व्यहोराबाटै म पुनरावेदकसँग प्रतिषोध लिने र मलाई हरहालतमा फँसाउने मृतकको उद्देश्य रहेको प्रस्ट देखिन्छ । समष्टी मूल्याङ्कनबाट उक्त कागज बनावटी भएको कुरा शिक्षण अस्पतालको भर्नासम्बन्धी कागजमा जाहेरवाली छोरीले लेखाएको व्यहोरा र वीर अस्पतालको भर्नासम्बन्धी टिकटमा मृतकको बहिनीले लेखाएको व्यहोरा हेरिएमा स्पष्ट हुन्छ । यी कागजहरूमा पुनरावेदकको आपराधिक संलग्नता कहिकँतै पनि उल्लेख छैन । मृतकको कागजमा पछाडिबाट मट्टितेल खन्याई आगो लगाएको भन्ने व्यहोरा रहेकामा मृतकको शरीरको अग्रभागमा दुईतिहाईभन्दा बढी जलन देखिएको छ । मट्टितेलको बोटलमा म पुनरावेदकको औँठाको छाप भेटिएको छैन । वारदातको समयमा जाहेरवाली घटनास्थलमा मौजूद नरहेकीले निजले चश्मदीदको हैसियत राख्न सकिनन् । यी सबबाट प्रतिवादी पुनरावेदकले आगो लगाएको कुरा शङ्कारहित प्रमाणबाट प्रमाणित हुँदैन भने श्रीमती चिच्याएको सुनी हेर्दा निज आगो लागि

छट्पटिएको देखेपछि आफूले ओढेको सिरकले निजको शरीर छोपी आगो निभाउने प्रयास गरेको भन्ने पुनरावेदकको कथन सिरक जलेको तथ्यबाट प्रमाणित छ । यी सबकुरामा ध्यान नदिई पुनरावेदक विरुद्धको अभियोगदावी पुग्ने ठहर्याएको फैसला नमिलेको भन्ने पुनरावेदक मुरारी धमलाको पुनरावेदन जिकिर देखिन्छ ।

३. मृतकले आफू जीवित छँदै गरिदिनु भएकी लिखतहरूको व्यहोराको सत्यता अथवा त्यसको मिथ्यापन भन्ने कुरा छुट्याउनका लागि यस अदालतले ब्रम्हवेत्ताको हैसियत राख्दैन । यस अदालतले सिर्फ उल्लिखित लिखतहरू प्रमाणमा लिन कानूनले कुनै रोकछेक गरेको वा सर्त निर्धारण गरेको छ छैन भन्नेसम्म हेर्ने हो । मृत्युको सन्निकटमा रहेकी अवस्थामा व्यक्त कागज स्वतन्त्र प्रमाणद्वारा पुष्टि हुनुपर्छ भन्नु भन्दा अन्य प्रमाणबाट मृतकको उक्त कागज व्यहोराको खण्डन भएको छ कि छैन भनी भन्नु उपयुक्त हुनेछ । यी दुई दृष्टिकोणको फरक भनेको कागजको विश्वसनीयताको मात्राको फरक हो । पहिलो मापदण्डले उक्त कागजको विश्वसनीयतालाई हल्कारूपमा लिन्छ भने दोस्रो मापदण्डले उक्त कागज अन्यथा प्रमाणित नभएमा स्वतः निर्विवाद प्रमाण भन्ने मान्यता राखेको हुन्छ ।

४. २०६५।२।१३ मा वीर अस्पतालको स्टाफ नर्स गौरा सुवेदी तथा विराटनगर उमपा वडा नं. १ बस्ने मुना थापाको रोहबरमा मृतकले गर्नु भएकी लिखतमा श्रीमान्ले मृतकसँग झगडा गरेका, श्रीमान्ले खाना बनाइदिने भनेपछि भान्सामा गई ग्याँस बाली खाना तताउन लाग्दा एक्कासी श्रीमान्ले पछाडिबाट शरीरमा मट्टितेल खन्याई बलिरहेको ग्याँसमा कागजले आगो बाली जलाएको हो हासुहार गर्दा छोरी ऋचा धमला कताबाट आई मेरो शरीरमा पानी खन्याई

दिएकी हो दुवै हातको हत्केलाको पूरै औंलाहरूसमेत जली सहीछाप गर्न सक्ने अवस्था नरहेबाट मेरो दाहिने खुट्टाको छाप राजी खुशीले लगाएको भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यसैगरी २०६५।२।१४ गते यी प्रतिवादी मुरारी धमला-१, अरूणकुमार गौतम-१, ऋचा धमला-१, प्रदीप डंगोल-१, तथा वीर अस्पतालको चिकित्सक डा. आल्योङ्का भट्टसमेतको रोहबरमा भएको मृतकको कागजमा श्रीमान् मुरारी धमलाले नै शरीरमा मट्टितेल खन्याई ग्याँसबाट कागजमा बाली आगो लगाई जलाएको हो दुवै हात जली सहीछाप गर्ने अवस्था नभएको हुँदा दाहिने खुट्टाको बुढी औंलाको ल्याप्चे सहीछाप गरी भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । उक्त कागज प्रतिवादी मुरारी धमलाकै उपस्थितिमा भएको कुरालाई यस अदालतले नजरअन्दाज गर्न सक्तैन ।

५. आफूलाई प्रतिवादी पतिले वादविवादको क्रममा आगो लगाई दिएको भन्ने कुरा मृतकको कागजमा मात्र रहेको नभई मृतकलाई हेर्न आउने मानिसहरूसँग कुराकानी हुँदा पनि उल्लिखित कागज व्यहोराबमोजिम नै आफूलाई प्रतिवादी पतिले आगो लगाई जलाई दिएको भनी मृतकले भनेकी देखिन्छ । उक्त कुरा मृतकसँग अस्पतालमा भेटघाट गर्ने निजको दाजु जाहेरवाला भूपालमान थापा, छोरी ऋचा धमला, छिमेकी भगवती आचार्य, गंगा सुवेदी र अन्जु शर्मा आदिको जाहेरी दरखास्तलगायतको मौकाको कागज तथा अदालतमा निजहरूले गरिदिएको बकपत्रबाट प्रमाणित भएको पाइन्छ । मृतकले गरिदिनु भएकी कागजको रोहबरमा बस्ने प्रदीप डंगोल जाहेरवालासमेत रहेकी ऋचा धमला, स्टाफ नर्स गौरा सुवेदी, मुना थापा आदिले अदालतमा उपस्थित भई उल्लिखित कागज निजहरूको रोहबरमा मृतकले गरिदिएको भनि स्पष्ट बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ ।

६. मृतकबाट उल्लिखित कागजहरू भएको होइन भनी पुनरावेदक प्रतिवादीले पनि भन्न नसकी उक्त कागज प्रतिषोधपूर्ण भएकोसम्म निजको जिकिर देखिन्छ । यस अवस्थामा उल्लिखित कागज के कसरी प्रतिषोधपूर्ण भएको भन्ने कुरा पुनरावेदकले नै प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ । तर निजबाट सो कुरा प्रमाणित हुन सकेको छैन ।

७. मृतकको मृत्युकालीन कथन अरू प्रमाणबाट प्रमाणित हुनुपर्ने हुँदैन अपितु अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म स्वतः प्रमाणयोग्य हुने भन्ने यस इजलासको धारणामाथि व्यक्त भैसकेको छ । अरू प्रमाणद्वारा प्रमाणित हुनुपर्ने प्रमाण प्रथमदृष्ट्या नै अविश्वसनीय हुन्छ भने मृतकको मृत्युकालीन घोषणा प्रारम्भिकरूपमा भरपर्दो र विश्वसनीय हुन्छ । उक्त प्रारम्भिक विश्वसनीयतालाई त्यसबाट प्रभावित हुने व्यक्तिले उक्त घोषणा भन्दा बलियो प्रमाण दिएर अन्यथा गर्न सक्नुपर्छ । अब उक्त मापदण्डअनुसार प्रस्तुत मुद्दामा विचारगर्दा मट्टितेलको भाँडामा पुनरावेदकको औंठाछाप नदेखिएको कुरा पुनरावेदकको निर्दोषिताको आधार हुनुपर्ने भन्ने पुनरावेदकको जिकिर देखिन्छ । तर वारदातको तत्काल पछि उक्त भाडा सही साबूदरूपमा परीक्षण भएमा मात्र तत्सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ । सोबमोजिम भाडाको परीक्षण भएको देखिँदैन । यी पुनरावेदकले आफ्नो कसुर लुकाउनको लागि सो भाडालाई सोझै हातले नउठाई कागज कपडा आदिले उठाउन सक्ने अथवा हातले उठाई सकेपछि सो छाप मेटाई दिने सम्भावना रहने हुँदा यसप्रकारको धेरै सम्भावनायुक्त अनिश्चित आधारमा मृतकको मृत्युकालीन कथन अन्यथा गर्न मिल्ने हुँदैन । यसर्थ पुनरावेदकको यो पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

८. त्यसैगरी मृतकको शरीरमा पछाडिबाट

मद्वितेल खन्याई आगो लगाएको भए मृतकको पछाडिको भाग बढी जल्नुपर्नेमा अग्रभाग बढी जलेको भन्ने प्रतिवादीको अर्को पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा मद्वितेल, पानी जस्तो तरल पदार्थ खन्याउँदा हातको असन्तुलन लगायतको विभिन्न कारणले जुन ठाँउमा उक्त पदार्थ पार्न खोजिएको हो त्यहाँ नपरी धेरथोर ठाउँ छाडेर पर्ने गरेको कुरा सबैले अनुभव गरेकै कुरा हो। यी मृतकले पछाडिको भागमा प्रतिवादीले मद्वितेल खन्याएको भन्ने अर्थ आउने गरी भनेको नभई श्रीमान्ले पछाडिबाट मद्वितेल खन्याउने काम गरेकोसम्म भनेकी देखिन्छ। त्यसबाट मद्वितेल नै पछाडिको भागमा परेको भन्ने अर्थ आउँदैन। मद्वितेल पछाडिको भागमा परेको भन्नु र पछाडिबाट खन्याएको भन्नु एउटै कुरा होइन। मृतकको पछाडिको भाग पनि प्रशस्तै जलेको पाइएकाले यो पुनरावेदन जिकिरले पनि मृतकले गरिदिएकी कागजलाई अन्यथा गर्न सकेको देखिँदैन।

यसभन्दा बढी यस अदालतले प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी विरुद्धमा के प्रमाण खोज्ने ?

९. एकछिनलाई यी मृतक आफैँले मद्वितेल खन्याई आत्महत्या गरेको मान्ने हो भने पनि उक्त स्थितिमा मृतकलाई पुर्याउने काम यी प्रतिवादीबाटै भएको देखिन्छ। मृतकउपर यी प्रतिवादीले सौता ल्याएको कारणबाट मृतकसमेतसँग प्रतिवादीको आपसी सम्बन्धमा ठूलै तनाव आएको, त्यसमाथि समय समयमा हुने कलह र झगडाको पृष्ठभूमिमा सौताबाट जन्मेको छोराको न्वारन भएको दिन बिना प्रयोजन यी प्रतिवादी मृतकको पीडा थप्न त्यहाँ गएका, गएपछि त्यहाँ ठूलै झगडा कलह भै निराश, मर्माहत र क्षुब्ध अवस्थामा रहेकी मृतकको मनस्थिति झन असामान्य हुने र त्यसको परिणाम जे पनि हुन सक्छ भन्ने कुराको किञ्चित विचार नगरी मृतकलाई कुनै पनि कुरा भन्न बाँकी नराखी जे सुकै होस् मरेमरोस्

जस्तो सोच राखी प्रतिवादी आरामले अर्को कोठामा सुत्न जाने कुरा मृतकको पति नाताका यी प्रतिवादीको सामाजिक र नाताजन्य दायित्व बरखिलाफ हुन्छ। बहुविवाहमा उजुरीसम्म नगरी विशाल छाती देखाएकी मृतकसँग यी प्रतिवादीले सँधै नतमस्तक रहनुपर्ने हो तर मृतकलाई उनको असहाय, निराश तथा अस्थिर हालतमा छाडेर प्रतिवादी कान्छी श्रीमतीसँग बसेका र बेलाबेलामा मृतकसँग झगडा गर्न मात्र मृतक बसेको स्थानमा जाने गरेको र त्यसरी आपसी सम्बन्धलाई कट्टर र तनावपूर्ण बनाई मृतकलाई आत्महत्याको लागि बाध्य बनाउने यी प्रतिवादीको अपराधिक कार्य कर्तव्य ज्यान मुद्दाका कसुरदार सरह नै हुन पुगेको मान्नुपर्छ।

१०. यससम्बन्धमा बेलायतको Suicide Act, 1961 को दफा २ Criminal liability for complicity in another's suicide. (1) A person who aids, abets, counsels or procures the suicide of another, or an attempt by another to commit suicide, shall be liable on conviction on indictment to imprisonment for a term not exceeding fourteen years.

(2) If on the trial of an indictment for murder or manslaughter it is proved that the accused aided, abetted, counseled or procured the suicide of the person in question, the jury may find him guilty of that offence. भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

११. त्यसैगरी भारतीय दण्डसंहिताको दफा 305. Abetment of suicide of child or insane person. If any person under eighteen years of age, any insane person, any delirious person, any idiot, or any person in a state

of intoxication commits suicide, whoever abets the commission of such suicide, shall be punished with death or [imprisonment for life], or imprisonment for a term not exceeding ten years, and shall also be liable to fine.

306. Abetment of suicide. If any person commits suicide, whoever abets the commission of such suicide, shall be punished with imprisonment of either description for a term which may extend to ten years, and shall also be liable to fine.

१२. नेपालको सन्दर्भमा त्यसरी स्पष्ट कानून नभएपनि प्रतिवादीको उक्त दुरुत्साहनको कार्यलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३ नं. मा रहेको यसै महलका अरु नम्बरबमोजिम ज्यानमाराको बात नलाग्ने अवस्थामा बाहेक कसैले अरुको ज्यान मर्ने गैह कुरा गर्दा उसै बखत वा ऐनका म्यादभित्र ज्यान मरेमा सो ज्यान मार्नेलाई भनी उल्लेख भएको वाक्यांशले खास गरेर ज्यान मर्ने गैह कुरा गर्दा भन्ने वाक्यांशले स्पष्ट समेटेको देखिन्छ । कुन कानूनमा कस्तो भाषा राख्ने, सबै कुरा कानूनले स्पष्ट गर्ने अथवा मूल कुराहरूबाट पुग्ने देखिएमा त्यति मात्र राख्ने यसमा सम्बन्धित देशको विधायिका स्वतन्त्र हुन्छ । मुख्य कुरा प्रतिवादीको कार्यलाई कानूनले कसुर मानेको छ कि छैन भन्ने हो । यसमा हेतु (causation) को सिद्धान्तका साथै प्रतिवादीको दायित्व र कर्तव्यका सम्बन्धमा अकार्य omission, creating a dangerous situation / supervening fault, duty to prevent, duty to control जस्ता सिद्धान्त बनेका र ती सिद्धान्तको आधारबाट प्रतिवादीले

अभियोगदावीबाट उन्मुक्ति पाउने देखिँदैन ।

१३. यसै सन्दर्भमा भारतीय दण्डसंहिताको दफा 304B. Dowry death. (1) Where the death of a woman is caused by any burns or bodily injury or occurs otherwise than under normal circumstances within seven years of her marriage and it is shown that soon before her death she was subjected to cruelty or harassment by her husband or any relative of her husband for, or in connection with, any demand for dowry, such death shall be called "dowry death", and such husband or relative shall be deemed to have caused her death.

Explanation.-For the purposes of this sub-section, "dowry" shall have the same meaning as in section 2 of the Dowry Prohibition Act, 1961 (28 of 1961).

(2) Whoever commits dowry death shall be punished with imprisonment for a term which shall not be less than seven years but which may extend to imprisonment for life.] लाई पनि लिन सकिन्छ ।

१४. उल्लिखित सिद्धान्तहरूका सम्बन्धमा विद्वान् Smith and Hogan's Criminal Law 13th edition २०११ P 70 मा अकार्य omission को सम्बन्धमा ...Since most cases of omission have concerned homicide, the duties so far recognized have been examined in the context of the duty to preserve life...

P 70-71 Parents and other

relationships Parents owe a duty to their children to act to save them from harm. Presumably children above the age of responsibility owe a corresponding duty to their parents. (In *Hood* (2004) D was convicted of gross negligence manslaughter for failing to call medical assistance for his wife for three weeks after she fell and broke bones). Other close relationships, whether of a family, domestic, business or other nature, possibly impose similar duties...As a matter of principle, it can be argued that the important issue is not one of blood or formal legal relationship, but of interdependence.

P 71: *Voluntary undertakings:* ... The holder of a public office requiring him to care for others may also incur criminal liability by failing to do so.

This category of duty would surely extend to unrelated persons who voluntarily undertake responsibility... (*Instan* (1893) D was V's niece, living in V's house, consuming food provided at V's expenses but not supplying any to V).

P 72 It is submitted that people who jointly engage in a hazardous activity whether lawful...or unlawful...may also owe duties to one another...

Contractual duties A contract may found a duty under criminal law to persons, including those not party to the contract but likely to be injured by failure to perform it.

The most obvious examples in this category are those who are employed as carers or healthcare professionals. In *Pittwood* (1902) a railway crossing gate-keeper opened the gate...and went off to his lunch, forgetting to shut it again. Ten minutes later a haycart was struck by a train...V was killed. D was convicted of manslaughter.

Creating a dangerous situation / supervening fault: Where D does an act which puts in peril V's person, his property, his liberty or any other interest protected by the criminal law, and D is aware that he has created a peril, he has a duty to take reasonable steps to prevent the harm in question resulting. The act may be done without any kind of fault but, if D fails to intervene, it is undoubtedly his act which is the cause of the harm...

P 73: The principle derives from *Miller* (1983), where D, a squatter in V's house, went on to sleep holding a lighted cigarette. He awoke to find the mattress smouldering. He did nothing to put it out but moved into an adjoining room and went on to sleep there. The house caught fire. D was convicted of arson...Lord Diplock said: *I see no rational grounds for excluding from conduct capable of giving rise to criminal liability conduct which consists of failing to take measures that lie within one's power to counteract a danger that one has oneself*

created, if at the time of such conduct one's state of mind is such as constitutes a necessary ingredient of the offence. The CA's basis was different: We would only say that an unintentional act followed by an intentional omission to rectify it or its consequences, or a reckless omission to do so when recklessness is a sufficient mens rea for the particular case, should only be regarded in toto as an intentional or reckless act when reality and common sense so require...

१५. यसलाई 'continuous act' theory मानिएको छ। यस विषयमा हाउस अफ लर्डस र कोर्ट अफ अपिलको तर्काधार फरकफरक भए पनि हाउस अफ लर्डसले कोर्ट अफ अपिलको तर्काधारलाई अमान्य नै गरेको पाइएन। जे भए पनि चाहे 'duty to avert danger' भन्ने हाउस अफ लर्डसको तर्कबाट होस वा intentional omission...or a reckless omission भन्ने कोर्ट अफ अपिलको तर्कबाट होस दुवै अवस्थामा फौजदारी कानूनले प्रतिवादीलाई जिम्मेवार मानेको देखिन्छ।

...The CA has recently been prepared to adopt an extended interpretation of the *Miller* principle in the case of *Evans*. In that case D gave her sister, V, heroin to take, knowing that she was a recovering addict. V slipped into a coma. D became aware of that and chose not to call the emergency services but to sit with V. V died. The CA upheld her conviction for gross negligence

manslaughter...P 74: The court focused on whether D owed a duty when her sister lapsed into a coma. In applying *Miller*, albeit in extended form, the court held that there was a duty...

P 75: ...If D, sitting alone in the passenger seat of a car, were accidentally to knock off the handbrake, so that the car rolled away, he could be convicted of murder if he willfully omitted to put the brake on again, intending the car to run over and kill or cause grievous bodily harm to V. Similarly, D who locks the door of a room not knowing that V is inside and having learned that V is within, omits to unlock the door should be liable for false imprisonment.

१६. पुनः सोही पुस्तकको पृष्ठ १९७ मा Two categories of case need to be distinguished.

First, there are the established categories in which the law imposes a duty on an individual to act. Thus, a husband who stands and watches his wife drown their children is guilty as an accessory to the homicide (*Russell* 1933).

Secondly, the law extends liability even wider: where D has a power or right to control the actions of P and he deliberately refrains from exercising it, his inactivity may be a positive encouragement to P to perform an illegal act, and, therefore, an aiding and abetting by D.

१७. बेलायती कानूनले उपरोक्तबमोजिम प्रतिवादीको अकार्यको कारणबाट उत्पन्न वारदातको आपराधिक दायित्व प्रतिवादीले लिनुपर्ने भनी parents and other relations, voluntary undertakings, contractual duties (यो दायित्व करारका पक्षहरूमा मात्र सीमित न भै करारको पालन नभएको कारणबाट ज्यान गुमाएका आम जनसमुदाय प्रति पनि रहेको पाइन्छ) र creating a dangerous situation/supervening fault भनी चार प्रकारको अवस्थालाई इङ्गित गरेको देखिन्छ।

१८. सोही पुस्तकको पृष्ठ 553-554 मा D must have been in breach of a duty of care under the ordinary principles of negligence; the negligence must have caused death; and it must, in the opinion of the jury amount to gross negligence. The question, 'supremely a jury question', is: *having regard to the risk of death involved, was the conduct of D so bad in all the circumstances as to amount in the jury's judgment to a criminal act or omission* भनी प्रतिवादीको मृतक प्रति a duty of care हुनु पर्ने पहिलो आवश्यकता देखाइएको छ। हेरचाँहको कर्तव्यका सम्बन्धमा माथि उल्लेख भएकै छ। विद्वान्ले तत्सम्बन्धमा थप प्रकाश पार्दै पृष्ठ 555 मा The courts have been willing to take an expansive interpretation of the scope of the duty where that appears appropriate on policy grounds. In *Evans 2009*, D was convicted of gross negligence ms having supplied heroin to her half sister V (a recovering addict). V self-administered the drug in the house with D and her mother

(who was also convicted of ms). D noticed that V looked as if she had overdosed, a condition D was familiar with. D chose not to seek medical assistance and V died. The jury was directed that, without D's involvement in the supply of heroin, there was no duty on D to act, even after she became aware of the serious adverse effect on V of the drug-taking. They were directed that, if D was involved in supply, that fact, taken with the other undisputed facts, would and did give rise to duty on D to act. On appeal, a five member CA held that having regard to the authorities on gross negligence manslaughter, it was an essential requirement of any potential basis for conviction that D was under a duty to act. The duty necessary to found gross negligence was plainly not confined to cases of a familial or professional relationships between the D and the deceased. For the purposes of gross negligence, a duty could arise if, *inter alia*, D had created or contributed to the creation of a state of affairs (V's danger) which D knew, or ought reasonably to have known, had become life-threatening. The duty on D was to act by taking reasonable steps to save the other's life by calling medical assistance. पृष्ठ 556: The decision has been heavily criticized, but in policy terms, it might be asked when someone has died, what is

wrong with looking to the conduct of those who contributed in some way to the danger if they also did not take reasonable steps to alleviate the danger when aware of it?.

१९. फौजदारी कसुरमा सजायको निर्धारणबाहेक अरु कुरामा पीडितको गलती दोष वा संलग्नता आदि कुराको सामान्यतया विचार नहुने कुरा Thus, in *Wacker 2003*, it was held that where D had smuggled 60 illegal immigrants into the UK and 58 had died of suffocation owing to his having shut the air vent in their container, he could not displace the duty by relying on victims' being jointly engaged with him in a criminal enterprise – i.e. a plea of *ex turpi causa* बाट प्रस्ट हुन्छ ।

२० .In *Winter and winter 2010* for example, MW and NW were convicted of manslaughter by gross negligence having stored fireworks of an extremely hazardous nature, in breach of their license, in a container on a farm. A large explosion occurred, killing the fire service's civilian media awareness officer, who had been filming the fire for training purposes. V had ignored instructions to keep back from the container. The judge ruled that MW and NW owed a duty to take proper care in the storage and handling of the explosives and that that duty was owed to all persons who were on the site or in the surrounding vicinity. The CA held that it was reasonably foreseeable that civilian employees of the fire service

might come on to and close to the site of a fire in order to film or photograph a fire. (It was held that V's failure of instructions might be relevant on the issue of causation and, in civil cases, to the issue of causation, *volenti* and contributory negligence, it was not arguable in the instant case that any failure to comply with the instructions had the consequence that no doc was owed to V).

२१. त्यसपछि प्रतिवादीबाट सो कर्तव्य पूरा नगर्ने काम अर्थात् *breach of duty* जो कार्य अथवा अकार्य positive act or omission दुवैबाट हुन सक्छ र अन्तमा त्यसबाट ज्यान जाने जोखिम *risk of death* हुनु आवश्यक हुन्छ ।

२२. सोही पुस्तकको पृष्ठ १३५ मा उल्लेख भएको constructive crime अर्थात् Sometimes crimes may be satisfied by proof of the basic *mens rea* of a lesser offence than that charged – this is sometimes called 'constructive' crime भन्ने आधारमा पनि प्रतिवादी दोषी देखिन्छन ।

२३. यी सबको मुख्य जोड के छ भने अपराधी बच्न हुँदैन उसले सजाय पाउने पर्छ । यस आधारमा हेर्दा पनि प्रतिवादीकै मनसाययुक्त जानाजानको reckless and willful उक्साहटले प्रस्तुत वारदात निर्माणमा प्रमुख भूमिका खेलेको हुँदा उक्त कार्यको दायित्वबाट प्रतिवादीलाई उन्मुक्ति दिँदा अपराधीलाई सजाय गर्ने फौजदारी न्यायशास्त्रको उद्देश्य पराजित हुन पुग्छ । यसरी मृतकको जीवनलीला समाप्त गर्ने कुरामा निर्णायक भूमिका निर्वाह गर्ने प्रतिवादीलाई उन्मुक्ति (clean chit) दिने कुरालाई फौजदारी न्यायले

स्वीकार गर्न सक्तैन । यी प्रतिवादीको उक्त मनसाययुक्त reckless fault र मृतकको मृत्युको परिणाम result बीचको सम्बन्ध connection स्थापित छ । उक्त chain of causation लाई कुनै intervening acts or events ले भङ्ग गरेको देखिँदैन । यस आधारमा पनि सफाइ पाउनुपर्छ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

२४. प्रतिवादीहरूमध्येका मुरारी धमलालाई बहुविवाहमा कसुरदार ठहराएको तर सजाय नखाएको नमिलेको भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन, दण्डसजायको महलको १० नं. तथा ४१ नं. को अध्ययनबाट ठूलो सजाय भएपछि सानो सजाय खाप्न मिल्ने नदेखिँदा बहुविवाहको सजाय खापिनु पर्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको यो पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

२५. वयस्क उमेरका व्यक्ति सामान्यतया अविवाहित नरहने र निज पूर्वविवाहित हुने कुरा सबैले जान्ने बुझ्ने कुरा हो यसर्थ ४४ वर्षको व्यक्तिलाई २५ वर्षकी प्रतिवादी ममता धमलाले विवाह गरेबाट आफूले बहुविवाह गरेको कुरा प्र. ममतालाई थाहा रहेकाले निजलाई बहुविवाहको आरोपबाट सफाइ दिएको मिलेन भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर देखिन्छ । तर उक्त पुनरावेदन जिकिर कोरा अनुमानमा आधारित रहेको छ । नारीसुलभ स्वभावले गर्दा एउटी महिलाले सबै इतिवृत्तिको जानकारी लिएर नै विवाहको निर्णय गर्छन् भन्न सकिन्छ । कतिपय अवस्थामा निजहरूले स्वेच्छापूर्वक निर्णय गर्ने अवसर पनि पाउँदैनन् । यस बारे दुइदुई तहले प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी गरेको निष्कर्षलाई कोरा अनुमानको आधारमा मात्रै यस अदालतले अन्यथा गर्नु उपयुक्तसमेत हुँदैन । तसर्थ बहुविवाहमा प्रतिवादी ममता धमलालाई समेत सजाय

गरिपाउँ भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

२६. अतः प्रतिवादी पुनरावेदक मुरारी धमलाले अभियोगदावीको कसुर गरेको ठहर्याई निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६८।५।२० को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । उक्त फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुन सक्तैन । तर यी प्रतिवादी मुरारी धमलाले योजना बनाई पूर्व मनसाय राखी वारदात गरेको देखिँदैन । यी प्रतिवादी यदाकदा मृतक बसेको घरमा गइरहने र सो दिन पनि त्यसैगरी गएकामा मृतकले प्रतिवादीलाई तँ तँ गरी तथानाम भन्नु नभन्नु तल्लोस्तरको गाली गरेकी र त्यसको परिणाम स्वरूप उत्तेजित अवस्थामा प्रस्तुत वारदात सहसा घटेको घटनाक्रमलाई यस अदालतले नजरअन्दाज गर्न सक्तैन । यसमा मट्टितेल लगाई आगो बाल्ने कार्य नभै साधारण लाठा मुक्का आदिको प्रहार भएको भए मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. ले १० वर्ष कैद हुने अवस्था रहन्थ्यो । तर सो नभै मट्टितेल नै खन्याएर आगो लगाएको वारदात देखिए पनि मृतकको सहभागिता पनि घटनाको कारक भएकाले यसमा उक्त १३ नं. कै सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखिन्छ । कसुर र सजायमा तादात्म्य हुनु आवश्यक हुन्छ । यही कुरालाई अ.बं. १८८ नं. ले सम्बोधन गरेको देखिन्छ । साथै कदाचित् मृतकलाई आत्महत्या गर्नका लागि प्रतिवादीले उक्साउने कार्य गरेको अवस्थामा समेत निजले अभियोगदावीको कसुरबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने भनी माथि उल्लेख भएको प्रस्तुत मुद्दाको अवस्थाबाट मुलुकी ऐन अ.बं. १८८ नं. बमोजिम यिनलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्दा चर्को

पर्ने देखिँदा निजलाई उक्त १८८ नं. बमोजिम कैद वर्ष १४ गर्नु उपयुक्त भई सोबमोजिम कैद वर्ष १४ हुने ठहर्छ। अरु तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम प्रतिवादी मुरारी धमलालाई सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहरेको र उक्त कैद सजाय प्रस्तुत मुद्दाको रोहमा चर्को पर्ने भनी मुलकी ऐन अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १४ (चौध) वर्ष मात्र कैद सजाय कायम गरिएको हुँदा सुरु फैसलाको तपसील खण्डको प्रकरण १ मा प्रतिवादीलाई २० (बीस) वर्ष कैद गर्ने गरी राखेको लगत कट्टा गरी सोको सट्टा १४ (चौध) वर्ष कैदको लगत कसी प्रतिवादी मुरारी धमला कैदमा रहेको कारागारमा संशोधित कैदी पूर्जा पठाउनु भनी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ----- १ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ----- २

उक्त रायमा सहमति छ।

न्या.ओमप्रकाश मिश्र

इति संवत् २०७१ साल फागुन २५ गते रोज २ शुभम्।

इजलास अधिकृत :- बसन्तजङ्ग थापा

निर्णय नं. १३५५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय

माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्रगोपाल श्रेष्ठ

आदेश मिति : २०७१/१०/२७/३

०६८-CI-०४८५

मुद्दा :- लेनदेन

निवेदक/प्रतिवादी : जिल्ला सप्तरी झुट्की गा.वि.स.

वडा नं. ३ बस्ने भुला मुखिया

विरुद्ध

विपक्षी/वादी : जिल्ला सप्तरी झुट्की गा.वि.स. वडा नं.

४ बस्ने विन्देश्वर यादव

- कपाली तमसुकका धनी र राजिनामा लिखतका धनी (खरिदकर्ता) फरकफरक व्यक्ति रहेको अवस्थामा दुवै लिखतको अन्तरसम्बन्ध रहेको छ भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्था नहुँदा अलगअलगरूपमा तयार भएको कपाली तमसुक र राजिनामा लिखतको आ-आफ्नै अस्तित्वलाई एकअर्कासँग जोडेर कुनै प्रमाण तथा कानूनी आधारविहीन अवस्थामा तिनीहरूको स्वतन्त्र अस्तित्वमाथि प्रभाव पर्ने गरी समाहित गर्न नमिल्ने अवस्थामा कानूनी मान्यता प्राप्त लिखतबमोजिमको दायित्वलाई प्रतिवादीले बिना आधार इन्कार गर्न सक्ने अवस्था नआउने।

(प्रकरण नं. ५)

- प्रतिवादीले लिखत फट्टा गर्ने आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा प्रतिवादी जिकिरबमोजिम कानूनअनुसार भएको कपाली तमसुक लिखतलाई अन्य मौखिक कथनहरूबाट गलत सावित नमिल्ने हुँदा कानूनले स्पष्टरूपमा निर्धारण गरेको प्रक्रिया नपुर्याएको अवस्थामा अन्य प्रक्रियाबाट भए गरेको व्यवहारले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदक/प्रतिवादीका तर्फबाट :

विपक्षी/वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता रामनारायण देव

अवलम्बित नजिर :

- नेकाप २०६८, अड्क १, नि.नं.८५३२, पृ.१

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको महलको १ र ५ नं.

सुरु अदालतमा फैसला गर्ने:-

मा.जि.न्या. श्री दुर्गादत्त भट्ट

पुनरावेदन अदालतमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री अली अकबर मिकरानी

मा.न्या. श्री शम्भुबहादुर खड्का

फैसला

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(ख) बमोजिम दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भै दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

विपक्षी प्रतिवादीले बन्दव्यापार तथा घर खर्च गर्नलाई मसँग रु.५१,०००।- कर्जा लिई २०६० साल असार मसान्तसम्ममा सयकडा १० प्रतिशतले ब्याज लगाई साँवा ब्याजसमेत चुक्ता गर्ने भाखा राखी मिति २०५९।८।१० मा गरी दिएको सक्कल कपाली तमसुक मसँग छ । उक्त भाखा नाघेपछि साँवा ब्याज बुझाई दिन ताकेता गर्दा आज भोली भनी नदिएकाले फिराद गर्न आएको छु । अतः साँवा रु.५१,०००।-, सोको आज फिराद मितिसम्मको हुने ब्याज रु.१२,६२३।- समेत जम्मा रु.६३,६२३।- तथा बिगो भराउ मितिसम्मको ब्याज र कोर्ट फीसमेत विपक्षीबाट दिलाई भराई पाउँ भन्ने फिरादपत्र ।

वादीसँग ऋण लिएको छैन । मेरो नाउँ दर्ताको कि.नं. ३२ को ०-५-१९ मध्ये ०-२-० जग्गा विपक्षीलाई बिक्री गर्ने नियतले रु.१०,०००।- उपचारका लागि मिति २०५९।८।१० मा लिएको थिएँ । सो दिन जग्गा राजिनामा गर्न नसकेकाले निजलाई तमसुक गरी दिएको थिएँ । २०५९।८।११ मा मेरो नागरिकता घरमा छुट्यो र मेरी पत्नी हरिहर देवीको नाउँमा राजिनामा गरिदेउ भन्दा र.नं. ३५५७ बाट राजिनामा गरी दिएको हुँ । सक्कल दाखिला भएपछि अ.बं. ७८ नं. बमोजिम बयान गर्ने छु भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिउत्तरपत्र ।

लिखतमा भएको सहीछाप भुला मुखियाको हो । लिखत सद्धे हो । प्रतिवादीले आफ्नो नाउँको कि.नं. ३२ को ०-५-१९ मध्ये दक्षिणतर्फबाट ०-२-० जग्गा वादीलाई बिक्री गर्ने कुराकानी भई मिति २०५९।८।१० मा रु.१०,०००।- प्रतिवादीले लिई वादीले रु.५१,०००।- को कपाली तमसुक गराई लिएको हो । मिति २०५९।८।११ मा ०-२-० जग्गा तमसुकको रकमबापत राजिनामा गरिदिएको हो । लिखत राजिनामा गरेको दिन तमसुक लिखत फिर्ता माग गर्दा अहिले साथमा छैन घर गएपछि दिउँला

भनेकामा घर पुगेपछि माग गर्दा अलमलमा परेको छ लिखत भेटिएपछि दिउँला भनी सो लिखत नदिएको हो। वादी दावीअनुसार मैले कुनै रकम व्यहोर्नु पर्ने छैन। दोहोरो असुल गर्नलाई यो झुठ्ठा नालिस गरेको हो भन्ने प्रतिवादी वारेस अनुपलाल यादवको बयान।

म वादीबाट प्रतिवादीले रु.५१,०००।- नै लिई कपाली तमसुक गरी दिएकाले कपाली अलगै हो। सो भन्दा भिन्नै रूपैयाँबाट जग्गा खरिद गरेको हो भन्ने वादी विन्देश्वर यादवको बयान।

वादी प्रतिवादीबीच भएको कपालीको साँवा ब्याज तिरे बुझाएको नदेखिँदा वादीले प्रतिवादीबाट कपालीको साँवा रु.५१,०००।- (एकाउन्न हजार) र सोको ब्याज मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको महलको ४, ६ र ७ नं. बमोजिम दिलाई भराई पाउने ठहर्छ भन्ने सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६३।६।३१ को फैसला।

वादीलाई जग्गा राजिनामा गर्दा राजिनामा गरेको मितिभन्दा पहिलेको तमसुक स्वतः समाप्त हुन्छ भनी सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्तसमेत प्रतिपादन भएको अवस्थामा सो सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल वादीलाई राजिनामा गरेको बावजुद पनि कपाली जीवित रहेको तर्क गर्नु त्रुटिपूर्ण हो। मिति २०६३।६।३१ को फैसला र निर्णयाधार नेपाल कानून तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादन भएको नजिर सिद्धान्तको खिलाप भै गम्भीर कानूनी त्रुटिहरू विद्यमान भएकाले सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी प्रतिउत्तर जिकिरबमोजिम गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा परेको पुनरावेदनपत्र।

कपाली तमसुक गरिदिएको भोलिपल्ट नै सोबापत प्रतिवादीले आफ्नो नाम दर्ताको जग्गा प्रत्यर्थीको पत्नीलाई राजिनामा लिखत पास गरी दिएको भन्ने तथ्यलाई प्रतिवाद गर्दा र गराइएको

बयानसमेतमा जिकिर लिई साक्षी सबुद पेस गरेकामा साक्षी सबुद नै नबुझी सोको मूल्याङ्कन नै नगरी भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को दफा ४७ बमोजिम छलफलका लागि प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, राजविराजको आदेश।

वादी दावीबमोजिमको बिगो भरिभराउ गराई लिन पाउने गरी सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट भए गरेको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २७(२), २८ तथा ३५ एवम् मुलुकी ऐन अ.बं. १८४(क) तथा १८५ नं. अन्तर्गत न्यायोचित नै हुँदा सदर गरिपाउँ भन्ने वादीको पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा परेको लिखित जवाफ।

यी प्रतिवादीले तमसुक बमोजिमको ऋणबापत जग्गा रजिस्ट्रेसन पारित गरी दिइसकेको हुँदा ऋण तिर्नुपर्ने होइन भनी जिकिर लिए तापनि कपाली तमसुक जीवित रहेको र लिखत भएकामा लिखतबमोजिम नै गर्नुपर्ने हुँदा प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा अन्य भनाइ वा लिखत प्रमाणको कुनै औचित्य देखिन आउँदैन। वादीले प्रतिवादीबाट कपाली तमसुकमा उल्लेख भएको रकमको कानून बमोजिमको साँवा ब्याज भराई पाउने नै देखिँदा सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।६।३१ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६६।४।२६ को फैसला।

ने.का.प. २०३७ निर्णय नं. १३८३ को इन्द्रराज महतोसमेत विरुद्ध एकबहादुर भण्डारी क्षेत्री भएको लेनदेन मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्त र वर्ष ८ अङ्क १ वैशाख १ देखि १५ पूर्णाङ्क १६३ को सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा

प्रकाशित कृष्णबहादुर लुईटेल विरूद्ध प्रेमनारायण गौतम भएको संवत् २०५१ सालको दे.पु.नं. २८२० को लेनदेन मुद्दामा प्रतिपादित सिद्धान्तको ठाडै उल्लङ्घन गरी पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट भएको फैसलामा गम्भीर कानूनी त्रुटि विद्यमान रहेको छ। मुलुकी ऐन अ.बं. १८४(क) ले वादी प्रतिवादीबीच मुख नमिलेको कुरामा सम्बद्ध प्रमाण बुझी निर्णय गर्नुपर्छ भन्ने स्पष्ट कानूनी प्रावधानविपरीत म प्रतिवादी र वादीबीच लेनदेनसम्बन्धमा कुरा बाझिएको प्रमाण, राजिनामाको लिखत र कपाली तमसुक लिखतका साक्षीलाई बुझनुपर्नेमा सो नबुझी प्रक्रिया पुरा नगरी आत्मपरक भै ठहर गर्नुपर्ने कुरासँग सम्बद्ध कुराको प्रमाणको कुनै औचित्य नहुने तर्क गरी निर्णयाधार टेक्नु गम्भीर त्रुटि हो। तसर्थ न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) र (ख) को त्रुटि हुँदा सप्तरी जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गर्ने गरी गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६६।४।२६ को फैसला उल्टी गरी प्रतिउत्तर जिकिरबमोजिम गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको दोहोर्याई पाउँको निवेदनपत्र।

यसमा प्रतिवादीले ऋण लिएको मिति २०५१।८।१० को भोलिपल्ट नै अर्थात् मिति २०५१।८।११ मा धनीकी पत्नीको नाउँमा राजिनामा पारित गरी दिएको देखिनाले प्रतिवादीबाट साँवा र ब्याज भराई पाउने भएको फैसला यस अदालतबाट मिति २०५५।१।१६ मा संवत् २०५१ सालको दे.पु. नं. २८२७ (कृष्णबहादुर लुईटेल विरूद्ध प्रेमनारायण) लेनदेन मुद्दामा स्थापित सिद्धान्तविपरीत भई गम्भीर त्रुटिपूर्ण भएको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (ख) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्न निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६८।६।६ मा भएको आदेश।

मुलुकी ऐन, स्त्री अंशधनको महलको १ र ५ नं. बमोजिम स्वास्नी मानिसले निजी खुस गर्ने रूपैयाँबाट जग्गा खरिद गर्न निजलाई कानूनले स्वतन्त्र अधिकार दिएको छ। २०५१।८।११ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सप्तरीमा विपक्षीले उक्त जग्गाको मोल रु.१५,०००।- धनी हरिहरदेवी यादवबाट प्राप्त गरी उक्त २०५१।८।११ को र.नं. ३५५७ को राजिनामा लिखत मालपोत कार्यालय, सप्तरीबाट पारित भएको हो। त्यसको अलावा उक्त राजिनामा लिखत पारित भएको दिनमा म राजविराज आएको थिइन। म उक्त लिखत तयार भएको ठाउँमा रहेको भए मबाट पनि उक्त लिखतमा साक्षीको महलमा हस्ताक्षर हुनु पर्दथ्यो। यसरी मेरो हस्ताक्षर उक्त राजिनामा लिखतमा नभएको अवस्थामा उक्त राजिनामा लिखतसँग मेरो कुनै सम्बन्ध रहेको छैन भन्ने प्रस्ट हुन्छ। विपक्षीले म धनीका नाउँमा मिति २०५१।८।१० मा गरेको कपाली तमसुक लेनदेन व्यवहारको १ नं. बमोजिम भएको छ। ऋणी विपक्षी धनी हरिहरदेवी यादवनी भएको २०५१।८।११ को राजिनामा लिखत रजिस्ट्रेसनको १ नं. बमोजिम भएको देखिन्छ। कपाली तमसुकको कानूनी मान्यता बदर गर्न कुनै पनि कानून र नजिरसमेतका आधारमा मिल्ने नहुँदा यस सम्मानित अदालतको मिति २०६८।६।६ को आदेश त्रुटिपूर्ण देखिन्छ भन्ने विपक्षी वादीको यस अदालतमा परेको लिखित प्रतिवाद।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रामनारायण देवले प्रतिवादीले वादीसँग कर्जा सापटी लिई कपाली तमसुक गरी दिएको हो। कपाली तमसुक र राजिनामा लिखतको कुनै सम्बन्ध छैन। ऋण (कर्जा) लिई तमसुक गरी दिएपछि उक्त तमसुकबमोजिम रकम प्रतिवादीले वादीलाई तिर्नुपर्नेमा रकम तिरेर लिखत

फट्टा गरेकोसमेत छैन । भाखाभिन्न ऋण नतिर्नेले कानूनबमोजिम साँवा ब्याज तिर्नु बुझाउनुपर्ने नै हुँदा सुरु जिल्ला अदालतले गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला मिलेकै हुँदा सदर गरिपाउँ भन्ने बहस सुनी दोहोर्याई पाउँको निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो । अब पुनरावेदन अदालत राजविराजले गरेको फैसला मिले नमिलेको र निवेदक प्रतिवादीको निवेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीले बन्दव्यापार तथा घर खर्च गर्नलाई मसँग रु.५१,०००।- कर्जा लिई २०६० असार मसान्तसम्ममा साँवा ब्याजसमेत चुक्ता गर्ने भाखा राखी कपाली तमसुक गरी दिएका थिए । उक्त भाखा नाघेपछि कर्जा चुक्ता गर्न ताकेता गर्दासमेत नदिएकाले साँवा भरिभराउ मितिसम्मको ब्याज र कोर्ट फीसमेत दिलाई भराई पाउँ भन्ने वादी दावी र वादीसँग ऋण लिएको छैन । मेरो नाउँको कि.नं. ३२ को ०-५-१९ मध्ये ०-२-० जग्गा विपक्षी वादीलाई बिक्री गर्ने नियतले रु.१०,०००।- लिएकामा सो दिन राजिनामा पास गर्न नसकेकाले तमसुक गरी दिएको हुँ । पछि वादीकी पत्नी हरिहरदेवीको नाउँमा जग्गा राजिनामा पास गरिदिएको हुँ । वादी दावीबमोजिम कर्जा लिएको होइन भन्ने प्रतिवादी जिकिर रहेको छ । वादीले प्रतिवादीबाट कपाली लिखतबमोजिमको साँवा र सोको ब्याजसमेत दिलाई भराई पाउने ठहर्‍याई भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६६।४।२६ को फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा परेको दोहोर्याई पाउँको निवेदनमा निस्सा प्रदान भै पेस हुन आएको देखिन्छ ।

३. प्रतिवादीले आफ्नो जिकिरमा मिति २०५९।८।१० मा वादीसँग रु.१०,०००।- मात्र लिएको तर रु.५१,०००।- को कपाली तमसुक गरी दिएको भनी जिकिर लिएको हुँदा उक्त मितिमा प्रतिवादीले वादीलाई कपाली तमसुक गरिदिएको भन्ने तथ्यमा विवाद रहेको देखिँदैन । प्रतिवादीले वादीसँग रु.१०,०००।- मात्र उपचारको लागि ऋण लिएको भने तापनि निजले गरी दिएको रु.५१,०००।- को कपाली तमसुकबाट देखिएको अवस्था हुँदा प्रतिवादी जिकिरबमोजिम रु.१०,०००।- मात्र लिएको भन्ने कुनै तथ्ययुक्त प्रमाण प्रतिवादीले गुजार्न सकेकोसमेत देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा वादी दावीबमोजिम प्रतिवादीले रु.५१,०००।- कर्जा लिएको हो भन्ने तथ्यमा अन्यथा भन्न सक्ने देखिँदैन ।

४. प्रतिवादी भुला मुखियाले जिल्ला सप्तरी झुट्की गा.वि.स. वडा नं. ९ कि.नं. ३२ को ०-५-१९ जग्गामध्ये ०-२-० जग्गा विपक्षी वादीलाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले लिएको हो । मैले वादीको पत्नीको नाउँमा उक्त जग्गा पारित गरिदिएको हुँदा कपाली तमसुकबमोजिमको ऋण रकम मैले तिर्नु बुझाउनुपर्ने होइन भनी लिएको जिकिरको सम्बन्धमा हेर्दा मिति २०५९।८।१० मा गरेको कपाली तमसुक लेनदेन व्यवहारको १ नं. बमोजिम भएको देखिन्छ । ऋणी प्रतिवादी र धनी हरिहरदेवी यादवनी भएको २०५९।८।११ को राजिनामा लिखत रजिस्ट्रेशनको १ नं. बमोजिम भएको देखिन्छ । उक्त दुवै लिखतमा धनीको नाउँ, थैली र लेनदेन व्यवहारको प्रयोजनसमेत फरक प्रकारको रहेको अवस्थामा मौखिकरूपमा एकै प्रयोजनको लागि रकम लेनदेन भएको भनी प्रतिवाद जिकिर लिँदैमा कपाली तमसुकलाई अन्यथा मान्न मिल्ने ।

५. मिति २०५९।८।१० मा भएको कपाली

तमसुक लिखतमा भुला मुखियाले चलनसारको रु.५१,०००।- रूपैयाँ एकमुष्ट गन्ती गरी साक्षीहरूको सामुन्नेमा कर्जा लिएको ठिक साँचो हो । यो रूपैयाँ लिएको बापत बन्दव्यापार घर खर्चसमेत गर्नलाई लिएको छु । साँवा र ब्याजसमेत २०६० सालको आषाढ मसान्तभित्र बुझाउने भाखा गरी लिएको छु भन्ने व्यहोरा लेखिएको देखिन्छ । यदि लेनदेन गर्दा राजिनामा लिखतको लागि भनी रकम लिएको भए उक्त कुरा लिखतमा कहीं कतै व्यहोरा उल्लेख भएको हुनुपर्ने थियो । तर त्यस्तो व्यहोरा उल्लेख गरेकोसमेत देखिँदैन । कपाली तमसुकका धनी विन्देश्वर यादव र ऋणी भुला मुखिया भएको तर मिति २०५९।८।११ मा भएको राजिनामा लिखतमा जग्गा पारित गरी दिने भुला मुखिया र लिने श्रीमती हरिहरदेवी यादवनी भएको देखिन्छ । यसरी कपाली तमसुकका धनी र राजिनामा लिखतका धनी (खरिदकर्ता) फरकफरक व्यक्ति रहेको अवस्थामा दुवै लिखतको अन्तरसम्बन्ध रहेको छ भनी विश्वास गर्न सकिने अवस्था आउँदैन । अलगअलगरूपमा तयार भएको कपाली तमसुक र राजिनामा लिखतको आ-आफ्नै अस्तित्वलाई एकअर्कासँग जोडेर कुनै प्रमाण तथा कानूनी आधारविहीन अवस्थामा तिनीहरूको स्वतन्त्र अस्तित्वमाथि प्रभाव पर्ने गरी समाहित गर्न मिल्दैन । कपाली तमसुक अस्तित्वमा रहेको र उक्त लिखतलाई प्रतिवादीले कानूनबमोजिम फट्टा गर्न गराउन सकेको अवस्थासमेत देखिँदैन । यसरी कानूनी मान्यता प्राप्त लिखतबमोजिमको दायित्वलाई प्रतिवादीले बिना आधार इन्कार गर्न सक्ने अवस्था आउँदैन ।

६. प्रतिवादीले राजिनामा लिखतमा भएको जग्गाको मोल रु.१५,०००।- धनी हरिहरदेवी यादवबाट प्राप्त गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय, सप्तरीबाट

गनीगनाउ भई आएपछि मात्र उक्त २०५९।८।११ को राजिनामा लिखत मालपोत कार्यालय सप्तरीबाट पारित भएको भन्ने देखिन्छ । यसरी राजिनामा लिखत पारित गर्नु अघि लिखतमा लेखिएको पूरै रकम तोकिएको सरकारी निकाय जिल्ला प्रशासन कार्यालयसमक्ष गनीगनाउसमेत गरी बुझी लिएपछि पहिले भएको कपाली तमसुकको रकमसमेत सोही जग्गा पास गर्ने प्रयोजनको लागि लिएको हो भनी प्रतिवादीले लिएको जिकिर विश्वासयोग्य देखिएन ।

७. यसै सन्दर्भमा ने.का.प. २०६८ अड्क १ नि.नं. ८५३२ पृष्ठ १ मा "विशुद्ध प्रकारले साहु असामीबीच भएको कपाली सरहको लिखत कागजबाट सिर्जित विवादमा अदालतले लिखत कागजमा उल्लेख नभएको पक्ष विपक्षको मौखिक भनाइ र व्यवहारलाई आधार लिई विवादित विषयको सन्दर्भमा अन्यथा अर्थ गरी न्याय निरोपण गर्न नमिल्ने ।" "राजिनामा लिखत व्यवहार अलगअलग प्रकृतिबाट भएको देखिएको तमसुकी लिखतबाट रूपैयाँ लिनुदिनु गरेको व्यवहार तथा जग्गा राजिनामा पारित गरेको व्यवहारमा दुवै लिखतको एक आपसमा सम्बन्ध (Nexus) रहेको भन्ने कुरा कहीं कतै उल्लेख भै आएको नदेखिएको अवस्था रहेको तथा आम व्यवहार र प्रचलनमा एकै व्यक्तिसँग भिन्नभिन्न व्यवहार हुन सक्ने ।" भन्ने नजिरसमेत कायम भएको देखिन्छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा पनि कपाली तमसुक लिखत र राजिनामा लिखतबीचमा आपसीसम्बन्ध रहेको भन्ने तथ्य उल्लेख भएको कहीं कतै देखिँदैन ।

८. मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको महलको ५ नं. ले साहु आसामीले साँवा ब्याजसमेत लिँदा बुझाउँदा पुर्याउनु पर्ने रीतका सम्बन्धमा स्पष्ट व्यवस्था गरेको देखिन्छ । सोबमोजिम नगरेको सदर हुँदैन भन्नेसमेत

व्यवस्था गरेको छ। उक्त ५ नं. को देहाय १ मा "साँवा जम्मै बुझाउँदा असामीले सो सम्बन्धमा गरिदिएको लिखत फट्टा गराई वा सोही लिखतमा असुली जनाउन लगाई बुझाउनु पर्छ। कुनै कारणले सो लिखत फेला नपरेमा सोही व्यहोरा जनाई साहुबाट भरपाई गराई लिनुपर्छ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेकामा प्रतिवादीले जिकिर लिएबमोजिम यदि कपालीमा लेखिएको रकम जग्गा पास गर्न लिएको भए जग्गा पास भैसकेपछि वादीसँग कपाली तमसुक लिखत लिई फट्टा गराउन सक्नु पर्दथ्यो तथा लिखत तत्काल नभएको अवस्था भएमा सोही व्यहोरा जनाई साहुबाट भरपाई गराई लिनु पर्थ्यो तर मिसिल संलग्न प्रमाणबाट सोसमेत गरेको अवस्था देखिँदैन। प्रतिवादीले लिखत फट्टा गर्ने आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको अवस्थामा प्रतिवादी जिकिरबमोजिम कानूनअनुसार भएको कपाली तमसुक लिखतलाई अन्य मौखिक कथनहरूबाट गलत सावित गर्न मिल्ने देखिँदैन। कानूनले स्पष्टरूपमा निर्धारण गरेको प्रक्रिया नपुर्याएको अवस्थामा अन्य प्रक्रियाबाट भए गरेको व्यवहारले कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने भएबाटसमेत पुनरावेदन जिकिर र यस अदालतबाट मिति २०६८।६।६ मा दोहोर्याई पाउने निस्सा प्रदान गर्दा लिइएका आधारसँग सहमत हुन सकिएन।

९. अतः कपाली तमसुकको लिखतबमोजिमको साँवा ब्याज रकम प्रतिवादीले वादीलाई तिरे बुझाएकोसमेत नदेखिँदा वादीले प्रतिवादीबाट कपाली तमसुकमा उल्लेख भएको ऋण रकमको कानूनबमोजिम साँवा ब्याज भराई पाउने नै देखिँदा सुरु सप्तरी जिल्ला अदालतबाट मिति २०६३।६।३१ मा भएको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६६।४।२६ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर

हुने ठहर्छ। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.गोविन्दकुमार उपाध्याय

इति संवत् २०७१ साल माघ २७ गते रोज ३ शुभम्।

इजलास अधिकृत:- गेहेन्द्रराज रेग्मी

निर्णय नं. १३५६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७१।१२।२०।६

०७१-RC-१०६

मुद्दा :- कर्तव्य ज्यान।

वादी : जिल्ला सिराहा, लालपुर गा.वि.स.वडा नं. ७
बस्ने नरबहादुर आलेसमेतको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रतिवादी : जिल्ला सिराहा, लालपुर गा.वि.स.वार्ड नं. ७
बस्ने शेखरकुमार थापा मगर

- मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ८ नं. ले एकै जनाले धेरै पटक सर्वस्वसहित

जन्मकैद वा अरु कुनै सजाय हुने खत गरेको भएपनि कुनै खतमा सर्वस्वसहित जन्मकैद र जन्मकैदमध्ये ठूलो सजाय भएपछि अरु सानो सजाय हुने खत खापिदैन भन्ने कानूनी व्यवस्था भएबाट सुरुले दावीको ज्यान मार्ने उद्योगसमेतको कसुर प्रतिवादीले गरेको कायम गरी प्रतिवादीलाई ठूलो खत ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने गरी गरेको फैसलालाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.४)

वादीका तर्फबाट :

प्रतिवादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १, ३, १३, १५ नं.
- मुलुकी ऐन, दण्डसजायको महलको ८ नं.

सुरु फैसला गर्ने:-

मा.जि.न्या. श्री ऋषिराम निरौला

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा.न्या. श्री तेज बहादुर के.सी.

मा.न्या. श्री प्रकाश चन्द्र गजुरेल

फैसला

न्या.ओमप्रकाश मिश्र : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७०।१०।२२ गतेको फैसलाउपर शेखरकुमार थापा मगरको हकमा न्याय प्रशासन ऐन,

२०४८ को दफा १० बमोजिम साधक जाहेर भै दाएर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सङ्क्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ :

मिति २०६८।५।३१ गते दिउँसो जिल्ला महोत्तरी हातिलेट ३ मा बस्ने आफन्त रिठ्ठे आलेको घरमा मेरो नाति ईवक आले र छिमेकी बेटे आले आराम गरिरहेको अवस्थामा छोरा शेखर थापाले खुकुरी प्रहार गरी ईवक आलेलाई कर्तव्य गरी मारेको र छिमेकी बेटे आले घाइते भएको हुँदा कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्ने जगत थापाको निवेदन ।

मिति २०६८।५।३१ गते जिल्ला महोत्तरी हातिलेट ३ स्थित रिठ्ठे आलेको घरमा शेखर थापाले खुकुरी प्रहार गरी ईवक आलेको हत्या गरेको र बेटे आलेलाई घाइते बनाएको, खुकुरीमा रगत लागेको देखिएको, मृतकको शरीरबाट निस्केको रगतले भर्याङ्गसमेत भिजेको देखिएको, मृतकको घाँटीको रुद्रघण्टीदेखि दाहिने साइडमा ३^१/_२ इन्च लामो र १ इन्च चौडा गहिरो आलो घाउ रहेको भन्नेसमेत व्यहोराको लास जाँच मुचुल्का ।

मसमेतको व्यक्तिहरूले शेखर थापालाई उपचारको लागी ल्याएका थियोँ, महोत्तरी जिल्लाको माइस्थानमा अवस्थित एकजना महिलासँग झारफुक गराई मिति २०६८।५।३१ गते घरमा खाना खाई हामी आराम गरिरहेका थियोँ । अचानक धारीलो हतियार काँधमा प्रहार भएको थाहा पाई ब्यूँझी हेर्दा शेखर थापाको हातमा खुकुरी र सँगै रहेको ईवक आलेको घाँटी काटिएको र अत्यधिक मात्रामा रगत बगेको देखे, शेखर थापाले प्रहार गरेको खुकुरीले ईवक आलेको मृत्यु तथा म घाइते भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको घाइते बेटे भन्ने रमित थापा मगरको कागज ।

मिति २०६८।५।३१ गते जिल्ला महोत्तरी हातिलेट ३ स्थित रिठ्ठे आलेको घरमा जि.सिरहा

लालपुर ७ बस्ने शेखर थापाले आफ्नो भान्जा ईवक आलेलाई खुकुरी प्रहार गरी हत्या गरेको र ऐ.ऐ.बस्ने बेटे आले भन्ने रमित आले (थापा) लाई घाइते बनाएको हुँदा कानूनबमोजिम गरी पाउन प्रतिवादी शेखर थापालाई सबुत प्रमाणसहित दाखिला गरेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन ।

“Occipital area injury Right shoulder 3 cm injury Left shoulder 3cm injury, types of weapon sharp condition of the Patient stable“ भन्नेसमेत व्यहोराको बेटे भन्ने रमित थापाको घाउ जाँच केस फाराम ।

मिति २०६८।५।३१ गते १५.०० बजेको समयमा जिल्ला महोत्तरी हातिलेट ३ मा बस्ने रिठ्ठे आलेको घरमा सुति रहेको अवस्थामा शेखर थापाले खुकुरी प्रहार गरी ईवक आलेको हत्या गरेको र छिमेकी बेटे भन्ने रमित थापालाई घाइते बनाएको हुँदा कानूनबमोजिम कारवाही तथा हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नरबहादुर आलेको जाहेरी दरखास्त ।

केहि दिन पहिलादेखि मलाई ज्वरो आउने, खाना नरुचने समस्या आएकाले मेरो बुबा आमासमेतले झारफुक गराउन महोत्तरीको माइस्थानमा रहेको झाँक्रीकामा लाने कुरा गरिरहेको मैले थाहा पाइ म जान्न भनेको थिएँ । निजहरूले मेरो आउने इच्छा नहुँदा नहुँदै ल्याई झारफुक गराएको हो । मिति २०६८।५।३१ गते फुपू नातामा पर्ने रिठ्ठे आलेको घरमा खाना खाई सिराहा जाउँ भन्दा आलटाल गरेपछि त्यसै कारणले खुकुरी प्रहार गरी ईवक आलेको हत्या र बेटे भन्ने रमित थापालाई घाइते बनाएको हुँ मेरो कारणले ईवक आलेको मृत्यु र रमित थापा घाइते भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी शेखर थापाको बयान कागज ।

मेरो छोरा शेखर थापालाई उपचारको लागि

माइस्थानको ढुङ्गे बस्ने हलेसी बाबा भन्ने धामीलाई देखाउन ल्याएको थिए । झारफुक गराएर मिति २०६८।५।३१ गते हातिलेट ३ मा बस्ने आफन्त रिठ्ठे आलेको घरमा गएर बसेका थियौँ । अं.१५.०० बजेको समयमा छोरा शेखर थापाले खुकुरी प्रहार गरी ईवक आलेको हत्या र बेटे भन्ने रमित आलेलाई घाइते बनाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको आमा सोमनी थापाको कागज ।

मिति २०६८।५।३१ गते मेरो घरमा आएको ईवक आलेसमेतले नाति शेखर थापाको झारफुक गराई खाना खाई बसी रहेको थियौँ । अं.१५.०० बजेको समयमा सुति रहेको अवस्थामा शेखर थापाले खुकुरी प्रहार गरी ईवक आलेको हत्या र बेटे भन्ने रमित थापालाई घाइते बनाएको हो । निजलाई कानूनबमोजिम कारवाही तथा हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिठ्ठे आलेको कागज ।

प्रतिवादि शेखर थापाले रिठ्ठे आलेको घरमा मिति २०६८।५।३१ गते ईवक आलेलाई खुकुरी प्रहार गरी हत्या गरेको र बेटे भन्ने रमित थापालाई घाइते बनाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मिति २०६८।५।२९ गते झारफुकका लागि शेखर थापालाई म कहाँ ल्याएको थियो उपचार हुन नसकी पठाएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको हलेसी बाबा भन्ने रिता दर्लामीको घटना विवरण कागज ।

सङ्कलित मिसिल संलग्न तत्काल प्राप्त प्रमाणहरूको आधारमा विरुद्ध महलमा उल्लिखित प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १५ नं. अनुसारको अपराध कसुर गरेको पुष्टि भएको हुँदा निज प्रतिवादीलाई सोही महलको १३(१) र १५ नं. बमोजिमको सजाय हुने मागदावी र साथै यिनै प्रतिवादीले घटना वारदातमा प्रतिवादीले चलाएको

खुकुरीबाट मृतक ईवक आलेको मृत्यु भएको प्रमाणित हुन आएको हुँदा माथि विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) र १५ नं.बमोजिमको कसुरमा सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

जाहेरी दरखास्त व्यहोरा सुनी पाएँ । मेरो बुबाको नाता पर्ने फुपाजु जिल्ला महोत्तरी हाथिलेट गा.वि.स.वा.नं.३ मा बस्ने रिठ्ठे आलेको घरमा गएर बसे मिति ०६८।५।३१ गते खाना खाएपछि घर जाउँभन्दा नमानेपछि त्यसैको रिसमा ईवक आले र बेटे भन्ने रमित थापा घरको माथि तल्लामा सुतिरहेको अवस्थामा राखेको खुकुरी झिकि ईवक भन्ने भान्जालाई घाटीमा प्रहार गरी हत्या गरेको र बेटे भन्ने रमित थापालाई टाउको पछाडिमा प्रहार गरी घाइते बनाएको हुँ मेरो बुबा आमाको कुनै संलग्नता छैन । उक्त घटना मैले रिस थाम्न नसकी घट्न गएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६८।६।२६ गते प्रतिवादी शेखरकुमार थापाले अदालतमा गरेको बयान ।

जाहेरी दरखास्त मैले दिएको हो । मेरो छोरालाई शेखर थापाले खुकुरीले काटेको हुन किन काटे मलाई थाहा छैन । मेरो छोरा र भदौलाई लिएर झाँक्री कहाँ हजुरआमा र हजुरबुबाले देखाउन ल्याएका थिए भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला नरबहादुर आलेले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्र.शेखर थापाको दिमाग खराब भएको कारणले खुकुरी ईवक आलेलाई हानी मृत्यु भएको हो र रमित थापालाई कुममा खुकुरीले हानी घाइते बनाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी सोमनी थापाले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६८।५।३१ मा भएको कागजमा भएको सहिष्णुप मेरै हो । प्र.शेखर थापाको दिमाग खराब भएको कारण खुकुरीले प्रहार गर्दा ईवक आलेको

मृत्यु भएको मैले सुनेको र रमित थापालाई घाइते बनाएको सुनेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी जगतबहादुर थापाले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

घटना मेरो घरमा भएको हो प्रतिवादी शेखर थापाले खुकुरी हानी ईवक आलेको हत्या गरेका हुन । निजलाई मगज बिग्री सकेको कारणले धामी झाँक्री झारफुक गराउनको लागि मेरो घरमा ल्याएको थियो । काटेको मैले देखिन, सुनेको हो । निजको २ वर्ष देखि मगज बिग्रीको हो भन्नेसमेत व्यहोराको रिठ्ठे आले मगरको बकपत्र ।

प्रतिवादीउपरको किटानी जाहेरी, मृतक ईवक आलेको Autopsy Report, घटनास्थल मुचुल्का, प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कसुर अपराधमा सावित भै गरेको कागज तथा अदालतमा गरेको बयान व्यहोरा, अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कागज गर्ने व्यक्तिहरू रिठ्ठे आले मगरसमेतले अदालतमा गरेको बकपत्र, जाहेरवाला नरबहादुर आले, बुझिएका जगतबहादुर थापाको कागज सो व्यहोरालाई समर्थन गर्दै अदालतमा भएको बकपत्र र मिसिल संलग्न मृतकको फोटोहरू समेतबाट प्रतिवादी शेखर थापाले मृतक ईवक आलेलाई रिठ्ठे आलेको घरमा खुकुरी प्रहार गरी हत्या गरेको प्रमाणित भएकाले प्रतिवादी अभियोग दावी अनुसारको र बेटे भन्ने रमित थापालाई खुकुरी प्रहार गरी घाइते बनाएकामा ज्यान मार्ने उद्योगसमेत गरेको हुँदा निज शेखर थापालाई सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने र निज मानसिक रोगी, कलिलो उमेर र न्यायिक प्रक्रियालाई सहयोग गरेको अवस्था हुँदा जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को पर्न जाने देखिँदा मुलुकी ऐन, २०२०, अदालती बन्दोबस्तको १८८ नं. अनुरूप १० वर्षमात्र कैदको सजाय तोक्ने राय सदरका लागि पुनरावेदन अदालत, जनकपुरमा साधक जाहेर हुने रायसहितको सुरु महोत्तरी जिल्ला

अदालतको मिति २०६९।३।२७ को फैसला ।

प्रतिवादी मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १५ नं. बमोजिम कसुर कायम भई सजायसम्बन्धमा नबोलिएको, मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ८ नं., १० नं. बमोजिम नभएकाले, उपरोक्त कानूनी व्यवस्थालाई विवेचना गरी प्रतिवादीउपरको ज्यान मार्ने उद्योगतर्फको सजाय विषयमा निर्णय खण्डमा नबोलेकाले सो हदसम्मको फैसला बदर गरी उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार निर्णय खण्डमा बोली इन्साफ हुन अनुरोध छ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

नेपाल सरकार र प्रतिवादीसमेतको पुनरावेदन पर्न आएको देखिदा अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनको निमित्त पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, जनकपुरलाई र थुनामा रहेका प्रतिवादीलाई जानकारी गराई पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७०।१।०८ गतेको आदेश ।

प्रतिवादीको अदालतसमक्षको साविति बयानसमेतबाट प्रतिवादी शेखर थापाले मृतक ईवक आलेलाई धारिलो हतियार प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको र घाइते रमित थापालाई खुकुरीसमेत प्रहार गरी ज्यान मार्ने उद्योगको कसुर गरेको भन्ने पुष्टि भइरहेको हुँदा सुरुले प्रतिवादी शेखर थापालाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्ने गरी गरेको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिलेन । दिमागका रोगी देखिएका यी प्रतिवादीले तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकि निजको दिमागले सहिरूपबाट काम गर्न नसक्दा विक्षीप्त हुन पुगेको अवस्थामा प्रतिवादीबाट अपराध घटित हुन गएको हुँदा निज वर्ष १८ को कलिलो उमेरसमेतको कारण देखाई निजलाई फैसला हुँदा ठहरिएको जन्म कैद गर्दा चर्को पर्ने हुँदा अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैदको सजाय

तोकन भनी लगाएको रायसमेत मिलेको नै देखिँदा सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने गरेको सुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६९।३।२७ गतेको फैसला सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट मिति २०७०।१।०८।२२।४ को फैसला भएको देखियो ।

फैसलाअनुसार साधक जाँचका लागि पठाइएको व्यहोरा सदर अनुरोध छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७१।०।८।२९ च.नं. ५८३२ को पत्रमार्फत आकामा यस अदालतको मिति २०७१।१।०।२९ को आदेशले साधक जाँचको लागि साधक दायरीमा दर्ता गरी नियमबमोजिम गर्नु भन्नेसमेत यस अदालतको आदेशअनुसार प्रतिवादीको हकमा साधक दायरीमा दर्ता भएको देखियो ।

नियमबमोजिम सामाहिक तथा आजको पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको साधक सदरको लागि पेस भएको निवेदनसहितको सुरु मिसिल अध्ययन गरियो । यसमा सुरु अदालतले सर्वस्वसहित जन्म कैद हुने ठहर्याई गरेको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसला मिलेको छ छैन र साधक सदर हुनु पर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी शेखरकुमार थापा मगरले आफ्नो भान्जा ईवक आलेलाई खुकुरी प्रहार गरी हत्या गरेको र ऐ.ऐ. बस्ने बेटे आले भन्ने रमित आले (थापा) लाई घाइते बनाई प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १५ नं. अनुसारको अपराध कसुर गरेको पुष्टि भएको हुँदा सोही महलको १३(१) र १५ नं. बमोजिमको सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अभियोगपत्र भएकामा अभियोग दावीबमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैदको सजाय हुने ठहर्याई मिति २०६९।०।३।२७ गते महोत्तरी जिल्ला

अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट सदर भई साधक सदरका लागि यस अदालतमा साधक जाँचका लागि पेस भएको देखियो ।

३. मिसिल संलग्न कागजातबाट प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी र अदालतमा बयान गर्दा आफ्नो इच्छा नहुँदानहुँदै पनि मृतक र घाइतेले उपचार गराएको र खाना खाइसकेपछि घर जाउँ भनि भन्दा नमानेकाले तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकि भर्थाड्ग माथि राखेको खुकुरी प्रहार गरी मृतक ईवक आले र रमित थापालाई प्रहार गरेको हुँ भनी आरोपित कसुरमा सावित भै बयान गरेको पाइन्छ । सो वारदातमा बच्न सफल भएका पिडित रमित थापाले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष मौकामा कागज गर्दा महोत्तरी जिल्लाको माइस्थान भन्ने ठाउँमा शेखर थापालाई एक महिलासँग झारफुक गरी ल्याएकामा राती घरमा आराम गरी रहेको अवस्थामा अचानक आफ्नो काँधमा धारिलो हतियार हानेको थाहा पाई ब्युँझी हेर्दा प्र. शेखर थापाले हातमा खुकुरी समातेको र सँगै रहेको ईवक आलेको घाँटी काटिएको मैले देखेको हुँ निजैको खुकुरी प्रहारबाट मृतकको मृत्यु र म घाइते भएको भनी लेखाएको पाइन्छ । प्रतिवादीको अदालतसमक्षको साविति बयानसमेतबाट प्रतिवादी शेखर थापाले मृतक ईवक आलेलाई धारिलो हतियार प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको र घाइते रमित थापालाई खुकुरीसमेत प्रहार गरी ज्यान मार्ने उद्योगको कसुर गरेको भन्ने पुष्टि भै रहेको हुँदा सुरु महोत्तरी जिल्ला अदालतले प्रतिवादी शेखर थापालाई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्ने गरी गरेको फैसलालाई पुनरावेदन अदालत, जनकपुरले सदर गरेको देखियो ।

४. प्रतिवादी शेखर थापाले मेरो मगज बिग्रिएको कारणले गर्दा सो वारदात घटित भएको

हुँदा दण्ड सजायको महलको १ नं. बमोजिम मलाई सजायबाट उन्मुक्ति दिइनुपर्छ भन्ने जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको १ नं. को कानूनी व्यवस्था हेर्दा कानूनबमोजिम अपराध ठहरिने कुनै काम गर्ने व्यक्ति सो काम गर्दा आफूले गरेको कामको प्रकृति र परिणाम थाहा नपाउने गरी मगज बिग्रिएको वा बौलाएको रहेछ भने निजलाई खतबाट लाग्न वा कुनै प्रकारको सजाय हुन सक्तैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । प्रतिवादी शेखरकुमार थापाले अदालतमा बयान गर्दा र यस अदालतमा पुनरावेदन दिँदासमेत सो काम गर्दाको अवस्थामा आफूले गरेको कामको प्रकृति र परिणाम थाहा नपाउने गरी मगज बिग्रिएको प्रमाण पेस गर्न सकेको पाइँदैन । अनुसन्धानको क्रममा प्रतिवादीको मानसिक जाँच गराइँदा निजको शारीरिक र मानसिक परीक्षणपश्चात् दुवै स्थिति सामान्य रहेको भनी जनकपुर अञ्चल अस्पतालको मिति २०६६।२।२८ को पत्रसाथ प्राप्त हुन आएको परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको र स्वयम् प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा आफ्नो शारीरिक र मानसीक अवस्था ठिक रहेको भनी बयान गरेबाट प्रतिवादीको सो काम घटना हुँदा आफूले गरेको कामको प्रकृति र परिणाम थाहा नपाउने गरी मगज बिग्रिएको थियो भनी मान्न नमिल्ने हुँदा दण्ड सजायको १ नं. बमोजिम सजायबाट उन्मुक्ति पाउनु पर्छ भन्ने पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । ज्यान मार्ने उद्योगको वारदात कायम भइसकेपछि सजायको सम्बन्धमा नबोली गरेको फैसला मिलेको छैन भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा सुरु अदालतले फैसला गर्दा प्रतिवादीले ज्यानसम्बन्धीको महलको १५ नं. समेतको कसुर ठहर गरेको पाइन्छ । मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ८ नं. ले एकै जनाले

धेरै पटक सर्वस्वसहित जन्मकैद वा अरु कुनै सजाय हुने खत गरेको भएपनि कुनै खतमा सर्वस्वसहित जन्मकैद र जन्मकैदमध्ये ठूलो सजाय भएपछि अरु सानो सजाय हुने खत खापिदै नभन्ने कानूनी व्यवस्था भएबाट सुरुले दावीको ज्यान मार्ने उद्योगसमेतको कसुर प्रतिवादीले गरेको कायम गरी प्रतिवादीलाई ठूलो खत ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने गरी गरेको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिलेन।

५. प्रतिवादी मानसिक रोगी भएको र पछिल्लो क्रममा निजलाई मानसिक रोगको कारण धामी झँक्रीसमेत लगाई उपचार गर्ने प्रयास गरेको भन्ने कुरा देखिन आएको छ। मृतक, पीडित घाइते र प्रतिवादीका बीच पूर्व रिसइबि रहेको भन्ने कुरा पनि देखिन नआई निज पीडित र मृतकले प्रतिवादीलाई लागेको रोगको उपचारको लागि मद्दत गरेको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न कागजबाट देखिन आएको छ। प्रतिवादी मौकामा र अदालतमा बयान गर्दा आफूले कसुर गरेको भनी कसुरमा सावित भै न्यायिक प्रक्रियालाई सहयोग पुर्याएकोसमेत देखिन आएको पाइन्छ। यी प्रतिवादीले तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी निजको दिमागले सहीरूपबाट काम गर्न नसकेको अवस्थामा खुकुरी प्रहार गरे पनि पूर्व रिसइबि नभएको र मानसिक विचलनको कारणले तत्काल उठेको रिसबाट आफ्नै भान्जा नाताका व्यक्तिलाई मारेको हुँदा निज वर्ष १८ को कलिलो उमेरसमेतको कारण देखाई निजलाई फैसला हुँदा ठहरिएको जन्म कैद गर्दा चर्को पर्ने हुँदा अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैदको सजाय तोक्न भनी लगाएको रायसमेत मिलेको नै देखियो।

६. अतः प्रतिवादी शेखरकुमार थापा मगरले अभियोग दावीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर्याई निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्ने गरेको महोत्तरी जिल्ला अदालतको मिति २०६९।०३।२७ को फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको मिति २०७०।१०।२२।१४ को फैसला मिलेकै देखिँदा साधक सदर हुने ठहर्छ। अरुमा तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी शेखरकुमार थापा मगरलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहरी मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको १८८ नं. बमोजिम कैद वर्ष १० हुने ठहरेकाले निजलाई सर्वस्वसहित जन्म कैद गर्नेगरी राखेको लगत कट्टा गरी १० वर्षको कैदको लगत कसी कैद असूल गर्नु भनी सुरुमा लगत दिनु -----१ फैसलाको जनाउ थुनामा रहेका प्रतिवादी शेखरकुमार थापा मगरलाई दिनु -----२ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु -----३

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इति संवत् २०७१ साल चैत २० गते रोज ६ शुभम्।

इजलास अधिकृतः – शा.अ. अम्बिकाप्रसाद दाहाल

